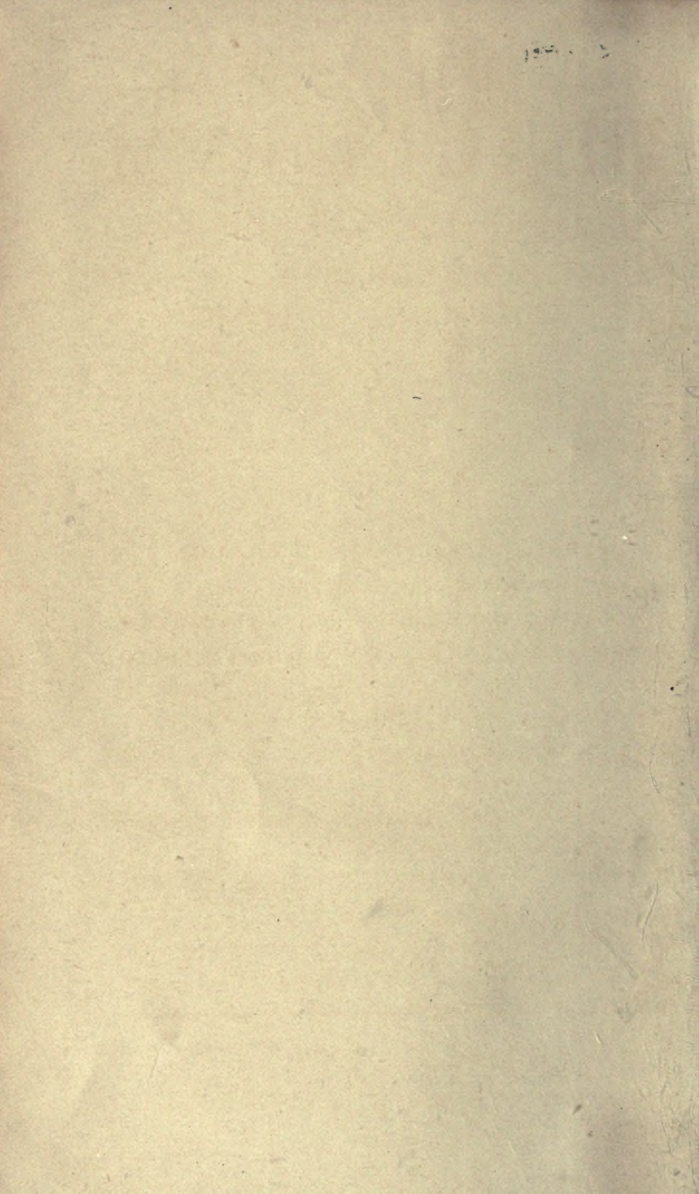

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

LIBRI QVI SVPERSVNT
CVM DEPERDITORVM FRAGMENTIS
ET EPITOMIS OMNIVM

AD OPTIMORVM EXEMPLARIVM FIDEM
RECOGNITI
ATQVE
PROOEMIO BREVIARIIS LIBRORVM
INDICE RERVM LOCVPLETISSIMO
TABVLIS CHRONOLOGICIS HISTORICISQVE
ET COMMENTARIO PERPETVO SEORSVM EDITO
INSTRVCTI
A

GE. ALEX. RVPERTI.

VOLVMEN I.

GOTTINGAE MDCCCVII.
SVMTIBVS CAR. FRID. RVPRECHT.

PROOEMIVM.

§. 1.

De Livii aetate et vita.

T. *Livius*, ſi Chronico Euſebii fides habenda, natus eſt a. V. c. DCXCV. et obiit eodem, quo Ovidius, anno, V. c. DCCLXX. p. Ch. n. 17. quadriennio poſt mortem Auguſti Imp. Natale ei ſolum fuiſſe Patavium, Venetorum Opp. in Gallia Transpadana, (h. Padua) quod ab Antenore ad Timavum fl., (h. Timavo) a quo tamen longe abeſt, conditum poetae dicunt, praeter alios docent Simmachus Epiſt. 4, 18. Sidonius in panegyr. Anthemii V. 188. et Statius Silv. 4, 7. extr. ubi *Simavii alumnus* vocatur. Eodem ſpectant verba Martialis Epigr. 1, 62, 3. *Cenſetur Apona* (Patavina) *Livio ſuo tellus Stellaque, nec Flacco minus.* Nam Aruntius Stella elegiographus et Valerius Flaccus, qui Argonautica ſcripſit, fuere Patavini, (unde hic etiam in Epigr. 1, 77, 2.

Antenorei spes et alumnus Laris dicitur) et Aponus fons prope Patavium, cuius aquas salubres et calidas celebravit Claudianus in Idyll. VI. (ae. Epigr. VIII.) neque audiendi sunt, qui a Martiale Aponus designari vicum Patavio proximum (h. Abano) contendunt. Quamquam enim Livius ita *Patavinus* eodem modo adpellari potuit, quo Catullus *Veronensis*, Virgiliusque *Mantuanus*, etsi ille in lacus Benaci paeninsula Sirmione, hic Andibus in agro Mantuano est natus; tamen, si non ipse vicus, certe illud nomen eius serioris videtur originis esse, nec probabile est, tam ignobilem locum non modo Livii, sed etiam *Stellae* et *Flacci* fuisse patriam, neminemque praeter Martialem rei omnino memoria dignissimae mentionem fecisse.

De Livii parentibus, educatione, studiis, rebus domesticis, muneribus publicis, vitae genere moribusque vix quidquam explorati memoriae proditum reperitur; neque est, quod valde id doleamus. Nam vetum est iudicium Valckenaerii, quod in Praef. ad eius Diatr. de Aristobulo nuper Luzac memoravit: Vti fuere apud Antiquos, qui nec statuam sibi poni, nec marmore memoriam sui ad posteros propagari vellent, quum egregia facinora sibi pro omni monimento satis esse existimarent; similiter Valckenaerius,

rius, qui nec pingi se nec fingi voluit, arbitrabatur, viri, eruditione insignis omnem memoriam esse debere in libris, quibus conscribendis nomen suum futuris saeculis commendasset, aut in discipulis, quos excellenti disciplina ad communem civium informasset utilitatem; cetera, quae res domesticas, parentes, uxorem, liberos, amores, amicitias, lites, fortunas vel prosperas vel adversas spectent, haud magis dignos esse, quae futuris saeculis innotescant, quam quae vel mercatoris praedivitis fuerint, vel viri cuiusque in suo ordine arteve sua spectati": Hinc et brevissimi erimus, exemplo eorum, qui vitam Livii exposuere, Vossii, (de hist. Lat. 1, 19.) Fabricii, (Bibl. Lat. 1, 11.) Sigonii, Mülleri, Funccii, Hambergeri aliorumque. Verbosior quidem est commentatio Jac. Phil. Tomasini de vita Livii, (Patav. 1630. Amst. 1670. et in Drakenb. ed. Liv. T. VII. p. 4 sq.) sed minus habet in recessu, quam fronte promittit, et pro certis ac veris subinde dubia et falsa substituit. Quo refero, Livium Claudio Caesari adolescenti praeceptorem fuisse datum; partem historiae ab eo contextam esse Neapoli; illi duas fuisse uxores totidemque filios et filias quatuor, harumque minimam natu nupsisse L. Magio rhetori; eundem saturum honorum, annis et studiis fessum

adcensumque amore patriae post Augusti discessum e vita Patavium remigrasse, ibique anno imperii IV Tiberii ipsis Cal. Jan. mortalitatem explevisse; quin et ibidem sepulcrum ossaque eius adhuc superesse. Prius conligit ex Suet. Claud. 41. pr., ubi legimus, hunc Caesarem T. Livii hortatu historiam scribere adgressum esse; alterum ex Pighii Herc. Prodicio p. 530., qui saepius Livium, Horatium, Statium, Claudianum, Senecam aliosque praeclari ingenii viros Neapolin studiorum causa secessisse monet; reliqua ex Senecae prooem. lib. V. Controv., in quo L. Magius, T. Livii gener, laudatur, ex Eusebii et Hieron. Chronicis, qui historicum nostrum Patavii tam natum quam mortuum dicunt, et ex IV. Inscriptionibus monimentorum publicorum, quarum prima est T. LIVIVS C. F. SIBI ET SVIS T. LIVIO T. F. PRISCO ET T. LIVIO T. F. LONGO ET CASSIAE SEX. F. PRIMAE VXORI, secunda V. F. T. LIVIVS LIVIAE T. F. QVARTAE L. HALYS CONCORDIALIS PATAVI SIBI ET SVIS OMNIBVS, tertia T. LIVIVS T. L. OPTATVS AN. XV., quarta V. F. T. LIVIVS T. LIB. ET LIVIAE LEVINVS L. F. STELL.... VENONIAE EXORATAE. P. LIVIAE FIRMAE ET FESTO FILIO ET FIRMAE FILIAE [1]). Al-

[1]) Has inscriptiones praeter Tomasinum memorant

Altera eſt epitaphium, Patavii a. Ch. 1413. apud aedem D. Juſtinae effoſſum una cum capſula plumbea oſſibus plena, e quibus a. 1451. Alphonſus, Arragoniae rex, os brachii a re publica Patavina dono adcepit. Nullam vero harum inſcriptionum, excepta forſan prima, ad hiſtoricum noſtrum, tresque poſteriores ad eius aliusve T. Livii libertos eſſe referendas, adeoque omnem corruere fabulam de oſſibus Livianis Patavii repertis, poſt Gudium docuere iam Morhoſius aliique modo laudati in nota 1.

Livius et eloquentiae et philoſophiae ſtudiis deditus fuiſſe videtur. Hoc ex eo probabile fit, quod libros edidit philoſophicos, (v. mox §. 2.) illud ex hiſtoria quam ſcripſit; ex qua etiam conligas, eum rei militaris civilisque haud expertem fuiſſe, neque omnem de rebus belli et pacis tam prudenter iudicandi facultatem ex ſola Graecorum lectione hauſiſſe. Eumdem in interiorem Auguſti Imp. amicitiam perveniſſe, patet

morant Dan. Ge. Morhof. in cap. 3. diſſ. de Patavinitate Liviana, (Kilon. 1685. inter alias eius Diſſ. Hamb. 1699. et in Drak. ed. Liv. T. VII. p. 27 ſq.) Sertor. Vrſat. in Monim. Patav. p. 27. et 202 ſq. Jo. Mabillon. Muſ. Ital. T. I. p. 30. Trewenſchroeder. Faſt. Liv. p. 304. Pet. Servius Miſcell. p. 131. et Laur. Pignor. in Orig. Patav. c. 17.

patet ex Tac. Ann. 4, 34. Quantam vero ſui famam excitaverit, vel ex eo intelligitur, quod Gaditanus quidam eius nomine gloriaque commotus, ad viſendum ipſum ab ultimo terrarum orbe Romam venit; ſtatimque, ut viderat, abiit. v. Plin. Ep. 2, 3. et Hieron. Ep. 103. Cui non adverſantur haec Suidae in v. Κορνοῦτος verba: Δύο συγγραφέε Ῥωμαίω ἤτην, Τῖτος Λίβιος, οὗ διαῤῥεῖ πολὺ καὶ κλεινὸν ὄνομα, καὶ Κορνοῦτος: Τοσαύτη δὲ ἦν ἡ διαφορότης ἐς τούς δε τοὺς ἄνδρας τῶν ἀκροωμένων, ὡς τοῦ μὲν Κορνούτου παμπλείστους ἀκούειν, θεραπείᾳ τε καὶ κολακείᾳ τοῦ ἀνδρὸς συῤῥέοντας, καὶ διὰ τὴν ἀπαιδίαν, ἐλπίδι κληρονομίας· τοῦγε μὴν Λιβίου ὀλίγους, ἀλλὰ ὧν τι ὄφελος ἦν, καὶ ἐν κάλλει ψυχῆς καὶ εὐγλωττίᾳ. Ὁ χρόνος δε ὁ ἄπρατός τε καὶ ἀδέκαστος, καὶ ἡ τούτου φάλαγξ καὶ ὀπαδὸς καὶ ἔφορος ἡ ἀλήθεια· τὸν μὲν ἀνέφηναν καὶ ἐξεκάλυψαν, ὥσπερ κεκρυμμένον θησαυρὸν καὶ κεχανδότα πολλὰ καὶ ἐσθλὰ, Τῖτον Λίβιον· τοῦ δὲ πλουσίου καὶ μέντοι καὶ περιῤῥεομένου τοῖς χρήμασι λήθην κατεχεύσαντο, τοῦ Κορνούτου.

§. II.

De Livii ſcriptis.

Quot qualiaque ingenii et doctrinae monimenta evulgaverit Livius, ignoramus. Prae-

Praeter *hiſtoriarum libros* non niſi tria eaque paucis memorantur, a Quintil. J. O. 10, 1. *Epiſtola ad filium ſcripta*, a Seneca in Ep. C. *Dialogi*, quos hic non magis philoſophiae adnumerari poſſe dicit, quam hiſtoriae, et *Libri ex profeſſo philoſophiam continentes.* Horum vero aliorumque, quos forte compoſuit, librorum iactura minus deploranda videtur, quam quod longe maxima pars eius operis, quo nominis ſui memoriam inmortalitati commendavit, iniuria maligni fati nobis erepta eſt. *Hiſtoriam Romanam* ſive, ut ipſe 43, 13., modeſte forſan, et Julius Firmicus (de error. prof. relig. p. 419.) adpellat, *Annales* [2]) Livius ab Vrbe condita ad a. DCCXLIV. ſeu ad bellum in Germania a Druſo geſtum huiusque mortem perſequutus erat non CXL, ut vulgo olim credebatur, ſed CXLII libris. Id diſerte tradit Petrarcha; (de rebus memor. 1, 8. vel de otio ac ſolitudine quorumdam virorum c. 8.) neque obſtat numerus *Epitomarum*, qui perverſam illam opinionem diviſionemque librorum in *Decadas*, a nullo veterum Grammaticorum, nedum ab ipſo auctore, memora-

2) De *hiſtoriarum* et *annalium* diſcrimine diſputavi in Prooemio de Taciti vita et ſcriptis p. 13 ſq.

moratam, peperiſſe videtur: nam Epitomas librorum CXXXVI et CXXXVII. intercidiſſe, tum ex eo probabile fit, quod in Exc. Pithoei et in MSS. Berg. et Sigon. numerantur CXLII Epitomae, atque in fine Epit. CXXXV vacuum relictum eſt ſpatium, in quo hae leguntur notae: *generaliter et communiter hic eſt defectus quorumdam librorum*, et *hic deficit*, tum ex multitudine annorum memorabiliumque rerum, (v. c. ludorum ſaecularium, tribuniciae poteſtatis Auguſti, templi Jani ab eo ter clauſi cet.) quam ab auctore Epitomarum ſilentio praetermiſſam fuiſſe, non facile erit, qui ſibi perſuadeat. Ex illis autem CXLII libris Livii non plures hodie quam XXXV. et nonnulli (XLI. XLIII. XLIV. XLV.) ne integri quidem reſtant: quorum decem priores hiſtoriam Romanam ab origine Vrbis ad a. CCCCLX, reliqui, XXI-XLV., ab a. V. c. DXXXVI ad a. DLXXXVI. ſeu ab initio belli Punici II. ad finem bellorum cum Perſeo Gentioque geſtorum complectuntur. Harum reliquiarum praeſtantia mirum quantum exacuit librorum, qui periere, deſiderium ſenſumque ingentis, quam fecimus, iacturae; quae tribuenda eſt tum moli operis, cuius deſcribendi laborem refugiebant ignavi monachi, in una alteraque Decade aut Epitomis adquieſcentes, tum

Cali-

Caligülae Imp. et Gregorio M. Pontifici, quos codicum Livii abolendorum confilia agitaffe tradunt Suet. Calig. 34. et Rich. Montacutius in Praef. ad Analecta.

Integer Livius fuperftes fuit Saec. IV. et V. forte et XII. in Anglia: nam loca librorum deperditorum, a nobis in Vol. IV. huius edit. Fragmentis inferta, non modo a Symmacho et Sidonio, fed etiam a Guilelmo Malmesburienfi f. Sommerfeto laudantur, nifi is ex aliis illa fcriptoribus defumfit. Saepius etiam Saec. XV. et XVI. percrebruit fama, totum Livii opus in Gallia, Norvegia, Scotia, Bremae aliisque locis repertum effe, et verfiones faltem Arabicas in bibliothecis Conftantinopolitanis Arabumque latitare [3]). Sed adhuc omnis fpes, opera et inpenfa ad vanum et inritum cecidit. Neque iactura, quam paffi fumus, penitus refarcitur *Subplementis Jo. Freinshemii* [4]) et *Epitome Liviana*, etfi neque huic neque illis parvum eft pretium, et continua ex iis hiftoriae Romanae feries cognofci

[3]) v. Morhof. de Patavin. Liv. c. 1. et Fabric. Bibl. Lat. 1, 11. p. 296 fq.

[4]) Eorum primi decem libri vulgati funt Holmiae 1649. deinde fexaginta Argentorati 1654. denique univerfi a Jo. Douiatio, Clerico, Crevierio, Drakenborcho, Bipontinis et Manhem. Livii editoribus.

noſci poteſt. Freinſhemius idem Livio, quod Curtio, officium praeſtitit, omnesque eius lacunas, et maiores et minores, tam ſolerter feliciterque ex Epitome modo memorata et Graecis Latinisque rerum Romanarum auctoribus explevit, ut ipſe iactanter quidem, ad vere profiteatur, *ſe neutiquam metuere, ne quis ex omnibus his ſcriptoribus, qui ſunt in hominum manu, aliquid efficiat in hoc genere concinnius, copioſius, verius.* Illae *Epitomae librorum Livii*, quarum duas deſiderari, CXXXVI et CXXXVII., ſupra monuimus, a quo confectae ſint, non habemus dicere. Nonnulli eas ipſi tribuunt Livio, alii Junio Maximo, quem hiſtorias Salluſtii Liviique in epitomen redegiſſe docet Statius Silv. 4, 4. plerique L. Annaeo Floro; quae coniectura inde nata videtur, quod idem aliam rerum Romanarum epitomen ſcripſit, ſed vel eam ob cauſam, et propter diverſitatem tum ſtyli, tum narrationis rerum geſtarum, parum probabilis eſt. Quod ad ipſam Epitomes huius Livianae indolem adtinet, ſi genus dicendi ſpectes, quo ſingula enuntiantur, id quidem Liviano non par cenſendum concinnitate, et ſeriorem paſſim aetatem redolet, verum plerumque purum eſt ac terſum; ſi res, quae traduntur, auctor eius longe plurimas depromſit ex ea hiſto-

historia, quam velut tabulam primis extremisque lineis adumbrare in animum induxerat. Nonnumquam vero non modo inter eum et Florum, sed ipsum quoque Livium discrepare videbis. Quod tantum abest, ut omnino reprehendi possit, ut doctum potius arguat virum, qui non serviliter iisdem semper insistat vestigiis, sed quaedam ex aliis etiam fontibus, nec sine iudicio, hauserit; nisi forsan recte censeas, ab eo, qui librum aliquem in epitomen cogat, requiri, ut paucis indicet, ubi et cur dissentiat. Minus probandum videtur, quod persaepe ab illo et ordo rerum narrandarum mutatur, et silentio praetereuntur memorabilia. Hinc non exemplo reliquorum Livii editorum libris eius XXXV totidem praemisi epitomas, sed omnes ad calcem reieci, illis alia substitui breviaria, ad seriem rerum perspiciendam adcommodatiora. Nihilo tamen secius auctor sim magistris scholarum, ut cum tironibus hoc potius Romanae historiae compendium, quam quod Eutropio, aut Floro et Velleio, debemus, cum iuvenibus adulta aetate ipsum Livium legant. Quem in finem Epitomen quoque hanc Livianam cum notis virorum doctorum meisque seorsum typis excudendam curabo.

Quibus annis Livius opus suum et inchoaverit et absolverit, nemo facile dicat. Ne-

Neque tamen vana est coniectura virorum doctorum [5]) qui ex eius lib. 1. c. 19. conligunt, si non omnes historiae libros, certe primum ab eo compositum fuisse ante a. V. c. DCCXXX, quo Augustus iterum clauserit templum Jani. Verba Liviana sunt: *Janus bis post Numae regnum clausus fuit; semel T. Manlio consule, post Punicum I. perfectum bellum; iterum, quod nostrae aetati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parta.* Satis autem constat, Janum principe Augusto non modo a. V. c. DCCXXV post pugnam Actiacam, sed et a. DCCXXX in decimo eius consulatu, Cantabris devictis, clausum fuisse [6]). Quod si iam eo tem-

[5]) Lipsii Elect. 1, 20. Vossii de hist. lat. 1, 19. Hanckii de scriptor. rer. Rom. 1, 9. Dodwelli Annal. Vellei. p. 65. qui Livium a. V. c. 725. exorsum esse historiam suam, et a. 745. ultimam ei manum imposuisse suspicatur. Cf. et Jo. Masson. de templo Jani reserato p. 51 sq. et 165.

[6]) Quin tertio Janum clausum esse a. V. c. DCCXXXI. in XI consulatu Augusti, viri docti modo laudati aliique contendunt, provocantes ad inscriptionem lapidis, Emeritae in Hispania reperti, ad Oros. lib. VI. et Suet. Aug. 22. ubi tamen Cel. Wolfius iam haec monuit: "Tertio ut clauderetur, decretum qui-

tempore, quo Livius illa ſcripſit, factum eſſet, is haud dubie in gratiam Auguſti, magni amici, idem memoraſſet, quod dixit Suet. Aug. 22. *Janum Quirinum, ſemel atque iterum a condita Vrbe memoriam ante ſuam clauſum, in multo breviore temporis ſpatio, terra marique pace parta, ter cluſit.* Quid vero? nonne Plutarchus haec ſcire potuit? et tamen idem, quod Livius, de templo Jani ſcripſit: *ἐπί γε τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος ἐκλείσθη, καθελόντος Ἀντώνιον, καὶ πρότερον, ὑπατευόντων Μάρκου Ἀτιλίου καὶ Τίτου Μαλλίου.* Audio: ſed nihil aliud inde confici poterit, quam illum more ſuo Liviana paene ad verbum expreſſiſſe, nulla mutationis rerum habita; neque locus eius Liviano plane reſpondet: nam, quod Lipſius iam Elect. 1, 20. notavit, Graeco ſcriptori non idem, quod Romano, propoſitum fuit, ut enumeraret, quoties Janus fuiſſet clauſus. Omitto alia, haud graviora, argumenta Maſſoni, quibus loco in nota 5. laudato probare conatur, Livium ſerius hiſtoriae ſcribendae conſilium cepiſſe.

§. III.

quidem a Senatu, ſed Dacorum et Dalmatarum irruptione irritum factum. Ipſe Aug. in Ancyr. lapide: *Ter me principe claudendum decrevit ſenatus.* Ita rem deſtinatam Suetonius poſuit pro facta, non praeter morem."

§. III.

De exteriore forma et indole historiae Romanae a Livio scriptae.

Minime incommodus hic locus videri possit, permulta praefandi tum universe de varia et historiarum et historicorum veteris recentiorisque aevi indole, et de utilitate ac fide eorum recte aestimanda, tum in primis de antiquioribus rerum Romanarum auctoribus et de Livianae historiae forma, fructu, fontibus, virtutibus ac vitiis. Sed ampli huius campi, in quo latius evagari posset disputatio nostra, fines sunt coarctandi, et illud paene silentio praetereundum, hoc paucis expediendum est.

Livius historiam Romanam ab Vrbis origine ad sua deduxit tempora. Quam ante eum iam multi pertexuerant tum versibus, ut *Q. Ennius*, epicae poeseos Romanorum parens, cuius libri XVIII. Annalium Rom. ad populum in theatro et Virgilii adhuc temporibus cupidius Aeneide eius legebantur [7]), *L. Accius* s. *Attius*, familiaris D. Bruti et Pacuvii aequalis, poeta tragicus [8]), et *A. Furius*; tum prosa oratione, et quidem Graeca *P. Rutilius Rufus*, orator, philosophus, historicus, tribunus plebis et lega-

7) v. Gell. 12, 5. Martial. 5, 10. Vitruv. 9, 3.

8) De eius annalibus v. Cic. Brut. 18. Gell. 3, 11. Macrob. Sat. 1, 7. Priscian. lib. VI.

legatus Q. Mucii in Afia [9]), *A. Poftumius Albinus*, conful cum L. Lucullo a. V. DCII. literatus et difertus [10]), et *C. Acilia* [11]), Latina *Q. Fabius Pictor*, auctor antiquiffimus, qui Livio aliisque in primis fide dignus eft vifus, quia temporibus belli Punici II. fenator fuit et, *οἷς μὲν αὐτὸς ἔργοις παρεγένετο, διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἀκριβῶς ἀνέγραψε* [12]), *M. Porcius Cato Cenforius* Tufculanus, orator, ICtus, conful a. V. 557. cenfor a. V. 568. vir fummi ingenii, (v. Liv. 39, 40.) qui fenex fcripfit VII libros Originum, in quibus multam induftriam comparere multamque doctrinam, Nepos Cat. 3. dicit, *L. Calpurnius Pifo Frugi* f. Cenforius, conful a V. DCXX. qui gravis auctor dicitur Plin. 2, 53. cuiusque annales laudant Livius 1, 55. 2, 58. 9, 44. 10, 9. 25, 39. Gell. 6, 9. 11, 14. 15, 29. et alii, fed Cicero de Or. 2, 12. et de legg. 1, 2.

9) v. ad Liv. 39, 52, 1.

10) v. Cic. Brut. 21. et Acad. Qu. 4, 45. Plut. in M. Cat. p. 343. Gell. 11, 8. Polyb. 40, 6, 1. ubi cf. Schweigh.

11) v. ad Liv. 25, 39, 6.

12) v. Liv. 1, 44. 55. 2, 40. 8, 30. 10, 37. 22, 7. Dionyf. Hal. 1, 6. et lib. VII. p. 415. Fidem eius, a Polybio 1, 14. 58. et 3, 9. nimis elevatam, defendit Ernefti in Opufc. philol. crit. p. 102 fq.

1, 2. exiliter, ut Catonis et Fabii Pictoris, scriptos esse censuit, *C. Sulpicius Gallus* praetor a. V. 583. consul a. 586. Graecis literis eruditus, eloquens et astrologiae peritus, (v. ad 44, 37, 5.) cuius historiam Rom. Plutarchus in Rom. p. 28. memorat, *L. Cassius Hemina*, quem a. V. DCVII. floruisse, Censorin. c. 17. docet, et cuius annales citant Gell. 17, 21. Macrob. Sat. 1, 16. Nonius et alii, *Clodius Licinius* s. *Licinus*, historicus languidus et inscitus [13]), *C. Fannius*, Laelii Sapientis gener et Panaetii discipulus, moribus et ipso dicendi genere durior, cuius historiam non ineleganter scriptam et neque nimis infantem, neque perfecte disertam, in compendium redegit M. Brutus, percussor Caesaris [14]), *Sex. et Cn. Gellii*, Varroni aequales, historici languidi et insciti [15]), *M. Terentius Varro*, legatus Pompeii M., Romanorum doctissimus et πολυγραφώτατος, cuius Annalium Charisius mentionem facit, *Q. Claudius Quadrigarius* [16]), *Q. Vale-*

13) v. ad Liv. 29, 22, 4. et Cic. de leg. 1, 12.

14) v. Cic. Brut. 21. 26. 87. Tusc. Qu. 4, 17. de leg. 1, 2. ad Att. 4, 16. 13, 8.

15) v. Cic. de leg. 1, 2. et Div. 1, 26. Dionys. Hal. 1, 7. Gell. 8, 14. 13, 22. 18, 12. Macrob. Sat. 1, 16. Voss. de hist. lat. 1, 8.

16) v. ad Liv. 25, 39, 8. et cf. 6, 42. 7, 10. 8, 19. 9, 5. 33, 10. 35, 14.

Valerius Antias, qui Sullae temporibus vixit, et multos quidem ſcripſit annalium libros, ſed in iis nullum tenuit mentiendi modum omniumque rerum numerum immodice auxit [17]), *Q. Tullius Cicero* M. frater [18]), *L.* aut *Q. Aelius Tubero*, M. Tullii Ciceronis adfinis et Q. Ciceronis legatus in Aſia [19]), *C. Licinius Macer*, orator, repetundarum reus Cicerone praetore, C. Licinii Calvi oratoris pater, haud ignobilis hiſtoricus, ſed argutae loquacitatis et ſaepe in orationibus ineptae [20]), *Cornelius Nepos*, qui tribus Chronicorum libris res Romanorum ab ultima eorum origine repetitas deſcripſit [21]), aliique. Horum deinde exemplum poſt Livium ſequuti ſunt e Graecis *Appianus* et *Dio Caſſius*, e Romanis *L. Feneſtella* et alii. Mul-

17) v. loca Livii in Indice, et Gell. 1, 7. 5, 8. 5, 21. 6, 8. 7, 9, 19. Macrob. 1, 13. Plut. Rom. p. 25. Dionyſ. I. p. 6.

18) v. Cic. ad Att. 2, 16. 13, 13. et Corradi Quaeſt. p. 278. ed. Lipſ.

19) v. Liv. 4, 23. 10, 9. Cic. ad Qu. fr. 1, 1. 3. Gell. 6, 3. 4. 10, 28. Dionyſ. I. et alii.

20) v. Liv. 4, 7. 20. 23. 7, 9. 9, 46. 10, 9. Cic. de leg. 1, 2. Dionyſ. I. p. 6. Macrob. 1, 10. 13. Voſſ. de hiſt. lat. 1, 10.

21) v. Gell. 17, 21. et al.

Multo autem plures ſibi ſingulares hiſtoriae Romanae partes tractandas ſumſere [22]), de quibus conſulendi ſunt Voſſii de hiſtoricis Graecis et Latinis libelli. Ita ſolum bellum Punicum II., de quo decem libri Livii, XXI-XXX, agunt, praeter poetas, Silium Italicum et antiquiorem, neſcio quem (v. Ovid. ex Ponto 4, 16, 23.) enarrarunt multi, v. c. Graece *Memnon* [23]), *Chaerea* [24]), *Silenus* Calatianus, qui diligentiſſime res ab Hannibale geſtas perſequutus eſt [25]), *Soſilus* Ilienſis aut Lacedaemonius, qui cum Sileno in caſtris fuit Hannibalis eumque Graecas docuit literas, ſed iudice Polybio tonſorias plebeiasque fabulas divulgavit [26]), *L. Cincius Alimentus* ſ. *Alimentius*, diligens vetuſtorum monimento-

rum

22) Quo forſan et unus alterque eorum, quos ſupra recenſui, aliique referendi, quorum *Hiſtoriae Rom.* ſeu *Annales* ſimpl. memorantur.

23) v. Phot. Biblioth. c. 224.

24) v. Polyb. 3, 20.

25) v. Liv. 26, 49. Cic. de div. 1, 24. Nep. Hann. 13. Voſſ. de hiſt. Gr. lib. III. p. 189.

26) v. Nep. Hann. 13. Diodor. Sic. ecl. XXVI, 3 qui eum Ilienſem facit, et res ab Hannibale geſtas VII libris expoſuiſſe auctor eſt. Χαιρέας καὶ Σώσιλος οὐκ ἱστορίας, ἀλλὰ κουρεακῆς καὶ πανδήμου λαλιᾶς ἐμοίγε δοκοῦσι τάξιν ἔχειν καὶ δύναμιν, Polyb. 3, 20.

rum et maximus auctor, qui captus ab Hannibale multa ex eo audivit, et deinde praetor creatus Siciliam provinciam obtinuit [27]); Latine *M. Terentius Varro* [28]), *L. Coelius Antipater*, ſcriptor luculentus iurisque civilis peritus, Fannio aequalis et L. Craſſi oratoris magiſter, qui Silenum maxime ſequutus, hiſtoriam belli Punici II., a M. Bruto in compendium redactam, adcuratius diſertiusque ſcripſit ſuperioribus, at ſine nitore [29]), *L. Arruntius*, qui Auguſti temporibus idem bellum ſtilo Salluſtiano deſcripſit [30]). His ſcriptoribus adnumerandi ſunt *Dionyſius* Halicarnaſſenſis, qui Livio aequalis fuit, et *Polybius* Megalopolitanus, Scipione Africano minori familiariſſimus. Ille hiſtoriam Rom. ab origine

27) v. Liv. 7. 3. 21, 38. 26, 23. 28. 27, 7. 29. Dionyſ. 1, 6. et VII. p. 415. Voſſ. de hiſt. lat. 1, 4. Hiſtoricum potius praetoris huius filium fuiſſe, ſuſpicabatur Pigh. in Annal. ad a. 434.

28) Eius libros b. Punici II. laudat Priſcian.

29) v. Liv. 21, 38. 22, 31. 23, 6. 26, 11. 27, 27. 28, 46. 29, 27. Cic. de Or. 2, 12. de leg. 1, 2. Brut. 26. de div. 1, 24. ad Att. 13, 8. Val. Max. 1, 7, 6. Gell. 10, 1. 24. Feſt., Chariſ., Serv., Non.

30) v. ad. Tac. Ann. 1, 13, 1. Sen. Ep. 114. Voſſ. de hiſt. lat. 1, 18.

gine Vrbis ad initium belli Punici I., hic a principio belli Punici II. ad finem regni Macedonici belliquc a Romanis cum Perſe geſti perſequutus eſt. Idem vero Polybius in libro I. et II., quos προκατασκευῆς loco praemiſit brevius, bellum Punicum I. et Africanum Poenorum cum mercenariis ſuis militibus, resque a Romanis in Illyrico et Gallia Cisalpina, a Poenis in Hiſpania et ab Achaeis in Graecia ante a V. c. DXXX geſtas expoſuit, adeoque et telam contexuit a Dionyſio Halic. et *Timaeo* abruptam, et eadem, quae Livius in altera maximaque, nobis relicta, operis ſui parte, in lib. XXI-XLV, pertractavit. Eius deinde hiſtoriam ad ſuam aetatem continuavit *Poſidonius*, Panaetii diſcipulus et magiſter Ciceronis, qui libros LII τῶν μετὰ Πολύβιον ſcripſit philoſophico ingenio, quos laudant Strabo 3, 163. Athenaeus 4, 36 ſq. et alii.

Hos aliosque rerum Romanarum auctores cum Livio ita comparari poſſe, ut adpareat, quomodo hic differat ab illis, et quantum unicuique debeat, quis eſt, qui non mecum obtet? Sed omnium illorum, ſi Polybium, Dionyſium, Appianum et Dionem, Graecos ſcriptores, exceperis, qui iam a multis inter ſe et cum Livio conlati, at ipſi quoque miſere mutilati ſunt, nobis non niſi nomina et fragmenta aliquot,

tam-

tamquam tabulae de naufragio, reftant; neque de eorum indole quidquam nobis conftaret, nifi Polybius, Livius aliique nonnumquam breve de iis iudicium tuliffent. Eo in primis fpectant duo Ciceronis loca de Nr. 2, 12 fq. et de leg. 1, 2. digna, quae hic legantur permixte et cum iis, quae fupra dixi, conferantur, ut certe qualiscumque inde exoriatur veterum hiftoricorum, qui Noftro praeivere, recenfus fimulque, quantum licet, intelligatur, quid quantumque inter eos et Livium interfit, et quae, iudice Cicerone, optima fit hiftoriae fcribendae ratio. *Qualis oratoris et quanti hominis in dicendo putas effe, hiftoriam fcribere? Si, ut Graeci fcripferunt, fummi: fi, ut noftri, nihil opus eft oratore; fatis eft, non effe mendacem. Atqui Graeci quoque fic initio fcriptitarunt, ut nofter Cato et Pictor et Pifo. Erat enim hiftoria nihil aliud, nifi annalium confectio: cuius rei memoriaeque publicae retinendae caufa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum, res omnes fingulorum annorum mandabat literis pontifex maximus referebatque in album et proponebat tabulam domi, poteftas ut effet populo cognofcendi; ii, qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc*

 fimi-

ſimilitudinem ſcribendi multi ſequuti ſunt, qui ſine ullis ornamentis monimenta ſolum temporum, hominum, locorum geſtarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Graecos Pherecydes, Hellanicus, Acuſitas fuit aliique permulti, talis noſter Cato et Pictor et Piſo et Vannius et Vennonius. Quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam iſti omnes, qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio? modo enim huc iſta ſunt importata, et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant eſſe brevitatem. Paullulum ſe erexit et addidit hiſtoriae maiorem ſonum vocis vir optimus Coelius *Antipater. Ceteri non exornatores rerum, ſed tantummodo narratores fuerunt; et ultima tempora ſic ſcripta ſunt, ut ne legantur quidem. Sed iſte ipſe Coelius neque diſtinxit hiſtoriam varietate locorum neque verborum conlocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit illud opus; ſed ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, ſicut potuit, dolavit, habuitque vires agreſtes atque horridas, ſine nitore ac palaeſtra: vicit tamen ſuperiores: et admonere reliquos potuit, ut adcuratius ſcriberent.*

Ecce

Ecce autem ſucceſſere huic Gellii, Clodius, Aſellio, nihil ad Coelium, ſed potius ad antiquorum languorem atque inſcitiam. Nam quid Macrum numerem? cuius loquacitas habet aliquid argutiarum; nec id tamen ex illa erudita Graecorum copia, ſed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus et ineptus ad ſummam inpudentiam. Siſenna, eius amicus, omnes adhuc noſtros ſcriptores, niſi qui forte nondum ediderunt, de quibus exiſtimare non poſſumus, facile ſuperavit. Is tamen neque orator in numero noſtro umquam eſt habitus, et in hiſtoria puerile quiddam conſectatur; ut unum Clitarchum, neque praeterea quemquam de Graecis legiſſe videatur; eum tamen velle dumtaxat imitari: quem ſi adſequi poſſet, aliquantum ab optimo tamen abeſſet. Minime vero mirum, ſi literis noſtris abeſt hiſtoria, et a noſtris hominibus adhuc aut ignorata eſt, aut relicta. Eſt enim opus unum hoc oratorium maxime: et nemo ſtudet eloquentiae noſtrorum hominum, niſi ut in cauſis atque in foro eluceat. Apud Graecos autem eloquentiſſimi homines, remoti a cauſis forenſibus, quum ad ceteras res inluſtres, tum ad ſcribendam hiſtoriam

maxime ſe adplicaverunt. Ipſa Herodoti, qui princeps genus hoc ornavit, eloquentia me quidem magnopere delectat. Et poſt illum Thucydides omnes dicendi artificio, mea ſententia, facile vicit; qui ita creber eſt rerum frequentia, ut verborum prope numerum ſententiarum numero conſequatur; ita porro verbis aptus et preſſus, ut neſcias, utrum res oratione, an verba ſententiis inluſtrentur. Deinde a philoſophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, poſt ab Ariſtotole Calliſtenes, comes Alexandri, ſcripſit hiſtoriam; et hic quidem rhetorico paene more: ille autem ſuperior leniore quodam ſono eſt uſus, et qui illum inpetum oratoris non habeat; vehemens fortaſſe minus, ſed aliquanto tamen eſt, ut mihi quidem videtur, dulcior.

Quo tempore haec ſcribebat Cicero, nondum quidem vulgata erat hiſtoria Romana, qualem in votis habebat; ſed iam natus Livius, qui ita deſiderio et praeceptis eius ſatis fecit et, quod ille perfectiſſimum in hac re iudicabat, ita adſequutus eſt, ut tam antiquioris quam recentioris aevi iudicio princeps habitus ſit veterum hiſtoricorum et ingenium imperio populi Romani par, vel, quod in monimento Patavino,

vino, in honorem eius posito, elogium legitur, unus dignus, cuius invicto calamo invicti populi Rom. res gestae conscriberentur. Vivebat ille saeculo Augusteo, cuius elegantia et cultus respuebat ieiunos annales aridosque commentarios, et quo historia philosophico nondum ingenio elaborari coepta erat, quam ei formam e Graecis quidem iam Posidonius et alii, e Romanis vero primus forte Tacitus, at multo scitius Hume aliique Angli induerunt, sed oratorius in illa desiderabatur ornatus. Nam historia eo potissimum consilio a Graecis olim Romanisque scribebatur, ut practica quaedam philosophia esset vel magistra vitae, prudentiae civilis ac militaris; virtutum atque praeceptorum, tam civibus et privatis, quam Principibus magistratibusque salubrium. Qui finis obtineri nequit, nisi ipsa quoque narratio rerum magnarum mirabiliumque, a magnis viris gestarum, ad sensus magnos adfectusque sive graviores sive molliores suavioresque movendos adcommodata est, et animi legentium teneantur subtilitate iudiciorum, sententiarum elegantia, gravitate, copia et acumine, orationisque varietate et elocutione, a qua praecipue eloquentes dicuntur, h. e. naturali venustate et urbanitate quadam, per illam, ut sanguis per corpus, diffusa.

Qui-

Quibus ſi adcedit illa veterum hiſtoricorum, tam Graecorum quam Romanorum, ars, qua magni viri non modo agentes, ſed et ipſi cauſas, cur ita agant, ſcite exponentes inducuntur; quae lectio quaeve diſciplina et iucundior, et utilior fingi poteſt? Hinc Cicero cenſebat, ſummi oratoris eſſe, hiſtoriam ſcribere, eamque huius doctrina ſublevatam multo magis ſe commovere, et ſucum quaſi ac ſanguinem, carnem ac colorem adcipere, i. e. et ſuaviorem reddi et fructuoſiorem. Neque adſequor, cur in ea oratio, habitu oratorio veſtita et hac arte animata, modo neque nimis ea luxuriet, neque magis ornatus verborum, quam rerum veritatis ratio habeatur, minus probanda ſit minusque placere queat, quam qua plurimi utuntur hiſtorici et antiquioris aevi et recentioris, qui vel res breviter ſimpliciterque ſeu ad captum puerorum adcommodate exponere, vel doctis tantum hominibus conſulere, diſputare et argumentari, difficiliores modos expedire, obſcura et recondita ſcrutari ſolent. Quis certe Livium reprehendat, quod ſequutus ſit ſenſum, iudicia moremque popularium ſuorum, quos in primis et delectare et edocere cupiebat? et quis non ad hunc finem exigat annales eius? Quid vero cauſae eſt, cur a nobis minor voluptas utilitasque ex eius aliorumque hiſtoriis antiquis per-

percipiatur, quam a popularibus eorum capta eſt? A paucis illae eo modo ac fine leguntur, quo et ſolebant olim legi et debebant. Longo enim plurimi eas non ad vitam formandam referunt, ſed ad antiquitatis tantum notitiam et bene dicendi ſcribendique facultatem, ſive, ut dicere ſolent, ſtilum. Alia etiam hodie eſt vitae, ſtudiorum inſtitutorumque ratio, quam olim fuit. neque aut finguntur amplius aut deſiderantur oratores veteribus ſimiles, niſi forte apud Britannos, ſed verae eorum eloquentiae iam dudum ſucceſſit ubivis umbratica et ſacra, ex quo illa e foro et curia in ſcholarum umbram ſuggeſtumque eccleſiaſticum relegata eſt. Alius denique eſt genius huius ſaeculi, quo ingenuarum artium antiquarumque literarum contemtus in dies invaleſcit, et omnis paene humanitatis ſenſus exuitur. Sed cui non dictus Hylas?

§. IV.

De indole interiori hiſtoriae Livianae, et quidem 1. de eius virtutibus fontibusque.

Quis neſcit, primam eſſe hiſtoriae legem, ne quid falſi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne qua ſuſpicio gratiae ſit in ſcribendo? ne qua ſimultatis? Haec ſcilicet fundamenta nota ſunt omnibus. Ipſa autem exaedifica-

ficatio poſita eſt in rebus et verbis. Rerum ratio ordinem temporum deſiderat, regionum deſcriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis conſilia primum, deinde acta, poſtea eventus exſpectantur, et de conſiliis ſignificari, quid ſcriptor probat, at in rebus geſtis declarari, non ſolum quid actum aut dictum ſit, ſed etiam quomodo; et quum de eventu dicatur, ut cauſae explicentur omnes, vel caſus, vel ſapientiae, vel temeritatis; hominumque ipſorum non ſolum res geſtae, ſed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cuiusque vita atque natura. Verborum autem ratio et genus orationis fuſum atque tractum et cum lenitate quadam aequabili profluens, ſine hac iudiciali aſperitate et ſine ſententiarum forenſium aculeis perſequendum eſt. Ad vera haec praecepta Ciceronis (de Orat. 2, 15.) ſi exegeris annales Livii, animadvertes profecto, eum neglexiſſe nullam perfectae hiſtoriae legem, et omnibus exemplum ad imitandum propoſuiſſe. Primaria hiſtoricorum virtus eſt ſtudium veritatis, quam ille toto amavit adfectu, et religioſiſſime coluit. Nam non modo omnem dedit operam, ut rerum narrandarum certam conſequeretur notitiam, ſed etiam ea, quae vera,

vera, ſaltem probabiliora, variis narrationibus ſolerter expenſis, iudicarat, ſine ira et ſtudio, libere et aperte tradidit; adeoque verum referre et potuit et voluit [31]). Prius patet ex eo, quod antiquiora ex monimentis publicis et, ubi ea deficiebant, ex ſcriptoribus fide dignis, recentiora ex iisdem fontibus hauſit aut aliunde cognoſcere potuit. Monimenta illa, quorum ſumma eſt fides, maxima apud Romanos cura et confici, et in tabulariis, aerario, Capitolio aliisque templis figi aut ſervari ſolebant, v. c. libri cenſuales, etiam antiquiſſimi, Tulliani, qui aetate Dionyſii Halic. adhuc exſtabant [32]); ſenatorum, Equitum iudicumque catalogi; annales a pontifice maximo conſignati, acta ſenatus et populi [33]); faſti conſulares et triumphales; tabulae triumphan-

31) Cf. Lucianus de hiſtoria ſcribenda, et Erneſti comm. de fide hiſtorica recte aeſtimanda in Opuſc. philol. crit. p. 64 - 101. ubi adcuratius ſingula huc ſpectantia expoſuit, et exemplis ex Livio aliisque petitis inluſtravit.

32) v. Dionyſ. Hal. lib. IV. p. 225.

33) De his annalibus et actis diſſerui in Prooem. ad Tac. Ann. p. 16 ſq. Cf. Cic. de Or. 2, 12, Tac. Ann. 3, 3. 5, 4 5. 15, 74. 16, 22. Dio 57, 16. Suet. in X Aug. 36. in Caeſ. 20. ibique Exc. Erneſti.

phantium in Capitolio fixae[34]); leges, plebiſcita, SCta, formulae pacis et foederum, aereis tabulis inſculpta, quarum tria millia cum Capitolio conflagraſſe tempore Veſpaſiani et ab eo reſtituta eſſe, undique inveſtigatis exemplaribus, Sueton. Veſpaſ. 8. docet; literae a regibus, ſociis, magiſtratibus provinciarum et ducibus exercituum ad ſenatum et ab hoc ad illos miſſae ſervataeque apud aerarium[35]), quibus et modus et cauſae rerum geſtarum ac numerus legionum, navium et imperatorum continebantur; magiſtratuum edicta et commentarii; inſcriptiones ſtatuarum, ſepulcrorum cet. Horum vero aliorumque monimentorum neque inſpiciendorum, facultatem, neque indagandorum conſulendorumque ſtudium ac diligentiam defuiſſe Livio, vel id argumento eſt, quod paſſim ab eo memorantur, v. c. foedera et pacis conditiones 21, 2. 23, 33. 26, 24. 29, 11. 12. 30, 37. 43. 33, 30. 34, 35. 38, 9. 38. faſti et annales magiſtratuum, libri lintei, in aede repoſiti Monetae 4, 7. 13. 20. 23. 9, 18. 10, 38. 39, 52. inſcriptiones ſtatuarum, tabularum, ſpoliorum et armorum in templis fixorum 2, 33. 4, 20. 6, 29. 10, 2. 40, 52. 41, 28. laudationes fune-

34) Cf. Atilius Fortunat. in arte p. 2680. ed. Putſch.

35) v. Dio Caſſ. lib. LIII. p. 509.

funebres imaginumque tituli 4, 16. 8, 40. leges plebiſcita et SCta multis locis in Indice citatis; literae regum, ſociorum, imperatorum magiſtratuumque provincialium cet. Ex his publicis monimentis multa etiam iis petiit locis, ubi id non diſerte tradit, more veterum ſcriptorum, qui raro indicant fontes, unde ſua hauſere. Id tum ex eorum intelligitur reliquiis, quae etiam nunc a nobis comparari possunt, v. c. ex SCto de Bacchanalibus, ex quo complura, nonnumquam ad verbum, exſcripſit [36]; tum ex amplis proeliorum deſcriptionibus, quarum magna pars et literis imperatorum ad S. P. Q. R. miſſis depromta videtur; tum ex eo, quod ſubinde ab illis, quae ex eius modi fontibus haud dubie ducta ſunt, alia incertiora, ex fama aut traditione aut hiſtoricis et aliunde deſumta atque comperta, vel diſerte discernuntur, ut 4, 20. et 29, 14. vel adiectis his veluti notis: *tenet fama, dicitur, tradunt, adcepimus, ferunt, traditur memoriae* cet. v. c. 1, 4. 16. 24. 31. 36. 44, 6. 22. et ſexcenties alibi.

Praeter publica haec monimenta ac literas Livius etiam conſuluit antiquiores hiſto-

[36]) v. ad Liv. 39, 18, 5. et 40, 52, 3. Hinc SCtum illud ad calcem huius edit. typis excudendum curavi.

hiſtoriae Romanae ſcriptores, et quidem fide digniſſimos, qui vel ſenatui, ad quem tantum non omnia referri ſolebant, vel rebus geſtis ipſi interſuerant, vel aliunde verum poterant cognoſcere. Quinam hi fuerint, et quoties eorum iniecerit mentionem, iam ſupra diximus §. III. ubi locis laudatis addenda ſunt multa alia, quibus *annales* ſimpl. memorantur, v. c. 2, 54. 3, 8. 4, 34. 7, 9. 18. 42. 8, 18. 25. 30. 9, 15. 42. 44. 45. 10, 2. 17. 21, 25. 22, 31. 25, 6. 47. 42, 11. 43, 13. Neque hos auctores temere ſequutus eſt, ſed critico et ſubtili iudicio eorum fidem una cum rerum natura exploravit, (v. c. Fabii 1, 44. 55. 2, 40. 8, 30. 10, 37. 22, 7. Coelii 21, 47. et Valerii Antiatis 26, 49. 33, 10. 36, 38.) et notavit errores, ut 4, 20. 9, 15. 44. 21, 38. 22, 31. et in dubiis rebus diſſenſum commemoravit, e. g. 1, 55. 4, 23. 9, 15. 46. 10, 2. 9. 17. 30. 21, 38. 46. 47. 22, 31. 25, 39. 26, 16. 49. 27, 7. 39, 52. 44, 13. 15. Plurimum autem auctoritatis tribuit Polybio [37]), et quidem, etſi id non diſerte dixit, tantum, ut in libris XXI-XLV. pleraque ex eo deſumſerit, et Graece ab eo dicta saepiſſime ad verbum paene verterit in Latinum ſermonem. Neque meliorem profecto ducem habere potuit hoc prae-

[37]) v. Liv. 30, 45. 33, 10. 34, 50. 36, 19. 45, 45.

praeclaro ſcriptore, artium belli pacisque peritiſſimo, quo non alius quisquam maiori ſtudio verum et cauſas ordinemque rerum ſcrutatus eſt, quique non modo Romae, Scipionis Africani minoris, cuius lateri etiam in caſtris ad Carthaginem et Numantiam poſitis adhaeſit, Laeliorum aliorumque intima familiaritate adiutus, antiquiſſima excuſſit monimenta et hiſtoricos, tam Romanos quam Graecos, diligenter contulit, ſed etiam, ut plura ac certiora cognoſceret, multas Aſiae, Africae et Europae regiones luſtravit, in his Alpes, Galliam, Hiſpaniam, omnemque fere Graeciam et Italiam [38]). Verum ne hunc quidem ſervili modo imitatus eſt Livius; ſed multa ab eo dicta vel omiſit, vel fuſius preſſiusve narravit, et non ſolum longe ei antecelluit eloquentia et orationis venuſtate, ſed et nonnumquam, quae ille tradidit, in dubium vocavit, v. c. 39, 52.

Huic veritatis indagandae et facultati et ſtudio adceſſit felicitas ſaeculi Auguſtei, quo cuilibet ſentire, quae vellet, quaeque ſentiret, dicere licebat.

Li-

38) Cf. Polyb. 3, 48. 59. 9, 25. 22, 21. 32, 9. 34, 7. 39, 3. 40, 7 ſq. Idem dicit 3, 33. ſe Lacinii reperiſſe tabulam aeneam, in qua Hannibal res a ſe geſtas ipſe deſcripſerit.

Livius autem verum non modo tradere plerumque potuit, ſed et ſemper voluit, ac neque ira et odio, neque adulatione, partium ſtudio et amicitia, ſive publica, ſive privata, ſe adduci paſſus eſt, ut a veritate, qua nihil antiquius eſſe debet annalium conditori, vel transverſum, quod aiunt, unguem recederet. Cuius rei locupletiſſimum continetur teſtimonium verbis Cremutii apud Tac. Ann. IV, 34. *T. Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeius tantis laudibus tulit, ut* POMPEIANUM *eum Auguſtus adpellaret: neque id amicitiae eorum obſecit. Scipionem, Afranium, hunc ipſum Caſſium, hunc Brutum nusquam latrones et parricidas, quae nunc vocabula inponuntur; ſaepe ut inſignes viros nominat.* Id vel ſolum ſubſicere videri poſſit ad retundendas criminationes vanas eorum, qui et ſibi et aliis perſuaſere, a Livio iuſto plus et Romanorum virtutes ac res augeri, peccata ac clades inminui atque celari, et hoſtium, in primis Gallorum Poenorumque, mores carpi et res bene geſtas elevari; adeoque de his longe aliud nos iudicium laturos eſſe, ſi Gallicos Punicosque haberemus ſcriptores. Fac autem, eos exſtare. Quinam tibi fidei digniores viderentur? hi, quos vel patria

et ingenium ſuſpectos redderent? an Livius, qui non minus candide popularium peccata, vitia et clades fateretur, (quod permultis facile exemplis evinci poſſet, ſi res iis indigeret) quam vere praedicat, etiam in hoſtibus, quae laudanda erant [39])?

Livius non ſolum dixit verum, ſed etiam praeclare dixit, ſive res, ſive verba reſpicias. Quae quovis anno in re publica Romana contigerunt, adcurate et ordine, graviora fuſe, leviora paucis expoſuit; regionum, populorum, urbium indolem ac naturam bene adumbravit; hominum celebrium non modo res bene aut male geſtas, ſed et virtutes, vitia, vitam, ingenium, vere deſcripſit et egregie; quo modo acies inſtructa pugnaque commiſſa, quibus conſiliis et qua ratione memorabilis res acta ſit, qui eius eventus et quae huius cauſae fuerint, ſeu caſus, ſeu temeritatis, ſeu ſapientiae, quid in re publica conſtituenda, adminiſtranda et mutanda, quid in eligendo campo locoque caſtrorum, quid in ordinanda acie, in ſubſidiis disponendis, in procurſu concurſuve, in inpetu hoſtis excipiendo et repellendo, quid ab equitatu et peditatu, huiusque et illius parte, bene aut

39) Cf. Erneſti in comment. ſupra nota 31, laudata §. 33. et 34.

aut male ſit factum, ſcite et luculenter declaravit. Quae praecipuae ſunt virtutes hiſtoriae πραγματικῆς et ἀποδεικτικῆς [40]), cuius ille exemplum a Polybio ſumſerat, et ad cuius normam Salluſtius quidem et deinde alii iam ſingulas hiſtoriae Romanae partes conformaverant, Livius vero, quod ſciamus, totam primus adcommodavit. Haec omnia ſi exemplis, ex eo petitis, illuſtrare vellem et evincere; charta et tempus me citius deficerent, quam oratio et materies.

De Livii, hiſtorici omnium eloquentiſſimi, oratione eiusque indole et ornatu non eſt, quod multa addam iis, quae iam ſupra §. III. dixi. Eſt ea non minus pulchra, numeroſa, elegans et nitida, quam dulcis, iucunda, venuſta et urbana; eſt dilucida, ſimplex et aequabilis, rebus et adfectibus conveniens; in concionibus diſerta et gravis, verborum ſaepe ſententiarumque floribus conſperſa, figuris et translationibus diſtincta, nonnumquam et poetica; ut paucis multa complectar, plane oratoria et Ciceroniana: quam bene *miram facundiam et lacteam ubertatem* dixit Quintil. Inſt. Or. 8, 1, 3. et 10, 1, 32. ubi etiam §. 101. ita iudicavit: *Hiſtoria non ceſſerit Graecis, nec oppo-*

40) Cf. Polyb. 1, 2. 35. 2, 37. 3, 1. 7. 31. 32. 6, 5. 9, 2.

opponere Thucydidi Salluſtium verear: nec indignetur ſibi Herodotus aequari T. Livium, quum in narrando mirae iucunditatis clariſſimique candoris, tum in concionibus, ſupra quam enarrari poteſt, eloquentem: ita dicuntur omnia quum rebus, tum perſonis adcommodata. Sed adfectus quidem, praecipue eos, qui ſunt dulciores, ut parciſſime dicam, nemo hiſtoricorum commendavit magis. Ideoque inmortalem illam Salluſtii velocitatem diverſis virtutibus conſequutus eſt. Nam mihi egregie dixiſſe videtur Servilius Nonianus, pares eos magis, quam ſimiles.

Praeter virtutes hiſtoriae Livianae modo memoratas ex ea ſpirant ſummum odium vitiorum, amor virtutis et animi candor, iudicium ſubtile et rectum, acer ſenſus veri, pulchri et honeſti, artium pacis bellique peritia, multiplex doctrina et copia tam egregiarum graviumque ſententiarum, quam exemplorum praeceptorumque, in omni vitae genere et in arte militari ac politica utilium. Ex quibus omnibus facile intelligitur, quot et quantae utilitates ex tali hiſtoria capi queant.

Ceterum a nobis non totum opus Livianum, ſed quarta tantum, quae reſtat, pars recte aeſtimari poteſt. Cuius ſi prae-

ſtantia nobis tanta eſſe videtur, ut nemo veterum hiſtoricorum Noſtro anteferatur; quanti faceremus integram eius hiſtoriam, quae et ἀρχὴν, et ἀκμὴν. et παρακμὴν ſeu φθορὰν rei publicae Romanae, tamquam in tabulis bene pictis expreſſas, oculis noſtris ſubieciſſet? quanto maioris poſteriorem eius partem quam priorem? Nam in hac deſcripſit primum tempora antiquiora, quibus pleraque erant tenuia, incerta, obſcura et fabulis involuta [41]), deinde ea, quo-

[41]) Hinc frequentiſſime dubitat, quod iam Quintil. I. O. 2, 4, 19. monuit, paſſimque de varietate annalium veterum et de defectu monimentorum fide dignorum, caliginem priſcis temporibus obfundente, queritur, v. c. 2, 21. 5, 21. 7, 2. in primis 6, 1. (*Quae ab condita urbe Roma ad captam eamdem Romani geſſere, quinque libris expoſui; res quum vetuſtate nimia obſcuras, veluti quae magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod et rare per eadem tempora literae fuere, una cuſtodia fidelis memoriae rerum geſtarum, et quod etiam, ſi quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monimentis, incenſa urbe pleraeque interiere.*) et 8, 40. (*Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falſisque imaginum titulis, dum familia ad ſe quaeque famam rerum geſtarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et ſingulorum geſta, et publica monimenta rerum confuſa. Nec quisquam aequalis tempori.*

quorum omnem paene memoriam Polybio debebat; in illa vero recentiora, quibus proprior erat aut adeo aequalis, quorumque res memorabiles et ex limpidioribus hauriri poterant fontibus, et ingenio eius multo digniorem uberioremque ſubminiſtrabant materiam, et a nullo ſcriptore, adhuc ſuperſtite, adcurate et continuo ordine ſunt expoſitae. Inde etiam primis X libris quadringentos et ſexaginta annos, reliquis XXV non niſi quinquaginta perſequutus eſt, et in illis non raro inprobabilia inmiſcuit et fabuloſa, in his, Polybio duce, et certiora tradidit, et hiſtoriam, quae vulgo pragmatica vocatur, ſcribere adgreſſus eſt, et, quod Cicero de Coelio dixit, paulo inflavit vehementius; ita ut hi plane diſſimiles ſint illis, et, labore longius procedente, ſtudium eius non elanguiſſe, ſed ſimul cum materia creviſſe videatur. Quare non eſt quod dubitemus, quin virtutes eius maxime enituerint in XCVII. libris XLVI-CXLII. qui iniuria maligni fati nobis erepti ſunt, quibusque res, annis tantum CLVIII geſtas, ab a. V. c. 586-744. complexus eſt.

§. V.

poribus illis ſcriptor exſtat, quo ſatis certo auctore ſtetur.)

§. V.

2. *De vitiis hiſtoriae Livianae.*

Non eſt quod vel mireris, ſi in vaſtae molis opere bonus quandoque dormitat Homerus, vel diſſimiles, quos egregio inſperſos reprendas corpore, naevos. Neque tamen audiendi, qui iudicio aut inepto aut nimis moroſo ducti omnia, etiam praeclara, vituperare amant. Illorum numero, praeter eos, qui Livii fidem veritatisque ſtudium in dubium vocarunt, et iam ſupra §. IV. confutati ſunt, habendus Caligula Imp., qui teſte Suet. c. 34. *non minore livore ac malignitate, quam ſuperbia ſaevitiaque, paene adverſus omnis aevi homines graſſans, cogitavit de Homeri carminibus abolendis, atque Virgilii et T. Livii ſcripta et imagines, paulum afuit, quin ex omnibus bibliothecis amoverit: quorum alterum, ut nullius ingenii minimaeque doctrinae, alterum ut verboſum in hiſtoria negligentemque carpebat* [42]. Horum C. Aſinius Pollio, vir clariſſimus quidem belli pacisque artibus [43], ſed aſperi tetricique inge-

[42]) Negligentiae Livius inepte arguitur: verboſitatis vitio non plane abſolvendus videtur; quod infra monebimus.

[43]) v. ad Tac. Ann. 1, 12, 3.

ingenii et perpetuus aequalium praeſtantiſſimorumque ſcriptorum obtrectator, qui, quamvis ipſe dura, ſicca, aſpera et ſalebroſa oratione uteretur [44]), Livio *Patavinitatem* exprobravit [45]). Qua criminatione quidam deſignari putant nimias Patavinorum laudes, alii odium in Gallos, alii orthographiae inſolentiam [46]), alii Pompeianarum partium ſtudium [47]), alii redundans et Aſiaticum dicendi genus ſeu frigidam et elumbem prolixitatem, a Romana virilitate alienam [48]), alii aliud. Sed ex

[44]) v. auctor dialogi de Orat. c. 21. et Senec. Exc. Controv. ex lib. IV. princ.

[45]) v. Quintil. I. O. 1, 5, 56. et 8, 1, 3.

[46]) Cui coniecturae favet, quod Quintil. 1, 7, 24. docet, Livium *ſibe* et *quaſe* ſcripſiſſe pro *ſibi* et *quaſi*. Enim vero id non proprium Patavinis, ſed literarum *e* et *i* uſum in permultis vocibus promiſcuum fuiſſe antiquis ſcriptoribus, ex inſcriptt., MSS., Gell. 10, 24. Quintil. 1, 4. et 7. Donato in Terent. Phorm. 1, 1. et aliis iam probavit Morhof. de Patavin. Livii c. 3. de quo libello v. ſup. not. 1.

[47]) Livium et Patavinos earum partium, Aſinium vero Pollionem Pompeianis adverſum fuiſſe, docent Tac. Ann. 4, 34. Macrob. Sat. 1, 11. Vellei. 2, 63. Cf. Morhof. l. l. cap. 2.

[48]) Eam Io. Buherius de Patavin. Livii ita feſtive, licet maligne, dictam cenſebat, quia Patavinorum mulieres in Venerem frigidiores et ſeveras moribus fuiſſe cognoverat ex Martial. 9, 17. et Plin. Ep. 1, 14.

ex locis claſſ. Quintil. 1, 5, 65. et 8, 1, 3. manifeſto adparet, ſignificari peregrinitatem aliquam in uſu vocum Romanis inſolentium aliove ſenſu captarum. Quod tamen vitium, ſi Livio fuit, ita latet, ut a nobis ſaltem hodie et in iis, qui ſuperſunt libris eius vix ac ne vix quidem deprehendi poſſit [49]).

Huius generis iudicibus neſcio an adnumerandi ſint, qui valde inprobarunt frequentem illam et adcuratam prodigiorum portentorumque enumerationem, qua ſapienter abstinuiſſe Polybium iam Xiphil. (in Aug. p. 41. ed. H. Steph.) iudicavit, quaeque praecipua creditur cauſa fuiſſe, cur Gregorius M., propagandae religionis chriſtianae et ſuperſtitionis tollendae ſtudioſiſſimus, ex omnibus bibliothecis hiſtorias Livii curaverit amovendas. Faſtidiremus utique talia legere in hiſtoricis noſtri aevi, quo philoſophia et maxime phyſica veras rerum naturalium cauſas inveſtigare nos docuit, et huius generis errores exemit hominum animis. Sed non eſt, quod vitio vertantur antiquis rerum Romanarum auctoribus. Nam hi et placere cupiebant popularibus ſuis, qui omnes iram deorum prodigiis portendi piaculisque et ſup-

[49]) Haec et Morhofii ſententia fuit, qui illas aliasque coniecturas bene refutavit l. l.

ſupplicationibus avertendam eſſe putabant, (quibus opinionibus etiam ſapientiſſimos fuiſſe inbutos, vel ex Ciceronis de divinatione libris intelligitur) et movebantur tum gravitate harum ſuperſtitionum, quae magnam vim habebant in conſilia publica rerumque gerendarum eventum, tum auctoritate antiquitatis monimentorumque veterum, e quibus tantum non omnia hauriebant, in primis faſtorum et annalium pontificum, in quibus prodigia cum procurationibus diligenter erant conſignata. Quod ſi vero Livius in his commemorandis modum exceſſit, minus certe peccaſſe videtur quam Polybius, qui ſemel tantum (3, 112.) brevem eorum mentionem fecit: nam ex hiſtoria Romana, quae talia paene ſilentio praetermittit, non adcurata percipietur cognitio morum, opinionum inſtitutorumque huius populi. Ipſe Livius non male eam, quam ſequutus eſt, rationem l. XLIII, 13. defendit his verbis: *Non ſum neſcius, ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credunt* ſc. homines, edocti a philoſophis, deorum providentiam negantibus, *neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum et mihi vetuſtas res ſcribenti neſcio quo pacto antiquus ſit animus, et quaedam reli-*

religio tenet, quae illi prudentiſſimi viri publice ſuscipienda cenſuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam. Idem aliis locis recte iudicat de prodigiis, v. c. 21, 62. 24, 10. 44. et 27, 23. quibus dicit, multa oculorum auriumque ludibria, motis ſemel in religionem animis, temere pro veris fuiſſe credita, et pravam religionem etiam minimis inſeruiſſe deos.

Fuere etiam et olim [50]) et hodie, qui nimium orationis ornatum et eloquentiae ſtudium neutiquam probarunt in hiſtorico. Et recte hi iudicare videntur: nam ſcriptores, qui oratoria ornamenta, elegantias et flores ſermonis, rhetorumque lecythos, et pigmenta ſectantur, maiorem paene verborum quam rerum, voluptatis quam utilitatis, et doctrinae ingeniique oſtendandi quam veritatis inveſtigandae curam habere ſolent. Neque etiam tam caeco Livii amore captus ſum, ut in hac re nihil ab eo peccatum eſſe contendam. Orationes, ex eius fere ingènio profectae, nimis forſan crebrae et ſaepe iuſto longiores ſunt, copia variorum orna-

50) v. c. Lucianus de ſcrib. hiſt. 9. 57. et inpr. Diodorus Sic. Orationes rectas in Livio et Salluſtio reprehendit, nec niſi obliquas in hiſtoria referendas cenſuit Pompeius Trogus; de quo v. Iuſtin. 38, 4.

ornamentorum convenientior oratori quam historico, multi orationis colores ex feriori aevo eiusque ritibus depromti, multa oratorum more exaggerata [51]). Ipsa tamen haec ubertas lactea est et gratissima: unde etiam non defuere, qui conciones CXCIII e Livio excerptas separatim edendas curarent [52]). Neque minori ille studio veri reperiendi, quam ornate exprimendi arsisse videtur.

Alia Livii peccata paucis recensebo, quoniam plura de iis iam in commentario dixi. Multa in eius historia Rom. reperiuntur exempla incuriae rerumque perverse narratarum, v. c. 1, 38, 4. 1, 45, 2. 2, 8, 10. 3, 31. 4, 12. 4, 29, 3. 4, 42, 3. 5, 1 pr. 5, 12, 8. 10, 33, 5. 10, 47. 21, 6, 3. 22, 48, 4. 23, 11, 9. 23, 37, 3. 24, 1, 1. 25, 41, 8. 26, 21, 6. 28, 45, 4. 30, 24, 2. 31, 50, 4. 34, 59, 4. multa inprobabilia et fabulosa aut miraculorum commenta, ut 1, 7. 9. 16. 2, 49. 50. 7, 6. 28, 28, 1. cet. multa loca, quibus ille sui oblitus aut varios sequutus auctores de eadem re aliud alio loco

51) v. ad 4, 54, 7. 6, 16, 4. 9, 14, 8. 28, 1. 34, 5, 3. (ubi ab oratore argumentum petitur ex Originibus Catonis, quarum scribendarum hic eo tempore nondum ceperat consilium) 36, 40, 3. et al.

52) v. Fabricii Bibl. Lat. 1, 11. p. 295.

loco ſeu contraria tradit, e. g. 1, 7, 5. 1, 24, 2. et 5. 1, 65, 4. 4, 29. 5, 12. 5, 27. conl. 42, 47. 7, 1. 7, 15, 2. 7, 32, 4. 9, 26. conl. 34. 9, 44, 8. 21, 3, 2. 21, 56, 4. 23, 32. 26, 21, 6. 27, 14, 2. 27, 48, 6. 29, 11, 3. 29, 22, 4. 30, 2, 1. 30, 19, 5. 30, 24, 2. 33, 9, 3. 33, 13, 3. 34, 53, 5. 36, 24, 3. 37, 24, 3. 38, 18, 2. 41, 27, 2. alia, ubi errore lapſus memoriae eadem fere verbis iisdem bis memorat, ut 35, 22, 2. 36, 21, 4. 45, 15, 8. vel mole rerum narrandarum obrutus multa ſuo tempore ac loco praetermittit, et deinde per occaſionem eorum, quaſi iam ante relatorum, brevem iniicit mentionem, v. c. 1, 30. 4, 30. 3, 31. 32. 5, 18. 31. 40. 8, 25. 9, 8. 9, 12, 4. 9, 31. 34. 38. 44. 10, 12. conl. 41. 10, 33. 22, 9. 33. 60. 23, 21. 24, 10. 36. 25, 25. 25, 41, 8. 28, 4. 17. 29, 13, 2. 33, 44. cet. [53]) vel eadem committit peccata, quorum alios arguit hiſtoricos, e. g. 2, 15. 16. 39. (quibus locis conſules biennii omiſit) 9, 44. 36, 40, 3. vel male intellexit verba

[53]) Cf. Periz. anim. hiſt. c. 4. p. 160 ſq. qui id optimis adcuratiſſimisque ſcriptoribus, praeſertim rerum Rom. et in his Livio, in uſu fuiſſe, et forſan non oblivioni aut incuriae tribuendum, ſed de induſtria ac brevitatis ſtudio factum putabat. Quacumque vero de cauſa hanc illi conſuetudinem adſcivere, ea vituperanda potius, quam laudanda et imitanda videtur.

verba Polybii, ut 31, 29. 1. 33, 8, 5. 33, 13. 3. vel eius ἁμαρτήματα μνημονικὰ ſua fecit, v. c. 38, 11, 8. vel eiusdem auctoritate ſpreta ex aliis minus fide dignis parum probabilia, ne dicam abſurda, hauſit, ut 28, 28, 1. Praeterea nonnunquam verba ſunt abrupta et male nexa, ut 10, 20, 7. brevitas obſcura v. c. 3, 45. pr. ingrata orationis negligentia, (de qua v. ad Praef. n. 3. ad 1, 3, 8. 2, 32, 3. 5, 15, 6. 5, 43, 4. 6, 24, 4. et al.) crebri pleonaſmi et inanis verborum copia atque ubertas, cuius generis inſignem μακρολογίαν notavit Quintil. 8, 3, 53.

§. VI.

De MSS. et editt. Livii.

De his tantum non omnibus docte et adcurate poſt Fabricium (in Biblioth. Lat. I, 11. et Creverium egit Drakenb. in Praefat. Vol. VII. edit. Liv. et ibidem in Syllabo codicum et editt. p. 320-341. cuius veſtigia legere Livii editores Bipontini. Nobis tantum ſummas ex iis rerum ſeligere licet, et in lucidiorem redigere ordinem.

Codices scripti, a viris doctis ad recenſendum emendandumque Livium adhibiti, ſunt

I. *antiquiſſimi optimique*, et quidem 1. *Puteaneus* olim, nunc Pariſienſis, omnium praeſtantiſſimus, literis uncialibus et

continuis, iisdem, quibus clarus ille Florentinus ex Pifano Pandectes, fcriptus, cui hiftoria belli Punici Liviana plurimum debet. 2. *Cantabrigienfis* collegii Trinitatis, raro discrepans a Puteaneo. 3. *Petavianus I.* Alex. Petavii, Puteaneo fideliter plerumque adhaerens, aut ita ab eo deflectens, ut caufa fit manifefta. 4. *Moguntinus*, literis Longobardicis in membrana exaratus, qui in aedis Martinianae ac metropolitanae bibliotheca, in qua olim fuit, non amplius reperitur, et confultus eft primum a Nic. Carbachio, deinde a Gelenio aut Rhenano, qui in ed. Frobeniana lectiones variantes, ex eo diligentius excerptas, notavit et permultas quidem in contextum admifit, fed pauciores quam Aldus (in ed. Ven. 1521.) et Drakenb., a quibus nimium forte huic Mfto tributum eft. 5. *Laurisheimenfis*, maiusculis literis et fine vocum diftinctione fcriptus, et ex bibliotheca monafterii Laurishemenfis in Caefaream, quae Vindobonae eft, inlatus, fed nondum a quoquam adcurate conlatus cum ed. Sim. Grynaei, qui Bafil. 1531. ex eo primus vulgavit quinque ultimos Livii libros. (cf. Lambecii comm. de Bibl. Augufta Vindob. L. II. p. 493 fq. ubi multa adhuc Livii loca ex eo corrigi poffe oftendit.) 6. 7. 8. 9. *Palatini IV.*

qui

qui cum reliquis bibliothecae Heidelbergenſis MSS. in Vaticanam conceſſere. 10. 11. *Florentini* ſ. Medicei I. et II. quorum ille in prima Livii decade optimus, hic in altera ſecundus a Puteaneo eſt. 12. *Leidenſis I.* in quo prima Livii decas ex eodem, ex quo Florentinus I., certe ex ſimili exemplari deſcriptus videtur. 13. *Havercampianus I.* Sigeb. Havercampii, qui libros Livii III-X. integros et pauca libri I. et II. fragmenta continet: unde non codex, ſed *fragmentum Havercamp.* a Drak. vocatur. 14. *Harleianus I.* comitis Oxonienſis.

II. *antiqui et meliores*, 15. *Leidenſis II.* quem Lipſius olim poſſediſſe videtur. 16. *Lovelianus I.* a Thoma Coke de Lovel, Barone Britanno, ad Drakenb. cum aliis miſſus, qui primum Alphonſi regis, deinde Cuiacii, Lipſii aliorumque fuit, nec tamen ille, qui Alphonſo regi dono datus eſt a Coſmo Mediceo, et quo nullum in Italia auguſtiorem fuiſſe, Valla ad Liv. 23. 18. teſtatur. 17. *Lovelianus II.* qui illo recentior eſſe videtur. 18. 19. *Voſſiani I. et II.* qui cum ceteris Iſ. Voſſii MSS. a curatoribus academiae Lugduno-Batavae redemti ſunt. 20. *Petavianus II.*

III. *recentiores*, 21. *Gaertnerianus*, qui olim fuit in bibliotheca Car. Guil. Gaert-

neri Prof. Lipſ. 22. *Harleianus II.* 23. *Havercampianus II.* 24. *Lipſienſis* in biblioth. ſenatoria. 25. 26. 27. *Loveliani III. IV. et V.* 28. *Portugallicus*, Hagae Comitum olim emtus iuſſu regis Portugalliae. 29. *Berolinienſis* in biblioth. regia. 30. *Harleianus III.* 31. *Havercampianus III.* 32. 33. *Voſſiani III. et IV.* 34. *Hafnienſis* in biblioth. regia. 35. *Recanatianus*, qui olim fuit Io. Bapt. Recanato, Patricio Veneto, et in multis conſentit Laudino I. (cf. ad Liv. 22, 18. et Fragmenta). 36. *Harleianus IV.* 37. *Lovelianus VI.* qui cum Voſſiano IV. convenire ſolet. 38. 39. *Meadiani I. et II.* quorum olim poſſeſſor fuit Rich. Mead, medicus Londinenſis. 40. 41. 42. 43. *Palatini V. VI. VII. VIII.*

IV. *alii, quorum vera indoles ſubtiliori iudicio haud explorata et deſcripta eſt a viris doctis*, qui ſatis habuere, eos certis nominibus ſignisque diſtinguere, et varietatem lectionis enotare; 44. *Rottendorfii.* 45. 46. *Gudianus I. et II.* 47. *Thuaneus.* 48. *Chifletianus.* 49. *Gabr. Naudaei.* 50. *Buslidianus.* 51. *Vormatienſis.* 52. *Spirenſis.* 53. *Fuldenſis.* 54. *Colonienſis.* 55. *Codex vetus* Manu Poggii ſcriptus. 56. *Codex Claudii Fauchet.* 57-62. VI Oxonienſes

ſes Hearnii manibus verſati, ſcil. 57. *B. Bodleianus*, 58. *D.* Digbaei, 59. *L.* 1. Laudinus I., 60. *L.* 2. Laudinus II. (qui quatuor MSS. in biblioth. Bodleiana adſervantur). 61. *C.* in biblioth. collegii corporis Chriſti. 62. *N.* in biblioth. collegii novi Oxonienſis. 63. 64. *Veithiani I. et II.* a bibliopolis Auguſtanis fratribusque huius nominis cum Strothio communicati.

V. *Codices locis aliquot a I. Fr. Gronovio inſpecti;* 65. 66. *Barberini.* 67. *Andinus.* 68. *Venetus* coenobii D. Antonii. 69 ſqq. *Florentini* complures; et duo *Oxonienſes* totidemque *Pariſienſes*, forte ab Hearnio et Crevierio adcuratius excuſſi.

His codicibus addendi ſunt alii a Crevierio uſurpati, duo a Gelenio, qui eos haud nominatim memorat, complures ab Aldo, Curione, Sigonio, Modio, Grutero et aliis, qui ne dixerunt quidem, quot et quales fuerint, quidam Vallae, neſcio qui, (quorum meminit ad Liv. 22, 12. et 51.) et vetuſtum exemplar ex biblioth. Benedicti Cornarii Patricii Veneti depromtum a Sabellico, qui ad illud Livium contulit in ed. Veneta a. 1491.

A Io. Fr. Gronovio cum editionibus conlati ſunt codices 1. 3. 4. 20. 44–50. et 65 ſqq. a Iac. Gronovio (cuius excerpta Ioſ.

Waſſe dedit Drakenborcho) 2. a Iano Gebhardo (forte et a Grutero ac Io. Fr. Gronovio, qui Palatinorum codicum lectiones ſaepe, numerum vero et indolem nusquam memorant) 6-9. et 40-43. a Drakenborcho 10-19. et 21-39. a Rhenano 51. 52. a Modio 53. 54. ab Vrſino 55. a Matthaeo Klockio 56. ab Hearnio 57-62. a Strothio 63. 64. Nullus vero horum codicum omnes, qui ſuperſunt, libros Livii continet, ſed 51. lib. I, 20. usque ad VI, 28. — 14. lib. I-VIII. — 13. lib. III-X. et aliquot libri I. et II. fragmenta. — 6. 7. 10. 12. 14. 15. 18. 19. 22. 23. 24. 28. 30. 40. 44. 45. 47. 48. 53. 54. 57. 60. 61. 63. lib. I-X. — 1. 2. 3. 8. 9. 11. 29. 30. 31. 32. 34. 35. 41. 46. 52. 58. 64. lib. XXI-XXX. — 4. 20. 33. 36. 37. 38. 39. 42. 43. 49. lib. XXXI-XL. — 16. 17. 21. 25. 26. 27. 50. 59. 62. lib. I-X. et XXI-XL. — 5. lib. XLI-XLV. E codice quarto Nic. Carbachius in ed. Mogunt. 1519. primus reſtituit maximam partem libri XXXIII. inde a cap. 17. §. 6. et extremam libri XL. a cap. 37. §. 3. ad finem; ex quinto Sim. Grynaeus in ed. Baſil. 1631. libros quinque poſtremos; et ex MS. Bambergenſi Caſp. Luſignanus in ed. Rom. 1616. prima XVII capita libri XXXIII. quae Liviani operis partes in reliquis MSS. deſiderantur.

Ad

Ad recenſendas quoque *Epitomas Livianas* viri docti adhibuere codices mſtos, Sigonius quosdam, neſcio quot et quales; Gruterus Palatinos; I. Fr. Gronovius *Barbarinum* et duos *Gudianos;* Hearne cod. *N.* collegii novi Oxonienſis et *Norvicenſem* Io. Mori, Epiſcopi Norvicenſis; Drakenborch *Bergianum* Ioannis van den Bergh, ICti et conſulis Lugdunenſis, *Boendermakerianum* Theodori Boendermakeri, Canonici S. Martini apud Traiectinos, *Leidenſem* optimae notae, *Lovelianum,* quem ſupra Lovelianum II. diximus, et *Voſſianos I. II. III. et IV.*, qui cum reliquis codicibus Voſſianis in Lugduno-Batavam migrarunt, et quorum primus, qui recentiſſimus eſt, omnes Epitomas, reliqui vetuſtiſſimi non niſi ſeptem priores et duplicem ſeu diverſam primi libri Liviani exhibent.

Editionum Livii indolem nunc paucis indicabimus. Exemplum Livii, quem a Chriſtoph. Landino primum eſſe repertum et deſcriptum tradit Sabellicus de L. L. inſtauratione p. 334., iam habuit Fr. Petrarcha, ICtus, philoſophus et poeta, qui a. 1374 mortuus eſt: (v. eius Opera p. 948.) et primae editiones usque ad Moguntinam a. 1518. conplectuntur tantum libros I–X. XXI–XXXII. et XXXIV–XL, 57, 3. — Nam quaedam ex iis, libro XXXI in duas partes

 dis-

disſecto, numerum quidem librorum, non vero lacunam explevere. *Editio princeps* eſt Romana ſine anni nota (1469 fol.) ap. Conr. Sweynheym et Arn. Pannartz cura Io. An. (Antonii aut potius Andreae) Epiſcopi Alerienſis, cuius praefationem proximae et tantum non omnes editiones Saec. XV. praeferunt. Repetita eſt Romae 1472 f. et ex ea expreſſae Mediolanenſes 1478 f. a Phil. de Lavagnia, et 1480 f. ab Anton. Zarotho inpenſis Io. Legnani et ex recognitione Petri Iuſtini Philelfi. Proxime autem illam excepere Veneta 1470 f. per Vendelinum Spirenſem ſive de Spira, et Romana 1471. et 1472 f. III Voll. per Vdalricum Gallum, ſtudio Io. Antonii Campani; quae, ſi Fabricio fides habenda, iam recepit aliquot coniecturas *Laur. Vallae.* Hic, qui iam a. 1457 mortuus eſt, primus veram Livii lectionem in libris XXI-XXVI. ex ingenio et membranis revocare conatus eſt, et emendationes ſuas libro IV. Recriminationum in Facium et Panormitam inſeruit. Eas tamen anno demum 1540 Baſileae cum reliquis eius operibus in lucem emiſſas, et primum a Seb. Gryphio in edit. Livii Lugd. 1542 excerptas fuiſſe, contendit Drakenb., qui in Praefat. Vol. VII. p. II-XXXI. de Vallae vita et ſcriptis copioſe disſeruit.

Pro-

Proximae editiones ſunt Tarviſinae, I. et III. a. 1480. et 1483. (utraque ſine nota loci) per Mich. Mazolinum Parmenſem, II. et IV. deſcriptae typis Io. Vercelli et recognitae a Luca Porro Tarviſii 1482. et 1485 f. Prima per errorem a Drakenb. in notis dicitur Parmenſis, et Tarviſina prima ac ſecunda, quae ſecunda et quarta fuere. Pariſianas 1481. et 1485 f. ex incerta traditione memorat Maittaire: at certiori fide Mediolanenſes 1495 f. et aliam ſ. a. et l., ſed curatam inpenſis eiusdem Alex. Minutiani, cuius et epiſtola praemiſſa eſt, ſcripta Mediol. 1505. quique intexuit Parrhaſii caſtigationes in Livium, fraudulenter ei ſubreptas.

Tum Livius cum notis, partim longioribus, partim brevioribus, *Sabellici*, (M. Antonii Coccii) ſecundi interpretis, qui etiam Veneto MS. uſus eſt, prodiit tum Venetiis 1491 f. 1493 f. 1495 f. 1498 f. 1501 f. 1506 f. 1511 f. tum in V. edit. *Aſcenſianis* Pariſ. 1510 f. 1511. 8. 1513 f. 1516 f. 1530 f. inpenſis Io. Parvi et Iodoci Badii *Aſcenſii*, qui ſuam in Livium Iſagogen cum prooemii expoſitione et Auguſtini *Becharii* ad ſtudioſos adloquium praefixit, et 1531 ſingulari in volumine quinque poſtremos Livii libros et chronologiam Glareani ex ed. Baſil. 1531 edidit. Ex

Afcenfiana editione ductae funt Parifienfes 1527 f. ap. Petr. Vidovaeum, et 1529 f. ap. Nic. Savetier, faltem pofterior.

His editionibus, quae nondum omnes fubtilitate critica excuffae funt, fucceffit nobilior, quae novam quafi familiam duxit, *Mediolanenfis* a. 1518. et 1519 f. ex officina Io. Schefferi et cura Nic. Carbachii, qui ex MS Mogunt. primus in lucem protraxit maximam partem libri XXXIII. inde a cap. 17. §. 6. et poftremam libri XL. a cap. 37. §. 3. Eodem vero tempore Livium, ex variis codicibus caftigatum, edidere *Aldus* Manutius Romanus et Andreas Afulanus focer Venetiis 1518. 1519. 1520. 8. III Voll. quibus adiectum eft a 1521 quartum, et 1533 quintum. Hoc continentur libri Liv. XLI-XLV. ex ed. Mediol. depromti, illo Epitomae, Florus et latina Polybii verfio a Nic. Perotto confecta. Ab hac Aldina minore diverfa eft maior Venet. 1521 f. quatuor volumina minoris uno comprehendens. Ex minore ductae funt *Iuntina I.* Flor. 1522. et 1532. 8. IV Voll. ap. heredes Phil. Iuntae et Bernardi Iuntae, omiffis, quae in Vol. IV. Aldinae reperiuntur, *Iuntina II. et III.* ap. Luc. Ant. Iuntam Venet. 1532 f. 1541 f.

Paullo

Paullo poſt Livium ex ingenio emendare conatus eſt Iac. *Sobius*, et foras dedit Coloniae 1525 f. ap. Io. Soterem, et 1528 f. ap. Eucharium Cervicorum.

Novae editionum claſſis prima eſt ſplendida illa Baſileenſis ſeu *Frobeniana* 1531 f. in qua Sim. *Grynaeus* Livii libros XLI-XLV. primus e MS. Laurishemenſi in lucem protulit, et Indices Glareanique chronologiam Livianam adnexuit. Altera Frobeniana Baſil. 1535 f. non modo auctiorem Glareani chronologiam hiſtoriamque Livianam longe emaculatiorem et nunc demum ad vetera exemplaria conlatam in titulo venditat, ſed etiam Rhenani atque Gelenii in Livium notas adiecit. Hi triumviri, *Beatus Rhenanus*, *Sigism. Gelenius* et *Henr. Loritus*, qui *Glareanus* adpellari maluit, eodem tempore nec invita Minerva hic interpretando, illi, conſociato et dispartito labore, emendando ex MSS Livio operam dedere: nam praeter chronologiam illam Glareanus notas in Livium ſcripſit, quae primum ſeorſum vulgatae, deinde editionibus Livii inſertae ſunt. In his queritur, ſibi verſiones tantum latinas Dionyſii Halic. et Polybii ad manus fuiſſe, paſſimque quidem veteres libros et codices ſeu vetuſta exemplaria laudat, quae tamen antiquiores fuere editiones. Ceterum Frobenia-

benianam editionem sequutae sunt Lugdunenses a. 1537. 8. ap. heredes Sim. Vincentii, 1542. 8. 1548. 12. 1554. 8. ap. *Seb. Gryphium*, 1553 f. typis Io. Frellonii et sumtibus Ant. Vincentii; Basileenses 1539 f. 1543 f. 1549 f. 1554 f. 1555 f. ex officina Io. Hervagii, 1540 f. ap. Io. Petrum; Parisienses 1543 f. et 1552 f. ap. Mich. Vascosanum. Sed Caelius Secundus *Curio* in edd. Basil. 1549. 1554. 1555. multa Livii loca ex veteribus novisque exemplaribus correxit, et adnotationibus Rhenani atque Gelenii adcesserunt notae Glareani in edd. Lugd. 1537. et Basil. 1540. 1543. Vallae, Sabellici et Glareani in ed. Lugd. 1542. et Paris. 1543. 1552. eorumdem et Io. Velcurionis ac Theod. Morelli in edd. Lugd. 1553. 1554. et Basil. 1555.

Melius, quam omnes illi, de Livio meritus est *Car. Sigonius*, cum cuius is chronologia Liviana et scholiis in Livium eiusque Epitomas editus est Venetiis ap. Aldum Manutium Aldi filium 1555 f. 1566 f. 1572 f. et post eius, a. 1585 defuncti, mortem 1592 f. In scholiis passim ille crepat libros veteres et mstos, qui tamen vel recentissimi fuere, vel iidem qui Glareani codices, h. e. editiones antiquae. Saepius etiam acerbe invehitur in Glareanum; qui deinde defensiones scripsit, et patronos nactus

nactus eſt haud inſcitos, Franc. Robortellum, Gabr. Faërnum et Guil. Godelevaeum. Hinc in ſecunda editione permulta ſcholia omiſſa ſunt aut mutata, in tertia eadem aucta defenſionibus adverſus adverſarios iſtos, in quarta ſaepe emendata et adiectae quaedam Ant. *Florebelli*, Epiſcopi Lavellini, coniecturae.

Horum antiquiorumque interpretum adnotationibus Livium inſtruxere Guil. *Godelevaeus* Francofurti ap. Io. et Sigism. Feyerabendt 1568 f. 1578 f. et Iac. *Gohorius* Pariſ. 1573 f. Ille ſcriptorem noſtrum iam ante cum ſuis tantum notis ediderat Frſti 1551. 8. II Voll. hic et paucas in Liv. I-III. animadverſiones praemiſit. Omnibus his notis adceſſerunt mox novae *Franc. Modii* Francof. 1588 f. et 8. 1599. 8. deinde *Iani Gruteri*, qui etiam obſervationes *Fulvii Vrſini* (in Fragmentis veterum hiſtoricorum Antverp. 1595.) et *Marcelli Donati* (in Dilucidatt. in Livium, Tacitum cet. Frſti 1613.) adiunxit Francofurti 1608 f. (cuius editionis admodum vitioſa repetitio eſt Pariſ. 1625 f.) 1619. 8. 1628 f. (in qua edit. primum libri Livii in capita diviſi ſunt, et novis curis caſtigati) 1634. 8. 1659. 8. Animadverſiones Gruteri ſunt criticae ac politicae, non multae nec magni uſus; utiliores Vrſini, in quibus multa Li-

vii

vii loca, et interdum feliciter, vel emendantur, vel ex Graecis inluſtrantur ſcriptoribus; copioſiores et antiquariae Modii et Donati. Hic ſaepe nugatur vel notiſſima congerit; ille permultos Silii verſus et integra nonnumquam capita ex Lipſii et Briſſonii ſcriptis intexuit.

Aliam Livii lacunam explevit Caſp. Luſignanus, primis XVII capitibus libri XXXIII. ex MS. bibliothecae cathedralis Bambergenſis evulgatis Romae 1616. 8. cum Franc. Bartholini Vrbinatis et Antonii Quaerengi caſtigationibus. Haec editio continet unicum Livii librum, non XLIII, qui in titulo omnibusque paginis perperam inſcriptus eſt, ſed XXXIII ſeorſum etiam editum Venet. 1616. 8. et cum notis Io. Horrionis Paderbornae 1617. 8. Totum deinde Livium nitide typis excudendum curavit Dan. Heinſius Lugd. Bat. ex officina Elzeviriana 1624. 12. 1634. 12. et alius, neſcio quis, Amſt. 1633. 12. ap. Guil. Blaeu.

Melior tum lux ſcriptori noſtro adſulſit opera *Io. Fred. Gronovii*, qui iure optimo *magnus Livii ſoſpitator* vulgo dictus eſt, eumque edidit ap. Elzevirios Lugd. Bat. 1645. 12. IV Voll. cum notis ſuis, et Amſt. 1665. 8. III Voll. cum notis et variorum, etiam novis Mureti et Tanaq. Fabri, critici parum ſciti. Prima editio,

ſed

ſed ſine adnotationibus, repetita eſt Lugd. Bat. 1654. 12. Amſt. 1661. 12. 1678. 12. altera per filium *Iac. Gronovium*, qui auctiores patris et integras Sigonii notas dedit ſuasque iis adſperſit, Amſt. 1679. 8. III Voll. Cantabrig. 1679. 8. II Voll. Baſil. 1740. 8. III Voll.

Recenſionem Gronovianam adoptarunt et Freinshemii Subplementa receperunt *Io. Douiatius*, regiorum Profeſſorum Primicerius, Pariſ. 1679. 4. VI Voll. in uſum Delphini; *Thomas Hearne* Oxon. 1708. 8. VI Voll.; *Io. Clericus* Amſt. 1710. 8. X Voll. (quae editio Lipſiae 1735. 8. cum praefatione Io. Matth. Gesneri de curſoria auctorum Lat. in ſcholis lectione, et forte Lond. 1722. 8. VI Voll. repetita eſt) et *I. B. L. Crevier* Prof. Rhet. Pariſ. 1735-1740. 4. VI Voll. cuius editionis textum ſubiectis notulis in uſum tironum denuo typis exſcribendum ipſe curavit Pariſ. 1746. 12. VI Voll. et M. *Giovenazzi* Venet. 1791. 8. VI Voll. Duiatius perperam plerumque et Livium interpretatus eſt, et lacunas poſteriorum librorum explevit: quare inſcitiam eius aſperioribus ſubinde facetiis perſtrinxit Drakenb. Hearne lectiones MSS Oxonienſium diligenter excerpſit, et perpaucas addidit notas. Clericus Livium aliquot notulis, tabulis geographicis et Indice

dice rerum copioſo inſtruxit. Crevierius multa Livii loca tum ex ingenio, tum e MSS et edd. vett. feliciter correxit, et adnotationibus partim brevibus nec adeo multis, ſed plerumque egregiis, partim longioribus doctioribusque, ad editionis calcem reiectis, inluſtravit. Explevit etiam probabili iudicio lacunas, et ſubplementa Freinshemii emendavit.

Praeſtantiſſimam editionem recenſionemque textus Liviani debemus *Arn. Drakenborch* Prof. Traiectino, Lugd. Bat. et Amſt. 1735-1746. 4. VII Voll e quibus ſex priora continent libros Livii ſuperſtites et Freinshemii Subplementa cum notis integris Vallae, Sabellici, Rhenani, Gelenii, Glareani, Sigonii, Vrſini, Franc. Sanctii, I. Fr. Gronovii, Tan. Fabri, Henr. Valeſii, Iac. Perizonii, (in Animadverſſ. hiſt.) Iac. Gronovii, excerptis Petr. Nannii, Iuſti Lipſii, Modii, Gruteri, Crevierii, nec non ineditis Iani Gebhardi, Car. And. Dukeri, Rob. Titii, Matth. Klockii, Perizoniorum, Nannii et aliorum, quibus ſuas adiecit editor; ſeptimum, praeter alia minoris momenti, praefationem egregiam de huius reliquarumque editionum interpretumque Livii indole, vitam Livii, a Voſſio, Bonifacio et Tomaſino ſcriptam, Morhoſii, Buherii et Facciolati libellos de Pata-

Patavin. Liv., Sigonii chronol. et defenſiones, Iac. Gronovii epiſtolas ſuper locis geograph. Livii, Matth. Aegyptii explicat. SCti de Bacchanalibus, dedicationes et praefatt. XXXIII editionum Livii antiquiorum, Elogia ac iudicia auctorum vett. de Livio, ſyllabum MSS. et editt., Fragmenta Liviana et tres Indices. Quod ad notas adtinet, praeter Gronovianas et Crevierianas, de quibus iam ſupra diximus, ceteris longe excellunt Dukerianae et Drakenborchianae. Illae ad loca difficiliora et antiquitatem, ius publicum ritusque Romanorum pertinent, et, quicumque eas legit, dubius fere fuit, utrum magis rariorem eruditionem, an ſubtile iudicium auctoris admiraretur. Hae potiſſimum ad Livium ex MSS et editt. antt., diligenter conlatis, emendandum ſpectant, et plurimum valent ad adcuratam rerum Romanarum, univerſae rationis criticae et exquiſitioris latinitatis cognitionem conſequendam. Ad Drakenborchum plane transferri poteſt iudicium, quod Heyne in ed. Tibulli de Broukhuſio tulit: *Hic elegantis ingenii vir et multarum literarum haud dubie is eſt, cui Livius plurimum debet; ſi non interpretatione, tamen ſubſidiorum criticorum adparatu* et uſu. *Nam quae boni interpretis munus poſtularet, parum exploratum habuiſſe vide-*

videtur. Pro more enim ſui ſeculi nihil videt, quod inluſtrandum ſit, niſi ubi in exquiſitiorem loquendi formam inciderit aut varietatem lectionis obfenderit: tum vero exemplorum nube involvit et lectorem et Livium; luce interdum, quam exſpectabat, ſubducta magis quam inlata.

Ex recenſione Drakenb. Livium edidit *Aug. Guil. Erneſti* cum varietate lect. Gron. et Crev., ſyllabo Drak. editionum praecipuarum, Indice rerum et Gloſſario Liviano, Lipſ. 1769. 8. III Voll. 1785. 8. IV Voll. 1801–1804. 8. V Voll. in qua poſtrema edit. *Godofr. Henr. Schaefer* Gloſſarium ex ſchedis Erneſtii emendavit plurimisque adceſſionibus locupletavit. Qua viri doctiſſimi opera caſtigatum illud quidem plurimum valet ad multorum verborum formarumque loquendi ſenſum recte capiendum, at neutiquam ad Livium plane intelligendum et plurimos difficillimosque nodos ſolvendos ſubficit.

Denique *Fr. Andr Stroth* eoque mortuo *F. W. Doering* et recenſuerunt Livium et egregiis animadverſionibus inluſtrarunt: multas tamen difficultates vel ſilentio praetermiſere, vel non ſatis feliciter expediiſſe videntur. Pentades I. II et III. utriusque notis inſtructae ſunt Gothae 1784–1801. 8.

Pen-

Pentas IV. (libri Liv. XXVI-XXX.) folis Doeringianis Gothae 1806. 8.

Solum fere Livii textum ex alia aut eadem recensione Drak. exhibent multae editiones, v. c. Patavii 1694. 8. 1707. 12. 1727. 8. Francofurti 1696. 8. Londini 1703. 8. 1722. 12. Edinburgi 1752. 8. Manhemii 1780 sq. 8. et inpensis societatis Bipontinae cum Subplem. Freinshemii, vita Livii a Tomasino conscripta, notitia literaria et indice rerum 1784 seqq. 8. XII Voll. Excerpta vero Liviana dedere Io. Iensius Dordraci 1711. M. F. Soergel Lemgov. 1771. Ch. W. Snell Giess. 1795. et *Car. Lud. Bauer* cum notis praeclaris et Indice vocabulorum, formularum, rerum et locorum, quae explicantur, Lips. 1800. Ed. II.

§. VII.

De huius editionis indole et consilio.

De eo non est quod subtiliter disseram et copiose: nam nova haec Livii editio plane adcommodata est ad consilium, iam aliquoties a me, quum Silium, Iuvenalem et Vol. I. classicorum Scriptorum Rom. ederem, multis expositum commendatumque in Prooemiis, quae nunc repetere nihil adtinet. A Drakenborchiana textus recensione passim discessi, nec tamen temere umquam aut prava libidine multa mutandi no-

vandique laceſſitus, ſed ubi criticae rationes ſuadebant, ut vel antiquas lectiones a Drakenborcho repudiatas revocarem, vel novis probabiliores, et coniecturis virorum doctorum, ab eo in contextum receptis, alias aliorum, interdum et meas, ſubſtituerem. Plerumque tamen dubia et vel manifeſto corrupta in commentario notaſſe et corrigendi periculum feciſſe ſatis habui, eaque ſervare malui, quam, quae meliora vel aliis vel mihi viderentur, ſcriptori lectoribusque obtrudere, quum incerta eſſet emendatio. Nova, codicum praecipue MSS, ſubſidia, ex longinquo petenda et difficulter, his potiſſimum temporibus turbulentis, comparanda, fruſtra circumſpexi. Omnes tamen copias, aliorum opera paratas, diligenter in rem meam converti.

Vt rerum narratarum ſumma et geſtarum tempus ſine mora cognoſcerentur; breviaria concinnavi librorum capitumque, et in paginarum inſcriptionibus annorum notas adpoſui. Fragmenta Livii auctiora adieci, iisque omnes librorum eius Epitomas, ob cauſas ſupra memoratas, his vero Indicem rerum memorabilium, in Livio et Epitomis obviarum, copioſiorem iis, quos alii confecere, et geographica paucis inluſtrantem, ſubiunxi. Ad calcem editionis reieci inſignia quaedam antiqui-

tatis

tatis monimenta et tabulas chronologicas hiſtoricasque, aptatas Livio, qui in annis ab Vrbe condita numerandis non Varronianos, ſed Catonianos calculos ſequutus eſt; quod patet ex frequenti deſignatione annorum 3,33. 4,7.43. 5,54. 7,18. 31,1. 34,45. In utraque aera multi adhuc nodi reperiuntur, quos Glareanus, Sigonius, Pighius aliique fruſtra expedire conati ſunt. Qui vero Varronianam praeferunt Catonianae, hanc facile ad illam, duobus ſcil. annis ſemper adiectis, redigere poterunt.

Subplementa quoque Freinshemiana aliorum exemplo inſerendi aliquoties inieram conſilium; quod tamen diligentius perpenſum abieci. Hanc enim Livii editionem ſtudioſae potiſſimum iuventuti eiusque magiſtris, quorum et nummaria et libraria ſupellex curta eſſe ſolet, uſui eſſe cupio. Hi vero ſolum Livium, et multi ne eum quidem totum, ſed excerptum, perlegere ſatis fere habent. Eos igitur aliosque ab emendo et librarium ab redimendo hoc libro absterruiſſem mole et pretio eius nimis aucto.

In commentario perpetuo, ſeorſum edito, ut et ſolus emi poſſet, non modo idoneas mutatae lectionis cauſas adtuli, ſed et, quidquid boni ad textum Livii Epitomarumque vel emendandum vel interpre-

tandum contulere docti homines ſupra lau-dati, curioſe congeſſi, ut, qui hac editione uteretur, facile carere poſſet quacumque alia, etiam Drakenborchiana illa rariſſima cariſſimaque, cuius uſum adceptum refero humanitati Heynii, fautoris generoſiſſimi, cui quantum debeam, gratiſſimae ſemper memoriae infixum manebit. Prolixas aliorum animadverſiones contraxi, iisque adſperſi meas, et quidem haud paucas: quippe videbam, permulta adhuc aut vitioſa eſſe, atque a viris doctis nondum bene emendata, nonnumquam et ne animadverſa quidem, (quis enim eſt, qui omni temporis momento et in tantae molis opere ubivis ſatis acute videat?) aut non ſatis perſpicua iis lectoribus videri, quibus grati-ficari et prodeſſe volebam. Scrib. Stadae Cal. Mart. a. MDCCCVII.

Ge. Alex. Ruperti,
Gymn. Stad. Rector.

T. LI-

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER I.

PRAEFATIO.

Facturusne operae pretium ſim, ſi a primordio Vrbis res populi Romani perſcripſerim: nec ſatis ſcio, nec, ſi ſciam, dicere auſim; quippe qui, quum veterem, tum vulgatam eſſe rem, videam, dum novi ſemper ſcriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos, credunt. Vtcumque erit, iuvabit tamen, rerum geſtarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte et me ipſum conſuluiſſe; et, ſi in tanta ſcriptorum turba mea fama in obſcuro ſit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini obſicient, me conſoler. Res eſt praeterea et inmenſi operis, ut quae ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur; et quae, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut iam magnitudine laboret ſua: et legentium ple-

plerisque, haud dubito, quin primae origines proximaque originibus minus praebitura voluptatis ſint, feſtinantibus ad haec nova, quibus iam pridem praevalentis populi vires ſe ipſae conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me a conſpectu malorum, quae noſtra tot per annos vidit aetas, tantisper, certe dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curae, quae ſcribentis animum, etſi non flectere a vero, ſollicitum tamen efficere poſſit. Quae ante conditam condendamve Vrbem, poeticis magis decora fabulis, quam inconruptis rerum geſtarum monimentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere, in animo eſt. Datur haec venia antiquitati, ut, miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et, ſi cui populo licere oportet, conſecrare origines ſuas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria eſt populo Romano, ut, quum ſuum conditorisque ſui parentem Martem potiſſimum ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium patiuntur. Sed haec et his ſimilia, utcumque animadverſa aut exiſtimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro ſe quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum imperium ſit. Labente deinde paullatim diſciplina, velut deſidentes primo mores ſequatur animo; deinde ut magis magisque lapſi ſint; tum ire coeperint praecipites; donec ad haec tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt praecipue in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inluſtri poſita monimento intu-

intueri. Inde tibi tuaeque rei publicae, quod imitere, capias: inde, foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii fuscepti fallit, aut nulla umquam res publica nec maior, nec fanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam tam ferae avaritia luxuriaque inmigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parcimoniae honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiae avaritiam, et abundantes voluptates defiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem gratae futurae, quum forfitan et neceffariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei abfint. Cum bonis potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, fi, ut poetis, nobis quoque mos effet, libentius inciperemus, ut orfis tanti operis fucceffus profperos darent.

T. LIVII PATAVINI LIBERI I.

BREVIARIVM.

CAP. 1. *Antenoris et Aeneae adventus in Italiam. Hic bellum gerit cum Latino, ſed mox pacem ac deinde adfinitatem iungit, conditque Lavinium, ubi Aſcanius brevi naſcitur.* 2. *Aboriginum Troianorumque bella cum Turno et Mezentio. Mors Aeneae.* 3. *Aſcanius, vel, ut alii putant, Julus, Lavinium matri ſeu novercae relinquit, et coloniam ipſe deducit Albam Longam. Reges Albani.* 4. *Romuli Remique ortus, educatio et primum vitae genus.* 5. *Hi Amulium obtruncant, et Numitorem, fratrem eius avumque ſuum, reſtituunt in regnum Albanum.* 6. *Vrbis condendae conſilium capiunt.* 7. *Remus a fratre necatus. Roma conditoris nomine adpellata. Palatium primo munitum. Sacra diis aliis Albano, Herculi Graeco ritu facta. Adventus Herculis in Latium. Evander Arcas, Carmentae filius. Ara Maxima. Potitii ac Pinarii.*

8. *Romulus ordinat rem publicam. Lictores XII ſumit. Vrbem auget latiusque munit. Aſylum aperit. Centum creat ſenatores.* 9. *Connubia a finitimis fruſtra petit. Ludos parat Neptuno Equeſtri. Raptus Sabinarum.* 10. *Titus Tatius, rex Sabinorum, Caeninenſes, Cruſtu-*

Crustumini et Antemnates bellum parant. Caeninenses primi in agrum Rom. faciunt inpetum. Spolia opima in Capitolium fert Romulus, et templo Jovis Feretrii fines designat. 11. Antemnates Crustuminique victi et, precante Hersilia, adcepti in civitatem. Coloniae utroque missae. Sabini duce Tito Tatio bellum movent, et arcem Rom. obcupant, proditam a filia Sp. Tarpeii, qui ei praeerat. 12. Virtus Metti Curtii, Hosti Hostilii ac Romuli. Templum Jovi Statori votum. 13. Irae et acies diremtae a Sabinis mulieribus. Pax et civitas una ex duabus facta. Quirites a Curibus adpellati. Lacus Curtius. Populus in curias XXX. divisus, iisque inposita Sabinarum nomina. Centuriae tres equitum, Ramnenses, Titienses, Luceres. 14. T. Tatii mors. Bellum cum Fidenatibus, 15. et Veientibus, quibus induciae in C. annos dantur. Celeres CCC. 16. Romulus sublimis raptus procella creditur, Proculo Julio adfirmante, eius speciem sibi per somnium oblatam. 17. Interregnum annuum, X decuriis Patrum factis, et imperio per omnes in orbem eunte. Plebi frementi permittitur creatio regis, ea lege, ut Patres auctores fiant: at illa a senatu decerni vult, qui Romae reguet.

18. Numa Pompilius, Curibus Sabinis habitans, qui falso editur discipulus Pythagorae Samii, rex creatur, et inauguratur. 19. Is leges, mores ac sacra instituit: Janum facit indicem pacis bellique: simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse: annum ad cursum lunae in XII menses describit: nefastos dies fastosque facit. 20. Flamines III., XII Salios et Pontificem legit, Numam Marcium. Procuratio prodigiorum. Ara Jovis Elicii. 21. Populi Rom. religio et pax continua. Camenarum

 lucus

lucus et concilia cum Egeria. Fidei ſolenne, et multi Argei ſ. loca ſacris ſaciundis.

22. *Tullum Hoſtilium, nepotem Hoſti Hoſtilii, regem populus iubet. Hic ferocior etiam Romulo eſt, bellumque indicit C. Cluilio, dictatori Albano.* 23. *Bellum Albanum. Cluilii foſſa et mors. Metti Fuffetii ſubceſſio in locum eius, et conloquium cum Tullo.* 24. 25. *Horatiorum Curiatiorumque trigeminorum pugna. Foederis faciendi ritus. Fetiales et pater patratus.* 26. *Horatius ſororem obtruncat, et a duumviris perduellionis damnatur, ſed provocat ad populum et abſolvitur.* 27. *Bellum cum Fidenatibus et Veientibus. Perfidia Metti, ſocii Rom.* 28. *Dirum ſubplicium, de eo ſumtum,* 29. *Alba diruta et incolae traducti Romam.* 30. *Coelius mons Vrbi additus et ſedes regiae. Principes Albanorum in Patres lecti. Curia Hoſtilia. Bellum cum Sabinis. Feroniae fanum. Pugna ad ſilvam Malitioſam.* 31. *In monte Albano lapidibus pluit. Hinc ſacrum novemdiale. Peſtilentia. Tulli morbus et mors, domo eius fulmine icta.*

32. *Ancus Marcius, nepos Numae, rex creatur, et ſacra ex commentariis avi pontificem in albo promulgare iubet. Ius Fetialium, ab Aequicolis deſcriptum, quo repetuntur res bellumque indicitur.* 33. *Bellum cum Latinis, quorum multa millia, Politorio, Tellenis, Ficana et Medullia captis, Romam traducuntur. Aventinus mons Palatino iunctus et novae multitudini datus, ad Murciae aedem. Ianiculum quoque, ponte ſublicio in Tiberi facto, Vrbi coniunctum. Quiritium foſſa. Carcer, foro inminens. Silva Maeſia Veientibus ademta. Oſtia in ore Tiberis condita et ſalinae circa factae.* 34. *Lucumo, Damarati Corinthii filius, qui, Arun-*

Arunte fratre et dein patre mortuis, omnium huius bonorum heres factus erat eaque auxerat opibus Tanaquilis uxoris, ab Tarquiniis migrat Romam, ubi L. Tarquinius vocatur et a rege non modo in familiaritatem recipitur, sed tutor etiam liberis instituitur testamento.

35. L. Tarquinius Priscus petit regnum et adcipit. Centum in Patres lecti, qui deinde dicti sunt minorum gentium et conscripti. Bellum cum Latinis. Locus Circo maximo designatus. Ludi Romani s. Magni. Porticus et tabernae. 36. 37. Bellum cum Sabinis. Attus Navius Augur. 38. Ademta Sabinis Collatia, (ubi Egerius, Aruntis, fratris regis filius postumus, in praesidio relinquitur) Latinis Corniculum, Ficulea, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Nomentum, Medullia. Formula deditionis. Vrbs muro cincta ex lapide quadrato. Cloacae. Area templi Iovis in Capitolio. 39. In regia, in qua natus erat Servius Tullius, cuius pater princeps fuerat Corniculi, puero dormienti caput ardet. Inde liberorum ille loco habetur, eique postea despondetur regis filia. 40. Hinc Anci duo filii insidias parant regi; quem duo pastores, ab illis conrupti, occidunt.

41. Tanaquil celat mortem mariti. Servius Tullius per speciem regiae fungendae vicis suas firmat opes, et primus iniussu populi, voluntate Patrum, regnat. Liberi Anci Suessam Pometiam exsulatum eunt. 42. Duae Servii filiae iuvenibus regiis, Lucio et Arunti Tarquiniis, iunguntur. Bellum cum Veientibus aliisque Etruscis. Census. 43. Classes et centuriae civium. Comitia centuriata, et subfragii in iis ferendi ordo ac ratio. Tribus. 44. Lustrum conditum, eoque censa LXXX millia civium. Vrbem amplificat Servius additis collibus Quirinali, Viminali

minali et Esquilino; eamque aggere, foſſis ac muro circumdat. Ita profert pomoerium: et in Esquiliis habitat. 45. *Communia Romanorum Latinorumque ſacra et fanum Dianae, Romae exſtructum. Ab eius antiſtite Rom. inmolatur bos, in Sabinis nata, mirae magnitudinis ac ſpeciei.* 46. 47. *L. Tarquinius et Tullia minor, fratre ac ſorore interfectis, iunguntur nuptiis regnumque adfectant et invadunt.* 48. *Servius occiditur. Inpia et inhumana Tulliae facinora. Vicus Cyprius dictus Sceleratus. Laus Servii.*

49. *L. Tarquinius Superbus neque populi iuſſu neque auctoribus Patribus regnat. Socerum ſepultura prohibet. Armatis corpus circumſepit. Regnum metu tutatur, nec ſenatum conſulit, ſed omnia ſolus domeſticisque conſiliis agit. Latinos eorumque proceres ſibi conciliat, maxime per generum ſuum, Octavium Mamilium Tuſculanum.* 50. *Conventum Latinis indicit ad lucum Ferentinae. Turnus Herdonius in regem abſentem morantemque ferociter invehitur,* 51. *et ab eo obprimitur inſimilatus falſi criminis.* 52. *Foedus cum Latinis renovatum. Copiae ab iis miſſae et mixtae cum Romanis.* 53. *Bellum cum Volſcis, e quibus Sueſſa Pometia vi capitur. Gabii fruſtra obpugnati,* 54. *ſed mox Sexti Tarquinii fraude regi Rom. ſine dimicatione in manum traditi.* 55. *Pax cum Aequis facta, foedusque cum Tuſcis renovatum. Aedificatur Iovis Capitolini templum, et aperientes fundamenta eius, in quae vix ſubpeditant Pometinae manubiae, caput humanum integra facie effodiunt. Exaugurantur fana in monte Tarpeio; ſed Iuventas Terminusque moveri ſe non patiuntur.* 56. *Fori in circo. Cloaca maxima. Coloni Signiam Circeiosque deducti.*

cti. Portenti causa Titus et Aruns Tarquinii cum L. Iunio Bruto, Tarquinia sorore regis nato, Delphos mittuntur, et praeter alia sciscitantur, quis ipsorum Romae regnaturus esset. Pythia respondente, qui primus osculum matri tulisset, Brutus, quasi forte prolabsus, terram osculo contingit. 57. Bellum cum Rutulis et obsessio Ardeae. Regiorum iuvenum de uxoribus suis certamen; cuius laus penes Lucretiam est, filiam Sp. Lucretii, praefecti Vrbis, nuptam L. Tarquinio Collatino, Egerii filio. 58. Sex. Tarquinius vim infert Lucretiae, et haec, arcessitis patre ac marito, necem sibi consciscit. 59. Brutus, tribunus Celerum, populum in Vrbe et exercitum in castris adversus regem concitat. 60. Exsilium Tarquiniis indicitur. Duo regis liberi cum patre commigrant Caere, et Sex. Tarquinius Gabios, ubi mox interficitur. Primi consules creantur, L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

I. Iam primum omnium satis constat, Troia capta, in ceteros saevitum esse Trojanos; duobus, Aeneae Antenorique, et vetusti iure hospitii, et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylaemene ad Troiam amisso, quaerebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Troianosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi

ſunt locum, Troia vocatur, pagoque inde Troiano nomen eſt, gens univerſa Veneti adpellati. Aenean, ab ſimili clade domo profugum, ſed ad maiora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam veniſſe: inde in Siciliam quaerentem ſedes delatum: ab Sicilia claſſe ad Laurentem agrum tenuiſſe: Troiae et huic loco nomen eſt. Ibi egreſſi Troiani, ut quibus ab inmenſo prope errore nihil, praeter arma et naves, ſupereſſet, quum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama eſt: alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxiſſe tradunt: alii, quum inſtructae acies conſtitiſſent, prius quam ſigna canerent, proceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque advenarum evocaſſe ad conloquium; percunctatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentem exiſſent; poſtquam audierit, multitudinem Troianos eſſe; ducem Aenean, filium Anchiſae et Veneris; cremata patria et domo profugos ſedem condendaeque urbi locum quaerere: et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futurae amicitiae ſanxiſſe. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Aenean apud Latinum fuiſſe in hoſpitio. Ibi Latinum apud Penates Deos domeſticum publico adiunxiſſe foedus, filia Aeneae in matrimonium data. Ea res utique Troianis ſpem adfirmat tandem ſtabili certaque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi ſtirps quoque virilis ex novo matri-

matrimonio fuit; cui Afcanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Troianique fimul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum fibi advenam aegre patiens, fimul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amifere. Inde Turnus Rutulique, diffifi rebus, ad florentes Etrufcorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, Caere opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus, quam fatis tutum effet adcolis, rem Troianam crefcere ratus, haud gravatim focia arma Rutulis iunxit. Aeneas, adverfus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum fibi conciliaret, ne fub eodem iure folum, fed etiam nomine, omnes effent, Latinos utramque gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Troianis ftudio ac fide erga regem Aenean ceffere: fretusque his animis coalefcentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras folum, fed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis fui inpleffet, tamen, quum moenibus bellum propulfare poffet, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs eft, quemcumque eum dici ius fasque eft, fuper Numicium flumen. Iovem indigetem adpellant.

III. Nondum maturus imperio Afcanius Aeneae filius erat: tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume manfit. tantisper tute-

tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an maior, quam hic, Creuſa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Iulum eumdem Iulia gens auctorem nominis ſui nuncupat. Is Aſcanius, ubicumque et quacumque matre genitus, (certe natum Aenea conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem iam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercae, reliquit: novam ipſe aliam ſub Albano monte condidit; quae, ab ſitu porrectae in dorſo urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maxime fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Aeneae, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruſcique, aut ulli alii adcolae auſi ſint. Pax ita convenerat, ut Etruſcis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. Silvius deinde regnat, Aſcanii filius, caſu quodam in ſilvis natus. Is Aenean Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Priſci Latini adpellati. Manſit Silviis poſtea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in traiectu Albulae amnis ſubmerſus, celebre ad poſteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, poſt Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipſe ictus, regnum per manus tradidit. is, ſepultus in eo colle, qui nunc eſt

pars

pars Romanae urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui ftirpis maximus erat, regnum vetuftum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia aetatis. Pulfo fratre, Amulius regnat. addit fceleri fcelus. ftirpem fratris virilem interimit: fratris filiae Rheae Silviae per fpeciem honoris, quum Veftalem eam legiffet, perpetua virginitate fpem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis maximique fecundum Deorum opes imperii principium. Vi compreffa Veftalis, quum geminum partum edidiffet, feu ita rata, feu quia Deus auctor culpae honeftior erat, Martem incertae ftirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipfam, aut ftirpem a crudelitate regia vindicant. facerdos vincta in cuftodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti iubet. Forte quadam divinitus fuper ripas Tiberis effufus lenibus ftagnis; nec adiri usquam ad iufti curfum poterat amnis, et, poffe quamvis languida mergi aqua infantes, fpem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ubi nunc ficus Ruminalis eft, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vaftae tum in iis locis folitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expofiti erant pueri, tenuis in ficco aqua deftituiffet, lupam fitientem ex montibus, qui circa funt, ad puerilem vagitum curfum flexiffe: eam fubmiffas infantibus adeo mitem praebuiffe mammas, ut lingua lambentem pueros magifter regii pecoris invenerit. Fauftulo fuiffe nomen ferunt. Ab eo ad ftabula Larentiae uxori educandos latos. Sunt, qui

Laren-

Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulae ac miraculo datum. Ita geniti itaque educati, quum primum adolevit aetas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circa ſaltus. Hinc, robore corporibus animisque ſumto, iam non feras tantum ſubſiſtere, ſed in latrones, praeda onuſtos, inpetus facere, paſtoribusque rapta dividere, et cum his, creſcente in dies grege iuvenum, ſeria ac iocos celebrare.

V. Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerit loca, ſollemne adlatum ex Arcadia inſtituiſſe, ut nudi iuvenes, Lycaeum Pana venerantes, per luſum atque laſciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum ſollemne notum eſſet, inſidiatos ob iram praedae amiſſae latrones, quum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe; captum regi Amulio tradidiſſe, ultro adcuſantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta iuvenum manu, hoſtilem in modum praedas agere. Sic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari; nam et expoſitos iuſſu regis infantes ſciebat, et tempus, quo ipſe eos ſuſtuliſſet, ad id ipſum congruere; ſed rem inmaturam, niſi aut per occaſionem, aut per neceſſitatem, aperiri noluerat. Neceſſitas prior venit. ita, metu ſubactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in cuſtodia Remum haberet, audiſſetque, geminos eſſe fratres, comparan-

parando et aetatem eorum, et ipſam minime ſervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; ſciſcitandoque eo demum pervenit, ut haud procul eſſet, quin Remum adnoſceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo iuvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) ſed aliis alio itinere iuſſis certo tempore ad regiam venire paſtoribus, ad regem inpetum facit; et a domo Numitoris alia comparata manu adiuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hoſtes invaſiſſe urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem praeſidio armisque obtinendam avocaſſet; poſtquam iuvenes, perpetrata caede, pergere ad ſe gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, ſcelera in ſe fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti eſſent, caedem deinceps tyranni, ſeque eius auctorem oſtendit. Iuvenes, per mediam concionem agmine ingreſſi, quum avum regem ſalutaſſent, ſequuta ex omni multitudine conſentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permiſſa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expoſiti, ubique educati erant, urbis condendae. et ſupererat multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id paſtores quoque acceſſerant, qui omnes facile ſpem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium prae ea urbe, quae conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a ſatis miti principio; quoniam gemini eſſent, nec aetatis verecundia diſcrimen facere poſſet, ut Dii, quorum tutelae ea loca eſſent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam impe-

imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; iamque, nuntiato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi praecepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transsiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adiecisset, *Sic deinde, quicumque alius transsiliet moenia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus. condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, prae se armentum agens, nando traiecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. Ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor obpressisset, pastor adcola eius loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulcritudine boum, quum avertere eam praedam vellet, quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quaerentem dominum eo deductura erant, aversos boves, eximium quemque pulcritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quae ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam

aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde quum actae boves quaedam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte obcubuit. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novae inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam, ante Sibyllae in Italiam adventum, miratae hae gentes fuerant. Is tum Euander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestae reum caedis, excitus, postquam facinus facinorisque caussam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremqne humana intuens, rogitat, qui vir esset? Vbi nomen patremque ac patriam adcepit; *Jove nate, Hercules, salve*, inquit: *te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum coelestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *adcipere se omen inpleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclutae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta adponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii, ab Euandro edo-

edocti, antiſtites ſacri ejus per multas aetates fuerunt: donec, tradito ſervis publicis ſollemni familiae miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Haec tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuscepit; jam tum inmortalitatis virtute partae, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quae coaleſcere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, jura dedit: quae ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maxime lictoribus duodecim ſumtis, fecit. Alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum ſequutum numerum putant. Me haud poenitet eorum ſententiae eſſe, quibus et adparitores et hoc genus ab Etruſcis finitimis, unde ſella curulis, unde toga praetexta ſumta eſt, numerum quoque ipſum ductum placet: et ita habuiſſe Etruſcos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs, munitionibus alia atque alia adpetendo loca, quum in ſpem magis futurae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendae multitudinis cauſa, vetere conſilio condentium urbes, qui, obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam e terra ſibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc ſeptus deſcendentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem

robo-

roboris fuit. Quum jam virium haud poeniteret, consilium deinde viribus parat. Centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum adpellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par esset; sed, penuria mulierum, hominis aetatem duratura magnitudo erat. Quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Vrbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanae et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem. Proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimilans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis, spectaculum jubet: quantoque adparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant, ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndae novae urbis; maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum libe-

ris ac conjugibus, venit. Invitati hoſpitaliter per domos, quum ſitum moeniaque et frequentem tectis urbem vidiſſent, mirantur, tam brevi rem Romanam creviſſe. Vbi ſpectaculi tempus venit, deditaeque eo mentes cum oculis erant, tum ex compoſito orta vis: ſignoque dato juventus Romana ad rapiendas virgines diſcurrit. Magna pars forte, ut in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam forma excellente, primoribus Patrum deſtinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Vnam, longe ante alias ſpecie ac pulcritudine inſignem, a globo Talaſſii cujusdam raptam ferunt. Multisque ſciſcitantibus, cuinam eam ferrent, idemtidem, ne quis violaret, Talaſſio ferri clamitatum. Inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, moeſti parentes virginum profugiunt, incuſantes violati hoſpitii foedus, Deumque invocantes, cujus ad ſollemne ludosque, per fas ac fidem decepti, veniſſent. Nec raptis aut ſpes de ſe melior, aut indignatio eſt minor: ſed ipſe Romulus circuibat, docebatque: *patrum id ſuperbia factum, qui connubium finitimis negaſſent; illas tamen in matrimonio, in ſocietate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi ſit, liberum fore: Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dediſſet, darent animos. Saepe ex injuria poſtmodum gratiam ortam: eoque melioribus uſuras viris, quod adniſurus pro ſe quisque ſit, ut, quum ſuam vicem functus officio ſit, parentum etiam patriaeque expleat deſiderium.* Adcedebant blanditiae virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces ſunt.

X.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. At raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrumisque et querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Caeninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriae pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Caeninensium, satis se inpigre movent. Ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum inpetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in proelio obtruncat et spoliat. Duce hostium occiso, urbem primo inpetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium adscendit, ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quae, regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes, posteri ferent.* Haec templi est origo, quod primum omnium Romae sacratum est. Ita deinde Diis visum, nec inritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec mul-

multitudine compotum ejus doni vulgari laudem. Bina poſtea, inter tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia. Adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occaſionem ac ſolitudinem hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit. Raptim et ad hos Romana legio ducta palatos in agris obpreſſit. Fuſi igitur primo inpetu et clamore hoſtes: oppidum captum. Duplicique victoria ovantem Romulum Herſilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem adcipiat: ita rem coaleſcere concordia poſſe. Facile inpetratum. Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Vtroque coloniae miſſae. Plures inventi, qui propter ubertatem terrae in Cruſtuminum nomina darent. Et Romam inde frequenter migratum eſt, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Noviſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. Nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum prius, quam intulerunt. Conſilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanae praeerat arci. Hujus filiam virginem auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem adcipiat. Aquam forte ea tum ſacris extra moenia petitum ierat. Adcepti obrutam armis necavere: ſeu ut vi capta potius arx videretur, ſeu prodendi exempli cauſa, ne quid usquam fidum proditori eſſet. Additur fabulae, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo, gemmatosque magna ſpecie annulos habuerint, pepigiſſe eam, quod in ſiniſtris manibus haberent; eo ſcuta illi pro aureis do-

donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremtam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non prius descenderunt in aequum, quam, ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Vt Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad coelum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatio prima Vrbi fundamenta jeci. Arcem jam, scelere emtam, Sabini habent. Inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes; deme terrorem Romanis, fugamque foedam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monimentum sit posteris, tua praesenti ope servatam Vrbem esse, voveo.* Haec precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tamquam coelesti voce jussi. Ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. Nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, inbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare*

eum viris. In eum, haec gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus inpetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. Et alia Romana acies, audacia regis adcensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, adnuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium, sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinae mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso inpetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac caedium viris ac parentibus sumus, melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduae aut orbae vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. Inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata Vrbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a curibus adpellati. Monimentum ejus pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi lae-

laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipſi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inpoſuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus ſuis virorumve, an forte lectae ſint, quae nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriae tres equitum conſcriptae ſunt, Ramnenſes ab Romulo, ab Tito Tatio Titienſes adpellati. Lucerum nominis et originis cauſa incerta eſt. Inde non modo commune, ſed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

XIV. Poſt aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant. Quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia ſuorum et preces plus poterant. Igitur illorum poenam in ſe vertit. Nam Lavinii, quum ad ſollemne ſacrificium eo veniſſet, concurſu facto, interficitur. Eam rem minus aegre, quam dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt. Seu ob infidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria caeſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriae regisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat; aliud multo propius, atque in ipſis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priusquam tantum roboris eſſet, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. Juventute armata inmiſſa, vaſtatur agri, quod inter Vrbem ac Fidenas eſt. Inde ad laevam verſi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultusque repens, ex agris in Vrbem inla-

tus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. Ibi modico praesidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. Et quum, velut inter pugnae fugaeque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, inpulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in praesidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius paene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) qui simulantes paullo ante sequuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti; haerens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno inrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione inritati Vejentium animi et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat. In fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Vejos re-

die-

diere: Romanus contra, poſtquam hoſtem in agris non invenit, dimicationi ultimae inſtructus intentusque, Tiberim tranſit. Quem poſtquam caſtra ponere, et ad urbem adceſſurum Vejentes audivere; obviam egreſſi, ut potius acie decernerent, quam incluſi de tectis moenibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: perſecutusque fuſos ad moenia hoſtes, urbe valida muris ac ſitu ipſo munita abstinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendi magis, quam praedae, ſtudio. Eaque clade, haud minus quam adverſa pugna, ſubacti Vejentes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis in centum annos induciae datae. Haec ferme, Romulo regnante, domi militiaeque geſta: quorum nihil abſonum fidei divinae originis divinitatisque poſt mortem creditae fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis conſilium, non bello ac pace firmandae. Ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios adceptiſſimus militum animis. Trecentosque armatos ad cuſtodiam corporis, quos Celeres adpellavit, non in bello ſolum, ſed etiam in pace, habuit.

XVI. His inmortalibus editis operibus, quum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Caprae paludem haberet, ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribusque tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abstulerit. Nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam ſedem regiam vidit, etſi ſatis credebat

bat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, moeſtum aliquamdiu ſilentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanae ſalvere univerſi Romulum jubent. Pacem precibus expoſcunt, uti volens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem. Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim haec quoque, ſed perobſcura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor praeſens nobilitavit. Conſilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, ſollicita civitate deſiderio regis, et infenſa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce coelo repente delabſus, ſe mihi obvium dedit, quum, perfuſus horrore venerabundusque, adſtitiſſem, petens precibus, ut contra intueri fas eſſet; abi, nuntia, inquit, Romanis, Coeleſtes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum ſit: proinde rem militarem colant: ſciantque, et ita poſteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis reſiſtere poſſe, haec*, inquit, *loquutus, ſublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuntianti haec, fidei fuerit; quamque deſiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide inmortalitatis, lenitum ſit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido verſabat. Nec dum a ſingulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia poſt Tatii mortem ab ſua parte non erat regnatum, in ſocietate aequa poſſeſſionem imperii amit-

amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summae rerum praeessent, consociant. Decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat. Quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, obferendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quam detinerent. Decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi ademta. Prius quam populus subfragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata; *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo

modo fcifcerent juberentque, ut fenatus decerneret, qui Romae regnaret.

XVIII. Incluta juftitia religioque ea tempeftate Numae Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, confultiffimus vir, ut in illa quisquam aetate effe poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinae ejus, quia non exftat alius, falfe Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius poft annos, in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum aemulantium ftudia coetus habuiffe conftat. Ex quibus locis, etfi ejusdem aetatis fuiffet, qua fama in Sabinos, aut quo linguae commercio, quemquam ad cupiditatem difcendi exciviffet? quove praefidio unus per tot gentes, disfonas fermone moribusque, perveniffet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiffe opinor magis; inftructumque non tam peregrinis artibus, quam difciplina tetrica ac trifti veterum Sabinorum. Quo genere nullum quondam inconruptius fuit. Audito nomine Numae, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde fumto, videbantur, tamen, neque fe quisquam, nec factionis fuae alium, nec denique Patrum aut civium quemquam praeferre illi viro aufi, ad unum omnes Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, ficut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus eft, de fe quoque Deos confuli juffit. Inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque facerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem verfus confedit. Augur ad laevam ejus, capite velato, fedem cepit, dextra manu baculum fine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt. Inde ubi,

ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad obcasum determinavit; dextras ad meridiem partes, laevas ad septemtrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in laevam manum translato, dextra in caput Numae inposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quae mitti vellet. Quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. Quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numae regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostrae aetati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem inperitam, et illis saeculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. Qui quum descendere ad animos

sine

ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimilat ſibi cum Dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quae adceptiſſima Diis eſſent, ſacra inſtituere; ſacerdotes ſuos cuique Deorum praeficere. Atque omnium primum, ad curſum lunae, in duodecim menſes deſcribit annum. Quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus menſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut quarto et vigeſimo anno ad metam eamdem Solis, unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit, quamquam ipſe plurima ſacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicoſa plures Romuli, quam Numae, ſimiles reges putabat fore, iturosque ipſos ad bella, ne ſacra regiae vicis deſererentur, flaminem Jovi adſiduum ſacerdotem creavit, inſignique eum veſte et curuli regia ſella adornavit. Huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Veſtae legit, Alba oriundum ſacerdotium, et genti conditoris haud alienum. His, ut adſiduae templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae inſigne dedit et ſuper tunicam aeneum pectori tegumen: coeleſtiaque arma, quae ancilia adpellantur, ferre, ac per Vrbem ire canentes carmina cum tripudiis ſollemnique ſaltatu juſſit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium,

ex Patribus legit, eique facra omnia exfcripta exfignataque adtribuit; quibus hoftiis, quibus diebus, ad quae templa facra fierent, atque unde in eos fumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque facra Pontificis fcitis fubjecit: ut effet, quo confultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adfcifcendo, turbaretur: nec coeleftes modo ceremonias, fed jufta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quaeque prodigia, fulminibus aliove quo vifu miffa, fusciperentur atque curarentur. Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque confuluit auguriis, quae fuscipienda effent.

XXI. Ad haec confultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis converfa, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum adfidua infidens cura, quum intereffe rebus humanis coelefte Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jus jurandum, proximo legum ac poenarum metu, civitatem regerent. Et quum ipfi fe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, caftra, non urbem, pofitam in medio ad follicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti funt, ut civitatem, totam in cultum verfam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco fpecu fons perenni rigabat aqua. Quo quia fe perfaepe Numa fine arbitris, velut ad congreffum Deae, inferebat, Camenis eum lucum facravit; quod earum ibi concilia cum conjuge fua Egeria effent. Et foli Fidei follemne inftituit. Ad id facrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi juffit, ma-

nuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: ſignificantes fidem tutandam, ſedemque ejus etiam in dextris ſacratam eſſe. Multa alia ſacrificia locaque ſacris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus ſeptem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numae morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hoſtilium, nepotem Hoſtilii, cujus in infima arce clara pugna adverſus Sabinos fuerat, regem populus juſſit. Patres auctores facti. Hic non ſolum proximo regi disſimilis, ſed ferocior etiam Romulo fuit. Tum aetas viresque, tum avita quoque gloria animum ſtimulabat. Seneſcere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quaerebat. Forte evenit, ut agreſtes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albae. Vtrimque legati fere ſub idem tempus ad res repetendas miſſi. Tullus praeceperat ſuis, ne quid prius, quam mandata, agerent. Satis ſciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici poſſe. Ab Albanis ſocordius res acta: excepti hoſpitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. Tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigeſimum diem indixerant. Haec renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi poteſtatem, quid petentes venerint, facit. Illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quidquam, quod minus placeat*

ceat Tullo, dicturos; ſed imperio ſubigi: res repetitum ſe veniſſe. Ni reddantur, bellum indicere juſſos. Ad haec Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi veſtro, regem Romanum Deos facere teſtes, uter prius populus res repetentes legatos adſpernatus dimiſerit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

XXIII. Haec nuntiant domum Albani. Et bellum utrimque ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum eſt; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum inpetum fecere. Caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſa circumdant: foſſa Cluilia ab nomine ducis per aliquot ſaecula adpellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, praecipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum inpium dictitans, nocte, praeteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab ſtativis excivit Mettum. Ducit, quam proxime ad hoſtem poteſt; inde legatum praemiſſum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus eſſe conloquio: ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire, ea ſe adlaturum, quae nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud adſpernatus Tullus, tametſi vana adferebantur,

in aciem educit. Exeunt contra et Albani. Poſtquam inſtructi utrimque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias et non redditas res ex foedere, quae repetitae ſint, et ego regem noſtrum Cluilium, cauſam hujusce eſſe belli, audiſſe videor: nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. Sed, ſi vera potius, quam dictu ſpecioſa, dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma ſtimulat. Neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuscepit. Me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etruſca res, quanta circa nos teque maxime ſit, quo propior es, hoc magis ſcis. Multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor eſto, jam, quum ſignum pugnae dabis, has duas acies ſpectaculo fore; ut feſſos confectosque, ſimul victorem ac victum. adgrediantur. Itaque, ſi nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſervitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriusque populi, decerni poſſit.* Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum ſpe victoriae, ferocior erat. Quaerentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipſa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec aetate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuiſſe, ſatis conſtat; nec ferme res antiqua alia eſt nobilior. Tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. Hos ut ſequar, inclinat animus. Cum tri-

trigeminis agunt reges, ut pro ſua quisque patria dimicent ferro. Ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recuſatur. tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos et Albanos eſt his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine viciſſent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum adcepimus, nec ullius vetuſtior foederis memoria eſt. Fetialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani ſoedus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te*, *Rex*, *poſco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fetialis ex arce graminis herbam puram adtulit. Poſtea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vaſa, comitesque meos?* Rex reſpondit: *Quod ſine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M. Valerius. Patrem patratum Sp. Fuſium fecit, verbena caput capillosque tangens. Pater patratus ad jus jurandum patrandum, id eſt, ſanciendum fit foedus; multisque id verbis, quae longo effata carmine non operae eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter; audi, pater patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus: ut illa palam prima poſtrema ex illis tabulis cerave recitata ſunt ſine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico conſilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum ſic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani ſuumque jus jurandum per

 ſuum

ſuum dictatorem ſuosque ſacerdotes peregerunt.

XXV. Foedere icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt. Quum ſui utrosque adhortarentur, *Deos patrios patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces et ſuopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrimque pro caſtris duo exercitus, periculi magis praeſentis, quam curae, expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. Itaque ergo erecti ſuspenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum; infeſtisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum ſuum; publicum imperium ſervitiumque obverſatur animo, futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipſi feciſſent. Vt primo ſtatim concurſu increpuere arma, micantesque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: et, neutro inclinata ſpe, torpebat vox ſpiritusque. Conſertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoque et ſanguis ſpectaculo eſſent; duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, exſpirantes conruerunt. Ad quorum caſum quum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura, deſeruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox. Ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſequuturos,

ut quemque vulnere adfectum corpus fineret. Jam aliquantum fpatii ex eo loco, ubi pugnatum eft, aufugerat, quum refpiciens videt magnis intervallis fequentes: unum haud procul ab fefe abeffe. In eum magno impetu rediit: et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, caefo hofte victor, fecundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex infperato faventium folet, Romani adjuvant militem fuum: et ille defungi proelio feftinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, confequi poffet, et alterum Curiatium conficit. Jamque, aequato Marte, finguli fupererant; fed nec fpe, nec viribus pares. Alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, feffum vulnere, feffum curfu trahens corpus, victusque fratrum ante fe ftrage, victori objicitur hofti. Nec illud proelium fuit. Romanus exfultans, *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium caufae belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male fuftinenti arma gladium fuperne jugulo defigit: jacentem fpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium adcipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad fepulturam inde fuorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienae facti. Sepulcra exftant, quo quisque loco cecidit. Duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verfus; fed diftantia locis, et ut pugnatum eft.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: ufurum fe eorum opera, fi bellum cum Vejentibus foret. Ita exercitus inde do-

mos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina ſpolia prae ſe gerens. cui ſoror virgo, quae deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, et flebiliter nomine ſponſum mortuum adpellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum inmaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriae. Sic eat, quaecumque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus Patribus plebique: ſed recens meritum facto obſtabat. Tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, aut, ſecundum judicium, ſubplicii auctor eſſet, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent, ſecundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte ſuspendito: verberato vel intra pomoerium, vel extra pomoerium.* Hac lege duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, poſſe. Quum condemnaſſent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit. *I, lictor, conliga manus.* Adceſſerat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. Ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, ſe filiam jure caeſam judicare. Ni ita eſſet, patrio iure in filium animadverſurum fuiſſe.

Ora-

Orabat deinde, ne ſe, quem paullo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent. Inter haec ſenex, juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia adpellatur, oſtentans, *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum ſub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, conliga manus, quae paullo ante armatae imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici ſuspende: verbera, vel intra pomoerium, modo inter illam pilam et ſpolia hoſtium; vel extra pomoerium, modo intra ſepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum a tanta foeditate ſubplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrumas, nec ipſius parem in omni periculo animum: abſolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure cauſae. Itaque, ut caedes manifeſta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus ſacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita ſunt, transmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie quoque publice ſemper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiae ſepulcrum, quo loco conruerat icta, conſtructum eſt ſaxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana manſit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commiſſa fuerit, vanum ingenium dictatoris conrupit; et, quoniam recta conſilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur, ut prius in

bello pacem, ſic in pace bellum quaerens, quia ſuae civitati animorum plus, quam virium, cernebat eſſe, ad bellum palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos: ſuis per ſpeciem ſocietatis proditionem reſervat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus ſociis conſilii adſumtis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenae aperte deſciſſent, Tullus Metto, exercituque ejus ab Alba adcito, contra hoſtes ducit. Vbi Anienem transiit, ad confluentes conlocat caſtra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in ſiniſtro Fidenates propius montes conſiſtunt. Tullus adverſus Vejentem hoſtem dirigit ſuos: Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. Nec manere ergo, nec transire aperte auſus, ſenſim ad montes ſubcedit. Inde, ubi ſatis ſubiſſe ſeſe ratus eſt, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Conſilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo eſſe Romanis, qui proximi ſteterant, ut nudari latera ſua ſociorum digreſſu ſenſerunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepidà duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. *Equitem*, clara increpans voce, ut hoſtes exaudirent, *redire in proelium* jubet: *nihil trepidatione opus eſſe: ſuo juſſu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* Idem imperat, ut haſtas equites erigere jubeat. Id factum magnae parti peditum Romanorum conſpectum abeuntis Albani exercitus interſepſit. Qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius

pug-

pugnant. Terror ad hoſtes tranſit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis eſſent, Latine ſciebant. Itaque, ne ſubito ex collibus decurſu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Inſtat Tullus, fuſoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculſum, ferocior redit. Nec illi tulere inpetum: ſed ab effuſa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo poſtquam fuga inclinavit; alii, arma foede jactantes, in aquam caeci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque conſilium obpreſſi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, ſpectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hoſtes gratulatur, contra Tullus Mettum benigne adloquitur. Quod bene vertat, caſtra Albanos Romanis caſtris jungere jubet: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Vbi inluxit, paratis omnibus, ut adſolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Praecones, ab extremo orſi, primos excivere Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitere. Ex compoſito armata circumdatur Romana legio. Centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exſequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, ſi umquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis inmortalibus gratias ageretis, deinde veſtrae ipſorum virtuti, heſternum id proelium fuit. Dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quam, quae dimicatio major atque periculoſior eſt, cum proditione ac perfidia ſociorum. Nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad*

mon-

montes: nec imperium illud meum, ſed conſilium et imperii ſimilatio fuit; ut nec, vobis ignorantibus deſeri vos, averteretur a certamine animus; et hoſtibus, circumveniri ſe a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum eſt. Ducem ſequuti ſunt: ut et vos, ſi quo ego inde agmen declinare voluiſſem, feciſſetis. Mettus ille eſt ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus foederis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati Mettum circumſiſtunt. Rex cetera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rem publicam facere. Vt ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad haec Albana pubes, inermis ab armatis ſepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus: *Mette Fuffeti,* inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac foedera ſervare, vivo tibi ea diſciplina a me adhibita eſſet. Nunc quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, at tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quae a te violata ſunt. Vt igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti, ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum diſtentum inligat Mettum. Deinde in diverſum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeſerant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta foeditate ſpectaculi oculos. Primum ultimumque illud ſupplicium

apud

apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. In aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuiſſe poenas.

XXIX. Inter haec jam praemiſſi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae ad diruendam urbem. Quae ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum eſſe urbium ſolet; quum, effractis portis, ſtratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hoſtilis et curſus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miſcet: ſed ſilentium triſte ac tacita moeſtitia ita defixit omnium animos, ut, prae metu obliti, quid relinquerent, quid ſecum ferrent, deficiente conſilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus ſtarent, nunc errabundi domos ſuas, ultimum illud viſuri, pervagarentur. Vt vero jam equitum clamor exire jubentium inſtabat, jam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex diſtantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque eſſet, relinquentes exirent; jam continens agmen migrantium inpleverat vias: et conſpectus aliorum mutua miſeratione integrabat lacrumas. Vocesque etiam miſerabiles exaudiebantur; mulierum praecipue, quum obſeſſa ab armatis templa auguſta praeterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egreſſis urbem Albanis, Romanus paſſim publica privataque omnia tecta adaequat ſolo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba ſteterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum eſt.

XXX. Roma interim crefcit Albae ruinis. Duplicatur civium numerus. Coelius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam fedem Tullus regiae capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars rei publicae crefceret, legit Tullios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab fe aucto curiam fecit, quae Hoftilia usque ad patrum noftrorum aetatem adpellata eft, et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem fubplemento explevit, et novas fcripfit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempeftate fecundum Etrufcos opulentiffimae viris armisque. Vtrimque injuriae factae, ac res nequidquam erant repetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenfos querebatur. Sabini fuos prius in lucum confugiffe ac Romae retentos. Hae caufae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et fuarum virium partem Romae ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumfpicere et ipfi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etrufcorum Vejentes. Inde, ob refiduas bellorum iras maxime follicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. Et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti funt. Valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minus mirum eft) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrimque fumma ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, obcupat Tullus in agrum Sabinum tranfire. Pugna atrox

ad

ad ſilvam Malitioſam fuit. Vbi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines ſunt Sabinorum: nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana eſſet, nunciatum regi Patribusque eſt, in monte Albano lapidibus pluiſſe. Quod quum credi vix poſſet, miſſis ad id viſendum prodigium, in conſpectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt. Crebri cecidere coelo lapides. Viſi etiam audire vocem ingentem ex ſummi cacuminis luco, ut patrio ritu ſacra Albani facerent, quae, velut Diis quoque ſimul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana ſacra ſuſceperant, aut, fortunae, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale ſacrum publice ſusceptum eſt: ſeu voce coeleſti ex Albano monte miſſa, (nam id quoque traditur) ſeu haruſpicum monitu. Manſit certe ſollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriae per novem dies agerentur. Haud ita multo poſt peſtilentia laboratum eſt. Vnde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoſo rege, ſalubriora etiam credente militiae, quam domi, juvenum corpora eſſe: donec ipſe quoque longinquo morbo eſt inplicitus. Tunc adeo fracti ſimul cum corpore ſunt ſpiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus eſſet minus regium, quam ſacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque ſuperſtitionibus obnoxius dederet, religionibusque etiam populum inpleret. Vulgo jam homines, eum ſta-

ſtatum rerum, qui ſub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem aegris corporibus relictam, ſi pax veniaque ab Diis impetrata eſſet, credebant. Ipſum regem, tradunt, volventem commentarios Numae, quum ibi quaedam obculta ſollemnia ſacrificia Jovi Elicio facta inveniſſet, operatum his ſacris ſe abdidiſſe: ſed non rite initum aut curatum id ſacrum eſſe; nec ſolum nullam ei oblatam coeleſtium ſpeciem, ſed ira Jovis, ſollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagraſſe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut inſtitutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numae Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. Qui, ut regnare coepit, et avitae gloriae memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud ſatis proſperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe antiquiſſimum ratus, ſacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata, proponere in publico jubet. Inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta ſpes, in avi mores atque inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, ſuſtulerant animos: et, quum incurſionem in agrum Romanum feciſſent, repetentibus res Romanis ſuperbe reſponſum reddunt; deſidem Romanum regem inter ſacella et aras acturum eſſe regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor; et, praeterquam quod avi regno magis neceſſariam

riam fuiſſe pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigiſſet otium, ſine injuria id ſe haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni; temporaque eſſe Tullo regi aptiora, quam Numae. Vt tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, a ſe bellicae ceremoniae proderentur; nec gererentur ſolum, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc fetiales habent, deſcripſit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanae velamen eſt) *Audi, Jupiter;* inquit, *audite, fines;* (cujuscumque gentis ſunt, nominat) *audiat Fas. Ego ſum publicus nuntius populi Romani, juſte pieque legatus venio, verbisque meis fides ſit.* Peragit deinde poſtulata. Inde Jovem teſtem facit: *Si ego injuſte inpieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi expoſco, tum patriae compotem me numquam ſiris eſſe.* Haec, quum fines ſuprafcandit, haec, quicumque ei primus vir obvius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingreſſus, paucis verbis carminis concipiendique juris jurandi mutatis, peragit. Si non deduntur, quos expoſcit, diebus tribus et triginta (tot enim ſollemnes ſunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes coeleſtes, vosque terreſtres, vosque inferni audite. Ego vos teſtor, populum illum,* (quicumque eſt, nominat) *injuſtum eſſe, neque jus perſolvere. Sed de iſtis rebus in patria majores natu conſulemus, quo pacto jus noſtrum adipiſcamur.* Cum his nuntius Romam ad conſulendum redit. Confeſtim rex his ferme verbis Patres conſulebat: *Quarum rerum, litium, cauſarum condixit pater patratus po-*

puli Romani Quiritium patri patrato priſcorum Latinorum hominibusque priſcis Latinis, quas res dari, fieri, ſolvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec ſolverunt, dic, inquit ei, quem primum ſententiam rogabat, *quid cenſes?* Tum ille: *Puro pioque duello quaerendas cenſeo, itaque conſentio, conſciſcoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eamdem ſententiam ibat, bellum erat conſenſu. Fieri ſolitum, ut fetialis haſtam ferratam aut ſanguineam praeuſtam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus praeſentibus, diceret: *Quod populi priſcorum Latinorum hominesque priſci Latini adverſus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priſcis Latinis juſſit eſſe, ſenatusque populi Romani Quiritium cenſuit, conſenſit, conſcivit, ut bellum cum priſcis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priſcorum Latinorum hominibusque priſcis Latinis bellum indico facioque.* Id ubi dixiſſet, haſtam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremque eum poſteri adceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura ſacrorum flaminibus ſacerdotibusque aliis, exercitu novo conſcripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; ſequutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hoſtibus in civitatem adcipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et, quum circa Palatium, ſedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani inpleſſent; Aventinum novae multitudini datum. Additi eodem haud ita multo poſt, Tellenis Ficanaque captis, novi

cives.

cives. Politorium inde rurſus bello repetitum, quod vacuum obcupaverant priſci Latini. Eaque cauſa diruendae urbis ejus fuit Romanis, ne hoſtium ſemper receptaculum eſſet. Poſtremo, omni bello Latino Medulliam compulſo, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum eſt: nam et urbs tuta munitionibus, praeſidioque firmata valido erat, et, caſtris in aperto poſitis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis ſigna contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connifus, Ancus acie primum vincit: inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem adceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae ſedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet. Id non muro ſolum, ſed etiam, ob commoditatem itineris, ponte ſublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque foſſa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus eſt. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, diſcrimine recte an perperam facti confuſo, facinora clandeſtina fierent, carcer ad terrorem increſcentis audaciae media Vrbe, imminens foro aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, ſed etiam ager fineſque. Silva Maeſia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Oſtia urbs condita: ſalinae circa factae, egregieque rebus bello geſtis, aedis Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir inpiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac ſpe magni honoris, cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque

peregrina ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob ſeditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte conſediſſet, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet ſuperſtes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, inmemor in teſtando nepotis deceſſiſſet, puero, poſt avi mortem in nullam ſortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiae jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, ſummo loco nata, et quae haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora ſineret ea, quae innupſiſſet. Spernentibus Etruſcis Lucumonem, exſule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimum viſa. In novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas ſit, futurum locum forti ac ſtrenuo viro: regnaſſe Tatium Sabinum: arceſſitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numae eſſe. Facile perſuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. Ibi ei, carpento ſedenti cum uxore, aquila, ſuſpenſis demiſſa leniter alis, pileum aufert: ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus, velut miniſterio divinitus miſſa, capiti apte reponit. Inde ſublimis abiit. Accepiſſe id

au-

augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrufci, coeleftium prodigiorum mulier. Excelfa et alta fperare complexa virum jubet. Eam alitem ea regione coeli et ejus Dei nuntiam veniffe. Circa fummum culmen hominis aufpicium feciffe. Levaffe humano fuperpofitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has fpes cogitationesque fecum portantes, Vrbem ingreffi funt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Prifcum edidere nomen. Romanis confpicuum eum novitas divitiaeque faciebant: et ipfe fortunam benigno adloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, fibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata eft: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis confiliis bello domique intereffet; et, per omnia expertus, poftremo tutor etiam liberis regis teftamento inftitueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet fuperiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem aetatem erant. Eo magis Tarquinius inftare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, fub tempus pueros venatum ablegavit. Isque primus et petiffe ambitiofe regnum, et orationem dicitur habuiffe ad conciliandos plebis animos compofitam; *quum, fe non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive poffet, fed tertius Romae peregrinus regnum adfectet: et Tatium non ex peregrino folum, fed etiam ex hofte, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro adcitum. Se, ex quo fui potens*

 fue-

fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem aetatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se, quam in vetere patria, vixisse, domi militiaeque sub haud poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, sequuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. Nec minus regni sui firmandi, quam augendae rei publicae, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt adpellati. Factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit. praedaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. Loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent: fori adpellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime adciti. Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca; porticus tabernaeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare Vrbem parabat, quum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romae est. Et primo

mo dubia victoria magna utrimque caede pugnatum eſt. Reductis deinde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime ſuis deeſſe viribus ratus, ad Ramnes, Titienſes, Luceres, quas centurias Romulus ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoque inſignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclutus ea tempeſtate augur, neque mutari, neque novum conſtitui, niſi aves addixiſſent, poſſe. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine poſſit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixiſſet; *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem diſciſſurum. Cape haec, et perage, quod aves tuae fieri poſſe portendunt*, tum illum haud cunctanter diſcidiſſe cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta eſt, in comitio, in gradibus ipſis ad laevam curiae fuit: cotem quoque eodem loco ſitam fuiſſe memorant, ut eſſet ad poſteros miraculi ejus monimentum. Auguriis certe ſacerdotioque augurum tantus honos adceſſit, ut nihil belli domique poſtea, niſi auſpicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum, ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis eſſent. Poſteriores modo ſub iisdem nominibus, qui additi erant, adpellati ſunt: quas nunc, qui geminatae ſunt, ſex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeter-

quam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex obculto etiam additur dolus, miſſis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante adcenſa ligna, et pleraque, in ratibus inpacta, ſublicis quum haererent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. Effuſis eadem fugam inpediit. multique mortales, quum hoſtem effugiſſent, in flumine ipſo periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius paene, quam nuntiari poſſet, inſignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit. Vtrimque ab cornibus poſitos, quum jam pelleretur media peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt, ut non ſiſterent modo Sabinas legiones, ferociter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam averterent. Montes effuſo curſu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius, inſtandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo adcenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quamquam male geſta res erat, nec geſturos melius ſperare poterant, tamen, quia conſulendi res non dabat ſpatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. Iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae in praeſidio relictus. Deditosque Collatinos ita adcipio, eamque deditionis formulam eſſe. Rex interrogavit: *Eſtisne vos legati oratoresque, miſſi a populo Collatino, ut vos populumque*

que Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit; ubi nusquam ad universae rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiae fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, Vrbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima Vrbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad aedem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam praesagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos reges. Et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse.

Tum abducto in ſecretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus noſtris dubiis futurum, praeſidiumque regiae adflictae. Proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia noſtra nutriamus.* Inde puerum liberum loco coeptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnae fortunae cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi eſſet. Juvenis evaſit vere indolis regiae. Nec, quum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei ſuam rex deſpondit. Hic quacumque de cauſa tantus illi honos habitus credere prohibet, ſerva natum eum, parvumque ipſum ſerviſſe. Eorum magis ſententiae ſum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro obciſo uxorem, quum inter reliquas captivas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt ſervitio partum Romae edidiſſe, Priſci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuiſſe: fortunam matris, quod capta patria in hoſtium manus venerit, ut ſerva natus crederetur, feciſſe.

XL. Duodequadrageſimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo, ſed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etſi antea ſemper pro indigniſſimo habuerant, ſe patrio regno tutoris fraude pulſos, regnare Romae advenam, non modo civicae, ſed ne Italicae quidem ſtirpis; tamen inpenſius his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe rediret regnum, ſed prae-

ceps

ceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. Tum commune Romani nominis, tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romae pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriae dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eumdem regni heredem facturus videbatur. Ob haec ipsi regi insidiae parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae, quam potuere tumultuosissime, specie rixae in se omnes adparitores regios convertunt; inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Vnus rem ex composito orditur. Quum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit: simul, quae curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo com-

comparat: ſimul, ſi deſtituat ſpes, alia praeſidia molitur. Servio propere adcito quum paene exſanguem virum oſtendiſſet; dextram tenens orat, ne inultam mortem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. *Tuum eſt*, inquit, *Servi, ſi vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus peſſimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces ſequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuſo igni portenderunt. Nunc te illa coeleſtis excitet flamma. Nunc expergiſcere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui ſis, non unde natus ſis, reputa. Si tua re ſubita conſilia torpent, at tu mea ſequere.* Quum clamor inpetusque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte aedium per feneſtras, in novam viam verſas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur: Jubet *bono animo eſſe, ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu. Ferrum haud alte in corpus deſcendiſſe. Jam ad ſe rediſſe. Inſpectum vulnus, abſterſo cruore. Omnia ſalubria eſſe. Confidere, prope diem ipſum eos viſuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem eſſe. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia eſſe.* Servius cum trabea et lictoribus prodit; ac, ſede regia ſedens, alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exſpiraſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciem alienae fungendae vicis ſuas opes firmavit. Tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius, praeſidio firmo munitus, primus injuſſu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehenſis ſceleris miniſtris, ut vivere regem, et tantas eſſe opes Servii nuntiatum eſt, Sueſſam Pometiam exſulatum ierant.

XLII.

XLII. Nec jam publicis magis confiliis Servius, quam privatis, munire opes. Et ne, qualis Anci liberum animus adverfus Tarquinium fuerat, talis adverfus fe Tarquinii liberum effet, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati neceffitatem humanis confiliis, quin invidia regni etiam inter domefticos infida omnia atque infefta faceret. Peropportune ad praefentis quietem ftatus bellum cum Vejentibus (jam enim induciae exierant) aliisque Etrufcis fumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. Fufoque ingenti hoftium exercitu, haud dubius rex, feu Patrum, feu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Adgrediturque inde ad pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuiffet, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, pofteri fama ferrent. Cenfum enim inftituit, rem faluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, fed pro habitu pecuniarum fierent. Tum claffes centuriasque et hunc ordinem ex cenfu defcripfit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium aeris, aut majorem, cenfum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas feniorum ac juniorum. Prima claffis omnes adpellati. Seniores, ad urbis cuftodiam ut praefto effent: juvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, galea, clipeum, ocreae, lorica; omnia ex aere. Haec ut tegumenta corporis effent. Tela in hoftem, haftaque et gladius. Additae huic claffi duae fabrum centuriae, quae fine armis ftipendia facerent. Datum

munus,

munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda claſſis intra centum usque ad quinque et ſeptuaginta millium cenſum inſtituta; et ex his, ſenioribus junioribusque, viginti conſcriptae centuriae: arma imperata, ſcutum pro clipeo, et praeter loricam omnia eadem. Tertiae claſſis in quinquaginta millium cenſum eſſe voluit. Totidem centuriae et hae, eodemque diſcrimine aetatium, factae. nec de armis quidquam mutatum; ocreae tantum ademtae. In quarta claſſe cenſus quinque et viginti millium, totidem centuriae factae. Arma mutata, nihil praeter haſtam et verutum datum. Quinta claſſis aucta, centuriae triginta factae: fundas lapidesque miſſiles hi ſecum gerebant. In his adcenſi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Vndecim millibus haec claſſis cenſebatur. Hoc minor cenſus reliquam multitudinem habuit. Inde una centuria facta eſt, inmunis militia. Ita pedeſtri exercitu ornato diſtributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim ſcripſit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo inſtitutis, ſub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia aeris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduae adtributae, quae bina millia aeris in annos ſingulos penderent. Haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde eſt honos additus. Non enim (ut ab Romulo traditum ceteri ſervaverant reges) viritim ſubfragium eadem vi eodemque jure promiſcue omnibus datum eſt: ſed gradus facti, ut neque excluſus quisquam ſubfragio videretur, et vis omnes penes primores civitatis eſſet. Equites enim vocabantur primi, octoginta inde primae claſſis centuriae: ibi ſi variaret, quod raro incidebat, ut

ſecun-

ſecundae claſſis vocarentur: nec fere umquam infra ita deſcenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum ſeniorumque, ad inſtitutam ab Ser. Tullio ſummam non convenire. Quadrifariam enim urbe diviſa regionibus collibusque, quae habitabantur partes, Tribus eas adpellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque aequaliter ex cenſu conferendi ab eodem inita ratio eſt. Neque hae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinuere.

XLIV. Cenſu perfecto, quem maturaverat metu legis de incenſis latae cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in ſuis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adeſſent. Ibi inſtructum exercitum omnem ſuovetaurilibus luſtravit. Idque conditum luſtrum adpellatum, quia is cenſendo finis factus eſt. Millia octoginta eo luſtro civium cenſa dicuntur. Adjecit ſcriptorum antiquiſſimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma poſſent, eum numerum fuiſſe. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda viſa eſt. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. Inde deinceps auget Eſquilias: ibique ipſe, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et foſſis et muro circumdat urbem. Ita pomoerium profert. Pomoerium, verbi vim ſolam intuentes, poſtmoerium interpretantur eſſe. Eſt autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etruſci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato conſecrabant: ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc

nunc vulgo etiam conjungunt; et extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod poſt murum eſſet, quam quod murus poſt id, pomoerium Romani adpellarunt: et in urbis incremento ſemper, quantum moenia proceſſura erant, tantum termini hi conſecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis uſus, ne ſemper armis opes adquirerentur, conſilio augere imperium conatus eſt, ſimul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclutum Dianae Epheſiae fanum: id communiter a civitatibus Aſiae factum fama ferebat. Quum conſenſum Deosque conſociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hoſpitia amicitiasque de induſtria junxerat; ſaepe iterando eadem perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confeſſio, caput rerum Romam eſſe, de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omiſſum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni ſe ex Sabinis fors dare viſa eſt privato conſilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patri familiae dicitur, miranda magnitudine ac ſpecie. Fixa per multas aetates cornua in veſtibulo templi Dianae monimentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco eſt: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianae inmolaſſet, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antiſtitem fani Dianae. Sabinus, ut prima apta dies ſacrificio viſa eſt, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianae, et ante aram ſtatuit. Ibi antiſtes Romanus,

nus, quum eum magnitudo victimae celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, *inceste sacrificium Dianae facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle praefluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianae bovem. Id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* Tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem adfectandi regni minuit. immo eo inpensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsae longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Ser-

vii regnum eſſet, conſtituique civitatis mores poſſent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiae in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam eſſe; tota in alterum verſa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio ſanguine ortum: ſpernere ſororem, quod virum nacta muliebri ceſſaret audacia. Contrahit celeriter ſimilitudo eos, ut fere fit malum malo aptiſſimum. Sed initium turbandi omnia a femina ortum eſt. Ea, ſecretis viri alieni adſuefacta ſermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de ſorore ad virum; et ſe rectius viduam, et illum coelibem futurum fuiſſe contendere, quam cum inpari jungi, ut elangueſcendum aliena ignavia eſſet. Si ſibi eum, quo digna eſſet, Dii dediſſent virum, domi ſe propediem viſuram regnum fuiſſe, quod apud patrem videat. Celeriter adoleſcentem ſuae temeritatis inplet. Lucius Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio feciſſent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

XLVII. Tum vero in dies infeſtior Tullii ſenectus, infeſtius coepit regnum eſſe. Jam enim ab ſcelere ad aliud ſpectare mulier ſcelus: nec nocte, nec interdiu virum conquieſcere pati, ne gratuita praeterita parricidia eſſent. *Non ſibi defuiſſe, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ſerviret: defuiſſe, qui ſe regno dignum putaret: qui meminiſſet, ſe eſſe Priſci Tarquinii filium; qui habere, quam ſperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, et virum et regem adpello: ſin minus, eo nunc pejus mutata eſt res, quod iſtic cum ignavia eſt ſcelus. Quin adcingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri neceſſe eſt.*

Dii

Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale ſolium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut ſi ad haec parum eſt animi, quid fruſtraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? Faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri. His aliisque increpando juvenem inſtigat, nec conquieſcere ipſa poteſt: ſi, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dediſſet; ipſa, regio ſemine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus inſtinctus furiis Tarquinius circumire et prenſare minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; adlicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis creſcere. Poſtremo, ut jam agendae rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum, in forum inrupit; inde, omnibus perculſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, Patres in curiam per praeconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc praeparati, alii metu, ne non veniſſe fraudi eſſet, novitate ac miraculo adtoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab ſtirpe ultima orſus; *Servum ſervaque natum, poſt mortem indignam parentis ſui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per ſubfragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum obcupaſſe. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienae honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quae communia quondam*

dam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiae magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad haec, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis*; clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: adparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente ultima audere, multo et aetate et viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis adparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consequuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliae id factum. Carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita coetum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. A quo facessere jussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextra in Vrbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominae Servium

vium trucidatum oſtendit. Foedum inhumanumque inde traditur ſcelus, monimentoque locus eſt. Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis ſororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur; partemque ſanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo, contaminata ipſa reſperſaque, tuliſſe ad penates ſuos virique ſui: quibus iratis, malo regni principio ſimiles prope diem exitus ſequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque ſubcedenti regi difficilis aemulatio eſſet. Ceterum id quoque ad gloriam adceſſit, quod cum illo ſimul juſta ac legitima regna occiderunt. Id ipſum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius eſſet, deponere eum in animo habuiſſe, quidam auctores ſunt, ni ſcelus inteſtinum liberandae patriae conſilia agitanti interveniſſet.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt; quia ſocerum gener ſepultura prohibuit, *Romulum quoque inſepultum periſſe* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus faviſſe credebat, interfecit: conſcius deinde, male quaerendi regni ab ſe ipſo adverſus ſe exemplum capi poſſe, armatis corpus circumſepſit. Neque enim ad jus regni quidquam praeter vim habebat; ut qui neque populi juſſu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo adcedebat, ut in caritate civium nihil ſpei reponenti metu regnum tutandum eſſet: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum ſine conſiliis per ſe ſolus exercebat: perque eam cauſam obcidere, in exſilium agere, bonis multare poterat non ſuſpectos modo aut inviſos, ſed unde nihil aliud, quam praedam, ſperare poſſet. Ita Patrum praecipue numero

inminuto, ſtatuit nullos in Patres legere; quo contemtior paucitate ipſa ordo eſſet, minusque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus ſenatum conſulendi ſolvit: domeſticis conſiliis rem publicam adminiſtravit: bellum, pacem, foedera, ſocietates per ſe ipſe, cum quibus voluit, injuſſu populi ac ſenatus, fecit, diremitque. Latinorum ſibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet. Neque hoſpitia modo cum primoribus eorum, ſed adfinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tuſculano, (is longe princeps Latini nominis erat, ſi famae credimus, ab Vlixe Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinae conveniant, indicit: eſſe, quae agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. Ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit; ſed paullo ante, quam ſol obcideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata ſermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in abſentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum eſſe, Superbo inditum Romae cognomen.* (Jam enim ita clam quidem muſſitantes, vulgo tamen, eum adpellabant.) *An quidquam ſuperbius eſſe, quam ludificari ſic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipſum, qui concilium indixerit, non adeſſe. Tentari profecto patientiam, ut, ſi jugum adceperint, obnoxios premat. Cui enim non adparere, adfectare eum imperium in Latinos? Quod ſi ſui bene crediderint cives, aut ſi creditum illud,*

et

et non raptum parricidio, ſit, credere et Latinos (quamquam ne ſic quidem alienigenae) debere. Sin ſuos ejus poeniteat, (quippe qui alii ſuper alios trucidentur, exſulatum eant, bona amittant,) quid ſpei melioris Latinis portendi? Si ſe audiant, domum ſuam quemque inde abituros: neque magis obſervaturos diem concilii, quam ipſe, qui indixerit, obſervet. Haec atque alia eodem pertinentia ſeditioſus facinoroſusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime diſſereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Averſi omnes ad Tarquinium ſalutandum. Qui, ſilentio facto, monitus a proximis, ut purgaret ſe, quod id temporis veniſſet, *diſceptatorem,* ait, *ſe ſumtum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum eſſe: et, quia ea res exemiſſet illum diem, poſtero die acturum, quae conſtituiſſet.* Ne id quidem ab Turno tuliſſe tacitum ferunt. Dixiſſe enim, *Nullam breviorem eſſe cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis poſſe: ni pareat patri, habiturum infortunium eſſe.*

LI. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, aegrius ferens, confeſtim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppreſſerat, Latinis injiceret. Et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falſo crimine inſontem oppreſſit. Per adverſae factionis quosdam Aricinos ſervum Turni auro corrupit, ut in deverſorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam ſineret. Ea quum una nocte perfecta eſſent, Tarquinius, paullo ante lucem adcitis ad ſe principibus Latinorum, quaſi re nova perturbatus, *moram ſuam heſternam, velut Deorum quadam provi-*

dentia inlatam, ait, *ſaluti ſibi atque illis fuiſſe. Ab Turno dici ſibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum ſolus imperium teneat. Adgreſſurum fuiſſe heſterno die in concilio. Dilatam rem eſſe, quod auctor concilii afuerit, quem maxime peteret. Inde illam abſentis inſectationem eſſe natam, quod morando ſpem deſtituerit. Non dubitare, ſi vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium ſit, inſtructus cum conjuratorum manu armatusque venturus ſit. Dici, gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum. Id vanum nec ne ſit, extemplo ſciri poſſe. Rogare eos, ut inde ſecum ad Turnum veniant.* Suſpectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio heſterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri caedes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, niſi gladiis deprehenſis, cetera vana exiſtimaturi. Vbi eſt eo ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes: comprehenſisque ſervis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifeſta res viſa, injectaeque Turno catenae: et confeſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut, indicta cauſá, novo genere leti, dejectus ad caput aquae Ferentinae, crate ſuperne injecta ſaxisque congeſtis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifeſto parricidio merita poena adfeciſſent, ita verba fecit: *Poſſe quidem ſe vetuſto jure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi ſint, in eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colo-*

colonis ſuis in Romanum ceſſerit imperium. Ceterum ſe utilitatis id magis omnium cauſa cenſere, ut renovetur id foedus: ſecundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vaſtationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde ſuo regnante, perpeſſi ſint, ſemper aut exſpectent, aut patiantur. Haud difficulter perſuaſum Latinis, quamquam in eo foedere ſuperior Romana res erat. Ceterum et capita nominis Latini ſtare ac ſentire cum rege videbant, et Turnus ſui cuique periculi, ſi adverſatus eſſet, recens erat documentum. Ita renovatum foedus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adeſſent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem ſuum, neve ſecretum imperium, propriave ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis ſingulos faceret, binosque ex ſingulis. Ita geminatis manipulis centuriones inpoſuit.

LIII. Nec, ut injuſtus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. Quin ea arte aequaſſet ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori obfeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam aetatem annos movit, Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit. Vbi quum dividenda praeda quadraginta talenta argenti aurique refeciſſet; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quae digna Deum hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipſius etiam loci majeſtate eſſet. Captivam pecuniam in aedificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo a moeni-

bus ademta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est. Nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse similaret, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiae taedere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elabsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, et Aequos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque inpiis subpliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo saeviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur.

LIV. Inde in consilia publica adhiberi. Vbi, quum de aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hae notiores essent, ipse idemtidem belli auctor esse, in eo sibi praecipuam prudentiam adsumere, quod

utrius-

utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis juvenum praedatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana adcresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine, quid ageretur, proelia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero, obeundo pericula ac labores pariter, praedam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuntio, quia, credo, dubiae fidei videbatur, nihil voce responsum est. Rex, velut deliberabundus, in hortum aedium transit, sequente nuntio filii. Ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re inperfecta, redit Gabios. Quae dixerit ipse, quaeque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia obportunos interemit. Multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam in-

interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga; alii in exilium acti ſunt, abſentiumque bona juxta atque interemtorum diviſui fuere. Largitionis inde praedaeque et dulcedine privati commodi ſenſus malorum publicorum adimi, donec, orba conſilio auxilioque, Gabina res regi Romano ſine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit; foedus cum Tuſcis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. Quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monimentum regni ſui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem voviſſe, filium perfeciſſe. Et, ut libera a ceteris religionibus area eſſet tota Jovis templique ejus, quod inaedificaretur, exaugurare fana ſacellaque ſtatuit; quae aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipſo discrimine adverſus Romulum pugnae vota, conſecrata, inaugurataque poſtea fuerant. Inter principia condendi hujus operis moviſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita adceptum eſt: non motam Termini ſedem, unumque eum Deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auſpicio adcepto, ſequutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium eſt. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuiſſe. Quae viſa ſpecies, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. Idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem conſultandam ex Etruria ad-

adciverant. Augebatur ad inpenſas regis animus. Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad culmen operi deſtinatae erant, vix in fundamenta ſubpeditavere. Eo magis Fabio, praeterquam quod antiquior eſt, crediderim, quadraginta ea ſola talenta fuiſſe, quam Piſoni; qui quadraginta millia pondo argenti ſepoſita in eam rem ſcribit, ſummam pecuniae neque ex unius tum urbis praeda ſperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiae operum, fundamenta non exſuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adcitis, non pecunia ſolum ad id publica eſt uſus, ſed operis etiam ex plebe. Qui quum haud parvus et ipſe militiae adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, ſe templa Deum exaedificare manibus ſuis. Quae poſthac et ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, ſub terram agendam; quibus duobus operibus vix nova haec magnificentia quidquam adaequare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et Vrbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos miſit, praeſidia Vrbi futura terra marique. Haec agenti portentum terribile viſum. Anguis, ex columna lignea elabſus, quum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quam anxiis inplevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etruſci tantum vates adhiberentur, hoc velut domeſtico exterritus viſu, Delphos ad maxime inclutum in terris oraculum mittere

tere ſtatuit. Neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas ea tempeſtate terras, ignotiora maria, in Graeciam miſit. Titus et Aruns profecti. Comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ſorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus ſimulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum ab avunculo interfectum audiſſet, neque in animo ſuo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit, contemtuque tutus eſſe, ubi in jure parum praeſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiae, quum ſe ſuaque praedae eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora ſua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, incluſum corneo cavato ad id baculo, tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum ſciſcitandi, ad quem eorum regnum Romanum eſſet venturum. Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: *Imperium ſummum Romae habebit, qui veſtrum primus, o juvenes, oſculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus reſponſi expersque imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent; ipſi inter ſe, uter prior, quum Romam rediſſent, matri oſculum daret, ſorti permittunt. Brutus, alio ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolabſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilicet, quod ea communis mater omnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſumma vi parabatur.

LVII.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens. Eaque ipſa cauſa belli fuit, quod rex Romanus tum ipſe ditari, exhauſtus magnificentia publicorum operum, tum praeda delinire popularium animos ſtudebat; praeter aliam ſuperbiam regno infeſtos etiam, quod ſe in fabrorum miniſteriis ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſet. Vbi id parum proceſſit, obſidione munitionibusque coepti premi hoſtes. In iis ſtativis, ut fit longo magis, quam acri bello, ſatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comeſſationibusque inter ſe terebant. Forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quisque laudare miris modis. Inde certamine adcenſo, Collatinus negat, *verbis opus eſſe, paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantum ceteris praeſtet Lucretia ſua. Quin, ſi vigor juventae ineſt, conſcendimus equos, inviſimusque praeſentes noſtrarum ingenia? Id cuique ſpectatiſſimum ſit, quod nec opinato viri adventu obcurrerit oculis.* Incaluerant vino. *Age ſane*, omnes. Citatis equis avolant Romam. Quo quum, primis ſe intendentibus tenebris, perveniſſent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum aequalibus viderant tempus terentes, ſed nocte ſera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium ſedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. Adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes.

Ibi

Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiae per vim ſtuprandae capit. Tum forma, tum ſpectata caſtitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, inſcio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. Vbi exceptus benigne ab ignaris conſilii, quum poſt coenam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet, amore ardens, poſtquam ſatis tuta circa, ſopitique omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, ſiniſtraque manu mulieris pectore obpreſſo, *Tace Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius ſum; ferrum in manu eſt: moriere, ſi emiſeris vocem.* Quum pavida ex ſomno mulier nullam opem, prope mortem inminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miſcere precibus minas, verſare in omnes partes muliebrem animum. Vbi obſtinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum ſervum nudum poſiturum, ait, ut in ſordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum viciſſet obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, eſſet; Lucretia, moeſta tanto malo, nuntium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum ſingulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus eſſe; rem atrocem incidiſſe. Sp. Lucretius cum P. Valerio Voleſi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam ſedentem moeſtam in cubiculo inveniunt. Adventu ſuorum lacrumae obortae: quaerentique viro, *Satin' ſalvae? Minime*, inquit; *quid enim ſalvi eſt mulieri, amiſſa pudicitia? Veſtigia*

gia viri alieni, Collatine, in lecto ſunt tuo. Ceterum corpus eſt tantum violatum, animus inſons, mors teſtis erit. Sed date dextras fidemque, haud inpune adultero fore. Sex. eſt Tarquinius, qui hoſtis pro hoſpite priore nocte vi armatus mihi ſibique, ſi vos viri eſtis, peſtiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem: conſolantur aegram animi, avertendo novam ab coacta in auctorem delicti. Mentem peccare, non corpus: et, unde conſilium afuerit, culpam abeſſe. *Vos,* inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etſi peccato abſolvo, ſubplicio non libero. Nec ulla deinde inpudica Lucretiae exemplo vivet.* Cultrum, quem ſub veſte abditum habebat, eum in corde defigit: prolapſaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiae extractum, manantem cruore prae ſe tenens, *Per hunc,* inquit, *caſtiſſimum ante regiam injuriam ſanguinem juro, vosque, Dii, teſtes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum ſcelerata conjuge et omni liberorum ſtirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi poſſim, exſequuturum; nec illos, nec alium quemquam regnare Romae paſſurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, ſtupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Vt praeceptum erat, jurant: totique ab luctu verſi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, ſequuntur ducem. Elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novae atque indignitate homines. Pro ſe quisque ſcelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris moeſtitia, tum Brutus, caſtigator lacrumarum atque inertium querelarum, auctor-

que, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adverſus hoſtilia auſos. Ferociſſimus quisque juvenum cum armis voluntarius adeſt. Sequitur et cetera juventus. Inde, pari praeſidio relicto Collatiae ad portas, cuſtodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Vbi eo ventum eſt, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. Rurſus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid ſit, haud temere eſſe rentur. Nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit, quam Collatiae fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo ſimul ventum eſt, praeco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod ſimulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de ſtupro infando Lucretiae et miſerabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae cauſa mortis indignior ac miſerabilior eſſet. Addita ſuperbia ipſius regis, miſeriaeque et labores plebis, in foſſas cloacasque exhauriendas demerſae. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata caedes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praeſens rerum indignitas haudquaquam relatu ſcriptoribus facilia ſubjicit, memoratis incenſam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exſulesque eſſe juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipſe, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque ad concitandum inde adverſus regem exer-

exercitum Ardeam in caſtra eſt profectus; imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis jam ante ab rege inſtituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exſecrantibus, quacumque incidebat, invocantibusque parentum Furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in caſtra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (ſenſerat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diverſis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clauſae portae, exſiliumque indictum: liberatorem Vrbis laeta caſtra adcepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem ſequuti ſunt, qui exſulatum Caere in Etruſcos ierunt. Sex. Tarquinius, Gabios, tamquam in ſuum regnum, profectus, ab ultoribus veterum ſimultatum, quas ſibi ipſe caedibus rapiniſque conciverat, eſt interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo conſules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati ſunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

T. LIVII PATAVINI
LIBER II.

BREVIARIVM.

Cap. I. Brutus, libertatis, tempeſtive reip. adſertae, non acrior vindex quam cuſtos, populum jure jurando adigit, ſe neminem Romae paſſuros regnare; et ſenatum ad ſummam CCC explet, primoribus equeſtris gradus lectis. 2. Rex ſacrificulus. Tarquinius Collatinus, ob regium genus nomenque inviſus, cogitur Vrbe cedere, et conſul ei ſubficitur P. Valerius. 3. Conjuratio juvenum de recipiendis regibus. 4. Capita ejus ſunt Aquillii, filii ſororis Collatini, Vitellii, quorum ſoror Bruto nupta erat, hujusque filii, Titus Tiberiusque. Servus rem ad conſules defert. 5. Tarquiniorum bona direpta, et ager conſecratus Marti. Campus Martius. Inſula Tiberina. Subplicium a proditoribus ſumtum. Servus ille, Vindicius, primum vindicta liberatus. 6. Tarquinii, contractis Vejentium Tarquinienſiumque copiis, in agrum Rom. veniunt. Brutus et Aruns Tarquinius infeſtis animis concurrunt et duabus haerentes haſtis moribundi ex equis labuntur. Pugna atrox et dubia. 7. Nocte Etruſci domos ſuas abeunt. Publica moeſtitia ob mortem Bruti. Valerius, regnum adfectare creditus, ſubmiſſis faſcibus in concionem venit populi et crimen diluit. 8. Leges

ges fert de provocatione ad populum, et adversus regni obcupandi consilium: unde ei datur cognomen Publicolae s. Poplicolae. Bruto subficitur Sp. Lucretius, et huic, intra paucos dies mortuo, M. Horatius Pulvillus. Huic sorte evenit dedicatio aedis Capitolinae.

9. Lar Porsena, Clusinus rex, precibus Tarquiniorum motus, Romam cum infesto exercitu venit. 10. Horatius Cocles, Sp. Lartius et T. Herminius hostes, pontem sublicium transituros, repellunt. 11. Vrbs obsidetur. 12. Magnum audaxque facinus C. Mucii Scaevolae. 13. Virtus Cloeliae. Pax. 14. Porsena cum parte copiarum Aruntem filium Ariciam obpugnatum mittit; sed omnes fere pereunt, et pauci perfugiunt Romam. His locus ad habitandum datus, qui dictus deinde Tuscus vicus. 15. Porsena legatos frustra mittit de reducendo in regnum Tarquinio, isque exsulatum abit Tusculum ad generum. 16. Bellum cum Sabinis. Attus Clausus Sabinus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum magna clientium manu ab Regillo Romam transfugit et inter Patres legitur. Vetus Claudia tribus. Mors Valerii. Bellum cum Auruncis, ad quos Pometia et Cora defecerant. 17. Pometia obpugnatur et diruitur. 18. Bellum Sabinis indictum et Latinis, quorum XXX populos concitaverat Octavius Mamilius. Primus dictator T. Lartius vel M? Valerius. Tacitae induciae cum Sabinis. 19. A. Postumius dictator et T. Aebutius magister equitum ad lacum Regillum in agro Tusculano obcurrunt Latinis, quorum duces sunt Tarquinius sup. ejusque gener; et omnes ferme proceres, praeter dictatorem Rom., vulnerantur. 20. M. Valerii, Mamilii et T. Herminii mors. Ingens Latinorum clades. 21. Ae-

Aedes Saturni et Saturnalia. Tarquinius moritur Cumis. Romae tribus XXI ſactae. 22. *Bellum cum Volſcis. Foedus cum Latinis ſactum.*

23. *Seditio ob aes alienum.* 24. *Comprimitur pollicitationibus P. Servicii coſ. ac terrore, quem adventus Volſcorum incutit: et omnes nexi dant nomina.* 25. *Pulſi hoſtes caſtrisque exuti. Sueſſa Pometia capta et praedae data.* 26. *Victi Sabini, et mox Aurunci.* 27. *Recrudeſcit ſeditio plebis propter nexos ob aes alienum, et malum augetur timore Sabini belli. Dedicatio aedis Mercurii M. Laetorio, primi pili centurioni, data. Servilius ſidem praeſtare non poteſt, contra nitente Ap. Claudio conlega omnique ſactione nobilium. Clamores aperti; ſeceſſio obcultaque conloquia.* 28. *Coetus nocturni in Esquiliis et Aventino. Trepidatio novorum conſulum, A. Virginii et T. Vetuſii. Clamores et indignatio Patrum. Delectu indicto ad nomen nemo reſpondet,* 29. *Repulſi lictores, miſſi a conſulibus, delectum habentibus. Tumultus in ſenatu, et variae ſententiae.* 30. *Volſci, Aequi et Sabini arma parant. Dictator M? Valerius dicitur, vir manſueti ingenii. Volſci et Aequi ſunduntur.* 31. *Sabinis magna infertur clades. Valerius fruſtra ad ſenatum refert de nexis, et dictatura ſe abdicat.* 32. *Legiones, ſacramento nondum ſolutae, educi ex Vrbe jubentur: ſed, Sicinio auctore, in Sacrum montem ſecedunt. Mentes plebis ſlectit Menenius Agrippa. orator ad eam miſſus.* 33. *Plebs reducta. Tribuni plebis duo aut quinque, lege ſacrata, creati. Oppida Volſcorum capta, Longula, Poluſca et Corioli: poſterius maxime C. Marcii virtute. Mors Menenii.*

34. *Caritas annonae. C. Marcius Coriolanus auctor eſt ſenatui, ut utantur hac occa-*

ſione,

ſione, recuperandi iura, vi Patribus a plebe extorta. 35. *Hinc ei dies dicitur a tribunis, et abſens damnatus in Volſcos exſulatum abit, ubi hoſpitio utitur Attii Tulli.* 36. *Ludi magni inſtaurantur ob ſomnium. Ti. Atinii de praeſultatore Jovi ingrato, ad quod ſenatui nuntiandum ille morbo et filii morte compellitur.* 37. *Volſci, qui ludorum cauſa Romam confluxerant, auctore Attio Tullo, materiam belli quaerente, tamquam ſuſpecti homines, Roma excedere jubentur.* 38. *Hinc irarum pleni inſtigatique ab Attio deficiunt a Romanis.* 39. *Ducibus Attio Tullo et C. Marcio Coriolani oppida Romanis adimunt; et fruſtra legati ab his ad Marcium mittuntur.* 40. *Tum Veturia, mater Coriolani, et Volumnia uxor, duos parvos ex eo ferens filios, cum matronis in caſtra hoſtium eunt, tandemque frangunt virum. Templum Fortunae Muliebris. Volſci, Aequi et Hernici devicti.*

41. *Lex agraria primum promulgata. Sp. Caſſius conſul, dimidiam agri publici partem plebi, dimidiam Latinis diviſurus, abdicato magiſtratu damnatur necaturque.* 42. *Volſci Aequique aliquoties fuſi. Caſtoris aedes dedicata. Animi plebis dulcedine legis agrariae ſaepius his annis, ſed fruſtra ſollicitati. Bellum Vejens initum. Prodigia. Oppia, virgo Veſtalis, damnata inceſti.* 43. *Aequi et Vejentes bellum inferunt Romanis. Sp. Licinius trib. pl. fruſtra delectum impedit. Hoſtibus ab equitatu Rom. fuſis, pedes non vult inſequi fugientes.* 44. *Ti. Pontificio trib. pl., novo legis agrariae auctori et delectum impedienti, conlegae intercedunt. Bellum Vejens, quo auxilia undique ex Etruria conveniunt.* 45. *Caſtris ſe tenent conſules, neque prius militibus pugnam poſcen-*

poſcentibus ſignum dant, quam omnes jurarunt, victores ſe inde redituros. 46. 47. Proelium atrox. Fabia gens, in qua tum temporis continui erant conſulatus, inſignis ſpectaculo exemploque eſt civibus. Victoria paritur egregia, ſed triſtis funeribus Cn. Manlii coſ. et Q. Fabii.

48. Fabia gens depoſcit ſibi bellum gerendum cum Vejentibus, hoſte adſiduo magis et latrocinante, quam timendo ac bellante. 49. Fabii CCCVI ad Cremeram fl. perveniunt, et populantur agros hoſtium. 50. Quin et aliquoties juſtis in proeliis ſunt ſuperiores. Tandem caeduntur omnes, et de clariſſima gente unus tantum ſupereſt inpubes, domi relictus. 51. Vejentes Janiculum occupant, et varia ſaepius fortuna pugnant. Proximo anno occidione occiduntur. 52. Turbae domeſticae. Damnatio T. Menenii, et adcuſatio Sp. Servilii, conſularium. 53. Bella cum Vejentibus, Sabinis, Volſcis Aequisque.

54. Lex agraria iterum agitatur. Cn. Genucius trib. pl. L. Furium et C. Manlium coſſ. magiſtratu abeuntes facit reos, et occiditur. 55. Delectu edicto Volero Publilius, de plebe homo, qui jam ordines duxerat, negat, ſe militem fieri debere, et ad populum provocat. Violantur lictores Patresque trepidant. 56. Volero Publilius tribunus pl. creatur, et rogationem fert ad populum, ut plebeji magiſtratus tributis comitiis fiant. Proximo anno Laetorius trib. pl. hanc legem perferendam ſuscipit, et ad Ap. Claudium coſ. viatorem, hic vero lictorem ad illum mittit. Res paene venit ad manum. 57. Aegre ſedatur a T. Quinctio coſ. plebs, multo aegrius conlega ejus a Patribus, et lex Publilia ſilentio perfertur. 58. Volſcum Aequicumque bellum cooritur, et hoc Quinctio

euenit,

evenit, illud Appio, qui plebi militibusque invisus est. 59. Exercitus Appii vinci vult, et bis fugam capit. Hinc signiferi, centuriones duplicariique virgis caesi percutiuntur securi, et cetera multitudo decimantur. 60. Quinctius consul Aequorum agros populatur, et ingentem militi dat praedam. 61. Appius, acerrimus legis agrariae adversarius, adcusatur morboque moritur ante diem, a M. Duilio et C. Sicinio ei dictam. 62. L. Valerius et Ti. Aemilius coss. vastant hostium agros, ille Aequorum, hic Sabinorum. 63–65. Bella cum Volscis, Aequis Sabinisque, et expugnatio Antii.

I. Liberi jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores partium certe Vrbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriae, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis inmaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe inpunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari coepta esset tribuniciis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignera conjugum ac liberorum caritasque ipsius

 soli,

ſoli, cui longo tempore adſueſcitur, animos eorum conſociaſſet? Disſipatae res nondum adultae discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre poſſent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium conſulare factum eſt, quam quod deminutum quidquam ſit ex regia poteſtate, numeres. Omnia jura, omnia inſignia primi conſules tenuere. Id modo cautum eſt, ne, ſi ambo faſces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente conlega, faſces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde cuſtos fuit. Omnium primum avidum novae libertatis populum, ne poſtmodum flecti precibus aut donis regiis poſſet, jure jurando adegit, neminem Romae paſſuros regnare. Deinde, quo plus virium in ſenatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equeſtris gradus lectis, ad trecentorum ſummam explevit. Traditumque inde fertur, ut in ſenatum vocarentur, qui Patres, quique conſcripti eſſent. Conſcriptos videlicet in novum ſenatum adpellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura; et, quia quaedam publica ſacra per ipſos reges factitata erant, ne ubiubi regum deſiderium eſſet, regem ſacrificulum creant. Id ſacerdotium pontifici ſubjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, obficeret. Ac neſcio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum exceſſerint. Conſulis enim alterius, quum nihil aliud obſenderit, nomen in-

inviſum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno adſueſſe. Initium a Priſco factum. Regnaſſe deinde Ser. Tullium. Ne intervallo quidem facto, oblitum, tamquam alieni, regni Superbum Tarquinium; velut hereditatem gentis ſcelere ac vi repetiſſe. Pulſo Superbo, penes Collatinum imperium eſſe. Neſcire Tarquinios privatos vivere. Non placere nomen. Periculoſum libertati eſſe.* Hic primo ſenſim tentantium animos ſermo per totam civitatem eſt datus, ſollicitamque ſuſpicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jus jurandum populi recitat. *Neminem regnare paſſuros, nec eſſe Romae, unde periculum libertati foret. Id ſumma ope tuendum eſſe: neque ullam rem, quae eo pertineat, contemnendam. Invitum ſe dicere hominis cauſa: nec dicturum fuiſſe, ni caritas rei publicae vinceret. Non credere populum Romanum, ſolidam libertatem recuperatam eſſe. Regium genus, regium nomen, non ſolum in civitate, ſed etiam in imperio eſſe. Id obſicere, id obſtare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, removc metum. Meminimus, fatemur, ejeciſti reges. Abſolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non ſolum reddent cives tui, auctore me; ſed, ſi quid deeſt, munifice augebunt. Amicus àbi. Exonera civitatem vano forſitan metu. Ita perſuaſum eſt animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Conſuli primo tam novae rei ac ſubitae admiratio incluſerat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumſiſtunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. Poſtquam Sp. Lucretius, major aetate ac dignitate, ſocer praeterea ipſius, agere varie, rogando alternis ſuadendoque, coepit, ut vinci ſe conſenſu civitatis

pate-

pateretur, timens conſul, ne poſtmodum privato ſibi eadem illa cum bonorum amiſſione, additaque alia inſuper ignominia, adciderent, abdicavit ſe conſulatu: rebusque ſuis omnibus Lavinium translatis, civitate ceſſit. Brutus ex ſenatusconſulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exſules eſſent: conlegam ſibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio eſſet, bellum ab Tarquiniis inminere, id quidem ſpe omnium ſerius fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amiſſa eſt. Erant in Romana juventute adoleſcentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido ſolutior fuerat, aequales ſodalesque adoleſcentium Tarquiniorum, adſueti more regio vivere. Eam tum, aequato jure omnium, licentiam quaerentes, libertatem aliorum in ſuam vertiſſe ſervitutem inter ſe conquerebantur. *Regem hominem eſſe, a quo inpetres, ubi jus, ubi injuria opus ſit: eſſe gratiae locum, eſſe beneficio; et iraſci et ignoſcere poſſe: inter amicum atque inimicum diſcrimen noſſe. Leges rem ſurdam, inexorabilem eſſe, ſalubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniae habere, ſi modum exceſſeris. Periculoſum eſſe, in tot humanis erroribus ſola innocentia vivere.* Ita, jam ſua ſponte aegris animis, legati ab regibus ſuperveniunt, ſine mentione reditus bona tantum repetentes. Eorum verba poſtquam in ſenatu audita ſunt, per aliquot dies ea conſultatio tenuit; ne non reddita, belli cauſa; reddita, belli materia et adjumentum eſſent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni conſilia ſtruere. Et, tamquam ad id, quod agi videbatur,

am-

ambientes nobilium adolefcentium animos pertentant. A quibus placide oratio adcepta eft; his literas ab Tarquiniis reddunt; et de adcipiendis clam nocte in urbem regibus conloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commiffa res eft. Vitelliorum foror confuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolefcentes erant liberi, Titus Tiberiusque. Eos quoque in focietatem confilii avunculi adfumunt. Praeterea et nobiles aliquot adolefcentes confcii adfumti, quorum vetuftate memoria abiit. Interim quum in fenatu viciffet fententia, quae cenfebat reddenda bona; eamque ipfam caufam morae in Vrbe haberent legati, quod fpatium ad vehicula comparanda a confulibus fumfiffent, quibus regum absportarent res; omne id tempus cum conjuratis confultando adfumunt, evincuntque inftando, ut literae fibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis fuper rebus tantis adferri? Datae literae, ut pignus fidei effent, manifeftum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficifcerentur, et coenatum forte apud Vitellios effet, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter fe de novo, ut fit, confilio egiffent; fermonem eorum ex fervis unus excepit, qui jam antea id fenferat agi: fed eam occafionem, ut literae legatis darentur, quae deprehenfae rem coarguere poffent, exfpectabat. Poftquam datas fenfit, rem ad confules detulit. Confules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, fine tumultu rem omnem obpreffere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum eft: et quamquam vifi

visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quae reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. Illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia praeda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. Quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse inlitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quae fert temere flumen, eodem invectis, factam. Postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectius eo, quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus inposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. Sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserabatque non poenae magis homines, quam sceleris, quo poenam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem

pro-

processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis caedunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemium indici, pecunia ex aerario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad inritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriae urbes; orare maxime Vejentes Tarquiniensesque, *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire finerent. Alios peregre in regnum Romam adcitos: se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties caesas legiones, agrum ademtum.* Haec moverunt Vejentes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. Pulcrum videbatur, suos Romae regnare. Ita duo

duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque perſequendos Romanos, ſequuti Tarquinium. Poſtquam in agrum Romanum ventum eſt, obviam hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit, (praeerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul conſulem eſſe, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille eſt vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipſe, en, ille, noſtris decoratus inſignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeſte.* Concitat calcaribus equum, atque in ipſum infeſtus conſulem dirigit. Senſit in ſe iri Brutus. Decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus: avide itaque ſe certamini obfert. Adeoque infeſtis animis concurrerunt, neuter, dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus haerentes haſtis moribundi ex equis labſi ſint. Simul et cetera equeſtris pugna coepit; neque ita multo poſt et pedites ſuperveniunt. Ibi varia victoria, et velut aequo Marte pugnatum eſt. Dextra utrimque cornua vicere, laevá ſuperata. Vejentes, vinci ab Romano milite adſueti, fuſi fugatique. Tarquinienſis, novus hoſtis, non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut, omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienſisque, ſuas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: ſilentio proximae noctis ex ſilva Arſia ingen-

tem

sem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; haec dicta, *Vno plus Tuscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. Conlegae funus, quanto tum potuit adparatu, fecit. Sed multo majus morti decus publica fuit moestitia, eo ante omnia insignis, quia matronae annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum adfectare, fama ferebat: quia nec conlegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in summa Velia. Ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, submissis fascibus in concionem escendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit: submissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Vbi audire jussi, consul *laudare fortunam conlegae, quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem obcubuisset. Se superstitem gloriae suae ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriae ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo,* inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem,*

rem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicaepotae est, domus in infimo clivo aedificata.

VIII. Latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. Inde cognomen factum Publicolae est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratae in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia conlegae subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non subficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium subgerunt. Credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriam intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Aegrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incluti templi Horatio dari. Id omnibus modis inpedire conati, postquam

alia

alia fruſtra tentata erant, poſtem jam tenenti conſuli foedum inter precationem Deum nuntium incutiunt; *mortuum ejus filium eſſe, funeſtaque familia dedicare eum templum non poſſe.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio eſt facilis. Nihil aliud ad eum nuntium a propoſito averſus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens poſtem, precationem peragit, et dedicat templum. Haec poſt exactos reges domi militiaeque geſta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius conſules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porſenam, Cluſinum regem, perfugerant. Ibi, miſcendo conſilium precesque, nunc orabant, *ne ſe, oriundos ex Etruſcis, ejusdem ſanguinis nominisque, egentes exſulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum ſineret. Satis libertatem ipſam habere dulcedinis. Niſi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, aequari ſumma infimis. Nihil excelſum, nihil, quod ſupra cetera emineat, in civitatibus fore. Adeſſe finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcerrimae.* Porſena, tum regem eſſe Romae, tum Etruſcae gentis regem, amplum Tuſcis ratus, Romam infeſto exercitu venit. Non umquam alias ante tantus terror ſenatum invaſit. Adeo valida res tum Cluſina erat, magnumque Porſenae nomen. Nec hoſtes modo timebant, ſed ſuosmet ipſi cives, ne Romana plebs, metu perculſa, receptis in urbem regibus, vel cum ſervitute pacem adciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab ſenatu data. Annonae inprimis habita cura, et ad frumentum comparandum miſſi, alii in Volſcos, alii Cumas. Salis quo-

que vendendi arbitrium, quia inpenſo pretio venibat, in publicum omne ſumtum, ademtum privatis: portoriisque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo eſſent; pauperes ſatis ſtipendii pendere, ſi liberos educarent. Itaque haec indulgentia Patrum, aſperis poſtmodum rebus in obſidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non ſummi magis, quam inſimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus poſtea tam popularis eſſet, quam tum bene imperando univerſus ſenatus fuit.

X. Quum hoſtes adeſſent, pro ſe quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipſam ſepiunt praeſidiis. Alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons ſublicius iter pene hoſtibus dedit, ni unus vir fuiſſet, Horatius Cocles. Id munimentum illo die fortuna urbis Romanae habuit; qui, poſitus forte in ſtatione pontis, quum captum repentino inpetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hoſtes vidiſſet, trepidamque turbam ſuorum arma ordinesque relinquere, reprehenſans ſingulos, obſiſtens, obteſtansque Deum et hominum fidem, teſtabatur: *nequidquam deſerto praeſidio eos fugere. Si tranſitum pontem a tergo reliquiſſent, jam plus hoſtium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore. Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi poſſent, interrumpant. Se inpetum hoſtium, quantum corpore uno poſſet obſiſti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis; inſignisque inter conſpecta cedentium pugnae terga, obverſis cominus ad ineundum proelium armis, ipſo miraculo audaciae obſtupefecit hoſtes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum

his

his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. Deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suae libertatis inmemores, alienam obpugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant. Pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quae quum in objecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam inpetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito inpetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater,* inquit, *te sancte precor, haec arma et hunc militem propitio flumine adcipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. Nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab obpugnanda urbe ad obsidendam versis, praesidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique adcitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut praedatum mi-

lites trans flumen per occaſiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiae Etruſcis, non metu magis, quam conſilio, conceſſum. Namque Valerius conſul, intentus in occaſionem multos ſimul et effuſos inproviſo adoriundi, in parvis rebus neglegens ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat. Itaque, ut eliceret praedatores, edicit ſuis, poſtero die frequentes porta Eſquilina, quae averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus; ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione et fame ſervitia infida transfugerent. Et ſciere perfugae indicio; multoque plures, ut in ſpem univerſae praedae, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad ſecundum lapidem Gabina via obcultum conſidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis praetereat. Deinde ſe objicere, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter T. Lucretius porta Naevia cum aliquot manipulis militum egreſſus: ipſe Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. Hique primi adparuere hoſti. Herminius, ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis, verſisque in Valerium Etruſcis terga caedit. Dextra laevaque, hinc a porta Collina, illinc ab Naevia, redditus clamor. Ita caeſi in medio praedatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam ſeptis omnibus viis. Finisque ille tam effuſe evagandi Etruſcis fuit.

XII. Obſidio erat nihilominus et frumenti cum ſumma caritate inopia; ſedendoque expugnaturum ſe urbem ſpem Porſena habebat: quum

quum C. Mucius, adolefcens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum fervientem, quum fub regibus effet, nullo bello nec ab hoftibus ullis obfeffum effe, liberum eumdem populum ab iisdem Etrufcis obfideri, quorum faepe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo fua fponte penetrare in hoftium caftra conftituit. Dein metuens, ne, fi confulum injuffu et ignaris omnibus iret, forte deprehenfus a cuftodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen adfirmante, fenatum adiit: *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, et intrare, fi poffim, caftra hoftium volo; non praedo, nec populationum in vicem ultor. Majus, fi Dii juvant, in animo eft facinus.* Adprobant Patres: abdito intra veftem ferro, proficifcitur. Vbi eo venit, in confertiffima turba prope regium tribunal conftitit. Ibi quum ftipendium forte militibus daretur, et fcriba, cum rege fedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent, timens fcifcitari, uter Porfena effet, ne ignorando regem femet ipfe aperiret, quis effet, quo temere traxit fortuna facinus, fcribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone fibi ipfe fecerat viam, quum, concurfu ad clamorem facto, comprehenfum regii fatellites retraxiffent, ante tribunal regis deftitutus, tum quoque, inter tantas fortunae minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus fum*, inquit, *civis. C. Mucium vocant. Hoftis hoftem occidere volui: nec ad mortem minus animi eft, quam fuit ad caedem. Et facere et pati fortia, Romanum eft. Nec unus in te ego hos animos geffi: longus poft me ordo eft idem petentium decus. Proinde in hoc discri-*

 men,

men, si juvat, adcingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiae. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum proelium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit. Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* dextramque adcenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope adtonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu vero abi*, inquit, *in te magis, quam in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanae, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. Ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te obportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam sequuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se praeter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tar-

Tarquiniis, quam quod negatum iri ſibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus reſtituendo inpetratum: expreſſaque neceſſitas obſides dandi Romanis, ſi Janiculo praeſidium deduci vellent. His conditionibus compoſita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porſena, et agro Romano exceſſit. Patres C. Mucio virtutis cauſa trans Tiberim agrum dono dedere, quae poſtea ſunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Et Cloelia virgo, una ex obſidibus, quum caſtra Etruſcorum forte haud procul ripa Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtium Tiberim tranavit; ſoſpitesque omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod ubi regi nuntiatum eſt, primo incenſus ira, oratores Romam miſit ad Cloeliam obſidem depoſcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem verſus, *ſupra Coclites Muciosque* dicere *id facinus eſſe*, et prae ſe ferre, *quemadmodum, ſi non dedatur obſes, pro rupto ſe foedus habiturum; ſic deditam, inviolatam ad ſuos remiſſurum.* Vtrimque conſtitit fides: et Romani pignus pacis ex foedere reſtituerunt; et apud regem Etruſcum non tuta ſolum, ſed honorata etiam, virtus fuit, laudatamque virginem parte obſidum ſe donare dixit: ipſa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegiſſe inpubes dicitur: quod et virginitati decorum, et conſenſu obſidum ipſorum probabile erat, eam aetatem potiſſimum liberari ab hoſte, quae maxime obportuna injuriae eſſet. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, ſtatua equeſtri, donavere. In ſumma Sacra via fuit poſita virgo inſidens equo.

XIV. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrufci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad noftram aetatem inter cetera follemnia manet bonis vendendis, bona Porfenae regis vendendi. Cujus originem moris, neceffe eft, aut inter bellum natam effe, neque omiffam in pace; aut a mitiore creviffe principio, quam hic prae fe ferat titulus bona hoftiliter vendendi. Proximum vero eft ex iis, quae traduntur, Porfenam, difcedentem ab Janiculo, caftra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu, Romanis dono dediffe, inopi tum urbe ab longinqua obfidione. Ea deinde, ne populo inmiffo diriperentur hoftiliter, veniffe, bonaque Porfenae adpellata, gratiam muneris magis fignificante titulo, quam auctionem fortunae regiae, quae ne in poteftatem quidem populi Romani effet. Omiffo Romano bello, Porfena, ne fruftra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam obpugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat. Arceffita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantum fpei fecere, ut acie decernere auderent. Proelio inito, adeo concitato inpetu fe intulerant Etrufci, ut funderent ipfo incurfu Aricinos. Cumanae cohortes, arte adverfus vim ufae, declinavere paullulum; effufeque praelatos hoftes converfis fignis ab tergo adortae funt. Ita in medio prope jam victores caefi Etrufci: pars perexigua, duce amiffo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et fpecie fubplicum delati funt. Ibi benigne excepti divifique in hofpitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hofpitalium beneficiorum: multos Romae hofpitum urbisque cari-

tas tenuit. His locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* adpellarunt.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. Quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romae daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. Ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex, verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam saepius eadem nequidquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quaerant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit. Obsidum quod reliquum erat, reddidit. Agrum Vejentem, foedere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI.

XVI. Conſules M. Valerius, P. Poſtumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. Conſules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. Adverſus eos, et ne quid ſimul ab Tuſculo (unde, etſi non apertum, ſuſpectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum conſules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. Namque Attus Clauſus, cui poſtea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipſe auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni eſſet, ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. Vetus Claudia tribus, additis poſtea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, adpellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo poſt in principum dignationem pervenit. Conſules, infeſto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vaſtatione, dein proelio, adflixiſſent opes hoſtium, ut diu nihil inde rebellionis timere poſſent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium conſenſu princeps belli pacisque artibus, anno poſt, Agrippa Menenio, P. Poſtumio conſulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri ſumtus deeſſet: de publico eſt elatus. Luxere matronae, ut Brutum. Eodem anno duae coloniae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. Cum Auruncis bellum initum: fuſoque ingenti exercitu, qui ſe ingredientibus fines conſulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulſum eſt. Nec magis poſt proelium, quam in proelio, caedibus temperatum eſt. Et caeſi aliquanto plures erant, quam capti;

et captos paſſim trucidaverunt. Ne ab obſidibus quidem, qui trecenti adcepti numero erant, iram belli hoſtis abſtinuit. Et hoc anno Romae triumphatum.

XVII. Sequuti conſules, Opiter Virginius et Sp. Caſſius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, obpugnaverunt. In quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam ſpe aliqua aut occaſione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati excucurriſſent, caede incendioque cuncta complent. Vineis incenſis, multis hoſtium vulneratis et occiſis, conſulum quoque alterum, (ſed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male geſta re, reditum. Inter multos ſaucios conſul ſpe incerta vitae relictus. Interjecto deinde haud magno ſpatio, quod vulneribus curandis ſubplendoque exercitui ſatis eſſet, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiae arma inlata. Et quum, vineis refectis aliaque mole belli, jam in eo eſſet, ut in muros evaderet miles, deditio eſt facta. Ceterum nihilo minus foede, dedita urbe, quam ſi capta foret, Aurunci paſſim principes ſecuri percuſſi, ſub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Conſules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. Inſequens annus Poſtumum Cominium et T. Lartium conſules habuit. Eo anno Romae, quum per ludos ab Sabinorum juventute per laſciviam ſcorta raperentur, concurſu hominum rixa ac prope proelium fuit; parvaque ex re ad rebellionem ſpectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque adceſſerat, quod triginta jam conjuraſſe

raſſe populos, concitante Octavio Mamilio, ſatis conſtabat. In hac tantarum exſpectatione rerum ſollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. Sed nec quo anno, nec quibus conſulibus, quia ex factione Tarquinia eſſent, (id quoque enim traditur) parum creditum ſit, nec quis primum dictator creatus ſit, ſatis conſtat. Apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Caſſium magiſtrum equitum, creatos invenio. Conſulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui conſularis erat, potius, quam M'. Valerium, M. filium, Voleſi nepotem, qui nondum conſul fuerat, moderatorem et magiſtrum conſulibus adpoſitum. Qui, ſi maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, ſpectatae virtutis et conſularem virum, legiſſent. Creato dictatore primum Romae, poſtquam praeferri ſecures viderunt, magnus plebem metus inceſſit, ut intentiores eſſent ad dicto parendum. Neque enim, ut in conſulibus, qui pari poteſtate eſſent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, niſi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis quod propter ſe creatum crediderant) metum incuſſit. Itaque legatos de pace mittunt. Quibus, orantibus dictatorem ſenatumque, ut veniam erroris hominibus adoleſcentibus darent, reſponſum; *ignoſci adoleſcentibus poſſe, ſenibus non poſſe, qui bella ex bellis ſererent.* Actum tamen eſt de pace: inpetrataque foret, ſi, quod inpenſae factum in bellum erat, praeſtare Sabini (id enim poſtulatum erat) in animum induxiſſent. Bellum indictum, tacitae induciae quietum annum tenuere.

XIX.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M'. Tullius. Nihil dignum memoria actum. T. Aebutius deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenae obsessae, Crustumeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos descivit. Nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium obcurrerunt. Et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. Non enim duces ad regendam modo consilio rem adfuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. Nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quamquam jam aetate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium Mamilium inpetum dederat. Nec fefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem et ille concitat equum. Tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Aebutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius praeerat. Ea, quod majore pugnabat ira ob

erepta

erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper reſtituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolae frater, conſpicatus ferocem juvenem Tarquinium, oſtentantem ſe in prima exſulum acie, domeſtica etiam gloria adcenſus, ut, cujus familiae decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, ſubdit calcaria equo, et Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium, temere invectum in exſulum aciem, ex transverſo quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poſtumius, poſtquam cecidiſſe talem virum, exſules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere animadvertit; cohorti ſuae, quam delectam manum praeſidii cauſa circa ſe habebat, dat ſignum, ut, quem ſuorum fugientem viderint, pro hoſte habeant. Ita metu ancipiti verſi a fuga Romani in hoſtem, et reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primum proelium iniit. Integris corporibus animisque feſſos adorti exſules caedunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exſulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. Hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armisque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quam paullo ante magiſter equitum, cum hoſtium duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, quum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem ex-

exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteſtans, ut, feſſo jam pedite, deſcendant ex equis, et pugnam capeſſant. Dicto paruere: deſiliunt ex equis, provolant in primum, et pro anteſignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedeſtris acies, poſtquam juventutis proceres aequato genere pugnae ſecum partem periculi ſuſtinentes vidit. Tum demum inpulſi Latini, perculſaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſet. Sequuta et pedeſtris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis Dictator praetermittens, aedem Caſtori voviſſe fertur: ac pronuntiaſſe militi praemia, qui primus, qui ſecundus, caſtra hoſtium intraſſet. Tantusque ardor fuit, ut eodem inpetu, quo fuderant hoſtem, Romani caſtra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum eſt. Dictator et magiſter equitum triumphantes in Vrbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Conſules Q. Cloelius et T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minucius. His conſulibus aedes Saturno dedicata: ſaturnalia inſtitutus feſtus dies. A. deinde Poſtumius et T. Virginius conſules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Poſtumium, quia conlega dubiae fidei fuerit, ſe conſulatu abdicaſſe; dictatorem inde factum. Tanti errores inplicant temporum, aliter apud alios ordinatis magiſtratibus, ut, nec qui conſules ſecundum quosdam, nec quid quoque anno actum ſit, in tanta vetuſtate, non rerum modo, ſed etiam auctorum, digerere poſſis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius conſules facti. Inſignis hic annus eſt nuntio Tarquinii mortis. Mortuus eſt Cumis, quo ſe poſt fractas

opes Latinorum ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes. Sed Patribus nimis luxurioſa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diem ſumma ope inſervitum erat, injuriae a primoribus fieri coepere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, ſubpleto numero colonorum, iterum deducta eſt. Romae tribus una et viginti factae. Aedes Mercurii dedicata eſt idibus Majis.

XXII. Cum Volſcorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. Nam et Volſci comparaverant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano eſſet; et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volſcoque contenderet. Hac ira conſules in Volſcum agrum legiones duxere. Volſcos, conſilii poenam non metuentes, nec opinata res perculit. Armorum inmemores obſides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. Ita ſine certamine inde abductae legiones. Nec ita multo poſt Volſcis levatis metu ſuum rediit ingenium: rurſus obcultum parant bellum, Hernicis in ſocietatem armorum adſumtis. Legatos quoque ad ſollicitandum Latium paſſim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum adcepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma ſuaderet, ne ab legatis quidem violandis abſtinuit. Comprehenſos Volſcos Romam duxere. Ibi traditi conſulibus. Indicatumque eſt, Volſcos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad ſenatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum ſex millia Latinis remitterent, et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magiſtratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria eſſe. Coro-

nam

nam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. Inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum inminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et obpressos esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.* Invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas adcendit. Magno natu quidam cum omnium malorem suorum insignibus se in forum projecit. Obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse ajebant, aliaque militiae decora vulgo, miserantes eum, jactabant. Ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus *unde ille habitus? unde deformitas?* quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, aes alienum fecisse: id, cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem,*

perveniſſe ad corpus. Ductum ſe ab creditore, non in ſervitium, ſed in ergaſtulum et carnificinam eſſe. Inde oſtentare tergum, foedum recentibus veſtigiis verberum. Ad haec viſa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro ſe tumultus continet, ſed paſſim totam urbem pervadit. Nexu vincti ſolutique ſe undique in publicum proripiunt, inplorant Quiritium fidem. Nullo loco deeſt ſeditionis voluntarius comes. Multis paſſim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo ſuo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. Nec temperatum manibus foret, ni propere conſules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam ſeditionem interveniſſent. In eos multitudo verſa, oſtentare vincula ſua deformitatemque aliam. Haec ſe meritos dicere, exprobrantes ſuam quisque alius alibi militiam. Poſtulare multo minaciter magis, quam ſubpliciter, ut ſenatum vocarent: curiamque ipſi, futuri arbitri moderatoresque publici conſilii, circumſiſtunt. Pauci admodum Patrum, quos caſus obtulerat, contracti ad conſules: ceteros metus non curia modo, ſed etiam foro arcebat. Nec agi quidquam per infrequentiam poterat ſenatus. Tum vero eludi atque extrahi ſe multitudo putare; et, Patrum qui abeſſent, non caſu, non metu, ſed inpediendae rei cauſa abeſſe, et conſules ipſos tergiverſari; nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas. Jam prope erat, ut ne conſulum quidem majeſtas coerceret iras hominum. Quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in ſenatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos, ſatis conveniebat. Appius, vehementis ingenii

nii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter haec major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: *Volscos infesto exercitu ad urbem obpugnandam venire.* Quae audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiae Patrum adesse* dicere *Deos.* Alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos praemia, essent. At vero curia, moesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curae esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. Ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa re publica intervenisse. Nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello praevertisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius adcepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, adflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto, addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet; liberos ne-*

potesve ejus moraretur. Hoc propofito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium fe ex privato, quum retinendi jus creditori non effet, concurfus in forum, ut facramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volfco bello virtus atque opera enituit. Conful copias contra hoftem educit. Parvo dirimente intervallo caftra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volfci, difcordia Romana freti, fi qua nocturna tranfitio proditiove fieri poffit, tentant caftra. Senfere vigiles: excitatus exercitus, figno dato: concurfum eft ad arma. Ita fruftra id inceptum Volfcis fuit. Reliquum noctis utrimque quieti datum. Poftero die prima luce Volfci, foffis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum conful, quamquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut fignum daret, clamabant, experiendi animos militum caufa parumper moratus, poftquam fatis adparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum figno, militem avidum certaminis emittit. Primo ftatim incurfu pulfi hoftes: fugientibus, quoad infequi pedes potuit, terga caefa: eques usque ad caftra pavidos egit. Mox ipfa caftra, legionibus circumdatis, quum Volfcos inde etiam pavor expuliffet, capta direptaque. Poftero die ad Sueffam Pometiam, quo confugerant hoftes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum praedae datum. Inde paullum recreatus egens miles. Conful cum maxima gloria fua victorem exercitum Romam reducit. Decedentem Romam Ecetranorum Volfcorum legati, rebus fuis timentes poft Pometiam captam, adeunt. His ex fenatus confulto data pax, ager ademtus.

XXVI. Confeftim et Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nuntiatum eft, exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem perveniffe. Ibi paffim diripi atque incendi villas, Miffus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Poftumius, qui dictator bello Latino fuerat. Sequutus conful Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. Nec advenienti peditum agmini reftitit Sabina legio. Feffi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugae quod fatis effet virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, poftero die, in magna jam fpe undique partae pacis, legati Aurunci fenatum adeunt, ni decedatur Volfco agro, bellum indicentes. Cum legatis fimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. Cujus fama, haud procul jam ab Aricia vifi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec confuli ordine Patres, nec pacatum refponfum arma inferentibus arma ipfi capientes dare poffent. Ariciam infefto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis figna conlata, proelioque uno debellatum eft.

XXVII. Fufis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promiffa confulis fidemque fenatus exfpectabat: quum Appius, et infita fuperbia animo, et ut conlegae vanam faceret fidem, quam afperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. Deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, conlegam adpellabat: concurfus ad Servilium fiebat, illius promiffa jactabant, illi exprobrabant fua quisque belli merita cicatricesque adceptas. Poftulabant, ut aut referret

ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem haec; sed tergiversari res cogebat. Adeo in alteram causam non conlega solum praeceps ierat, sed omnis factio nobilium. Ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati; plebes fallacem. Brevique adparuit, aequasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum conlegium instituere, sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni: quod facile adpareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Saevire inde utique consulum alter Patresque. Sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant. Neque decretum exaudiri consulis prae strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super haec timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem conlegae; qui populari silentio rem publicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus consulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rem publicam, neque projectum con-*

consulare imperium. Se unum et suae et Patrum majestatis vindicem fore. Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia adcensa, adripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi aegre victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore. Adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque conloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. Adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in re publica magistratus, nullum futurum fuisse Romae, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rem publicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse.* Conrepti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam

Patribus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. Otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt. Citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Vltra decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros, ni praestaretur fides publica, Libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiae suae participem: et adparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Vtraque re satis experta, tum demum consules: *Ne praedictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. Quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse*, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres inpetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua

qua tamen, ſine lapide, ſine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriae, fuerat. Senatus, tumultuoſe vocatus, tumultuoſius conſulitur, quaeſtionem poſtulantibus iis, qui pulſati fuerant, decernente ferociſſimo quoque, non ſententiis magis, quam clamore et ſtrepitu. Tandem, quum irae reſediſſent, exprobrantibus conſulibus, nihilo plus ſanitatis in curia, quam in foro, eſſe, ordine conſuli coepit. Tres fuere ſententiae. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui, fidem ſequuti P. Servilii conſulis, Volſco, Aurunco, Sabinoque militaſſent bello, agendum* cenſebat. T. Lartius, *Non id tempus eſſe, ut merita tantummodo exſolverentur. Totam plebem aere alieno demerſam eſſe: nec ſiſti poſſe, ni omnibus conſulatur. Quin, ſi alia aliorum ſit conditio, accendi magis discordiam, quam ſedari.* Ap. Claudius, et natura immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miſeriis*, ait, *ſed licentia, tantum concitum turbarum; et laſcivire magis plebem, quam ſaevire. Id adeo malum ex provocatione natum. Quippe minas eſſe conſulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non eſt, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticeſcet furor. Pulſet tum mihi lictorem, qui ſciet, jus de tergo vitaque ſua penes unum illum eſſe, cujus majeſtatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii ſententia: rurſus Virginii Lartiique exemplo haud ſalubres; utique Lartii putabant ſententiam, quae totam fidem tolleret. Medium maxime et moderatum utroque conſilium Virginii habebatur. Sed factione reſpectuque rerum privatarum, quae ſemper

per obſecere obſicientque publicis conſiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. Quae res utique alienaſſet plebem periculoſiſſimo tempore, quum Volſci Aequique et Sabini forte una omnes in armis eſſent. Sed curae fuit conſulibus et ſenioribus Patrum, ut imperium, ſuo vehemens, manſueto permitteretur ingenio. M'. Valerium dictatorem Voleſi filium creant. Plebes, etſi adverſus ſe creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triſte nec ſuperbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propoſitum, confirmavit animos, Servilii fere conſulis edicto conveniens. Sed et homini et poteſtati melius rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. Quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectae: ternae inde datae conſulibus, quatuor dictator uſus. Nec poterat jam bellum differri. Aequi Latinum agrum invaſerant. Oratores Latinorum a ſenatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſe ipſos tuendorum finium cauſa capere arma ſinerent. Tutius viſum eſt, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetuſius conſul miſſus eſt. Is finis populationibus fuit. Ceſſere Aequi campis: locoque magis, quam armis, freti, ſummis ſe jugis montium tutabantur. Alter conſul, in Volſcos profectus, ne et ipſe tereret tempus, vaſtandis maxime agris hoſtem ad conferenda propius caſtra dimicandumque acie excivit. Medio inter caſtra campo, ante ſuum quisque vallum, infeſtis ſignis conſtitere. Multitudine aliquantum Volſci ſuperabant. Itaque effuſi et contemtim pugnam iniere. Conſul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſuos juſſit: ubi ad

ma-

manum veniſſet hoſtis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volſci, curſu et clamore feſſi, quum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam inpreſſionem ſenſere ex adverſo factam, et ante oculos micare gladios, haud ſecus, quam ſi in inſidias incidiſſent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in proelium ierant. Romani contra, quia principio pugnae quieti ſteterant, vigentes corporibus, facile adepti feſſos, et caſtra inpetu ceperunt, et, caſtris exutum hoſtem Velitras perſequuti, uno agmine victores cum victis in urbem inrupere. Plusque ibi ſanguinis, promiſcua omnium generum caede, quam in ipſa dimicatione, factum. Paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

* XXXI. Dum haec in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque caſtris. Equitatu inmiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem, qua, dum ſe cornua latius pandunt, parum apte introrſum ordinibus aciem firmaverant. Turbatos pedes invaſit. Eodem inpetu caſtra capta debellatumque eſt. Poſt pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans Vrbem invehitur. Super ſolitos honores locus in circo ipſi poſterisque ad ſpectaculum datus; ſella in eo loco curulis poſita. Volſcis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab Vrbe miſſi et colonia deducta. Cum Aequis poſt aliquanto pugnatum eſt, invito quidem conſule, quia loco iniquo ſubeundum erat ad hoſtes: ſed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipſi redirent in Vrbem, magiſtratu abiret, inritaque, ſicut ante conſulis, promiſſa ejus caderent,

per-

perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, prius quam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis praedae et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. Tanta quum gratia, tum arte praeparaverant feneratores, quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. Quae quum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiae auctor. Optabitis, me Dius fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me adtinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiae intestinae, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret res publica. Pax foris parta est, domi inpeditur. Privatus potius, quam dictator, seditioni interero.* Ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Adparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosequuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti conjurationesque fierent. Itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Aequis belli educi ex Vrbe legio-

nes

nes juſſere. Quo facto maturata eſt ſeditio. Et primo agitatum dicitur de conſulum caede, ut ſolverentur ſacramento: doctos deinde, nullam ſcelere religionem exſolvi, Sicinio quodam auctore, iuſſu conſulum in Sacrum montem ſeceſſiſſe (trans Anienem amnem eſt) tria ab urbe millia paſſuum. Ea frequentior fama eſt, quam, cujus Piſo auctor eſt, in Aventinum ſeceſſionem factam eſſe. Ibi ſine ullo duce vallo foſſaque communitis caſtris quieti, rem nullam, niſi neceſſariam ad victum, ſumendo, per aliquot dies, neque laceſſiti neque laceſſentes, ſeſe tenuere. Pavor ingens in Vrbe, metuque mutuo ſuspenſa erant omnia. Timere relicta ab ſuis plebes violentiam Patrum, timere Patres reſidem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quae ſeceſſerit, multitudinem fore? quid futurum deinde, ſi quod externum interim bellum exſiſtat? nullam profecto, niſi in concordia civium, ſpem reliquam ducere. Eam per aequa, per iniqua, reconciliandam civitati eſſe. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromiſſus in caſtra, priſco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc, narraſſe fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum conſentiebant, ſed ſingulis membris ſuum cuique conſilium, ſuus ſermo fuerat, indignatas reliquas partes, ſua cura, ſuo labore ac miniſterio ventri omnia quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conſpiraſſe inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os adciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipſa una membra totumque corpus ad extremam tabem*

tabem venisse. Inde adparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia coeptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. Hi tres conlegas sibi creaverunt. In his Sicinium fuisse, seditionis auctorem: de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. His consulibus cum Latinis populis ictum foedus. Ad id feriendum consul alter Romae mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persequutus, moenibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exertum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscae legiones, profectae ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo

modo inpetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox inrupit: caedeque in proxima urbis facta, ignem, temere adreptum, imminentibus muro aedificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. Tantumque sua laude obstitit famae consulis Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis, columna aenea insculptum, monimento esset, ab Sp. Cassio uno, quia conlega afuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem sumtus funeri defuit. Extulit eum plebs sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonae, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. Ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum in Siciliam quoque. Adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui

heres erat, retentae ſunt. In Volſcis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab inpetu hominum ipſis frumentatoribus fuit. Ex Tuſcis frumentum Tiberi venit: eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volſcos, jam moventes arma, peſtilentia ingens invaſiſſet. Ea clade conterritis hoſtium animis, ut etiam, ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbae in montes novam coloniam, quae arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in ſenatu, quanti plebi daretur. Multi veniſſe tempus premendae plebis putabant, recuperandique jura, quae extorta ſeceſſione ac vi Patribus eſſent: in primis Marcius Coriolanus, hoſtis tribuniciae poteſtatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus priſtinum reddant Patribus. Cur ego plebejos magiſtratus, cur Sicinium potentem video, ſub jugum miſſus, tamquam a latronibus redemtus? Egone has indignitates diutius patiar, quam neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium ſeram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere. Vtantur annona, quam furore ſuo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per ſeceſſionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu eſt, faciendumne fuerit, quam potuiſſe arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam poteſtatem, et omnia invitis jura inpoſita Patres demerent ſibi.

XXXV.

XXXV. Et ſenatui nimis artrox viſa ſententia eſt, et plebem ira prope armavit. *Fame ſe jam, ſicut hoſtes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quae ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore rapi, niſi C. Marcio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanae ſatisfiat. Eum ſibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut ſervire jubeat.* In exeuntem e curia inpetus factus eſſet, ni peropportune tribuni diem dixiſſent. Ibi ira eſt ſubpreſſa. Se judicem quisque, ſe dominum vitae necisque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non poenae, jus datum illi poteſtati; plebisque, non Patrum, tribunos eſſe. Sed adeo infenſa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum eſſet Patribus. Reſtiterunt tamen adverſa invidia, uſique ſunt, qua ſuis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res eſt, ſi, diſpoſitis clientibus, absterrendo ſingulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem poſſent. Vniverſi deinde proceſſere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem expoſcentes; *unum ſibi civem, unum ſenatorem, ſi innocentem abſolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipſe quum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. Damnatus abſens in Volſcos exſulatum abiit, minitans patriae, hoſtilesque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere; beniguiusque in dies colebant, quo major ira in ſuos eminebat, crebraeque nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hoſpitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romanisque ſemper infeſtus. Ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Ro-

mano bello. Haud facile credebant, plebem suam inpelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur. Instaurandi haec causa fuerat. Ludis mane servum quidam pater familiae, nondum commisso spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo. Coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum Urbi fore. Iret, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. Filium namque intra paucos dies amisit. Cujus repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.* Jam praesentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. Fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito quum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque coelestes, repraesentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur. Inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingen-

genti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum. Qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. Dicit esse, quae secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes sumus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. Ludi sunt. Spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eamdem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. Horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Haec, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me adtinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione praesens violer.* Haec loquutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad praecavendum vel ex supervacuo movit. Factoque senatus consulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut conscelératos contaminatosque, ab ludis, festis die-*

 bus,

bus, coetu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, praegressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quaerendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda irae verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viae campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia,* inquit, *oblivіscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem praeconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede priorum, coetu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non subcurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquan-

quanto plus ſpei repoſitum. Quam ſpem nequaquam fefellit: ut facile adpareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam eſſe. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volſcis tradidit. Inde, in Latinam viam transverſis tramitibus transgreſſus, Satricum, Longulam, Poluſcam, Coriolos, novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Poſtremum ad Vrbem a Pedo ducit; et, ad foſſas Cluilias quinque ab Vrbe millia paſſuum caſtris poſitis, populatur inde agrum Romanum; cuſtodibus inter populatores miſſis, qui patriciorum agros intactos ſervarent: ſive infenſus plebi magis, ſive ut diſcordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quae profecto orta eſſet; (adeo tribuni jam ferocem per ſe plebem criminando in primores civitatis inſtigabant) ſed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis ſuſpectos infenſosque inter ſe jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod ſenatus conſulesque nusquam alibi ſpem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam et Sex. Furius conſules erant. Eos, recenſentes legiones, praeſidia per muros aliaque, in quibus ſtationes vigiliasque eſſe placuerat, loca diſtribuentes, multitudo ingens pacem poſcentium primum ſeditioſo clamore conterruit. Deinde vocare ſenatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Adceperunt relationem Patres; poſtquam adparuit, labare plebis animos; miſſique de pace ad Marcium oratores atrox reſponſum retulerunt: *Si Volſcis ager redderetur, poſſe agi de pace: ſi praeda belli per otium frui velint, memorem ſe et*

 civium

civium injuriae, et hoſpitum beneficii, adniſurum, ut adpareat, exſilio ſibi inritatos, non fractos, animos eſſe. Iterum deinde iidem miſſi non recipiuntur in caſtra. Sacerdotes quoque, ſuis inſignibus velatos, iſſe ſubplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt, nihilo magis quam legatos flexiſſe animum.

XL. Tum matronae ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. Id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, ſecum in caſtra hoſtium irent: et, quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrumisque defenderent. Vbi ad caſtra ventum eſt, nuntiatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta obfuſa oculis animoque religione motus eſſet) multo obſtinatior adverſus lacrumas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui inſignem moeſtitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque ſtantem, *Niſi me fruſtrantur,* inquit, *oculi, mater tibi conjuxque et liberi adſunt.* Coriolanus, prope ut amens, conſternatus ab ſede ſua, quum ferret matri obviae complexum, mulier in iram ex precibus verſa, *Sine, priusquam complexum adcipio, ſciam,* inquit, *ad hoſtem, an ad filium, venerim: captiva materne caſtris tuis ſim? In hoc me longa vita et infelix ſenecta traxit, ut exſulem te, deinde hoſtem viderem? Potuiſti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infeſto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conſpectu Roma fuit, ſubcurrit, intra illa moe-*

moenia domus ac penates mei ſunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego niſi peperiſſem, Roma non obpugnaretur; niſi filium haberem, libera in libera patria mortua eſſem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miſerius, poſſum: nec, ut ſim miſerrima, diu futura ſum. De his videris: quos, ſi pergis, aut inmatura mors, aut longa ſervitus manet. Vxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio ſui patriaeque, fregere tandem virum. Complexus inde ſuos dimittit: ipſe retro ab urbe caſtra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei obpreſſum periiſſe tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longe antiquiſſimum auctorem, usque ad ſenectutem vixiſſe eumdem invenio. Refert certe, hanc ſaepe eum exacta aetate uſurpaſſe vocem, *Multo miſerius ſeni exſilium eſſe.* Non inviderunt laudes ſuas mulieribus viri Romani. Adeo ſine obtrectatione gloriae alienae vivebatur. Monimento quoque quod eſſet, templum Fortunae Muliebri aedificatum dedicatumque eſt. Rediere deinde Volſci, adjunctis Aequis, in agrum Romanum. Sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volſci Aequine imperatorem conjuncto exercitui darent, ſeditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hoſtium exercitus, haud minus pernicioſo quam pertinaci certamine, confecit. Conſules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volſci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volſcis aequo Marte diſceſſum eſt.

XLI. Sp. Caſſius deinde et Proculus Virginius conſules facti. Cum Hernicis foedus

 ictum:

ictum: agri partes duae ademtae. Inde dimidium Latinis, dimidium plebi divifurus conful Caffius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poffideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipfos poffeffores, periculo rerum fuarum terrebat. Sed et publica Patribus folicitudo inerat, largitione confulem periculofas libertati opes ftruere. Tum primum lex agraria promulgata eft; numquam deinde usque ad hanc memoriam fine maximis motibus rerum agitata. Conful alter largitioni refiftebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adverfante: quae primo coeperat faftidire, munus vulgatum a civibus ifle in focios. Saepe deinde et Virginium confulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Peftilens conlegae munus effe. Agros illos fervitutem iis, qui adceperint, laturos. Regno viam fieri. Quid ita enim adfumi focios et nomen Latinum? Quid adtinuiffe, Hernicis, paullo ante hoftibus, capti agri partem tertiam reddi, nifi ut hae gentes pro Coriolano duce Caffium habeant?* Popularis jam effe disfuafor et interceffor legis agrariae coeperat. Vterque deinde conful certatim plebi indulgere. Virginius dicere, paffurum fe adfignari agros, dum ne cui, nifi civi Romano, adfignentur. Caffius, quia in agraria largitione ambitiofus in focios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere fibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam adceptam retribui populo. Id vero haud fecus, quam praefentem mercedem regni, adfpernata plebes. Adeo propter fufpicionem infitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum refpuebantur. Quem, ubi primum magiftratu abiit, damnatum necatumque conftat. Sunt,

qui

qui patrem auctorem ejus ſupplicii ferant: eum, cognita domi cauſa, verberaſſe ac necaſſe, peculiumque filii Cereri conſecraviſſe. Signum inde factum eſſe, et inſcriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem eſt, a quaeſtoribus K. Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publice aedes. Ea eſt area ante Telluris aedem. Ceterum ſive illud domeſticum, ſive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio conſulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Caſſium fuit. Dulcedo agrariae legis ipſa per ſe, demto auctore, ſubibat animos: adcenſaque ea cupiditas eſt malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volſcis Aequisque, militem praeda fraudavere. Quidquid captum ex hoſtibus eſt, vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum. Inviſum erat Fabium nomen plebi propter noviſſimum conſulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Aemilio K. Fabius conſul crearetur. Eo infeſtior facta plebes ſeditione domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiae intermiſſae. Vno animo Patres ac plebes rebellantes Volſcos et Aequos, duce Aemilio, proſpera pugna vicere. Plus tamen hoſtium fuga, quam proelium, abſumſit. Adeo pertinaciter fuſos inſequuti ſunt equites. Caſtoris aedes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata eſt. Vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. Filius ejus, duumvir ad id ipſum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno ſunt dulcedine agrariae legis animi plebis. Tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres, ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones temeritatisque invita-

vitamenta horrebant. Acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars rei publicae vicit. Nec in praesens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kaesonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, adcusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. Itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; et Volsci rebellarunt. Sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semetipsos certando. Adcessere ad aegras jam omnium mentes prodigia coelestia, prope quotidianis in urbe agrisque ostentantia minas. Motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quam haud rite sacra fieri. Qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Aequis arma sumta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. Quorum bellorum crescente cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Aequi obpugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se obpugnaturos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. Sed Sp. Licinius tribunus ple-

plebis; venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae Patribus injungendae, susceperat rem militarem inpediendam. Ceterum tota invidia tribuniciae potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus conlegae, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. Ducendus Fabio in Aequos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. Vnus ille vir ipse consul rem publicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, praeter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. Nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in praesentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, moestique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt. Adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam inritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio conlega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. Is,

Is, eamdem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper inpediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, *Victam tribuniciam potestatem*, dicere, *priore anno; in praesentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim umquam defuturum, qui et ex conlega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quaesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicae ac senatui conciliarent.* Praeceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos adpellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciae potestatis vires salubres vellent rei publicae esse. Quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriae populorum conciliis fremebant, *Aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus saeviant. Id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus saevire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. Qualicumque urbis*

bis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Aequis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos. Ea spes Etruscos armaverat, multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil praeterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pèssimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duae simul acies timendae essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi. Diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis adlaturum. Vejens hostis Etruscique eo magis praepropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Similationem intestinae discordiae remedium timoris inventum: et consules magis non confidere, quam non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* Ad haec in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera, jacere. Haec, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud aegre consules pati. At imperitae multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. Adeo superbe insolenterque hostis eludebat.

debat. Frequentes in praetorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant, ut ſignum detur. Conſules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. Pugnare cupiebant; ſed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent inpetum. Redditur reſponſum, inmaturam rem agi, nondum tempus pugnae eſſe: caſtris ſe tenerent. Edicunt inde, ut abſtineant pugna. Si quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros. Ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. Adcedunt inſuper hoſtes ferocius multo, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt. Quippe inpune ſe inſultaturos: non credi militi arma. Rem ad ultimum ſeditionis erupturam, finemque veniſſe Romano imperio. His freti obcurſant portis, ingerunt probra, aegre abſtinent, quin caſtra obpugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus poſſe. totis caſtris undique ad conſules curritur. Non jam ſenſim, ut ante, per centurionum principes poſtulant; ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultu jam metum ſeditionis conlega concedente, quum ſilentium claſſico feciſſet; *Ego iſtos, Cn. Manli, poſſe vincere ſcio; velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. Itaque certum atque decretum eſt, non dare ſignum, niſi, victores ſe redituros ex hac pugna, jurant. Conſulem Romanum miles ſemel in acie fefellit; Deos numquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in ſe quisque jurat. Juratis

datur

datur ſignum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum ſpeique pleni. Nunc jubent Etruſcos probra jacere, nunc armatis ſibi quisque lingua promtum hoſtem obferri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. Multis civilibus certaminibus infenſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies: nec Vejens hoſtis Etruſcaeque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnaverint cum Aequis. Majus quoque aliquod, in tam inritatis animis et occaſione ancipiti, haud deſperandum eſſe facinus. Res aliter longe evenit. Nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbaverant) proelium iniit. Vix explicandi ordinis ſpatium Etruſcis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emiſſis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat. Ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit. Telo extracto, praeceps Fabius in vulnus abiit. Senſit utraque acies unius viri caſum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius conſul transſiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc juraſtis*, inquit, *milites, fugientes vos in caſtra redituros? Adeo ignaviſſimos hoſtes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos juraſtis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Con-

ſuli tum K. Fabius prioris anni conſul, *Verbisne iſtis, frater, ut pugnent, te inpetraturum credis? Dii inpetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine eſt dignum, pugnando potius, quam adhortando, adcendamus militum animos.* Sic in primum infeſtis haſtis provolant duo Fabii, totamque moverunt ſecum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu Cn. Manlius conſul pugnam ciebat: ubi prope ſimilis fortuna eſt verſata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium, jam velut fuſos agentem hoſtes, et inpigre milites ſequuti ſunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie ceſſit, interfectum rati, gradum retulere. Ceſſiſſentque loco, ni conſul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans conlegam, ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe, rem inclinatam ſustinuiſſet. Manlius quoque ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram obfert. Duorum conſulum cognita ora adcendunt militum animos. Simul et vanior jam erat hoſtium acies, dum, abundante multitudine freti, ſubtracta ſubſidia mittunt ad caſtra obpugnanda. In quae haud magno certamine inpetu facto, dum praedae magis, quam pugnae, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam inruptionem ſustinere non potuerant, miſſis ad conſules nuntiis, quo loco res eſſent, conglobati ad praetorium redeunt, et ſua ſponte ipſi proelium renovant: et Manlius conſul, revectus in caſtra, ad omnes portas milite obpoſito, hoſtibus viam clauſerat. Ea deſperatio Tuſcis rabiem magis, quam audaciam, adcendit. Nam quum incurſantes, quacumque exitum oſtenderet ſpes,

vano aliquoties inpetu iſſent; globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit. Prima excepta a circumſtantibus tela. Sustineri deinde vis nequit. Conſul mortifero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit. Et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto conſulis corpore, patefeciſſent una porta hoſtibus viam. Ea erumpunt; conſternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt conſulem. Ibi iterum caeſi fuſique paſſim. Victoria egregia parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul, decernente ſenatu triumphum, *Si exercitus ſine imperatore triumphare poſſit, pro eximia eo bello opera facile paſſurum*, reſpondit: *ſe, familia funeſta Q. Fabii fratris morte, re publica ex parte orba conſule altero amiſſo, publico privatoque deformem luctu lauream non adcepturum.* Omni acto triumpho depoſitus triumphus clarior fuit. Adeo ſpreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps conlegae fratrisque ducit. Idem in utroque laudator, quum, concedendo illis ſuas laudes, ipſe maximam partem earum ferret. Neque inmemor ejus, quod initio conſulatus inbiberat, reconciliandi animos plebis, ſaucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam eſſe Fabii: nec hoc ulla, niſi ſalubri rei publicae, arte.

XLVIII. Igitur non patrum magis, quam plebis, ſtudiis K. Fabius cum T. Virginio conſul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiae ſpe, primo quoque tempore cum Patribus coa-

lefcerent animi plebis. Itaque principio anni cenfuit, priusquam quisquam agrariae legis auctor tribunus exfifteret, occuparent Patres ipfi fuum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime aequaliter darent. Verum effe, habere eos, quorum fanguine ac fudore partus fit. Adfpernati Patres funt: quefti quoque quidam, nimia gloria luxuriare et evanefcere vividum quondam illud Kaefonis ingenium. Nullae deinde urbanae factiones fuere. Vexabantur incurfionibus Aequorum Latini. Eo cum exercitu Kaefo miffus, in ipforum Aequorum agrum depopulandum tranfit. Aequi fe in oppida receperunt, murisque fe tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hofte clades adcepta temeritate alterius confulis. Actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore fubfidio veniffet. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. Vbi abductas fenferant legiones, agros incurfabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. Et alia bella aut praefentia inftabant, ut ab Aequis Volfcisque, non diutius, quam recens dolor proximae cladis transiret, quiefcentibus: aut mox moturos fe adparebat Sabinos femper infeftos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hoftis, adfiduus magis, quam gravis, contumeliis faepius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio finebat. Tum Fabia gens fenatum adiit. Conful pro gente loquitur: *Adfiduo magis, quam magno, praefidio, ut fcitis, Patres confcripti, bellum Vejens eget. Vos alia bella curate: Fabios hoftes Vejentibus date. Auctores fumus,*

tutam

tutam ibi majeſtatem Romani nominis fore. Noſtrum id nobis velut familiare bellum, privato ſumtu gerere in animo eſt. Res publica et milite illic et pecunia vacet. Gratiae ingentes actae. Conſul e curia egreſſus, comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibulo curiae, ſenatus conſultum exſpectantes, ſteterant, domum rediit. Juſſi armati poſtero die ad limen conſulis adeſſe, domos inde diſcedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. Familiam unam ſubiſſe civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma verſum. Si ſint duae roboris ejusdem in urbe gentes; depoſcant, haec Volſcos ſibi; illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe. Fabii poſtero die arma capiunt. Quo juſſi erant, conveniunt. Conſul, paludatus egrediens, in veſtibulo gentem omnem ſuam inſtructo agmine videt. Adceptus in medium, ſigna ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem inceſſit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem ſperneret egregius quibuslibet temporibus ſenatus, ibant, unius familiae viribus Vejenti populo peſtem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum ſodaliumque, nihil medium, nec ſpem, nec curam, ſed immenſa omnia volventium animo; alia publica, ſollicitudine excitata, favore et admiratione ſtupens. *Ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: conſulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab ſe, omnes honores ſperare.* Praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo obcurrit,

precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missae preces. Infelici via dextro Jano portae Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. Is opportunus visus locus communiendo praesidio. L. Aemilius inde et C. Servilius consules facti. Et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Vejentes, adcito ex Etruria exercitu, praesidium Cremerae obpugnant; et Romanae legiones, ab L. Aemilio Consule adductae, cominus cum Etruscis dimicant acie. Quamquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. Adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipiendae, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem subplices petunt. Cujus inpetratae, ab insitá animis levitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium, poenituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli adparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti inpetus incursantium, sed aliquoties aequo campo conlatisque signis certatum. Gensque una populi Romani saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum. Inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere

dere etiam, multo fubceffu Fabiis audaciam crefcere. Itaque et pecora praedantibus aliquoties, velut cafu incidiffent, obviam acta: et agreftium fuga vafti relicti agri: et fubfidia armatorum, ad arcendas populationes miffa, faepius fimulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemferant hoftem, ut fua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent fustineri poffe. Haec fpes provexit, ut ad confpecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hoftium adparebant arma) decurrerent. Et quum inprovidi effufo curfu infidias circa ipfum iter locatas fuperaffent, palatique paffim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; fubito ex infidiis confurgitur, et adverfi et undique hoftes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte adcidebant. Coeuntibusque Etrufcis, jam continenti agmine armatorum fepti, quo magis fe hoftis inferebat, cogebantur breviore fpatio et ipfi orbem conligere. Quae res et paucitatem eorum infignem, et multitudinem Etrufcorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omiffa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum fe omnes inclinant. Eo nifi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. Inde primo reftitere. Mox, ut refpirandi fuperior locus fpatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam fubeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummiffus Vejens in verticem collis evafiffet. Ita fuperior rurfus hoftis factus. Fabii caefi ad unum omnes, praefidiumque expugnatum. Trecentos fex periffe fatis convenit: unum prope puberem aetate relictum, ftirpem genti Fabiae, dubiisque re-

bus populi Romani ſaepe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum haec adcepta clades eſſet, jam C. Horatius et T. Menenius conſules erant. Menenius adverſus Tuſcos victoria elatos confeſtim miſſus. Tum quoque male pugnatum eſt, et Janiculum hoſtes obcupavere: obſeſſaque urbs foret, ſuper bellum annona premente, (transierant enim Etruſci Tiberim) ni Horatius conſul ex Volſcis eſſet revocatus: adeoque id bellum ipſis inſtitit moenibus, ut primo pugnatum ad Spei ſit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quamquam parvo momento ſuperior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto priſtino animo, in futura proelia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius conſules fiunt. Poſt adceptam proximam pugnae cladem Vejentes abſtinuere acie. Populationes erant, et velut ab arce Janiculi paſſim in Romanum agrum inpetus dabant. Non usquam pecora tuta, non agreſtes erant. Capti deinde eadem arte ſunt, qua ceperant Fabios. Sequuti dedita opera paſſim ad inlecebras propulſa pecora, praecipitavere in inſidias. Quo plures erant, major caedes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis cauſa atque initium fuit. Trajecto enim nocte Tiberi, caſtra Servilii conſulis adorti ſunt obpugnare. Inde fuſi magna caede in Janiculum ſe aegre recepere. Confeſtim conſul et ipſe transit Tiberim, caſtra ſub Janiculo communit. Poſtero die, luce orta, nonnihil et heſterna felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora eſſent, agebat conſilia, temere adverſo Janiculo ad caſtra hoſtium aciem erexit, foediusque inde pulſus, quam pridie pepulerat, interventu con-

conlegae ipſe exercitusque ejus eſt ſervatus. Inter duas acies Etruſci, quum in vicem his atque illis terga darent, obcidione obciſi. Ita obpreſſum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Vrbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, poſtquam timor ſibi cuique futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque laſcivire rurſus animi; et priſtina mala, poſtquam foris deerant, domi quaerere. Tribuni plebem agitare ſuo veneno, agraria lege; in reſiſtentes incitare Patres, nec in univerſos modo, ſed in ſingulos. Q. Conſidius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diem dicunt. Invidiae erat amiſſum Cremerae praeſidium, quum haud procul inde ſtativa conſul habuiſſet. Eum obpreſſerunt. Quum et Patres haud minus, quam pro Coriolano, adniſi eſſent, et patris Agrippae favor haud dum exoleviſſet; in mulcta temperarunt tribuni. Quum capitis anquiſiſſent, duo millia aeris damnato mulctam dixerunt. Ea in caput vertit. Negant tuliſſe ignominiam aegritudinemque; inde morbo abſumtum eſſe. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut conſulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio conſulibus, initio ſtatim anni, ab L. Caedicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus ſuis aut Patrum, ſed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque, tribunicios inpetus tulit. Et huic proelium cum Tuſcis ad Janiculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, ſic tum in ſuo, non tribunos modo, ſed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere reſtituta quondam plebs eos ipſos, quibus tum ſaeviret, magiſtratus, eas leges

haberet) periculum audacia difcuffit. Juvit et Virginius conlega, teftis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius conful, adcitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos miffus, caftra Sabina, quae pro moenibus fociorum locata erant, confeftim adgreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum difperfi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hoftium vim, ea porta, cui figna primum intulerat, caperetur. Intra vallum deinde caedes magis, quam proelium, effe. Tumultus e caftris et in urbem penetrat. Tamquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. Pars Sabinis eunt fubfidio; pars Romanos, toto inpetu intentos in caftra, adoriuntur. Paullifper averfi turbatique funt. Deinde et ipfi utroque verfis fignis refiftunt: et eques, ab confule inmiffus, Tufcos fundit fugatque. Eademque hora duo exercitus, duae potentiffimae et maximae finitimae gentes fuperatae funt. Dum haec ad Vejos geruntur, Volfci Aequique in Latino agro pofuerant caftra, populatique fines erant. Eos per fe ipfi Latini, adfumtis Hernicis, fine Romano aut duce aut auxilio, caftris exuerunt. Ingenti praeda, praeter fuas recuperatas res, potiti funt. Miffus tamen ab Roma conful in Volfcos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, fine Romano duce exercituque focios propriis viribus confiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Volfcos eft: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius confules. Manlio Vejentes provincia evenit. Non tamen bellatum. Induciae in annos quadraginta petentibus datae, frumento ftipendioque imperato. Paci externae confeftim continuatur discordia domi. Agrariae legis tribuniciis ftimulis plebs furebat. Confules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, fumma vi refiftunt. Abeuntes magiftratu Cn. Genucius tribunus plebis adripuit. L. Aemilius et Opiter Virginius confulatum ineunt. Vopifcum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus confulem invenio. Hoc anno (quoscumque confules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt fordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. Suadent, monent, *Honoribus et adminiftratione rei publicae abstineant; confulares vero fasces, praetextam, curulemque fellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. Claris infignibus velut infulis velatos ad mortem deftinari. Quod fi confulatus tanta dulcedo fit, jam nunc ita in animum inducant, confulatum captum et obpreffum ab tribunicia poteftate effe; confuli, velut adparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda effe. Si fe commoverit, fi refpexerit Patres, fi aliud, quam plebem, effe in re publica crediderit, exfilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, fibi proponat ante oculos.* His adcenfi vocibus Patres confilia inde, non publica, fed in privato, feductaque a plurium confcientia, habere. Vbi quum id modo conftaret, jure an injuria eripiendos effe reos, atrociffima quaeque maxime placebat fententia. Nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exfpectatione ftaret, mirari primo, quod non defcen-

descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilabsi passim alii alio. Praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratae leges haberent, morte conlegae monitos. Nec Patres satis moderate ferre laetitiam. Adeoque neminem noxae poenitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. Aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores adparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemtius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero adpellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Ro-*

nia-

manum in conſpectu ſuo virgis caedi malunt, quam ipſi in lecto ſuo a vobis trucidari. Quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere et ſpoliare lictor. Tum Volero, et praevalens ipſe, et adjuvantibus advocatis, repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eo ſe in turbam confertiſſimam recipit, clamitans, *Provoco, et fidem plebis inploro. Adeſte cives! adeſte commilitones! nihil eſt, quod exſpectetis tribunos, quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt.* Concitati homines, veluti ad proelium, ſe expediunt: adparebatque, omne diſcrimen adeſſe; nihil cuiquam ſanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantae tempeſtati quum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt, parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe. Violatis lictoribus, faſcibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, quum in ſenatum vocari juſſiſſent, queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis librociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus, ira Patrum adverſus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium conſules habuit. Contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeji magiſtratus tributis comitiis fierent. Haud parva res ſub titulo prima ſpecie minime atroci ferebatur; ſed quae patriciis omnem poteſtatem per clientium ſubfragia creandi, quos vellent, tribunos auferre

ferret. Huic actioni, gratiſſimae plebi, quum ſumma vi reſiſterent Patres; nec, quae una vis ad reſiſtendum erat, ut intercederet, aliquis ex conlegio auctoritate aut conſulum aut principum adduci poſſet; res tamen, ſuo ipſa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invifum infeſtumque plebi, conſulem faciunt. Conlega ei T. Quinctius datur. Principio ſtatim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. Sed ut inventor legis Volero, ſic Laetorius, conlega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod aetatis ejus haud quisquam manu promtior erat. Is, quum Volero nihil, praeterquam de lege, loqueretur, inſectatione abſtinens conſulum, ipſe in adcuſationem Appii, familiaeque ſuperbiſſimae ac crudeliſſimae in plebem Romanam, exorſus, quum a Patribus non conſulem, ſed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum eſſe contenderet; rudis in militari homine lingua non ſubpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor,* inquit, *Quirites, quam, quod loquutus ſum, praeſto, craſtino die adeſte. Ego hic aut in conſpectu veſtro moriar, aut perferam legem.* Obcupant tribuni templum poſtero die. Conſules nobilitasque ad inpediendam legem in concione conſiſtunt. Submoveri Laetorius jubet, praeterquam qui ſubfragium ineant. Adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori. Tum ex his prehendi quosdam Laetorius jubet. Conſul Appius negare, jus eſſe tribuno in quemquam, niſi in plebejum. Non enim

enim populi, ſed plebis, eum magiſtratum eſſe. Nec illum ipſum ſubmovere pro imperio poſſe more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contemtim de jure disſerendo perturbare Laetorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu; violatusque eſſet tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet; et concurſus hominum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempeſtatem: certatumque haud incruento proelio foret, ni Quinctius, conſul alter, conſularibus negotio dato, ut conlegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent, ipſe nunc plebem ſaevientem precibus leniſſet, nunc oraſſet tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent irae ſpatium, Non vim ſuam illis tempus ademturam; ſed conſilium viribus additurum. Et Patres in populi, et conſulem in Patrum fore poteſtate.*

LVII. Aegre ſedata ab Quinctio plebs, multo aegrius conſul alter a Patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent. Vbi quum timor atque ira in vicem ſententias variaſſent; quo magis, ſpatio interpoſito, ab inpetu ad conſultandum avocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi. Adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia eſſet. Ab Appio petitur, *Vt tantam conſularem majeſtatem eſſe vellet, quanta eſſe in concordi civitate poſſet. Dum tribuni conſulesque ad ſe quisque omnia trahunt, nihil relictum eſſe virium in medio; distractam laceratamque rem publicam; magis, quorum in manu ſit, quam ut incolumis ſit,* *quae-*

quaeri. Appius contra, *teſtari Deos atque homines, rem publicam prodi per metum ac deſeri. Non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe, graviores adcipi leges, quam in Sacro monte adceptae ſint.* Victus tamen Patrum conſenſu quievit. Lex ſilentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piſo auctor eſt. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Maecilium. Volſcum Aequicumque inter ſeditionem Romanam eſt bellum coortum. Vaſtaverant agros, ut, ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. Compoſitis deinde rebus, caſtra retro movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus. Quinctio Aequi provincia evenit. Eadem in militia ſaevitia Appii, quae domi, eſſe; eo liberior, quod ſine tribuniciis vinculis erat. Odiſſe plebem plus quam paterno odio: ſe victum ab ea: ſe unico conſule objecto adverſus tribuniciam poteſtatem, perlatam legem eſſe; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum ſpe, priores inpedierint conſules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſaevo imperio exercitum ſtimulabat. Nec ulla vi domari poterat. Tantum certamen animis inbiberant. Segniter, otioſe, neglegenter, contumaciter omnia agere. Nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere: ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſponte motam remittere induſtriam. Praeſenti vultus demittere, tacite praetereuntem exſecrari: ut invictus ille odio plebejo animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate promta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus conruptum exer-

citum

citum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum et *Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volſci neſciebant, inſtabantque eo magis, ſperantes, idem certamen animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adverſus Fabium conſulem habuiſſet. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit caſtra; nec ante reſtitit; quam ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit foedamque extremi agminis caedem. Tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo ſubmoveretur hoſtis; ſatis tamen adpareret, capi tantum caſtra militem Romanum noluiſſe. Alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum inſuper ſaevire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet. Negare vulgo milites, ſe ad concionem ituros; paſſimque exaudiri voces poſtulantium, ut caſtra ex Volſco agro moveantur. Hoſtem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuiſſe; ingentisque mali non ſuſpicionem modo, ſed apertam ſpeciem obverſari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur) remiſſa concione, iter in inſequentem diem pronuntiari quum juſſiſſet, prima luce claſſico ſignum profectionis dedit. Quum maxime agmen e caſtris explicaretur, Volſci, ut eodem ſigno excitati, noviſſimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore ſignaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque inſtrui acies poſſent. Nemo ullius,

lius, nisi fugae, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequidquam suos persequutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit. Cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. Et natura Quinctius erat lenior, et saevitia infelix conlegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantae concordiae ducis exercitusque non ausi obferre se, Aequi vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actae praedae. Omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam praemio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; res major victoria suscepti certaminis, quam usu. Plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum est aut demtum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Aemilio consulibus, cum propter

propter certamina ordinum de lege agraria; tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adverſario legis, cauſamque poſſeſſorum publici agri, tamquam tertio conſuli, ſuſtinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Numquam ante tam inviſus plebi reus ad judicium vocatus populi eſt, plenus ſuarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo aeque adniſi ſunt: propugnatorem ſenatus, majeſtatisque vindicem ſuae, ad omnes tribunicios plebejosque obpoſitum tumultus, modum dumtaxat in certamine egreſſum, iratae objici plebi. Vnus e Patribus, ipſe Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et ſuum judicium pro nihilo habebat. Illum non minae plebis, non ſenatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut veſtem mutaret, aut ſubplex prenſaret homines; ſed ne ut ex conſueta quidem aſperitate orationis (quum ad populum agenda cauſa eſſet) aliquid leniret atque ſubmitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione ſpiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam conſulem timuerat. Semel cauſam dixit, quo ſemper agere omnia ſolitus erat, adcuſatorio ſpiritu. Adeoque conſtantia ſua et tribunos obſtupefecit et plebem, ut diem ipſi ſua voluntate prodicerent: trahi deinde rem ſinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. Ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur. Cujus quum laudationem tribuni plebis inpedire conarentur, plebs fraudari ſollemni honore ſupremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam aequis auribus mortui audivit, quam vivi adcuſationem audierat; et exſequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius conſul, cum exercitu in Aequos profectus, quum hoſtem ad proelium elicere non poſſet, caſtra obpugnare eſt adortus. Prohibuit foeda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus coelo dejecta. Admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato, adeo tranquilla ſerenitas reddita, ut, velut numine aliquo defenſa caſtra obpugnare iterum, religio fuerit. Omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Aemilius in Sabinis bellum geſſit. Et ibi, quia hoſtis moenibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modo, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum praedatoribus obcurriſſent, ancipiti proelio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter haec bella, manente discordia domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius conſules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariae legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum fugaque agreſtium cognitum eſt. Ea res maturam jam ſeditionem ac prope erumpentem repreſſit. Conſules, coacti extemplo ab ſenatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem, nihil aliud quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Aequos profectus. Ibi ex inſidiis prope magna adcepta clade, virtus militum rem, prolabſam negligentia conſulis, reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo proelio hoſtes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam

acti.

acti. Quam conſul obpugnare non auſus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas Vrbis populantes inceſſere. Deinde ipſi paucis poſt diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium, quam intulerant, adceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; ſed, ut ſemper alias, ſollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs intereſſe conſularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum conſules creati T. Quinctius, Q. Servilius. Similem annum priori conſules habent, ſeditioſa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Cruſtuminos campos citato agmine transgreſſi, quum caedes et incendia circum Anienem flumen feciſſent, a porta prope Collina moenibusque pulſi, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere. Quos Servilius conſul infeſto exercitu inſequutus, ipſum quidem agmen adipiſci aequis locis non potuit; populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda rediret. Et in Volſcis res publica egregie geſta, quum ducis, tum militum opera. Primum aequo campo ſignis conlatis pugnatum, ingenti caede utrimque, plurimo ſanguine. Et Romani, quia paucitas damno ſentiendo propior erat, gradum retuliſſent; ni ſalubri mendacio conſul, fugere hoſtes ab cornu altero clamitans, concitaſſet aciem. Inpetu facto, dum ſe putant vincere, vicere. Conſul, metuens ne nimis inſtando renovaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete ſumpta: per quos in-

 gens

gens vis hominum ex omnibus Volſcis Aequisque populis in caſtra venit, haud dubitans, ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad caſtra obpugnanda veniunt. Quinctius, ſedato tumultu, quem terror ſubitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem juſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit; cornicines tubicinesque, in equos inpoſitos, canere ante vallum jubet, ſollicitumque hoſtem ad lucem tenere. Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in caſtris fuere, ut ſomni quoque Romanis copia eſſet. Volſcos ſpecies armatorum peditum, quos et plures eſſe, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et inſueto ſedente equite, et inſuper aures agitante ſonitu, ſaeviebant, intentos velut ad inpetum hoſtium tenuit.

LXV. Vbi inluxit, Romanus, integer ſatiatusque ſomno productus in aciem, feſſum ſtando et vigiliis Volſcum primo inpetu perculit. Quamquam ceſſere magis, quam pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul, ubi ad iniquum locum ventum eſt, ſiſtit aciem. Miles aegre teneri, clamare et poſcere, ut perculſis inſtare liceat. Ferocius agunt equites: circumfuſi duci vociferantur ſe ante ſigna ituros. Dum cunctatur conſul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, ſe ituros: clamoremque res eſt ſequuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus, effuſis ad primum inpetum miſſilibus telis, ſaxa objacentia pedibus ingerit in ſubeuntes, turbatosque ictibus crebris urguet ex ſuperiore loco. Sic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam

gra-

gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, ut obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. Tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. Qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nulla obpugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

T. LIVII PATAVINI
LIBER III.

BREVIARIUM.

Cap. I. Tribuni iterum agitant legem agrariam adjutore Tib. Aemilio consule: sed hujus conlega Q. Fabius concordiam tuetur dato consilio coloniae Antium deducendae. 2. 3. Q. Fabius II. cos. devincit Aequos, qui ad Urbem quoque terrorem pertulerant. Censa civium capita 104214

 prae-

praeter orbos orbasque. 4. Ecetra et Antium deficiunt ad Aequos. Ab his Sp. Furius Fusus consul pulsus in castris obsidetur: quibus subsidio pro consule T. Quinctius mittitur cum Latino Hernicoque exercitu. 5. Furius, eruptione e castris facta, vulneratur et frater ejus circumventus perit. Castra obsidione liberantur, et fugientes Aequi a Postumio consule, et deinde a Quinctio caeduntur. Portenta, feriae et subplicationes. 6. 7. Pestilentia Vrbs adfligitur. Aequi et Volsci populantur Hernicos, Romanos Tusculanosque agros. Moriuntur consules multique et nobiles et ignobiles. Subplicationes. 8. Ingentes Aequorum Volscorumque strages editae.

9. C. Terentillus Arsa trib. pl. rogationem fert, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Absentibus consulibus atrociter in eum invehitur Q. Fabius praef. Vrbi. 10. Lucretii cos. triumphus et Veturii conlegae ovatio. Lex Terentilla ab toto relata conlegio. Volsci et Aequi rebellant. Tribuni in foro vociferantur. 11. Patres legem et tribuni delectum inpediunt. Kaesone Quinctio duce saepe foro pelluntur tribuni et plebs. Ei capitis dies dicitur ab A. Virginio; quo tamen ferocia ac temeritas juvenis magis augetur quam imminuitur. 12. Die demum judicii prensat singulos, et deprecantur pro eo L. Quinctius Cincinnatus pater, T. Quinctius Capitolinus aliique necessarii, principes civitatis. 13. Reum praeter invidiam premit falsum testimonium M. Volscii Fictoris tribunicii, qui fratrem suum ab eo necatum dicit. Virginius illum in vincula duci, sed reliqui tribuni vades publicos dari jubent. Kaeso in exsilium abit, et pater omnia bona divendere cogitur. 14. Tribunis, quoties de lege agunt,

agunt, cum ingenti clientium exercitu resistunt Patres juniores, maxime sodales Kaesonis.

15. *Exsules servique, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium obcupant.* 16. *Multi variique timores. Tribuni vanam hanc belli imaginem esse putant, ad avertendos ab legis Terentillae cura plebis animos, et arma poni jubent.* 17. *P. Valerius Publicola cos. increpat tribunos, et vis ultima iminet.* 18. *Tusculani Romanis auxilium ferunt, et pars civium, auctoritate consulis mota, arma capiunt. Capitolium recuperatur; sed Valerius in pugna cadit.* 19. *In locum ejus subficitur L. Quinctius Cincinnatus, qui adsiduis concionibus tribunos plebemque non vehementius quam Patres castigat.* 20. *Tribuni minantur, se inpedituros delectum: sed Quinctius eo non opus esse dicit, quum multi in verba Valerii juraverint. Religio Romanorum.* 21. *Tribuni cedunt; at iidem reficiuntur, quod modo vetitum erat SCto. Hinc et Patres L. Quinctium consulem refici cupiunt, qui acerrime in eos invehitur.* 22. *Q. Fabius Vibulanus III. cos. Volscorum castra ad Antium expugnat.* 23. *Tusculana arx, ab Aequis capta, ope Romanorum recipitur, et hostes, sub jugum missi domumque se recipientes, a Fabio ad unum omnes obciduntur. Tum consules populantur Volscos et Aequos.* 24. *Tribuniciae actiones. M. Volscio, qui falsus testis in K. Quinctium exstiterat, dies a quaestoribus dicitur. Lustrum decimum. Capita civium* 117319 *censa.* 25. *Aequi bellum denuo inferunt Romanis duce Graccho Cloelio, et legatos Rom. ludibrio habent.* 26. *Sabini prope ad moenia Vrbis infesta populatione veniunt. Tum plebs nomina dat, reclamantibus tribunis. Castra L. Minucii cos. ab Aequis obsidentur. Hinc L.*

 Quin-

Quinctius Cincinnatus dictator dicitur, et ab opere rustico, cui intentus est, in Vrbem deducitur. 27. Is propere delectum habet et Algidum proficiscitur. 28. Circumvallat deinde Aequos et sub jugum mittit. 29. Praedam omnem suo tantum militi dat et Minucium jubet legatum esse. Tum dictator triumphat, et judicium habet de M. Volscio, qui damnatus Lanuvium in exsilium abit. Egregia pugna C. Naucii cos. cum Sabinis ad Eretum. Iidem tribuni quintum refecti. Capitolium lustratum propter lupos in eo visos.

30. Decem tribuni plebis creati, bini ex singulis classibus. Aequi et Sabini bellum reparant. 31. Annona laboratur. Lex Icilia fertur de Aventino publicando. T. Romilius et C. Veturius coss. praedam ingentem, in Algido partam, vendunt et damnantur. De legibus convenit, sed earum latores non nisi ex Patribus creari placet. Legati mittuntur Athenas, qui leges Solonis describant, aliarumque Graeciae civitatum instituta juraque noscant. 32. Fames et pestilentia. Redeunt legati cum Atticis legibus. 33. Decemviri legibus scribendis creantur sine provocatione et soli e magistratibus. Regimen penes Ap. Claudium, et XII fasces per X dies penes praefectum juris. Moderatio decemvirorum. 34. Legum X tabulae proponuntur perferunturque comitiis. Duos adjici placet, ut absolvatur corpus juris Rom. 35. Comitia decemviris iterum creandis in trinum nundinum indicta. Eorum habendorum munus injungitur Ap. Claudio minimo natu et ambitioso, qui semet ipse cum aliis creat. 36. Decemviri novi Idibus Majis ineunt magistratum, et subito omnes cum duodenis fascibus prodeunt. Eorum superbia et tyrannis. 37. Duae legum tabulae

ad

ad decem prioris anni adjiciuntur; ſed mentio comitiorum nulla fit. 38. *Annus III decemvirorum. Sabinorum incurſio in agrum Rom. et Aequorum in Tuſculanum. Decemviri in curiam citant Patres, qui, jam diu haud conſulti, tantum non omnes in agris ſunt et conveniunt frequentes.* 39. *Aſperae ſententiae et vociferationes Patrum, praecipue L. Valerii Potiti et M. Horatii Barbati.* 40. *C. Claudii et L. Cornelii Moluginenſis orationes, precibus, quam jurgio, ſimiliores. In praeſentia omnia praeter bellum omittenda cenſent.* 41. *Decemviri propoſitum tenent, et delectum habent ſilentio Patrum. Ap. Claudio et Sp. Oppio imperium in Vrbe, reliquis decemviris bellum in Sabinis et Aequis mandatur.* 42. *Milites Rom., ducibus infenſi, ab hoſtibus vinci ſe patiuntur.* 43. *L. Siccius in Sabinis juſſu decemvirorum, ſed haud inultus, interficitur a militibus.* 44. *Ap. Claudius Virginiae, L. Virginii filiae, ſtuprandae libidine capitur, et M. Claudio clienti negotium dat, ut virginem, L. Icilio tribunicio deſponſam, adferat in ſervitutem. Advocati puellae poſtulant, ut res integra in patris adventum differatur.* 45. *Decretum Appii. Icilii cum eo disceptatio.* 46. *Appius judicium differt in poſterum diem, et conlegis in caſtra ſcribit, ne Virginio commeatum dent. Sed hic eo jam ſumto profectus erat, per velociores nuntios certior factus de periculo filiae.* 47. *Virginius ſordidatus, comitantibus filia, Icilio, matronis et advocatis, opem Quiritium inplorat, et in Appium, vindicias decernentem ſecundum ſervitutem, acerrime invehitur.* 48. *Decemvir, alienatus ad libidinem animo, lictorem mittit, qui ſubmoveat turbam et viam det Claudio ad prehendendum mancipium. Tum Virginius orat, ut,*

ut, priusquam filia abducatur, liceat ſibi cum ea et nutrice conloqui. Data venia, ſeducit filiam ad tabernas Novas, et cultro ibi adrepto lanii pectus ejus transfigit. Deinde via ferro facta ad portam pergit in caſtra. Vociferantur Icilius Numitoriusque, puellae ſponſus et avunculus. Clamitant matronae. 49. *Appius adripi jubet Icilium; quem multitudo ejusque duces, Valerius et Horatius, tuentur. Tandem, fracto animo, profugit in vicinam domum, et Oppius ſenatum vocari jubet.* 50. *Motus in caſtris a Virginio excitus. Exercitus Romam proficiſcitur, et Aventinum in montem ſecedit. Mittuntur eo tres legati conſulares; et multitudo conclamat, ſe non aliis, quam L. Valerio et M. Horatio, daturos reſponſum.* 51. *Huic exercitui conjungitur alter in Sabinis, et ab utroque creantur X tribuni militares, ex his vero duo, qui ſummae praeſint rerum, M. Oppius et Sex. Manilius.* 52. *M. Duilio ſuadente plebs et exercitus in Sacrum montem ex Aventino transeunt. Decemviri, conſenſu Patrum victi, futuros ſe in eorum poteſtate adfirmant.* 53. *Valerius Horatiusque cum plebe agunt de conditionibus reditus, et aequas laudant poſtulationes, ſed ſubplicia decemvirorum deprecantur.* 54. *Decemviri abdicant ſe magiſtratu, et plebs reverſa, pontifice max. comitia habente, X tribunos plebis (Virginium, Icilium, Numitorium, Duilium, C. Sicinium cet.) creat in pratis Flaminiis, quem poſtea circum Flaminium adpellarunt.* 55. *Per interregem conſules creantur L. Valerius Potitus et M. Horatius Barbatus. Ab his latae leges: ut, quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret; ne quis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet; ut, qui tribunis plebis, aedilibus, judici-bus,*

bus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: ut SCta in aedem Cereris ad aediles pl. deferrentur. 56. Virginius diem dicit Appio. Is provocat ad populum et majorum merita in remp. commemorat. 57. Jussu Virginii in carcerem conjicitur. Latinorum Hernicorumque legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam veniunt, et coronam auream in Capitolium ferunt parvi ponderis. Delectus edicitur ad bella cum Sabinis, Aequis Volscisque gerenda. Leges XII tabularum in aes incisae in publico proponuntur. 58. C. Claudius supplicium Appii deprecatur. Hic vero, spe incisa, ante prodictam diem mortem sibi consciscit. Sp. Oppius adcusatus in vinculis moritur. Reliqui decemviri et M. Claudius, adsertor Virginiae, exsilii causa solum vertunt. 59. Moderatio M. Duillii trib. pl.

60. 61. Aequi Volscique vincuntur a Valerio, 62. 63. et Sabini ab Horatio. Senatus maligne in unum diem supplicationes decernit. Consules sine auctoritate senatus, populi jussu triumphant. 64. Eosdem tribunos pl. refici vetat M. Duilius, qui comitiis praeesi, et, tribunis V creatis, totidem conlegas ab his cooptari jubet. 65. Cooptati duo etiam patricii consularesque. Rogatio a L. Trebonio trib. pl., infesio Patribus, lata, ut, qui plebem Rom. tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem faceret. Coitiones tribunorum adversus juniores Patrum oriuntur; et ab his injuriae fiunt plebi ipsisque tribunis. 66. Dies alicui nobilium dicta, et nova certamina. Hinc Aequi Volscique arma capiunt et populabundi adcedunt ad ipsa Romae moenia. 67. 68. T. Quinctii Capitolini IV cos. oratio ad populum severissima. 69. Ea non modo Patribus, sed et plebi

plebi adcepta. Delectus habetur. 70. Volſci Aequique vincuntur. 71. 72. Aricini atque Ardeates, qui de ambiguo agro ſaepe bello certaverant, judicem populum Romanum capiunt, isque, reclamantibus fruſtra conſulibus Patribusque, agrum ſibi adjudicat, quia P. Scaptius, magno natu homo de plebe, dixerat, eum fuiſſe finium Coriolanorum, captisque Coriolis jure belli publicum populi Rom. factum.

I. Antio capto, Ti. Aemilius et Q. Fabius conſules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exſtinctae ad Cremeram genti ſuperfuerat. Jam priore conſulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque ſecundo quoque conſulatu ejus et agrarii ſe in ſpem legis erexerant, et tribuni rem, contra conſules ſaepe tentatam, adjutore utique conſule, obtineri poſſe rati, ſuſcipiunt; et conſul manebat in ſententia ſua. Poſſeſſores et magna pars Patrum, tribuniciis ſe jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in conſulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius conſilio neutri parti acerbo rem expediſſet. T. Quinctii ductu et auſpicio agri capti priore anno aliquantum a Volſcis eſſe: Antium, propinquam, obportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci poſſe: ita ſine querelis poſſeſſorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Haec ſententia adcepta eſt. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. Juſſi nomina dare, qui agrum adcipere

pere vellent. Fecit ſtatim, ut fit, faſtidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volſci adderentur: cetera multitudo poſcere Romae agrum malle, quam alibi adcipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, inritamque eam ipſi ſubita incurſione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius, in ſequenti anno (is enim cum Sp. Poſtumio conſul fuit) in Aequos miſſus, in Latino agro ſtativa habuit. Intra caſtra quies neceſſaria morbo inplicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum eſt, Q. Fabio et T. Quinctio conſulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Aequis dederat, ea provincia data. Qui, haud dubia ſpe profectus, famam nominis ſui pacaturam Aequos, legatos in concilium gentis miſſos nuntiare juſſit; *Q. Fabium conſulem dicere, ſe ex Aequis pacem Romam tuliſſe, ab Roma Aequis bellum adferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. Quorum id perſidia et perjurio fiat, Deos nunc teſtes eſſe, mox fore ultores. Se tamen, utcumque ſit, etiam nunc, poenitere ſua ſponte Aequos, quam pati hoſtilia, malle. Si poeniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: ſin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hoſtibus, geſturos bellum.* Haec dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati ſint, exercitusque in Algidum adverſus Romanos miſſus. Quae ubi Romam ſunt nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum, conſulem alterum ab urbe excivit. Ita duo conſulares exercitus ad hoſtem adceſſere acie inſtructa, ut confeſtim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei ſupereſſet, unus ab ſtatione hoſtium exclamat: *Oſtentare hoc eſt, Roma-*

Romani, non gerere bellum. In noctem inminentem aciem instruitis. Longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete. His vocibus inritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quae moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. Vbi inluxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Aequi processere. Proelium fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Aequos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futurae sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Aequos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris praesidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad Vrbem quoque terrorem pertulerint. Nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec praedonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. Cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a

pavo-

pavore captae urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes; praesidia portis inposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio praefecto Vrbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. Qui, qua venturum hostem sciebat, gravem praeda, eoque inpeditiore agmine incedentem adgressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: praeda omnis recepta est. Sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab Quinctio lustrum. Censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, praeter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. In oppida sua se recepere, uti sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude praedaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. Id admoneo, ne quis inmutationem virorum ipsorum esse, quae nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volscis praesidium petiere. Quo cupide oblato, (adeo civitates hae perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, et praedicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. Suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Aequos. Isque miles per

bellum Aequicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Aequis, ea multitudo dilabsa quum Antium rediisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Nec dum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniae Romam excitis, quaererent, quidnam rei esset. Qui quum haud gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere pugnae commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit. Neque is finis periculi fuit. Namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque obpugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt. Tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quae forma senatus consulti ultimae semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videre ne quid res publica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romae manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. Ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante

mul-

multitudine, hoſtes carpere multifariam vires Romanas, ut non ſubfecturas ad omnia, adgreſſi ſunt. Simul caſtra obpugnabantur, ſimul pars exercitus ad populandum agrum Romanum miſſa, urbemque ipſam, ſi qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praeſidium urbis relictus; conſul Poſtumius ad arcendas populationes finium miſſus. Nihil remiſſum ab ulla parte curae aut laboris. Vigiliae in urbe, ſtationes ante portas, praeſidiaque in muris diſpoſita, et, quod neceſſe erat in tanto tumultu, juſtitium per aliquot dies ſervatum. Interim in caſtris Furius conſul, quum primo quietus obſidionem paſſus eſſet, in incautum hoſtem decumana porta erupit, et, quum perſequi poſſet, metu ſubſtitit, ne qua, ex parte altera, in caſtra vis fieret. Furium legatum (frater idem conſulis erat) longius extulit curſus: nec ſuos ille redeuntes, perſequendi ſtudio, neque hoſtium ab tergo incurſum vidit. Ita excluſus, multis ſaepe fruſtra conatibus captis, ut viam ſibi ad caſtra faceret, acriter dimicans cecidit. Et conſul, nuntio circumventi fratris converſus ad pugnam, dum ſe temere magis, quam ſatis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere adcepto, aegre ab circumſtantibus ereptus, et ſuorum animos turbavit, et ferociores hoſtes fecit. Qui, caede legati et conſulis vulnere adcenſi, nulla deinde vi ſuſtineri potuere, quum compulſi in caſtra Romani rurſus obſiderentur, nec ſpe, nec viribus pares. Veniſſetque in periculum ſumma rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis, cum Latino Hernicoque exercitu, ſubveniſſet. Is, intentos in caſtra Romana Aequos legatique caput ferociter oſtentantes ab tergo adortus, ſimul ad ſignum a ſe procul editum ex caſtris eruptione

ne facta, magnam vim hoſtium circumvenit. Minor caedes, fuga effuſior Aequorum in agro fuit Romano. In quos palatos, praedam agentes, Poſtumius aliquot locis, quibus obportuna inpoſuerat praeſidia, inpetum dedit. Ii vagi, diſſipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum ſaucio conſule revertentem, incidere. Tum conſularis exercitus egregia pugna conſulis vulnus, legati et cohortium ultus eſt caedem. Magnae clades ultro citroque illis diebus et inlatae et adceptae. Difficile ad fidem eſt in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare numero. Audet tamen Antias Valerius concipere ſummas: Romanos cecidiſſe in Hernico agro quinque millia ac trecentos; ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Poſtumio conſule duo millia et quadringentos caeſos; ceteram multitudinem, praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam eſſe caede; interfecta inde quatuor millia, et, exſequendo ſubtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Vt Romam reditum et juſtitium remiſſum eſt, coelum viſum eſt ardere plurimo igni; portentaque alia aut obverſata oculis, aut vanas exterritis oſtentavere ſpecies. His avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per quas omnia delubra pacem Deum expoſcentium virorum mulierumque turba inplebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque ab ſenatu, gratiis ob inpigram militiam actis, remiſſae domos. Antiates, mille milites, quia ſerum auxilium poſt proelium venerant, prope cum ignominia dimiſſi.

VI. Comitia inde habita. Creati conſules L. Aebutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus,

bus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem adceptis. Ea conluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arta tecta, aestu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro suo Aequos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. Inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Praeterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, adflictam civitatem pestilentia esse, moestum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Vrbem Romanam subita Deum ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuntio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. Pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Vbi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non praesidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Aebutius erat Romanus consul. Conlega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. Adfecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere aetas omnis; ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus subficerent. Munus vigiliarum se-

ſenatores, qui per aetatem ac valetudinem poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura aedilium plebei erat. Ad eos ſumma rerum ac majeſtas conſularis imperii venerat.

VII. Deſerta omnia, ſine capite, ſine viribus, Dii praeſides ac fortuna Vrbis tutata eſt, quae Volſcis Aequisque, praedonum potius mentem, quam hoſtium, dedit. Adeo enim nulla ſpes non potiundi modo, ſed ne adeundi quidem Romana moenia, animos eorum cepit, tectaque procul viſa atque inminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis paſſim caſtris fremitu orto, *quid in vaſto ac deſerto agro inter tabem pecorum hominumque deſides ſine praeda tempus tererent*, *quum integra loca*, *Tuſculanum agrum*, *opimum copiis*, *petere poſſent?* ſigna repente convellerent, transverſisque itineribus per Lavicanos agros in Tuſculanos colles transirent. Eo vis omnis tempeſtasque belli converſa eſt. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non miſericordia ſolum, moti, ſi nec obſtitiſſent communibus hoſtibus, infeſto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obſeſſis ſociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Vbi quum hoſtes non inveniſſent, ſequuti famam ac veſtigia, obvii fiunt deſcendentibus ab Tuſculano in Albanam vallem. Ibi haudquaquam aequo proelio pugnatum eſt, fidesque ſua ſociis parum felix in praeſentia fuit. Haud minor Romae fit morbo ſtrages, quam quanta ferro ſociorum facta erat. Conſul, qui unus ſupererat, moritur. Mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. Et per ignota capita late evagata eſt vis morbi: inopsque ſenatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. Juſſi cum

conjugibus ac liberis fubplicatum ire, pacemque expofcere Deum. Ad id, quod fua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra inplent. Stratae paffim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum coeleftium, finemque pefti expofcunt.

VIII. Inde paullatim, feu pace Deum inpetrata, feu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora falubriora elle incipere: verfisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exiffent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, confules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; five ille Vetufius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles confulatum ineunt, jam fatis valida civitate, ut non folum arcere bellum, fed ultro etiam inferre poffet. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines fuos transfcendiffe hoftes, inpigre promiffum auxilium. Duo confulares exercitus fcripti. Veturius miffus in Volfcos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis fociorum agro obpofitus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo proelio hoftes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis fedet, praedonum agmen fefellit, fupra montes Praeneftinos ductum, inde demiffum in campos. Vaftavere agros Praeneftinum Gabinumque: ex Gabino in Tufculanos flexere colles. Vrbi quoque Romae ingens praebitus terror, magis in re fubita, quam quod ad arcendam vim parum virium effet. Q. Fabius praeerat Vrbi. Is, armata juventute, difpofitisque praefidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoftes, praeda ex proximis locis rapta, adpropinquare Vrbi non aufi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hoftium abscede-

cederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, praeparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. Tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. Vbi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit. Victor consul, ingenti praeda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: et Volsci Aequique adflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. Eadem fortuna victoriam dedit. Fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. Is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberae civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libi-*

libidinem ac licentiam ſuam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, abſentibus conſulibus, jugum adciperent, ſenatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipſum eſt invectus, ut nihil, ſi ambo conſules infeſti circumſtarent tribunum, relictum minarum atque terroris ſit: *inſidiatum eum, et tempore capto adortum rem publicam. Si quem ſimilem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dediſſent, non potuiſſe ſiſti. Mortuis duobus conſulibus, jacente aegra civitate in conluvione omnium rerum, ad tollendum e re publica conſulare imperium laturum leges fuiſſe; ducem Volſcis Aequisque ad obpugnandam Vrbem futurum. Quid tandem? illi non licere, ſi quid conſules ſuperbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? adcuſare his ipſis judicibus, quorum in aliquem ſaevitum ſit? Non illud conſulare imperium, ſed tribuniciam poteſtatem inviſam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. Neque illum ſe deprecari, quo minus pergat, ut coeperit. Vos*, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, poteſtatem iſtam ad ſingulorum auxilium, non ad perniciem univerſorum, comparatam eſſe; tribunos plebis vos creatos, non hoſtes Patribus. Nobis miſerum, invidioſum vobis eſt, deſertam rem publicam invadi. Non jus veſtrum, ſed invidiam, minueritis. Agite cum conlega, ut rem integram in adventum conſulum differat. Ne Aequi quidem ac Volſci, morbo abſumtis priore anno conſulibus, crudeli ſuperboque nobis bello inſtitere.* Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in ſpeciem actione, re ipſa ſublata, conſules extemplo arceſſiti.

X. Lucretius cum ingenti praeda, majore multo gloria rediit. Et auget gloriam adveniens, expoſita omni in campo Martio praeda, ut ſuum quisque per triduum cognitum abduceret. Reliqua vendita, quibus domini non exſtitere. Debebatur omnium conſenſu conſuli triumphus: ſed dilata res eſt, tribuno de lege agente. Id antiquius conſuli fuit. Jactata per aliquot dies quum in ſenatu res, tum ad populum eſt. Ceſſit ad ultimum majeſtati conſulis tribunus, et deſtitit. Tum imperatori exercituique honos ſuus redditus. Triumphavit de Volſcis Aequisque: triumphantem ſequutae ſuae legiones. Alteri conſuli datum, ut ovans ſine militibus urbem iniret. Anno deinde inſequenti lex Terentilla, ab toto relato conlegio, novos adgreſſa conſules eſt. Erant conſules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno coelum ardere viſum; terra ingenti concuſſa motu eſt. Bovem loquutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuiſſe fertur. Quod intercidit, ſparſum ita jacuiſſe per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros ſacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca ſumma urbis inpetus, caedesque inde fierent. Inter cetera monitum, ut ſeditionibus abstineretur. Id factum ad inpediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volſcos et Aequos, etſi adcifae res ſint, reficere exercitus; Antii ſummam rei poſitam; Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere. Id caput, eas vires belli eſſe. Vt haec dicta in ſenatu ſunt, delectus edicitur; conſu-

les

les belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Volsci, alteri ut Aequi provincia esset. Tribuni coram in foro personare; *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. Jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. Quia, occidione prope occisos Volscos et Aequos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quaeri. Coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. Bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. Quam, oneratam armis, ex urbe praecipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum adcipiant. Si animus sit, non defore auxilium. Consentire omnes tribunos. Nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.* Haec tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. Eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. Citati pauci, velut rei experiundae causa: et statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. Neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, inpedienda gerebant. Initium erat rixae, quum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se submoveri haud sinebant. Nec fere seniores rei intererant;

erant; quippe quae non confilio regenda, fed permiffa temeritati audaciaeque effet. Multum et confules fe abstinebant, ne cui in conluvione rerum majeftatem fuam contumeliae obferrent. Kaefo erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus. Ad ea munera, data a Diis, et ipfe addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promtior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine conftitiffet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas confulatusque gerens in voce ac viribus fuis, unus inpetus tribunicios popularesque procellas fustinebat. Hoc duce, faepe pulfi foro tribuni, fufa ac fugata plebs eft. Qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut fatis adpareret, fi fic agi liceret, victam legem effe. Tum, prope jam perculfis aliis tribunis, A. Virginius, ex conlegio unus, Kaefoni capitis diem dicit. Atrox ingenium adcenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obftare legi, agitare plebem, tribunos velut jufto perfequi bello. Adcufator pati reum ruere, invidiaeque flammam ac materiam criminibus fuis fubgerere: legem interim, non tam ad fpem perferendi, quam ad laceffendam Kaefonis temeritatem, ferre. Ibi multa, faepe ab juventute inconfulte dicta factaque, in unius Kaefonis fufpectum incidunt ingenium: tamen legi refiftebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid fentitis jam, vos, Quirites, Kaefonem fimul civem et legem, quam cupitis, habere non poffe? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obftat, omnes Tarquinios fuperbia exfuperat. Exfpectate, dum conful aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.* Adfentiebantur mul-

multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, adparebatque, vulgo homines in damnatione Kaesonis libertatem agi credere. Tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. Sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiaeque decora, adfirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturae virtutis umquam exstitisse. Suum primum militem fuisse, se saepe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. Neminem unum esse, cujus magis opera putet rem restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kaesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod obfendat in eo, fervorem et audaciam aetatem quotidie auferre; quod desideretur consilium; id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam obfendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum praeferebant.

XIII.

XIII. Premebat reum, praeter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis exſtiterat, *Se haud multo poſt, quam peſtilentia in urbe fuerat, in juventutem, graſſantem in Subura, incidiſſe. Ibi rixam natam eſſe, fratremque ſuum majorem natu, nec dum ex morbo ſatis validum, pugno ictum ab Kaeſone cecidiſſe ſemianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec ſibi rem exſequi tam atrocem per conſules ſuperiorum annorum licuiſſe.* Haec Volſcio clamitante, adeo concitati homines ſunt, ut haud multum abfuerit, quin inpetu populi Kaeſo interiret. Virginius adripi jubet hominem, et in vincula duci. Patricii contra vi reſiſtunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta ſit, et de quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum indicta cauſa non debere violari.* Tribunus *ſubplicium* negat *ſumturum ſe de indemnato: ſervaturum tamen in vinculis eſſe ad judicii diem; ut, qui hominem necaverit, de eo ſubplicii ſumendi copia populo Romano fiat.* Adpellati tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt: in vincula conjici vetant: ſiſti reum, pecuniamque, niſi ſiſtatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniae quantam aequum eſſet promitti, veniebat in dubium: id ad ſenatum rejicitur. Reus, dum conſulerentur Patres, retentus in publico eſt. Vades dare placuit. Vnum vadem tribus millibus aeris obligarunt. Quot darentur, permiſſum tribunis eſt. Decem finierunt. Tot vadibus adcuſator vadatus eſt reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimiſſus e foro nocte proxima in Tuſcos in exſilium abiit. Judicii die quum excuſaretur ſolum vertiſſe exſilii cauſa, nihilo minus Virginio

nio comitia habente, conlegae adpellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kaesonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertinet, cessissent possessione rei publicae; juniores, id maxime quod Kaesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. Sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere inpetus suos. Quum primo post Kaesonis exsilium lux coepta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quidquam gloriae domum invidiaeve ferret; mille pro uno Kaesones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. Benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi coeptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV.

XV. Adcipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus adtulerat. Legis ferendae aut adcipiendae cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Kaesonem Romae esse: interficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam potestatem e re publica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Aequis statum jam ac prope sollemne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, nec opinato exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta caedes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. Alii inter tumultum praecipites pavore in forum devolant. Alternae voces, *Ad arma*, et *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. Nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad liber-

libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miſerrimi cujusque ſuſcepiſſe cauſam, ut exſules injuria pulſos in patriam reduceret, et ſervitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi ſpes non ſit, ſe Volſcos, et Aequos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque conſulibus. Praeter ea tamen, quae denuntiabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id conſilium eſſet, timere: et, quum tantum in urbe hoſtium eſſet, mox Sabinae Etruſcaeque legiones ex compoſito adeſſent; tum aeterni hoſtes Volſci et Aequi, non ad populandos, ut ante, fines, ſed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. Inter ceteros eminebat terror ſervilis, ne ſuus cuique domi hoſtis eſſet. Cui nec credere, nec, non credendo, ne infeſtior fieret, fidem abrogare, ſatis erat tutum. Vixque concordia ſiſti videbatur poſſe. Tantum ſuperantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. Manſuetum id malum, et per aliorum quietem malorum ſemper exoriens, tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. Tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, ſed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium inſediſſe contenderent: patriciorum hoſpites clientesque, ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant, majore, quam venerint, ſilentio abituros. Concilium inde legi perferendae habere, avocato populo ab armis. Senatum interim conſules habent, alio ſe majore ab tribunis metu o endente, quam quem nocturnus hoſtis intulerat.

XVII. Poſtquam arma poni, et diſcedere homines ab ſtationibus nuntiatum eſt, P. Valerius, conlega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei eſt*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu et auſpicio rem publicam everſuri eſtis? Tam felix vobis conrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra non commovit auctor? Quum hoſtes ſupra caput ſint, diſcedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione verſa: *Si vos urbis, Quirites, ſi veſtri nulla cura tangit; at vos veremini Deos veſtros, ab hoſtibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno Regina, et Minerva, alii Dii Deaeque obſidentur. Caſtra ſervorum publicos veſtros penates tenent. Haec vobis forma ſanae civitatis videtur? Tantum hoſtium non ſolum intra muros eſt, ſed in arce ſupra forum curiamque: comitia interim in foro ſunt: ſenatus in curia eſt: velut quum otium ſuperat, ſenator ſententiam dicit: alii Quirites ſubfragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque eſt, conſules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare auguſtiſſimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepiſti, da ſtirpi tuae. Jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingreſſus exercitus eſt. Primus, en, ego conſul, quantum mortalis Deum poſſum, te, ac tua veſtigia ſequar.* Vltimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. Si quis inpediat, jam ſe conſularis imperii, jam tribuniciae poteſtatis ſacratarumque legum oblitum, quisquis ille ſit, ubicumque ſit, in Capitolio, in foro, pro hoſte habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium*

lerium consulem sumi arma. Ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset. Vim ultimam adparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. Nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. Nox certamina coepta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Vt viderent, in quod discrimen rem publicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum haec in foro sedandae discordiae causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta Capitolioque occupato et alio turbatae urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. Is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discrimenque ac sociales Deos fidemque foederum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, numquam parem occasionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium; juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. Deinde, ubi vanus terror abiit, adcepti in urbem, agmine in forum descendunt. Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia conlega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, adfirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri se sissent,*

ſent, quae fraus ab tribunis obculta in lege ferretur, memorem ſe majorum ſuorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura ſibi a majoribus tradita eſſet, concilium plebis non inpediturum. Hunc ducem ſequuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. Adjungitur et Tuſculana legio. Certare ſocii civesque, utri recuperatae arcis ſuum decus facerent. Dux uterque ſuos adhortatur. Trepidare tum hoſtes: nec ulli ſatis rei, praeterquam loco, fidere. Trepidantibus inferunt ſigna Romani ſociique. Jam in veſtibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius conſularis vidit cadentem. Is, dato negotio ſuis, ut corpus obtegerent, ipſe in locum vicemque conſulis provolat. Prae ardore inpetuque tantae rei ſenſus non pervenit ad militem: prius vicit, quam ſe pugnare ſine duce ſentiret. Multi exſulum caede ſua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut ſervus eſſet, ſuae fortunae a quoque ſumtum ſubplicium eſt. Tuſculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque luſtratum. In conſulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactaſſe fertur.

XIX. Pace parta, inſtare tum tribuni Patribus, *ut P. Valerii fidem exſolverent:* inſtare Claudio, *ut conlegae Deos manes fraude liberaret, agi de lege ſineret.* Conſul, *antequam conlegam ſibi ſubrogaſſet*, negare, *paſſurum agi de lege.* Hae tenuere contentiones usque ad comitia conſulis ſubrogandi. Decembri menſe, ſummo Patrum ſtudio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kaeſonis, conſul creatur, qui

qui magiſtratum ſtatim obciperet. Perculſa erat plebes, conſulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute ſua, tribus liberis, quorum nemo Kaeſoni cedebat magnitudine animi; conſilium et modum adhibendo, ubi res poſceret, priores erant. Is, ut magiſtratum iniit, adſiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam ſenatu caſtigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in re publica populi Romani, ſed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kaeſone filio ſuo virtutem, conſtantiam, omnia juventutis belli domique decora pulſa ex urbe Romana et fugata eſſe. Loquaces, ſeditioſos, ſemina discordiarum, iterum ac tertium tribunos peſſimis artibus regia licentia vivere. A.* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus ſubplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aeſtimare velit. Herdonius, ſi nihil aliud, hoſtem ſe fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic, negando bella eſſe, arma vobis ademit, nudosque ſervis veſtris et exſulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P, Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum ſigna intuliſtis, quam hos hoſtes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. Quum hoſtes in arce, in Capitolio eſſent, exſulum et ſervorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tuſculi ante, quam Romae, ſumta ſunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tuſculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius conſules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro ſe quidem ipſis, quum in finibus hoſtem haberent, adtingere arma paſſi ſumus; nunc, niſi Latini ſua ſponte arma ſumſiſſent, capti et deleti eramus.*

 Hoc

Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rem publicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta res publica est, pejus multo, quam quum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, *Quirites, in Volscos et Aequos mihi atque conlegae legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. Quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rem publicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse conlegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quaerendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero*, inquit Quinctius, *nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus*

mus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum haec, quae nunc tenet saeculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jus jurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea adcommodabat. Igitur tribuni, ut inpediendae rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere; eo magis, quod, *et augures jussos adesse ad Regillum lacum*, fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romae vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. Neque enim provocationem esse longius ab Vrbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant haec: sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius Quinctius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem aegram esse, ut consuetis remediis sisti possit. Dictatore opus esse rei publicae, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. Eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem inplorant. Nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatus consulta fiunt; *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos*

refici, judicare ſenatum contra rem publicam eſſe. Conſules fuere in Patrum poteſtate. tribuni, reclamantibus conſulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipſi L. Quinctium conſulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio conſulis fuit. *Mirer, inquit, ſi vana veſtra, Patres conſcripti, auctoritas ad plebem eſt? Vos elevatis eam. Quippe, quia plebs ſenatus conſultum in continuandis magiſtratibus ſolvit, ipſi quoque ſolutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquam id ſit plus poſſe in civitate, plus levitatis ac licentiae habere. Levius enim vaniusque profecto eſt, ſua decreta et conſulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conſcripti, turbam inconſultam: et, qui exemplo aliis eſſe debitis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii veſtro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra ſenatus conſultum conſulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipſe populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi perſuadeas, me ita adcepturum, ut non honorem meum a te inpeditum, ſed gloriam ſpreti honoris auctam, invidiamque, quae ex continuato eo inpenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium conſulem faceret. Si quis feciſſet, ſe id ſuffragium non obſervaturos.*

XXII. Conſules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginenſis. Cenſus actus eo anno. Luſtrum, propter Capitolium captum, conſulem occiſum, condi religioſum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio conſulibus, principio anni ſtatim res turbulentae. Inſtigabant plebem tribuni. Bellum ingens a Volſcis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant. Jam Antii Volſcorum legiones eſſe: et

et ipſam coloniam ingens metus erat defecturam. Aegreque inpetratum a tribunis, ut bellum praeverti ſinerent. Conſules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romae praeſidio eſſet: ne qua pars hoſtium, qui Aequis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini juſſi milites dare ex foedere: duaeque partes ſociorum in exercitu, tertia civium fuit. Poſtquam ad diem praeſtitutum venerunt ſocii, conſul extra portam Capenam caſtra locat. Inde, luſtrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido ſtativisque hoſtium conſedit. Vbi quum Volſci, quia nondum ab Aequis veniſſet exercitus, dimicare non auſi, quemadmodum quieti vallo ſe tutarentur, pararent; poſtero die Fabius, non permixtam unam ſociorum civiumque, ſed trium populorum tres ſeparatim acies circa vallum hoſtium inſtruxit. Ipſe erat medius cum legionibus Romanis. Inde ſignum obſervare juſſit, ut pariter et ſocii rem inciperent, referrentque pedem, ſi receptui ceciniſſet. Equites item ſuae cuique parti poſt principia conlocat. Ita trifariam adortus caſtra circumvenit: et, quum undique inſtaret, non ſuſtinentes inpetum Volſcos vallo deturbat. Transgreſſus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam caſtris expellit. Inde effuſe fugientes eques, cui ſuperare vallum haud facile fuerat, quum ad id ſpectator pugnae adſtitiſſet, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos caedendo. Magna et in caſtris et extra munimenta caedes fugientium fuit: ſed praeda major; quia vix arma ſecum efferre hoſtis potuit. Deletusque exercitus foret, ni fugientes ſilvae texiſſent.

XXIII. Dum ad Antium haec geruntur; interim Aequi, robore juventutis praemisso, arcem Tusculanam inprovisо nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tusculi consident, ut distenderent hostium copias. Haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur. Adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, praedam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico praesidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil praeter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. Parte exercitus consul castra Aequorum obpugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam eo subiri potuit. Fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. Hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consequutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam moenibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum adfirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendae esse. Se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius praefectus Vrbis, ut actiones tribuniciae in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kaesonem extitisset, diem dixerant. Multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit aeger, umquam non modo visum in publico, sed ne adsurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quae testis crimen conjecisset, Kaesonem Romae visum: adfirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. Ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judices. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eae res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kaesonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. Ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum adfectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. Et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem

anno

anno Aequis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas excepere. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio inpediebant: sed in quaestoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus; qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Kaeso, neque rei publicae maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem; ut, quum edocuissent populum, quid fraudis obcultae ferretur, finerent deinde subfragium inire. Hoc intervalli datum res tranquillas in Vrbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. Is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique praedae in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias; et ex foedere res repetitum. Eos Aequorum imperator, *quae*

man-

mandata habeant ab ſenatu Romano, ad quercum jubet dicere: ſe alia interim acturum. Quercus ingens arbor praetorio imminebat, cujus umbra opaca ſedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et haec*, inquit, *ſacrata quercus, et quidquid Deorum eſt, audiant foedus a vobis ruptum: noſtrisque et nunc querelis adſint, et mox armis; quum Deorum hominumque ſimul violata jura exſequemur.* Romam ut rediere legati, ſenatus juſſit, alterum conſulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni ſuo more inpedire delectum. Et forſitan ad ultimum inpediſſent; ſed novus ſubito additus terror eſt.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia Vrbis infeſta populatione venit. Foedati agri, terror injectus Vrbi eſt. Tum plebs benigne arma cepit. Reclamantibus fruſtra tribunis, magni duo exercitus ſcripti. Alterum Nautius contra Sabinos duxit: caſtrisque ad Eretum poſitis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incurſionibus, tantam vaſtitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. Nam, quum haud procul ab hoſte caſtra poſuiſſet, nulla magnopere clade accepta, caſtris ſe pavidus tenebat. Quod ubi ſenſerant hoſtes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti caſtra, poſtquam parum vis aperta profecerat, munitiones poſtero die circumdant. Quae prius quam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter ſtationes hoſtium emiſſi, Romam pertulere, conſulem exercitumque obſideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam inſperatum adcide-

cidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. In quo quum parum praesidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operae pretium est audire, qui omnia prae divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse adfluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palae innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipsi reique publicae, togatus mandata senatus audiret*, admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in Vrbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit. Sed ea nequaquam tam laeta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil praeterquam vigilatum est in Vrbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gentis, sed qui, quum

quum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longae Romanae juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatae quidquam rei agere. Tum, quicumque aetate militari eſſent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante ſolis occaſum Martio in campo adeſſent: quibus aetas ad militandum gravior eſſet, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere juſſit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. Sumſere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo eſt: inpigreque omnes ad edictum dictatoris praeſto fuere. Inde compoſito agmine, non itineri magis apti, quam proelio, ſi res ita tuliſſet, legiones ipſe dictator, magiſter equitum ſuos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipſum poſcebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus eſſe, ut nocte ad hoſtem pervenire poſſent. Conſulem exercitumque Romanum obſideri. Tertium diem jam clauſos eſſe: quid quaeque nox aut dies ferat, incertum eſſe: puncto ſaepe temporis maximarum rerum momenta verti. Adcelera ſignifer, ſequere miles,* inter ſe quoque, gratificantes ducibus, clamabant. Media nocte in Algidum perveniunt: et, ut ſenſere, ſe jam prope hoſtes eſſe, ſigna conſtituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte profpici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus caſtrorum, quaeque forma eſſet, tribunis militum imperavit, ut ſarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines ſuos. Facta, quae imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine

ne circumdat hoſtium caſtris, et, ubi ſignum datum ſit, clamorem omnes tollere jubet. Clamore ſublato, ante ſe quemque ducere foſſam, et jacere vallum. Edito imperio, ſignum ſequutum eſt. Juſſa miles exſequitur, clamor hoſtes circumſonat. Superat inde caſtra hoſtium, et in caſtra conſulis venit; alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem eſſe clamorem, atque auxilium adeſſe*, inter ſe gratulantes, ultro ex ſtationibus ac vigiliis territant hoſtem. Conſul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo ſignificari, ſed rem ab ſuis coeptam; mirumque eſſe, ni jam exteriore parte caſtra hoſtium obpugnentur. Itaque arma ſuos capere, et ſe ſubſequi* jubet. Nocte initum proelium eſt a legionibus: dictatori clamore ſignificant, ab ea quoque parte rem in diſcrimine eſſe. Jam ſe ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, quum, ab interiore hoſte proelio coepto, ne per media ſua caſtra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrſum verſi, vacuam noctem operi dedere. Pugnatumque cum conſule ad lucem eſt. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adverſus unum exercitum pugnam ſuſtinebant. Tum a Quinctiano exercitu, qui confeſtim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. Hic inſtabat nova pugna: illa nihil remiſerat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces verſi, hinc dictatorem, hinc conſulem orare, ne in obcidione victoriam ponerent, ut inermes ſe inde abire ſinerent. Ab conſule ad dictatorem ire juſſis ignominiam infenſus addidit. Gracchum Cloelium ducem principesque alios vinctos ad ſe adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis ſe Aequorum non egere; licere abire: ſed, ut exprimatur tandem con-*

confeſſio, ſubactam domitamque eſſe gentem, ſub jugum abituros. Tribus haſtis jugum fit, humi fixis duabus, ſuperque eas transverſa una deligata. Sub hoc jugo dictator Aequos miſit.

XXIX. Caſtris hoſtium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiſerat) praedam omnem ſuo tantum militi dedit: conſularem exercitum ipſumque conſulem increpans, *Carebis*, inquit, *praedae parte, miles, ex eo hoſte, cui prope praedae fuiſti. Et tu, L. Minuci, donec conſularem animum incipias habere, legatus his legionibus praeeris.* Ita ſe Minucius abdicat conſulatu, juſſusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus manſuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiae, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiſcentem eum patronum ſalutaverit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis ſenatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi juſſit. Ducti ante currum hoſtium duces: militaria ſigna praelata: ſequutus exercitus praeda onuſtus. Epulae inſtructae dicuntur fuiſſe ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et ſollemnibus jocis, comiſſantium modo, currum ſequuti ſunt. Eo die L. Mamilio Tuſculano, adprobantibus cunctis, civitas data eſt. Confeſtim ſe dictator magiſtratu abdicaſſet, ni comitia M. Volſcii falſi teſtis tenuiſſent: ea ne inpedirent tribuni, dictatoris obſtitit metus. Volſcius damnatus Lanuvium in exſilium abiit. Quinctius ſexto decimo die dictatura, in ſex menſes adcepta, ſe abdicavit. Per eos dies conſul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vaſtatos agros ea quoque clades adceſſit Sabinis.

Minucio Fabius Quintus ſubceſſor in Algidum miſſus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis eſt. Sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. Plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos viſos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium luſtratum Capitolium eſſe. Haec eo anno geſta.

XXX. Sequuntur conſules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium eſſet, domi ſeditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. Vlteriusque ventum foret, (adeo exarſerant animis) ni, velut dedita opera, nocturno inpetu Aequorum Corbione amiſſum praeſidium nuntiatum eſſet. Senatum conſules vocant. Jubentur ſubitarium ſcribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, poſito legis certamine, nova de delectu contentio orta. Vincebaturque conſulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum deſcendiſſe in agros Romanos, inde ad Vrbem venire. Is metus perpulit, ut ſcribi militem tribuni ſinerent; non ſine pactione tamen, ut, quoniam ipſi quinquennium eluſi eſſent, parvumque id plebi praeſidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expreſſit hoc neceſſitas Patribus. Id modo excepere, ne poſtea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque poſt bellum, ut cetera, vanum eſſet) extemplo habita. Triceſimo ſexto anno a primis tribunis plebis, decem creati ſunt, bini ex ſingulis claſſibus. Itaque cautum eſt, ut poſtea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hoſtem. Horatius, quum jam Aequi, Corbione interfecto praeſidio, Ortonam etiam cepiſſent, in Algido pugnat.

Mul-

Multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortanaque. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. Annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequidquam aucti, si ea res aeque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.* Quum maxime haec agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. Supra septem millia hostium caesa: alii fugati: praeda parta ingens. Eam propter inopiam aerarii consules vendiderunt. Invidiae tamen res ad exercitum fuit. Ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpejo, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, aedile plebis. Vterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus aeris, Veturius quindecim. Nec haec priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *Et se damnari posse* ajebant: *et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. Si plebejae leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe. et ex*

Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quaeque aequandae libertatis essent, sinerent creari. Rem non adspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus*, ajebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclutas leges Solonis describere, et aliarum Graeciae civitatium instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio praebuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda homini, foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs adsiduis exhausta funeribus; multae et clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus. Ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. Domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. Eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeji, controversia aliquamdiu fuit. Postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliaeque sacratae leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civita-

vitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. Laeta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. Eo citius labsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem conlega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. Simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Subplevere ceteri numerum. Graves quoque aetate electos novissimis subfragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis. Adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque aurae popularis captator evaderet, pro truci saevoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. Eo die penes praefectum juris fasces duodecim erant: conlegis novem singuli adcensi adparebant. Et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios aequitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciae gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem

Sestio dixit, et adcusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demtum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promtum hoc jus velut ex oraculo inconruptum pariter ab his summi insimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque rei publicae, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura aequasse. Plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis conrectae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc inmenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum adpropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, praeterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem adpellationi decemviris, quaerebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tan-

tanta exarſit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti poſſeſſio imperii, vacuo ab ſe relicto loco, haud ſatis dignis pateret) prenſarent homines; honorem, ſumma ope a ſe inpugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, ſubpliciter petentes. Demiſſa jam in diſcrimen dignitas, ea aetate, iisque honoribus actis, ſtimulabat Ap. Claudium. Neſcires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magiſtratui erat. Criminari optimates, extollere candidatorum leviſſimum quemque humillimumque. Ipſe medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos ſe plebi venditare: donec conlegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid ſibi vellet. Adparere, nihil ſinceri eſſe; *Profecto haud gratuitam in tanta ſuperbia comitatem fore. Nimium in ordinem ſe ipſum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magiſtratu, quam viam ad continuandum magiſtratum quaerentis, eſſe.* Propalam obviam ire cupiditati parum auſi obſecundando mollire inpetum adgrediuntur. Comitiorum illi habendorum, quando minimus natu ſit, munus conſenſu injungunt. Ars haec erat, ne ſemet ipſe creare poſſet; quod praeter tribunos plebis (et id ipſum peſſimo exemplo,) nemo umquam feciſſet. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum ſe comitia profeſſus, inpedimentum pro occaſione adripuit. Dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo ſuo C. Claudio, conſtantiſſimo viro in optimatium cauſa, et aliis ejusdem faſtigii civibus, nequaquam ſplendore vitae pares decemviros creat; ſe in primis, quod haud ſecus

cus factum inprobabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabulejus.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. Suo jam inde vivere ingenio coepit, novosque conlegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde inpotentibus instructi consiliis, quae secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimilando superbiam, rari aditus, conloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxere. Idus tum Majae sollemnes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. Nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum inpleverant, et fascibus secures inligatas praeferebant. Nec adtinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis caedis causam ac principium quaeri; ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, praeterquam quod in populo nihil erat praesidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri adpellatione conlegae corrigi reddita ab se jura tulissent; et quaedam, quae sui judicii videri possent,

ſent, ad populum rejeciſſent. Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem coepit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinoſe crudeliterque conſulebatur: hominum, non cauſarum, toti erant: ut apud quos gratia vim aequi haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis conlegam adpellaſſet, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut poeniteret, non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, non in praeſentis modo temporis eos injuriam conſpiraſſe, ſed foedus clandeſtinum inter ipſos jure jurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumſpectare tum patriciorum vultus plebeji, et inde libertatis captare auram, unde ſervitutem timendo in eum ſtatum rem publicam adduxerant. Primores Patrum odiſſe decemviros, odiſſe plebem: nec probare, quae fierent; et credere, haud indignis adcidere. Avide ruendo ad libertatem in ſervitutem elapſos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut taedio praeſentium conſules duo tandem et ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam et proceſſerat pars major anni, et duae tabulae legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectae: nec quidquam jam ſupererat, ſi hae quoque leges centuriatis comitiis perlatae eſſent, cur eo magiſtratu rei publicae opus eſſet. Exſpectabant, quam mox conſulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam poteſtatem, munimentum libertati, rem intermiſſam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri; et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habe-

habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis juvenibus sepserant latera. Eorum catervae tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res, cum fortuna, qua, quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis caedi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriae, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Majae venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere. Lateque populati, quum hominum atque pecudum multi praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. Destitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, praesidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus

tibus urbem bellis, confulerent. Citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiae inmineret tempeftas: omnes vaftati agri periculorumque inminentium caufas in fe congefturos, tentationemque eam fore abolendi fibi magiftratus, ni confenfu refifterent, imperioque inhibendo acriter in paucos praeferocis animi conatus aliorum comprimerent. Poftquam audita vox in foro eft praeconis; Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiferant jamdiu morem confulendi fenatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidiffet, cur ex tanto intervallo rem defuetam ufurparent. Hoftibus belloque gratiam habendam, quod folitum quidquam liberae civitatis fieret.* Circumfpectare omnibus fori partibus fenatorem, raroque usquam nofcitare: curiam inde ac folitudinem circa decemviros intueri; quum et ipfi invifum confenfu imperium, et plebs, quia privatis jus non effet vocandi fenatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, fi fe plebs comitem fenatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coeant in fenatum, fic plebs abnuat delectum. Haec fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. Indignitate rerum cefferant in agros; fuarumque rerum erant, amiffa publica: tantum ab injuria fe abeffe rati, quantum a coetu congreffuque inpotentium dominorum fe amoviffent. Poftquam citati non conveniebant, dimiffi circa domos adparitores, fimul ad pignera capienda, fcifcitandumque, num confulto detrectarent? referunt, fenatum in agris effe. Laetius id decemviris adcidit, quam fi praefentes detrectare imperium referrent. Jubent adciri omnes, fenatumque in

diem

diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. Quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnexie dictas sententias adcepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriae est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de re publica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* adpellantem, admonentemque, *Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertaesum esse; quippe quo Jovem adpellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges adpellatos, quod sacris etiam, ut sollemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. Quae si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. Neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exaequandae sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et*

et regium imperium habeant. Fuiſſe, regibus exactis, patricios magiſtratus creatos; poſtea, poſt ſeceſſionem plebis, plebejos. Cujus illi partis eſſent, rogitare? *Populares? quid enim eos per populum egiſſe? Optimates? qui anno jam prope ſenatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de re publica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno ſpei ponerent. Graviora, quae patiantur, videri jam hominibus, quam quae metuant.*

XL. Haec vociferante Horatio, quum decemviri nec irae nec ignoſcendi modum reperirent, nec, quo evaſura res eſſet, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, ſimilis, orantis per ſui fratris parentisque ejus manes; *Vt civilis potius ſocietatis, in qua natus eſſet, quam foederis, nefarie icti cum conlegis, meminiſſet. Multo id magis ſe illius cauſa orare, quam rei publicae. Quippe rem publicam, ſi a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum ſe horrere.* Quum aliud, praeterquam de quo retuliſſent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere ſenatus conſultum fieri. Omnesque ita adcipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex conſularibus verbo adſenſi ſunt. Alia ſententia, aſperior in ſpeciem, vim minorem aliquanto habuit, quae patricios coire ad prodendum interregem jubebat. Cenſendo enim, quoscunque magiſtratus eſſe, qui ſenatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius ſenatus conſulti faciendi. Ita labante jam cauſa decemvirorum, L. Cornelius Maluginenſis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex conſularibus ad ultimum dicen-

cendi locum confulto fervatus effet, fimilando curam belli, fratrem conlegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidiffet, mirari fe* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petiffent, aut focii, aut hi maxime obpugnarent? aut quid ita, quum per tot menfes vacua civitate nemo, juftine magiftratus fummae rerum praeeffent, controverfiam fecerit; nunc demum, quum hoftes prope ad portas fint, civiles discordias ferant: nifi quod in turbido minus perfpicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura obcupatis animis, verum effe, praejudicium rei tantae adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Majas decemviros abiffe magiftratu infimilent, bellis, quae immineant, perfectis, re publica in tranquillum redacta, fenatu disceptante, agi: et jam nunc ita fe parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quae decemviris creandis decemvir ipfe habuerit, fciat fibi rationem reddendam effe, utrum in unum annum creati fint, an donec leges, quae deeffent, perferrentur. In praefentia omnia praeter bellum omitti placere: cujus fi falfo famam vulgatam, vanaque non nuntios folum, fed Tufculanorum etiam legatos, adtuliffe putent, fpeculatores mittendos cenfere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeverti.*

XLI. In hanc fententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de re publica liceret dicere. Dicturos ad populum, fi in fenatu per factionem non liceat. Neque enim fibi privatos, aut in curia, aut in con-*

concione, poſſe obſtare; neque ſe imaginariis faſcibus eorum ceſſuros eſſe. Tum Appius, jam prope eſſe ratus, ut, ni violentiae eorum pari reſiſteretur audacia, victum imperium eſſet: *Non erit melius*, inquit, *niſi de quo conſulimus, vocem miſiſſe.* Et ad Valerium, negantem ſe privato reticere, lictorem adcedere juſſit. Jam Quiritium fidem inplorante Valerio a curiae limine, L. Cornelius complexus Appium, non, quod ſimilabat, conſulendo, diremit certamen. Factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quae vellet, quum libertas non ultra vocem exceſſiſſet, decemviri propoſitum tenuere. Conſulāres quoque ac ſeniores ab reſiduo tribuniciae poteſtatis odio, cujus deſiderium plebi multo acrius, quam conſularis imperii, rebantur eſſe, prope malebant, poſtmodo ipſos decemviros voluntate abire magiſtratu, quam invidia eorum exſurgere rurſus plebem. Si leniter ducta res ſine populari ſtrepitu ad conſules rediſſet, aut bellis interpoſitis, aut moderatione conſulum in imperiis exercendis, poſſe in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. Juniores, quum ſine provocatione imperium eſſet, ad nomina reſpondent. Legionibus ſcriptis, inter ſe decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos praeeſſe exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. Bellum domi majus, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono conſtans, quam navum in malitia, ingenium eſſe. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus conlegaeque ita mutaverant, ut Appii, quam ſui, ſimilis mallet eſſe. Huic bellum in Sabinis, M'. Ra-

M'. Rabulejo et Q. Poetelio additis conlegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, aequo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiae, quam domi, melius res publica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. Alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Aequis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. Persequutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades adcepta: castra quoque amissa erant; exsutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (quae tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores adlati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad subplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis obpugnandae.

XLIII. Ad clades ab hostibus adceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decem-

decemviralem tribunorum creandorum ſeceſſionisque mentiones ad vulgus militum ſermonibus occultis ferentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt. Datur negotium militibus, quos miſerant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. Nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidere, quum ipſe ſe praevalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in caſtra ceteri, praecipitatum in inſidias eſſe Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amiſſos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad ſepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permiſſu, poſtquam nullum ſpoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum verſis corporibus, videre; hoſtium neque corpus ullum, nec veſtigia abeuntium; profecto ab ſuis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiaeque plena caſtra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica inpenſa facere maturaſſent. Sepultus ingenti militum moeſtitia, peſſima decemvirorum in vulgus fama, eſt.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo eventu, quam quod per ſtuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis ſolum idem decemviris, qui regibus, ſed cauſa etiam eadem imperii amittendi eſſet. Ap. Claudium virginis plebejae ſtuprandae libido cepit. Pater virginis L. Virginius honeſtum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. Perinde uxor inſtituta fuerat, liberique inſtituebantur. Deſponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri,

et pro causa plebis expertae virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem adsereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellae abesset, locum injuriae esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namqué in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; serva sua natam (servamque adpellans) esse. Sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium inplorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. Notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. Notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suae natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, subpositam ei esse. Id se indicio compertum adferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriae ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, aequum esse. Advocati puellae, quum Virginium rei publicae causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adul-

adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto praefatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suae praetendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore praesidium, si nec caussis, nec personis variet. In his enim, quae adserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quae in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi, interea juris sui jacturam adsertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus reclamare auderet; P. Numitorius, puellae avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. Dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria adcendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes conlegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium et provocationem, plebi Romanae duas arces libertatis tuendae, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestrae libidini datum est. Saevite in tergum et in cervices nostras; pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis adferetur, ego praesentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque inplorabimus fidem. Neque tu istud* um-

umquam decretum sine caede nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiae quaerendam esse. Me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. Lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere,* diceret; *non praebiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiae suae, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die adfuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suae latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique conlegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores. Contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriae esset, secessissentque advocati puellae, placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, inpigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum adcelerari posset, Virginium adciri e castris. In eo verti puellae salutem, si postero die vindex injuriae ad tempus praesto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Quum instaret adsertor puellae, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuntii missi in castra: manus tol-

lere

lere undique multitudo, et ſe quisque paratum ad ſpondendum Icilio oſtendere. Atque ille lacrumabundus, *Gratum eſt*, inquit; *craſtina die veſtra opera utar. Sponſorum nunc ſatis eſt.* Ita vindicatur Virginia, ſpondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei cauſa ſediſſe videretur, poſtquam, omiſſis rebus aliis prae cura unius, nemo adibat, domum ſe recepit; conlegisque in caſtra ſcribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in cuſtodia habeant.* Inprobum conſilium ſerum, ut debuit, fuit: et jam commeatu ſumto profectus Virginius prima vigilia erat, quum poſtero die mane de retinendo eo nequidquam literae redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro exſpectatione erecta ſtaret, Virginius ſordidatus filiam ſuam obſoleta veſte, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prenſare homines coepit; et non orare ſolum precariam opem, ſed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie ſtare: nec alium virum eſſe, cujus ſtrenue ac ferociter facta in bello plura memorari poſſent. Quid prodeſſe, ſi, incolumi Vrbe, quae, capta, ultima timeantur, liberis ſuis ſint patienda?* Haec prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. Comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adverſus quae omnia obſtinato animo Appius (tanta vis amentiae verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal eſcendit: et, ultro querente pauca petitore, *quod jus ſibi pridie per ambitionem dictum non eſſet*, priusquam aut ille poſtulatum perageret, aut Virginio reſpondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decre-

to sermonem praetenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. Quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. Silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine haec isti sint, nescio. Non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur adsertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per praeconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, *hesterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota coetus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiesse erit melius.* I, inquit, *lictor, submove turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum haec intonuisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque praeda injuriae puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quaeso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic*

coram

coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei ſit; ut, ſi falſo pater dictus ſum, aequiore hinc animo diſcedam. Data venia, ſeducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis eſt nomen. Atque ibi ab lanio cultro adrepto, *Hoc te uno, quo poſſum,* ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellae transfigit; reſpectansque ad tribunal, *Te,* inquit, *Appi, tuumque caput ſanguine hoc conſecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. Ille ferro, quacumque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam proſequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exſangue corpus ſublatum oſtentant populo: ſcelus Appii, puellae infelicem formam, neceſſitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae praemia eſſe?* ceteraque, quae in tali re muliebris dolor, quo eſt moeſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubjicit. Virorum et maxime Icilii vox tota tribuniciae poteſtatis ac provocationis ad populum ereptae publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem adripi; poſtremo, quum locus adeundi adparitoribus non daretur, ipſe, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non ſolum multitudo, ſed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. Qui, repulſo lictore, ſi jure ageret, vindicare ſe a privato Icilium ajebant; ſi vim adferre conaretur, ibi quoque ſe haud inpares fore. Hinc atrox rixa oritur. Vale-

rium Horatiumque lictor decemviri invadit. Franguntur a multitudine faſces. In concionem Appius adſcendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. Eos concio audit: decemviro obſtrepitur. Jam pro imperio Valerius diſcedere a privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum ſe propinquam foro, inſciis adverſariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae eſſet, in forum ex altera parte inrumpit. Videt imperium vi victum. Agitatus deinde conſiliis, ad quae ex omni parte adſentiendo multis auctoribus trepidaverat, ſenatum poſtremo vocari juſſit. Ea res, quod magnae parti Patrum diſplicere acta decemvirorum videbantur, ſpe per ſenatum finiendae poteſtatis ejus multitudinem ſedavit. Senatus nec plebem inritandam cenſuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque miſſi juniores Patrum in caſtra, quae tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab ſeditione milites contineant:* ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab Vrbe indignitate rei adcenſi comites ei ſe dederant, conſpectus eſt; ſtrictum etiam telum, reſperſusque ipſe cruore, tota in ſe caſtra convertit. Et togae, multifariam in caſtris viſae, majoris aliquanto, quam erat, ſpeciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus, *quid rei eſſet*, flens diu vocem non miſit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba conſtitit, ac ſilentium fuit, ordine cuncta, ut geſta erant, expoſuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones adpellans, orabat, *Ne, quod ſcelus*

 Ap.

Ap. Claudii esset, sibi adtribuerent: neu se, ut parricidam liberum, aversarentur. Sibi vitam filiae sua cariorem fuisse, si liberae ac pudicae vivere licitum fuisset. Quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis labsum. Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. Nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo inpunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendae similis injuriae. Quod ad se adtineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem obcubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. Ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Haec Virginio vociferanti subclamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suae libertati se defuturos.* Et inmixti turbae militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romae esse; insequutique, qui Appium prope interemtum in exsilium abisse dicerent: perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quae videbant, simul his, quae acta Romae audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *et viros et armatos se esse,* respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque ob-

curreرat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. Alia vox nulla violenta audita eſt. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aſpere agi: quippe ab ipſis datum locum ſeditionis eſſe. Mittuntur tres legati conſulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quaererent ſenatus verbis, *cujus juſſu caſtra deſeruiſſent? aut quid ſibi vellent, qui armati Aventinum obſediſſent? belloque averſo ab hoſtibus patriam ſuam cepiſſent?* Non deſuit, quid reſponderetur: deerat, qui daret reſponſum, nullo dum certo duce, nec ſatis audentibus ſingulis invidiae ſe obferre. Id modo a multitudine conclamatum eſt, *ut L. Valerium et M. Horatium ad ſe mitterent. His ſe daturos reſponſum.*

LI. Dimiſſis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum eſſe, quia ſine capite multitudo fuerit: reſponſumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis conſenſu, quam communi conſilio eſſe. Placere decem creari, qui ſummae rei praeeſſent, militarique honore tribunos militum adpellari.* Quum ad eum ipſum primum is honos deferretur, *Melioribus meis veſtrisque rebus reſervate,* inquit, *iſta de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum eſſe patitur; nec in perturbata re publica eos utile eſt praeeſſe vobis, qui proximi invidiae ſint. Si quis uſus mei eſt, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, ſeceſſio ab decemviris facta eſt, non minore motu animorum Siccii caedis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo foede ad libidinem petita adcenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos,

 tos,

tos, ne comitiorum militarium praerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium inminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad Vrbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, soliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis saepius terunt tempus, quam consiliis. Siccii caedes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiae objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. Illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se ajebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus adsiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transiit; adfirmante Duilio, *non prius, quam deseri Vrbem videant, curam in animos Patrum descensuram. Admoniturum Sacrum montem constantiae plebis. Scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Sequuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia,*

nec

nec libertas ſancta eſſet, miſerabiliter rogitantes. Quum vaſta Romae omnia inſueta ſolitudo feciſſet, in foro praeter paucos ſeniorum nemo eſſet; vocatis utique in ſenatum Patribus, deſertum adparuiſſet forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid exſpectabitis, Patres conſcripti? Si decemviri finem pertinaciae non faciunt, ruere ac deflagrare omnia paſſuri eſtis? Quod autem iſtud imperium eſt, decemviri; quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi eſtis? Non pudet, lictorum veſtrorum majorem prope numerum in foro conſpici, quam togatorum aliorum? Quid, ſi hoſtes ad Vrbem veniant, facturi eſtis? quid, ſi plebs mox, ubi parum ſeceſſione moveamur, armata veniat? Obcaſune Vrbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non eſt habenda, aut habendi ſunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magiſtratibus, quam illi plebejis. Novam inexpertamque eam poteſtatem eripuere patribus noſtris, ne nunc, dulcedine ſemel capti, ferant deſiderium. Quum praeſertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Quum haec ex omni parte jactarentur, victi conſenſu decemviri, futuros ſe, quando ita videatur, in poteſtate Patrum adfirmant. Id modo ſimul orant ac monent, ut ipſis ab invidia caveatur: nec ſuo ſanguine ad ſubplicia Patrum plebem adſuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, miſſi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et inpetu multitudinis praecavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in caſtra adcipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob haec advenientibus gratiae actae. Icilius pro multitu-

titudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quaerentibus legatis, quae postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut adpareret, in aequitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quae ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos aequum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quae consilii fuerunt, adeo aequa postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. Libertati enim ea praesidia petitis, non licentiae ad inpugnandos alios. Irae vestrae magis ignoscendum, quam indulgendum est. Quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius paene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a' suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres. Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure aequo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos praebituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quaeque causa erit, statuetis. Nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis adfirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem praeter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere.

Ap-

Appius, truci ingenio et invidia praecipua, odium in ſe aliorum ſuo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adverſariis tradantur, differri adverſus nos certamen. Dandus invidiae eſt ſanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum ſenatus conſultum, *Vt decemviri ſe primo quoque tempore magiſtratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet. Et ne cui fraudi eſſet ſeceſſio militum plebisque.* His ſenatus conſultis perfectis, dimiſſo ſenatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque ſe magiſtratu, ingenti hominum laetitia. Nuntiantur haec plebi. Legatos, quidquid in Vrbe hominum ſupererat, proſequitur. Huic multitudini laeta alia turba ex caſtris occurrit. Congratulantur libertatem concordiamque civitati reſtitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis, reique publicae, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque veſtros: ſed, qua hic modeſtia fuiſtis, ubi nullius ager in tot rerum uſu neceſſario tantae multitudini eſt violatus, eam modeſtiam ferte in Vrbem. In Aventinum ite, unde profecti eſtis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoaſtis libertatis veſtrae, tribunos plebi creabitis. Praeſto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens adſenſus alacritasque cuncta adprobantium fuit. Convellunt inde ſigna, profectique Romam certant cum obviis gaudio. Armati per urbem ſilentio in Aventinum perveniunt. Ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiae, auctores ſeceſſionis. Tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum

num plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae eſt; et M. Duilium, qui tribunatum inſignem ante decemviros creatos geſſerat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs ſcivit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decemviris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum provocatione M. Duillius rogationem pertulit. Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium adpellant.

LV. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magiſtratum obceperunt. Quorum conſulatus popularis ſine ulla Patrum injuria, nec ſine obſenſione fuit. Quidquid enim libertati plebis caveretur, id ſuis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverſo jure eſſet, tenerenturne Patres plebiſcitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Vt, quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret.* Qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de provocatione, unicum praeſidium libertatis, decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt modo, ſed etiam in poſterum muniunt, ſanciendo novam legem, *Ne quis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet. Qui creaſſet, eum jus faſque eſſet occidi: neve ea caedes capitalis noxae haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis, ut ſacroſancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovarunt; et

quum

quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, ſanciendo, *Vt, qui tribunis plebis, aedilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet: familia ad aedem Cereris, Liberi, Liberaeque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam ſacroſanctum eſſe: ſed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſanciri. Itaque aedilem prehendi ducique a majoribus magiſtratibus: quod etſi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto aedilem: tribunos vetere jure jurando plebis, quum primum eam poteſtatem creavit, ſacroſanctos eſſe. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege conſulibus quoque et praetoribus, quia iisdem auſpiciis, quibus conſules, crearentur, cautum eſſe; judicem enim conſulem adpellari. Quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum conſulem judicem, ſed praetorem. adpellari mos fuerit. Hae conſulares leges fuere. Inſtitutum etiam ab iisdem conſulibus, ut ſenatus conſulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur; quae antea arbitrio conſulum ſubprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque ſcivit: *qui plebem ſine tribunis reliquiſſet, quique magiſtratum ſine provocatione creaſſet, tergo ac capite puniretur.* Haec omnia ut invitis, ita non adverſantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum ſaeviebatur.

LVI. Fundata deinde et poteſtate tribunicia, et plebis libertate, tum tribuni adgredi ſingulos tutum maturumque jam rati, adcuſatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixiſſet, et Appius, ſtipatus patriciis juvenibus,

in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego adcusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera inpudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quae inpie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. Vnius tantum criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. Attamen et tribunos adpellavit; et, nullo morante, adreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciae nuper ab libertate dictae erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, et non neglegere humana*, fremunt, *et superbiae crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire poenas; provocare, qui provocationem sustulisset; et inplorare praesidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset:* ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani inplorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rem publicam domi militiaeque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod aequandarum legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, quum causae dicendae data facultas sit, tum se experturum. In praesentia se communi jure civitatis civem* Ro-

Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. Non ita se invidiam pertinuisse, ut nihil in aequitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei adpellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem foedere obligatos se fateantur tollendae adpellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint; ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione et consulares et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebejo et humili praesidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et adpellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse, ajebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemtor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et caedibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quam caede, motus. Et illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae voca-*

vocare ſit ſolitus. Proinde, ut ille iterum ac ſaepius provocet, ſic ſe iterum ac ſaepius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in ſervitutem dederit. Si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Vt haud quoquam inprobante, ſic magno motu animorum, quum tanti viri ſubplicio ſuamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem eſt conjectus. Tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum eſt, Aequos Volſcosque ſumma vi bellum adparare. Itaque partiri provincias conſules juſſi. Horatio Sabini, Valerio Aequi Volſcique evenere. Quum ad ea bella delectum edixiſſent, favore plebis non juniores modo, ſed emeritis etiam ſtipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda praeſto fuere. Eoque non copia modo, ſed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Prius quam Vrbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* eſt nomen, in aes inciſas in publico propoſuerunt. Sunt, qui juſſu tribunorum aediles functos eo miniſterio ſcribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, peroſus decemvirorum ſcelera, et ante omnes fratris filii ſuperbiae infeſtus, Regillum, antiquam in patriam, ſe contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda rediſſet, cujus vitia fugerat, ſordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prenſabat ſingulos; orabatque, *Ne Claudiae genti eam inuſtam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni:*

virum, honoratiſſimae imaginis futurum ad poſteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces adſpernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam rediſſe, cujus adverſae fortunae velit ſubcurſum. Virtute libertatem recuperatam eſſe: clementia concordiam ordinum ſtabiliri poſſe. Erant, quos moveret ſua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, cauſa. Sed Virginius, *ſui potius ut miſererentur*, orabat, *filiaeque: nec gentis Claudiae, regnum in plebem ſortitae, ſed neceſſariorum Virginiae et trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipſi plebis fidem atque auxilium inplorarent.* Juſtiores hae lacrumae videbantur. Itaque, ſpe inciſa, priusquam prodicta dies adeſſet, Appius ſibi mortem conſcivit. Subinde adreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiae, quod in Vrbe fuerat, quum injuſtae vindiciae a conlega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiae fecit. Teſtis productus, qui, ſeptem et viginti enumeratis ſtipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conſpectu populi, ſciſſa veſte tergum laceratum virgis oſtendit, nihilum deprecans, *quin, ſi quam ſuam noxam reus dicere poſſet, privatus iterum in ſe ſaeuiret.* Oppius quoque ductus in vincula eſt, et ante judicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. Conlegae eorum exſilii cauſa ſolum verterunt. Bona publicata ſunt. Et M. Claudius, adſertor Virginiae, die dicta damnatus, ipſo remittente

Vir-

Virginio ultimam poenam, dimiſſus Tibur exſulatum abiit: Manesque Virginiae, mortuae quam vivae felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceſſerat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito ſalubriter modo nimiae poteſtatis, *Et libertatis,* inquit, *noſtrae et poenarum ex inimicis ſatis eſt. Itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam ſum paſſurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata ſint decemvirorum ſupliciis; et nihil admiſſum iri, quod vim tribuniciam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demſit, eademque auxit conſulum invidiam; quod adeo toti plebis fuiſſent, ut Patrum ſalutis libertatisque prior plebejo magiſtratui, quam patricio, cura fuiſſet; et ante inimicos ſatietas poenarum ſuarum cepiſſet, quam obviam ituros licentiae eorum conſules adpareret. Multique erant, qui mollius conſultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuiſſent. Neque erat dubium, quin, turbato rei publicae ſtatu, tempori ſubcubuiſſent.

LX. Conſules, rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu, in provincias diverſi abiere. Valerius adverſus conjunctos jam in Algido exercitus Aequorum Volſcorumque ſustinuit conſilio bellum. Quod ſi extemplo rem fortunae commiſiſſet, haud ſcio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auſpiciis Romanis hoſtibusque erant) magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. Caſtris, mil-

le passuum ab hoste positis, copias continebat. Hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant: provocantibusque ad proelium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequidquam exspectando certamen, Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. Relinquitur magis castris praesidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi consul sensit, reddit inlatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit. Vbi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebat paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuntios passim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. Recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Vbi inluxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. Et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul. Motaque acie, indignatio Aequos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et arma tegerent. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae adcepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito

tur-

turbatis mentibus clamore atque inpetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. Deinde, quum animos conlegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores praemium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus procliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes; et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiae in pace periculum esset: unum Appium civem periculosae libidinis. At, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quae nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditae urbi adcidere.* Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium inlibatum referrent; ostenderentque, eamdem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fuerit; nec, aequatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.* Haec ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat deinde ad equites, *Agite, juvenes*, inquit, *praestate virtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. Primo concursu pedes movit hostem. Pulsum vos, inmissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt inpetum: et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero

ſpatio circumvecti, jam fugam undique capeſſentes pleroſque a caſtris avertunt, praeterequitanteſque absterrent. Peditum acies et conſul ipſe visque omnis belli fertur in caſtra; captiſque cum ingenti caede, majore praeda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, ſed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe laetitia modo celebrata eſt; in caſtris animos militum ad aemulandum decus adcendit. Jam Horatius eos, excurſionibus ſubſiciendo, proeliiſque levibus experiundo adſuefecerat ſibi potius fidere, quam meminiſſe ignominiae decemvirorum ductu adceptae; parvaque certamina in ſummam totius profecerant ſpei. Nec ceſſabant Sabini, feroces ab re priore anno bene geſta, laceſſere atque inſtare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procurſantes pauci recurrenteſque tererent tempus, et in multa proelia parvaque carperent ſummam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque ſemel fortunae rem darent?*

LXII. Ad id, quod ſua ſponte ſatis conlectum animorum erat, indignitate etiam Romani adcendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; ſibi ultro per contumelias hoſtem inſultare. Quando autem ſe, ſi tum non ſint, pares hoſtibus fore?* Vbi haec fremere militem in caſtris conſul ſenſit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res geſta ſit, arbitror vos, milites, audiſſe, qualem liberi populi exercitum decuit eſſe, talis fuit. Conſulto conlegae, virtute militum victoria parta eſt. Quod ad me adtinet, id conſilii animique habiturus ſum, quod vos mihi effeceritis. Et trahi bellum ſalubriter, et mature perfici poteſt. Si trahendum eſt, ego, ut in dies ſpes virtuſque veſtra creſcat, eadem, qua inſtitui, diſciplina efficiam. Si jam ſatis ani-*

animi eſt, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie ſublaturi eſtis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque veſtrae. Poſtquam ingenti alacritate clamor eſt ſublatus, *Quod bene vertat, geſturum ſe illis morem, poſteroque die in aciem deducturum,* adfirmat. Reliquum diei adparandis armis conſumtum eſt. Poſtero die ſimul inſtrui Romanam aciem Sabini videre, et ipſi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes ſibimet ambo exercitus, veteris perpetuaeque alterum gloriae, alterum nuper nova victoria elatum. Conſilio etiam Sabini vires adjuvere. Nam quum aequaſſent aciem, duo extra ordinem millia, quae in ſiniſtrum cornu Romanorum in ipſo certamine inpreſſionem facerent, tenuere. Quae ubi, inlatis ex transverſo ſignis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum ſexcenti fere ex equis deſiliunt, cedentibusque jam ſuis provolant in primum; ſimulque et hoſti ſe obponunt, et, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum adcendunt. Verecundiae erat, equitem ſuo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degreſſo equiti parem eſſe.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab ſua parte omiſſum; et locum, ex quo ceſſerant, repetunt: momentoque non reſtituta modo pugna, ſed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus ſe ad equos recipit. Transvolat inde in partem alteram, ſuis victoriae nuntius; ſimul et in hoſtes jam pavidos, quippe fuſo ſuae partis validiore cornu, inpetum facit. Non aliorum eo proelio virtus magis enituit. Conſul providere omnia, laudare fortes, increpare, ſicubi ſegnior pugna eſſet. Caſtigati fortium ſtatim virorum operam

ram edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. Ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequentes iit supplicatum. Et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem adcessere, senatumque in Martium campum evocavere. Vbi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. Itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (jam tum Apollinarem adpellabant) avocavere senatum. Vbi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. Numquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. Ne reges quidem majestatem summi ordinis inminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suae inplerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eamdem sententiam multa et a ceteris senio-

nioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem adceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? Non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Fortè quadam utili ad tempus, ut comitiis praeesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. Qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque conlegae, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum conlegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione. Duilius, consules ad subsellia adcitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent; respondissentque, se novos consules creaturos, auctores populares sententiae haud popularis nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiae suae mutassent; conlaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum

rorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, quum prae studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum legi ajebat, quae, numero nusquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari conlegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti, quos sibi conlegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rem publicam habere posse, victa conlegarum cupiditate, pariter Patribus plebique adceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis conlegis Patrum voluntatem foverunt. Duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpejum et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Caelimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a conlegis, ajebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;* insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. Plebem, decreto ad bellum Volscorum et Aequorum de-

delectu, fustinendo rem, ab feditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla effe adfirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiae quoque inteftinae caufa fuit. Sed alter femper ordo gravis alterius modeftiae erat. Quiefcenti plebi ab junioribus Patrum injuriae fieri coeptae. Vbi tribuni auxilio humilioribus effent, in primis parum proderat: deinde ne ipfi quidem inviolati erant, utique poftremis menfibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis poteftatis omnis aliquanto pofteriore anni parte languidior ferme effet: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid fpei, fi fimiles Icilio tribunos haberet: nomina tantum fe biennio habuiffe. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces fuos credere juvenes effe; ita malle, fi modus excedendus effet, fuis, quam adverfariis, fupereffe animos. Adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle fimilando ita fe quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili eft: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro fe efficiunt: et injuriam a nobis repulfam, tamquam aut facere aut pati neceffe fit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, confules inde facti, nec feditionem domi, nec foris bellum, adceperunt: fed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis femper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum ftrepitum, velut figno adcepto, arma cepere Aequi ac Volfci: fimul quod perfuaferant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuiffe, abnuente jam plebe imperium. *Eo adverfus fe non effe mif-*

missos exercitus. Dissolvi licentia militandi morem. Nec pro communi jam patria Romam esse. Quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. Obcaecatos lupos intestina rabie obprimendi occasionem esse. Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex obcurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae adcessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. Vnde postquam inulti, praedam prae se agentes, retro ad Corbionem agmine iere. Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam loquutum adcipio; *Etsi mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad moenia urbis Romae inpune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum inminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quae in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitae erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper poenas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum poeniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suae virtuti con-*

consisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum, hos plebejorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis. Concordiae causa concessimus. Decemviros desiderastis. Creari passi sumus. Decemvirorum vos pertaesum est. Coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis. Creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. Auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo aequandarum legum, nostra jura obpressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. In nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. *Agite dum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem inpleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam*

dam abigi, fumare incenſa paſſim tecta. At enim communis res per haec loco eſt pejore: ager uritur, urbs obſidetur, belli gloria penes hoſtes eſt. Quid tandem? privatae res veſtrae in quo ſtatu ſunt? Jam unicuique ex agris ſua damna nuntiabuntur. Quid eſt tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amiſſa reddent ac reſtituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum ſuper alias, et concionum. Sed ex illis concionibus numquam veſtrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, praeter odia, obfenſiones, ſimultates publicas privatasque? a quibus ſemper non veſtra virtute innocentiaque, ſed auxilio alieno tuti ſitis. At, Hercules, quum ſtipendia, nobis conſulibus, non tribunis ducibus, et in caſtris, non in foro, faciebatis, et in acie veſtrum clamorem hoſtes, non in concione Patres Romani horrebant, praeda parta, agro ex hoſte capto, pleni fortunarum gloriaeque, ſimul publicae, ſimul privatae, triumphantes domum ad Penates redibatis. Nunc oneratum veſtris fortunis hoſtem abire ſinitis. Haerete adfixi concionibus, et in foro vivite: ſequitur vos neceſſitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Aequos et Volſcos proficiſci? Ante portas eſt bellum. Si inde non pellitur, jam intra moenia erit, et arcem et Capitolium ſcandet, et in domos veſtras vos perſequetur. Biennio ante ſenatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum juſſit. Sedemus deſides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; praeſenti pace laeti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia eſſe ſcio: ſed me vera pro gratis loqui, etſi meum ingenium non moneret,

neceſ-

necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, praeter publicum commodum, videt. Nisi forte adsentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quaestui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malae rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos taedium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla subplicia recuso; nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos adtoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio adceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quae inter tales metus detrectationem militiae telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati, foediora iis, quae subjiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira inplevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanae intueri; et primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni, plena honorum saepe gestorum, saepius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi*

adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis aſperiorem domando multitudinem feciſſe: T. Quinctium orationem memorem majeſtatis Patrum, concordiaeque ordinum, et temporum in primis habuiſſe. Orare eum conlegamque, ut capeſſerent rem publicam: orare tribunos, ut uno animo cum conſulibus bellum ab urbe ac moenibus propulſari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus praeberent: adpellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum inplorare, vaſtatis agris, urbe prope obpugnata. Conſenſu omnium delectus decernitur habeturque. Quum conſules in concione pronuntiaſſent, *Tempus non eſſe cauſas cognoſcendi; omnes juniores poſtero die prima luce in campo Martio adeſſent; cognoſcendis cauſſis eorum, qui nomina non dediſſent, bello perfecto ſe daturos tempus; pro deſertore futurum, cujus non probaſſent cauſam:* omnis juventus adfuit poſtero die. Cohortes ſibi quaeque centuriones legerunt: bini ſenatores ſingulis cohortibus praepoſiti. Haec omnia adeo mature perfecta adcepimus, ut ſigna, eo ipſo die a quaeſtoribus ex aerario promta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo ſint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit, caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellaſſent, conſcientia culpae ac deſperatio inritaret, mora dimicandi nulla eſt facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo conſules eſſent poteſtate pari: quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt, ſumma imperii, concedente Agrippa, penes conlegam erat; et praelatus ille facilitati ſubmit-

mittentis ſe comiter reſpondebat, communicando conſilia laudesque, et aequando inparem ſibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp. Poſtumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit. Vnde quum eadem reverti poſſet ad ſuos, priusquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hoſtium ſatius viſum eſt. Momentoque temporis, in averſam incurſando aciem, ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio eum proelio equites Volſcorum et Aequorum exceptum aliquamdiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius negare, *cunctandi tempus eſſe, circumventos intercluſosque ab ſuis* vociferans, *ni equeſtre proelium conniſi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum ſatis eſſe. Conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, aut integraret pugnam. Non poſſe illos reſiſtere ſibi, quibus conferta peditum acies ceſſiſſet.* Haud ſurdis auribus dicta: inpreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipſos equosque ſpiculis confodere. Is finis pugnae equeſtris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuntios ad conſules rei geſtae mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies. Nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie vinci coepti, qua permiſſus equitatus turbaverat ordines. Siniſtrum deinde cornu ab Quinctio conſule pelli coeptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, aetate viribusque ferox, quum omni parte pugnae melius res geri,

quam apud ſe, videret, adcepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quaedam jacere etiam in confertos hoſtes coepit. Cujus ignominiae metu concitati milites, invaſere hoſtem. Ita aequata ex omni parte victoria eſt. Nuntius tum a Quinctio venit, victorem jam ſe inminere hoſtium caſtris: nolle inrumpere, antequam ſciat debellatum et in ſiniſtro cornu eſſe. Si jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſe ſigna, ut ſimul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem conſegam caſtraque hoſtium venit. Ibi paucis defendentibus, momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones inrumpunt: praedaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amiſſae erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab ſenatu, adcipio: nec traditur cauſa ſpreti aut non ſperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio conſulibus, qui praeter Volſcos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab ſenatu triumphus eſſet, verecundiae fuit pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumphum; ne etiam, ſi inpetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honeſtam, ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum ſaepe bello certaſſent, multis in vicem cladibus feſſi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad cauſam orandam veniſſent, concilio populi a magiſtratibus dato, magna contentione actum. Jamque editis teſtibus, quum tribus vocari, et populum inire ſubfragium oporteret, conſurgit

git P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet*, inquit, *confules, de re publica dicere, errare ego populum in hac caufa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent confules audiendum effe, vociferantemque, *prodi publicam caufam*, fubmoveri juffiffent, tribunos adpellat. Tribuni, ut fere femper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi, ut, quae vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum fe tertium et octogefimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militaffe, non juvenem, vicefima jam ftipendia merentem, quum ad Coriolos fit bellatum. Eo rem fe vetuftate obliteratam, ceterum fuae memoriae infixam, adferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuiffe, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari fe, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus numquam ufurpaverint incolumi Coriolana re, eum fe a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos fperent. Sibi exiguum vitae tempus fupereffe: non potuiffe fe tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepiffet, eum fenex quoque voce, qua una poffet, vindicaret. Magnopere fe fuadere populo, ne inutili pudore fuam ipfe caufam damnaret.*

LXXII. Confules quum Scaptium non filentio modo, fed cum adfenfu etiam, audiri animadvertiffent, Deos hominesque teftantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arceffunt. Cum his circumire tribunos, orare, *Ne peffimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in fuam rem litem vertendo, quum praefertim, etiamfi fas fit, curam emolumenti fui judici effe, nequaquam tantum agro intercipiendo adquiratur, quantum amittatur alienandis*

dis injuria ſociorum animis. Nam famae quidem ac fidei damna majora eſſe, quam quae aeſtimari poſſent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc ſocios audire: hoc hoſtes. Quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali ſeni, adſignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium: populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienae perſonam laturum. Quem enim hoc privatae rei judicem feciſſe, ut ſibi controverſioſam adjudicaret rem? Scaptium ipſum id quidem, etſi praemortui jam ſit pudoris, non facturum. Haec conſules, haec Patres vociferantur. Sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatae tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani eſſe. Nec abnuitur ita fuiſſe, ſi ad judices alios itum foret: nunc haud ſane quidquam bono cauſae levatur dedecus judicii. Idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius viſum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis manſit.

T. LIVII PATAVINI
LIBER IV.

BREVIARIVM.

Cap. 1. Duae rogationes promulgatae, altera a C. Canulejo trib. pl., altera a IX ejus conlegis, de conubio Patrum plebisque, et de poteſtate populo danda, ſeu de plebe, ſeu de Patribus velit, conſules faciendi. 2. Orationes conſulum adverſus has leges. 3—5. Canulejus pro iis diſſerit, ſimulque docet, populo Rom. ſummum eſſe imperium et libertatem omnibus aequam. 6. Poſt multas altercationes conſentiunt Patres primum, ut rogatio illa de conubio feratur, deinde, ut tribuni militum conſulari poteſtate promiſcue ex Patribus ac plebe creentur. Tribuni mil. conſ. pot. tres omnesque patricii creantur. 7. Hi, vitio facti, honore mox abeunt, iisque ſubficiuntur conſules. Ardeatium legatis, agrum repetentibus, reſpondent Patres, curae ſibi fore, ne diuturna ſit injuria. 8. Cenſurae initium, rei a parva origine ortae, ſed magno deinde incremento auctae. 9. Inteſtinae Ardeatium turbae. Plebs Volſcorum, optimates Romanorum inplorant auxilium. Ardea obſidetur a Volſcis, et hi a Romanis circumvallantur. 10. Volſci, ab omni parte caeſi, dedito imperatore Aequo Cloelio, ſub jugum mittuntur, et inermes dimiſſi obprimuntur a Tuſculanis.

lanis. Triumphus M. Geganii cos. Pax domestica, auctoritate T. Quinctii Capitolini V. cos. servata. 11. *Redditur Ardeatibus ager, interceptus judicio infami, nec Romanis coloniis, sed Rutulis dividitur.*

12. *Consules creati, adversante nequidquam Poetelio trib. pl. Fames et seditio. L. Minucius praefectus annonae.* 13. *Sp. Maelius, eques praedives, frumenti facit largitiones et regni consilia agitat. Minucius rem compertam defert ad senatum, et T. Quinctius Capitolinus VI cos. dictatorem dicit L. Quinctium Cincinnatum.* 14. *C. Servilius Ahala mag. eq. in jus vocat Maelium, eumque fugientem obtruncat.* 15. *Dictator caedem hanc laudat in concione populi.* 16. *Diruitur domus Maelii. Minucius frumentum ejus plebi dividit, et bove aurato donatur. Filius dictatoris tribunus mil. cons. pot. creatur cum Mam. Aemilio et L. Julio.* 17. *Fidenates et Vejentes deficiunt a Romanis, horumque legati jussu Lartis Tolumnii, regis Vejentium, interficiuntur. Victoriam non incruentam refert L. Sergius Fidenas consul. Dictator dicitur Mam. Aemilius, et mag. eq. L. Quinctius Cincinnatus. Falisci Fidenatibus auxilio veniunt.* 18. *Atrox pugna.* 19. *A. Cornelius Cossus, tribunus militum, Tolumnium obcidit, et hostes fundit.* 20. *Dictator triumphat, et Cossus secunda spolia opima infert templo Jovis Feretrii: nisi ea nono demum post anno in consulatu cepit, vel tertio ab consulatu anno, quo tribunus mil. cons. pot. fuit, et alteram insignem edidit pugnam equestrem.* 21. *Seditiones frustra quaesitae a Sp. Maelio trib. pl. Pestilentia, crebri terrae motus et obsecratio. Fidenates Vejentesque populabundi descendunt in agrum Rom. et A. Servilius Priscus s. Structus dicta-*

tor

tor dicitur. 22. *Is Etruſcos fundit non procul Nomento, et Fidenas cuniculo capit. Villa publica in campo Martio a cenſoribus probatur, ibique primum agitur cenſus populi.* 23. *Vejentes et Faliſci, legatis circa XII populos miſſis, impetrant, ut ad Voltumnae fanum indicatur omni Etruriae concilium. Mam. Aemilius dictator iterum dicitur.* 24. *Negantur Vejentibus auxilia. Dictator, ne nequidquam creatus ſit, gloriam in pace quaerit fertque legem, ne plus, quam annua ac ſemeſtris, cenſura ſit. Hinc cenſores eum movent tribu octuplicatoque cenſu aerarium faciunt: quam ignominiam ipſe ingenti animo fert, ſed populus valde indignatur.* 25. *Peſtilentia, et aedes Apollini vota. Tribuni queruntur, nondum plebejo aditum fuiſſe ad ſummum honorem, et tollendae ambitionis cauſa legem promulgant, ne cui album in veſtimentum addere petitionis liceat cauſa.*

26. *Aequorum Volſcorumque validi exercitus, lege ſacrata conſcripti, in Algidum conveniunt. T. Quinctius Cincinnatus et C. Julius Mento conſules ad alia discordes in uno adverſus Patrum voluntatem conſentiunt, ne dicant dictatorem: ſed tribuni pl., a Q. Servilio Priſco adpellati, eos cogunt ſenatui dicto audientes eſſe. Quinctius A. Poſtumium Tubertum, ſocerum ſuum, ſeveriſſimi imperii virum, dictatorem dicit.* 27. *Ludi magni tumultus cauſa voti. Caſtra Quinctii coſ. noctu obpugnata, et hoſtilia a M. Geganio capta.* 28. *Volſci, Vectio Meſſio duce, fortiter pugnant.* 29. *Caſtris exuuntur et venumdantur. Dictator triumphans invehitur Vrbem. Ab eodem filium, injuſſu patris pugnantem, ſecuri percuſſum quidam tradunt. Karthaginienſes exercitum trajiciunt in Siciliam.* 30. *Induciae Aequis datae.*

Pertinax in Volſcis certamen inter pacis belli-que auctores. Lex lata de multctarum aeſtimatione. Siccitas et morbi. Sacra peregrina. Bellum Vejentibus indictum. 31. Tribuni mil. conſ. pot. quatuor creati, et tres ob discordiam ab hoſtibus fuſi. Poſcitur dictator, qui tamen non niſi ab conſule dici poteſt. Eam religionem eximunt augures, et Mam. Aemilius ab A. Cornelio Coſſo trib. mil., qui Vrbi praeeſt, dictator, et hic ab illo magiſter equitum dicitur. Fidenates Vejentibus ſeſe conjungunt. 32. Dictator trepidam civitatem, ad concionem advocatam, oratione increpat caſtraque locat prope Fidenas. 33. Fidenates erumpunt facibus armati. Vejentes fuſi Tiberim petunt. Fidenates in fluvium et urbem compelluntur. 34. Vrbs caſtraque capta et direpta. Triumphus dictatoris. 35. Induciae Vejentibus Aequisque datae. Ludi, bello voti. Conciones ſeditioſae tribunorum pl. indignantium, plebejos non admitti ad ſummos honores. 36. Conſularia habentur comitia ob metum belli cum Volſcis gerendi.

37. Capua ab Samnitibus capta. Bellum Volſcum, male geſtum a C. Sempronio Atratino coſ. 38. Pugnam reſtituit Sex. Tempanius, decurio equitum. 39. Nox eam dirimit. Vtraque caſtra deſeruntur. Tempanius, ab ſuis excluſus, tumulum obcupat, noctuque degreſſus in caſtra et inde ad Vrbem pergit. 40. Pavor ibi et mox gaudium, equitibus procul viſis. Tribuni pl. Tempanium vocari jubent. 41. Is viſa ſibique nota incomte, et multa quoque in laudem conſulis, nihil vani in ſuam dicit. Interea conſul advenit, non ab ſe magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. M. Poſtumius et T. Quinctius Pennus, qui ad Vejos nuper res male geſſerant, rei fiunt. 42. L. Hor-

Hortensius trib. pl. Sempronio diem dicit; sed mitigatur, quatuor conlegis, Tempanio, Sellio, Antistio Icilioque, pro imperatore suo deprecantibus.

43. *Aequi a Fabio fusi. Interregna certaminaque consulum et tribunorum pl., illis flagitantibus, ut praeter duos urbanos quaestores duo sibi ad ministeria belli praesto sint; his, ut pars quaestorum ex plebe fiat. Postremo L. Papirius Mugillanus interrex medio consilio copulat concordiam, suadens, ut IV quaestores promiscue de plebe ac Patribus fiant libero populi subfragio.* 44. *Quaestores creantur omnes patricii, comitia eorum habente A. Sempronio Atratino, tribuno mil. cons. pot. Hinc ira tribunorum pl. flectitur in C. Sempronium, patruelem Atratini, qui adcusatur iterum et damnatur. Postumia, virgo Vestalis, rea propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem deceat. Cumae a Campanis captae.* 45. *Conjuratio servorum obpressa. Bellum cum Aequis et Lavicanis, Altercationem tribunorum mil. cons. pot., quorum nemo Vrbi praeesse vult, Q. Servilius dirimit patria majestate.* 46. *Certamina ducum Rom. multo majora in castris, quam in Vrbe. Funduntur ab Aequis et postero die, castris desertis, Tusculum confugiunt. Q. Servilius Priscus a filio suo C. Servilio dictator, et hic ab eo magister equitum dicitur.* 47. *Vincit Aequos et Lavicos expugnat: quo colonia deducitur.* 48. *Spurii Maecilius Metiliusque tribuni pl. promulgata lege agraria turbas excitant: sed Patres, auctore Ap. Claudio, nepote decemviri, conlegas eorum ad intercessionem comparant.* 49. *Bolae bis capiuntur, et M. Postumius Regillensis, tribunus mil. cons. pot., exercitum praeda ei promissa fraudat. Idem, ab con-*

conlegis propter ſeditiones tribunicias arceſſitus, in coucione populi, L. Sextio trib. pl. rogationem de colonis Bolas mittendis denuo laturum ſe profitente: Malum quidem militibus meis, inquit, niſi quieverint. Quam ſtolidam inhumanamque vocem acerbe increpat Sextius. 50. *Inde tumultus in caſtris, ubi Poſtumius crudelibus ſubpliciis aſperiora facit omnia, et poſtremo ab exercitu ſuo lapidibus cooperitur. Certamina in Vrbe et interregnum.* 51. *Quaeſtio Poſtumianae caedis mandatur conſulibus, qui ſumma moderatione per paucorum ſubplicium rem transigunt. Plebs tamen aegerrime fert, leges de ſubpliciis ſuis latas confeſtim exerceri, aliasque de commodis ſuis, de agro Bolano et inpr. publico dividendo, promulgatas tam diu irritas jacere. Ferentinum captum.* 52. *L. Icilius trib. pl. ſeditiones ciet agrariis legibus promulgandis. Peſtis et inopia frugum.* 53. *Delectum, indictum ob bellum Aequicum, inpedit M. Maenius trib. pl., legis agrariae lator; cui tamen IX conlegae intercedunt. C. Valerius Potitus coſ. recipit Carventanam arcem, ab hoſtibus obcupatam, praedamque ſub haſta venditam in aerarium redigere quaeſtores jubet.*

54. *Tres plebeji quaeſtores, et tres Icilii tribuni plebis. Fremunt Patres tenduntque ad conſulum comitia.* 55. *Volſci et Aequi bellum reparant et Carventanam arcem obpugnant. Turbae domeſticae. Patres comitia tribunis militum creandis edici patiuntur, ſed ea lege, ne cujus ratio habeatur, qui eo anno tribunus plebis ſit. Verrugo recepta, et praedae in Aequis Volſcoque agro ingentes factae.* 56. *Tribuni mil. conſ. pot. contra ſpem omnium tres patricii creantur, arte a patriciis adhibita. Bellum a Volſcis Aequisque inlatum. Discordia Patrum de*

de dictatore dicendo. 57. *C. Servilius Ahala tribunus mil. conſ. pot. dictatorem dicit conlegam P. Cornelium Coſſum, et ab eo magiſter equitum creatur. Volſci ad Antium caeſi. Tribuni mil. conſ. pot. IV creantur patricii nova Patrum arte.* 58. *Vejentium legatio de pace. Praeſidium Verrugine amiſſum. Superbum reſponſum Vejentis ſenatus bellumque iis indictum.*

59. *Volſcum bellum. Anxur captum direptumque. Senatus decernit, ut ſtipendium miles de publico adcipiat.* 60. *Hinc multiplex plebis gaudium, et calumniae tribunorum pl. Tributum indicitur, quod Patres primi conferunt: unde certamen conferendi oritur.* 61. *Veji circumſeſſi. Victi Volſci. Artena capta dirutaque.*

I. Hos ſequuti M. Genucius et C. Curtius conſules. Fuit annus domi foriſque infeſtus. Nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari ſanguinem ſuum Patres, confundique jura gentium rebantur: et mentio, primo ſenſim inlata a tribunis, ut alterum ex plebe conſulem liceret fieri, eo proceſſit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo poteſtas eſſet, ſeu de plebe, ſeu de Patribus vellet, conſules faciendi.* Id vero ſi fieret, non vulgari modo cum infimis, ſed prorſus auferri a primoribus ad plebem, ſummum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati deſciſſe, et Vejentes depopulatos extrema agri Romani, et

et Volfcos Aequosque ob communitam Verruginem fremere. Adeo vel infelix bellum ignominiofae paci praeferebant. His itaque in majus etiam adceptis, ut inter ftrepitum tot bellorum conticefcerent actiones tribuniciae, delectus haberi, bellum armaque vi fumma adparari jubent; fi quo intentius poffit, quam T. Quinctio confule adparatum fit. Tum C. Canulejus, pauca in fenatu vociferatus, *nequidquam territando confules avertere plebem a cura novarum legum; numquam eos fe vivo delectum habituros, antequam ea, quae promulgata ab fe conlegisque effent, plebes fciviffet;* confeftim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et confules fenatum in tribunum, et tribunus populum in confules incitabat. Negabant confules, *jam ultra ferri poffe furores tribunicios. Ventum jam ad finem effe; domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam confulum, culpa adcidere. Cujus rei praemium fit in civitate, eam maximis femper auctibus crefcere: fic pace bonos, fic bello fieri. Maximum Romae praemium feditionum effe: id et fingulis univerfisque femper honori fuiffe. Reminifcerentur, quam majeftatem fenatus ipfi a patribus adcepiffent, quam liberis tradituri effent, ut, quemadmodum plebs, gloriari poffet, auctiorem ampliorcmque effe. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices feditiones, tam honorati feditionum auctores effent. Quas quantasque res C. Canulejum adgreffum? conluvionem gentium, perturbationem aufpiciorum publicorum privatorumque adferre, ne quid finceri, ne quid incontaminati fit: ut, difcrimine omni fublato, nec fe quisquam, nec fuos noverit. Quam enim aliam vim connubia promifcua habere, nifi ut ferarum*

pro-

prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus ſit, ignoret, cujus ſanguinis, quorum ſacrorum ſit; dimidius Patrum ſit, dimidius plebis, ne ſecum quidem ipſe concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad conſulatum vulgi turbatores adcingi; et primo, ut alter conſul ex plebe fieret, id modo ſermonibus tentaſſe: nunc rogari, ut, ſeu ex patribus, ſeu ex plebe velit, populus conſules creet: et creaturos haud dubie ex plebe ſeditioſiſſimum quemque. Canulejos igitur Iciliosque conſules fore. Ne id Jupiter optimus maximus ſineret, regiae majeſtatis imperium eo recidere: et ſe millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, ſi divinaſſent, concedendo omnia non mitiorem in ſe plebem, ſed aſperiorem alia ex aliis iniquiora poſtulando, quum prima inpetraſſet, futuram, primo quamlibet dimicationem ſubituros fuiſſe potius, quam eas leges ſibi inponi paterentur. Quia tum conceſſum ſit de tribunis, iterum conceſſum eſſe. Finem non fieri poſſe. In eadem civitate tribunos plebis et Patres eſſe: aut hunc ordinem, aut illum magiſtratum tollendum eſſe: potiusque ſero, quam numquam obviam eundum audaciae temeritatique. Illine ut inpune primo discordias ſerentes concitent finitima bella, deinde adverſus ea, quae concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hoſtes tantum non arceſſierint, exercitus conſcribi adverſus hoſtes non patiantur? Sed audeat Canulejus in ſenatu proloqui, ſe, niſi ſuas leges tamquam victoris Patres adcipi ſinant, delectum haberi prohibiturum. Quid eſſe aliud, quam minari, ſe proditurum patriam? obpugnari atque capi paſſurum? quid eam vocem animorum,

non

non plebi Romanae, ſed Volſcis et Aequis et Vejentibus adlaturam? Nonne, Canulejo duce, ſe ſperaturos Capitolium atque arcem ſcandere poſſe, ſi Patribus tribuni, cum jure ac majeſtate adempta, animos etiam eripuerint? Conſules paratos eſſe duces prius adverſus ſcelus civium, quam adverſus hoſtium arma.

III. Quum maxime haec in ſenatu agerentur, Canulejus pro legibus ſuis et adverſus conſules ita diſſeruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una ſecum urbe intra eadem moenia viveretis, ſaepe equidem et ante videor animadvertiſſe; nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes noſtras coorti ſunt. Quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum eſſe, et, ſi non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari ſolet. Nos quidem civitatem, quae plus quam connubium eſt, hoſtibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; ſed id, quod populi eſt, repetimus atque uſurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem eſt, cur coelum ac terras miſceant? cur in me inpetus modo paene in ſenatu ſit factus? negent ſe manibus temperaturos, violaturosque denuntient ſacroſanctam poteſtatem? Si populo Romano liberum ſuffragium datur, ut, quibus velit, conſulatum mandet, et non praeciditur ſpes plebejo quoque, ſi dignus ſummo honore erit, apiſcendi ſummi honoris, ſtare urbs haec non poterit? de imperio actum eſt? et perinde hoc valet, plebejusne conſul fiat, tamquam ſervum aut libertinum aliquis conſulem futurum dicat? Ecquid ſentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis hujus partem, ſi liceat, adimant. Quod*

ſpi-

ſpiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (ſi Diis placet) nefas ajunt eſſe, conſulem plebejum fieri. Obſecro vos, ſi non ad faſtos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem ſcimus, quae omnes peregrini etiam ſciunt? conſules in locum regum ſubceſſiſſe? nec aut juris, aut majeſtatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En umquam creditis fando auditum eſſe, Numam Pompilium, non modo non patricium, ſed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro adcitum, populi juſſu, Patribus auctoribus, Romae regnaſſe? L. deinde Tarquinium, non Romanae modo, ſed ne Italicae quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium poſt hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre ſerva, ingenio, virtute regnum tenuiſſe? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipſe Romulus, parens urbis, in ſocietatem regni adcepit? Ergo, dum nullum faſtiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Poeniteat nunc vos plebeji conſulis, quum majores noſtri advenas reges non faſtidierint, et ne regibus quidem exactis clauſa urbs fuerit peregrinae virtuti. Claudiam certe gentem poſt reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo adcepimus, ſed etiam in patriciorum numerum? Ex peregrinone patricius, deinde conſul fiat? civis Romanus ſi ſit ex plebe, praeciſa conſulatus ſpes erit? Vtrum tandem non credimus fieri poſſe, ut vir fortis ac ſtrenuus, pace belloque bonus, ex plebe, ſit Numae, L. Tarquinio, Ser. Tullio ſimilis? An ne, ſi ſit, quidem ad gubernacula rei publicae adcedere eum patiemur? potiusque decemviris, teterrimis mortalium,

lium, qui tamen omnes ex Patribus erant, quam optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, quod nondum est factum, (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. Census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules numquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud patres esse coepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e re publica sustulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, in inmensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exsilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? Ne adfinitatibus, ne propinquitatibus inmisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi: sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe,*

neque

neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebejus patriciae virgini vim adferret: patriciorum ista libido est. Nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminae convenisset domum, nuberet, ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimae vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebejam patricius duxerit, si patriciam plebejus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quidquam est, praeterquam ut hominum, ut civium numero simus. Nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. *Denique utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus aequa libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. An, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? et simul ego tribunus vocare tribus in subfragium coepero; tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istae minae adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis?*

 sci-

ſcilicet, quia nobis conſultum volebatis, certamine abstinuiſtis. An ideo non eſt dimicatum, quod, quae pars firmior, eadem modeſtior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. Animos veſtros illi tentabunt ſemper, vires non experientur. Itaque ad bella iſta, ſeu falſa, ſeu vera ſunt, conſules, parata vobis plebes eſt, ſi, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; ſi coaleſcere, ſi jungi miſcerique vobis privatis neceſſitudinibus poſſunt; ſi ſpes, ſi aditus ad honores viris ſtrenuis et fortibus datur; ſi in conſortio, ſi in ſocietate rei publicae eſſe, ſi, quod aequae libertatis eſt, in vicem annuis magiſtratibus parere atque imperitare licet. Si haec inpediet aliquis, ferte ſermonibus, et multiplicate fama bella; nemo eſt nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro ſuperbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii ſocietas eſt.

VI. Quum in concionem et conſules proceſſiſſent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertiſſet; interroganti tribuno, *cur plebejum conſulem fieri non oporteret?* ut fortaſſe vere, hic parum utiliter in praeſens certamen reſpondit, *quod nemo plebejus auſpicia haberet. Ideoque decemviros connubium diremiſſe, ne incerta prole auſpicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarſit, quod auſpicari, tamquam inviſi Diis inmortalibus, negarentur poſſe. Nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta eſſet, et ipſa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, conſenſere: ita maxime rati contentionem de plebejis conſulibus tribunos aut totam depoſituros, aut poſt bellum dilaturos eſſe; contentamque interim con-

connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canulejus victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, adcensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum inpediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. Adparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum Cincinnatique et Capitolini sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos adcepissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. Eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. Quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiose dixerat aut fecerat, quam maxime tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, inritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. Postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione rei publicae viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto judicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebejorum esset. Hanc modestiam aequitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit?

VII. Anno trecenteſimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro conſulibus magiſtratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Caecilius; quorum in magiſtratu concordia domi pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adjectum Aequorum Volſcorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo conſules obire tot ſimul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, ſine mentione promulgatae legis de conſulibus creandis ex plebe, et imperio et inſignibus conſularibus uſos. Non tamen pro firmato jam ſtetit magiſtratus ejus jus; quia tertio menſe, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepiſſet. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, ſi demeretur ea, in foedere atque amicitia manſuros, reſtituto agro, adpareret. Ab ſenatu reſponſum eſt, *judicium populi reſcindi ab ſenatu non poſſe, practerquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiae etiam ordinum cauſa. Si Ardeates ſua tempora exſpectare velint, arbitriumque ſenatui levandae injuriae ſuae permittant, fore, ut poſtmodo gaudeant, ſe irae moderatos; ſciantque, Patribus aeque curae fuiſſe, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna eſſet.* Ita legati, quum ſe rem integram relaturos dixiſſent, comiter dimiſſi. Patricii, quum ſine curuli magiſtratu res publica eſſet, coiere, et interregem creavere. Contentio, conſulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac ſenatus, conſulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia

et

et plebs, patriciis ſeu hunc ſeu illum delatura honorem, fruſtra certare ſuperſedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio ſui, quam quibus ut indigni praeterirentur. Tribuni quoque plebis certamen ſine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex conſules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His conſulibus cum Ardeatibus foedus renovatum eſt. Idque monimenti eſt, conſules eos illo anno fuiſſe, qui neque in annalibus priſcis, neque in libris magiſtratuum inveniuntur. Credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac ſi totum annum in imperio fuerint, ſubſectis his conſulibus, praetermiſſa nomina conſulum horum. Licinius Macer auctor eſt, et in foedere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetae inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis oſtentati eſſent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (ſeu tribunos modo, ſeu tribunis ſubſectos conſules quoque habuit) ſequitur annus haud dubiis conſulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum conſulibus. Idem hic annus cenſurae initium fuit, rei a parva origine ortae: quae deinde tanto incremento aucta eſt, ut morum diſciplinaeque Romanae penes eam regimen, ſenatus, equitumque centuriae, decoris dedecorisque diſcrimen ſub ditione ejus magiſtratus, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani ſub nutu atque arbitrio eſſent. Ortum autem initium rei eſt, quod in populo, per multos annos incenſo, neque differri cenſus poterat, neque conſulibus, quum tot populorum bella inminerent, operae erat id negotium agere. Mentio inlata ab ſenatu eſt, *Rem operoſam ac mi-*

nime conſularem ſuo proprio magiſtratu egere: cui ſcribarum miniſterium, cuſtodiaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulae cenſendi ſubjiceretur. Et Patres, quamquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magiſtratus in re publica eſſent, laeti adcepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui praeeſſent, ipſi honori jus majeſtatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis neceſſariam, quam ſpecioſi miniſterii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adverſarentur, haud ſane tetendere. Quum a primoribus civitatis ſpretus honor eſſet, Papirium Semproniumque, quorum de conſulatu dubitabatur, ut eo magiſtratu parum ſolidum conſulatum explerent, cenſui agendo populus ſubfragiis praefecit. Cenſores ab re adpellati ſunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima ſocietate renovatoque foedere recenti auxilium prope everſae urbi inplorantes. Frui namque pace, optimo conſilio cum populo Romano ſervata, per inteſtina arma non licuit; quorum cauſa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quaeque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeji generis, maxime forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipſi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus. Adjuvabant eum optimatium ſtudia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. Nobilis ſuperior judicio matris eſſe, quae quam ſplendi-

dissimis nuptiis jungi puellam volebat. Tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. Postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. Sed vis potentior fuit. Namque tutores, inter suae partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. Adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur adcensum injuria juvenem. Fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. Vrbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat. Nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. Optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci duce Aequo Cloelio Ardeam venere, et moenibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitique jam die curare corpora milites jubet. Quarta deinde vigilia signa profert: coeptumque opus adeo ac properatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. Et alia parte consul muro Ardeae brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

X. Volfcus imperator, qui ad eam diem, non commeatu praeparato, fed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluiffet militem, poftquam feptus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad conloquium confule evocato, *fi folvendae obfidionis caufa venerit Romanus, abducturum fe inde Volfcos*, ait. Adverfus ea conful, *victis conditiones adcipiendas effe, non ferendas*, refpondit; *neque, ut venerint ad obpugnandos focios populi Romani fuo arbitrio, ita abituros Volfcos effe. Dedi imperatorem, arma poni*, jubet, *fatentes victos fe effe, et imperio parere. Aliter tam abeuntibus quam manentibus fe hoftem infenfum, victoriam potius ex Volfcis, quam pacem infidam, Romam relaturum.* Volfci exiguam fpem in armis, alia undique abfciffa, quum tentaffent, praeter cetera adverfa loco quoque iniquo ad pugnam congreffi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine verfi, dedito imperatore traditisque armis, fub jugum miffi, cum fingulis veftimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. Et quum haud procul urbe Tufculo confediffent, vetere Tufculanorum odio inermes obpreffi dederunt poenas, vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae turbatas feditione res, principibus ejus motus fecuri percuffis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, compofuit: demtamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; fenatui fupereffe aliquid ad delendum publicae avaritiae monimentum videbatur. Conful triumphans in Vrbem redit, Cloelio duce Volfcorum ante currum ducto, praelatisque fpoliis, quibus dearmatum exercitum hoftium fub jugum miferat. Aequavit, quod haud facile eft, Quinctius conful togatus armati

mati gloriam conlegae: quia concordiae pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. Quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis, consulariter acta, verendum paene ipsum magis, quam honorem, faciebant. Eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules, quo majori gloriae rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cura subventum) eo inpensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatus consultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo praesidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Elva. Qui, per minime populare ministerium agro adsignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem obfendissent, ne primori-

moribus quidem Patrum ſatis adcepti, quod nihil gratiae cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, coloni adſcripti remanendo in colonia, quam teſtem integritatis juſtitiaeque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et inſequente anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Craſſo conſulibus. Ludi, ab decemviris, per ſeceſſionem plebis a Patribus, ex ſenatus conſulto voti, eo anno facti ſunt. Cauſa ſeditionum nequidquam a Poetelio quaeſita. Qui, tribunus plebis iterum ea ipſa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent conſules ad ſenatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuiſſet, ut conſulerentur Patres, conſulum an tribunorum placeret comitia haberi, conſules creari juſſi ſunt. Ludibrioque erant minae tribuni, denuntiantis ſe delectum inpediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli adparatu opus eſſet. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato conſulibus, multiplici clade ac periculo inſignis, ſeditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices adcepto. Vnum afuit bellum externum: quo ſi adgravatae res eſſent, vix ope Deorum omnium reſiſti potuiſſet. Coepere a fame mala, ſeu adverſus annus frugibus fuit, ſeu dulcedine concionum et Vrbis deſerto agrorum cultu: nam utrumque traditur. Et Patres plebem deſidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc neglegentiam conſulum adcuſabant. Poſtremo perpulere plebeji, haud adverſante ſenatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo magiſtratu ad cuſtodiam libertatis futurus, quam ad curationem miniſterii ſui: quamquam poſtremo

anno-

annonae quoque levatae haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonae fecisset, et, revolutus ad dispensationem inopiae, profiteri cogendo frumentum et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando, inde et objiciendo irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis temporibus, praedives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est adgressus. Frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coemto, (quae, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam inpedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit plebemque, hoc munere delenitam, quacumque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere. Et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto adparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, praemium fore. Jam comitia consularia instabant. Quae res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, obpressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime obportunus vir novanti res: conlega

lega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. Et L. Minucius praefectus annonae, feu refectus, feu, quoad res pofceret, in incertum creatus. Nihil enim conftat, nifi in libros linteos utroque anno relatum inter magiftratus praefecti nomen. Hic Minucius, eamdem publice curationem agens, quam Maelius privatim agendam fusceperat, quum in utraque domo genus idem hominum verfaretur, rem compertam ad fenatum refert, *Tela in domum Maelii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni confilia effe. Tempus agendae rei nondum ftare; cetera jam conveniffe; et tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis minifteria effe. Serius fe pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor effet, ea deferre.* Quae poftquam funt audita, et undique primores Patrum et prioris anni confules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo paffi effent fieri, et novos confules, quod exfpectaffent, donec a praefecto annonae tanta res ad fenatum deferretur, quae confulem non auctorem folum defideraret, fed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *confules immerito increpari,* ait, *qui, conftricti legibus de provocatione ad diffolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magiftratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. Opus effe non forti folum viro, fed etiam libero exfolutoque legum vinculis. Itaque fe dictatorem L. Quinctium dicturum. Ibi animum parem tantae poteftati effe.* Adprobantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: et, *quid fibi vellent*, rogitare, *qui fe aetate exacta tantae dimicationi objicerent.* Dein, quum undique plus in illo fenili animo non confilii modo, fed

ſed etiam virtutis eſſe, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud inmeritis onerarent, et conſul nihil remitteret; precatus tandem Deos inmortales Cincinnatus, ne ſenectus ſua in tam trepidis rebus damno dedecorive rei publicae eſſet, dictator a conſule dicitur. Ipſe deinde C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dicit.

XIV. Poſtero die, diſpoſitis praeſidiis, quum in forum deſcendiſſet, converſaque in eum plebs novitate rei ac miraculo eſſet, et Maeliani atque ipſe dux eorum in ſe intentam vim tanti imperii cernerent; expertes conſiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majeſtatem, aut Quinctium poſt octogeſimum annum rectorem rei publicae quaeſiſſet*, rogitarent; miſſus ab dictatore Servilius magiſter equitum ad Maelium, *Vocat te*, inquit, *dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet*, quaereret; Serviliusque *cauſam dicendam eſſe* proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad ſenatum, diluendum;* tunc Maelius recipere ſe in catervam ſuorum, et primum circumſpectans tergiverſari: poſtremo, quum adparitor juſſu magiſtri equitum duceret, ereptus a circumſtantibus, fugiensque, fidem plebis Romanae inplorare: et obprimi ſe conſenſu Patrum dicere, quod plebi benigne feciſſet: orare, ut opem ſibi ultimo in diſcrimine ferrent, neve ante oculos ſuos trucidari ſinerent. Haec eum vociferantem adſequutus Ahala Servilius obtruncat: reſperſusque cruore obtruncati, ſtipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Maelium, repulſo adparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, eſto, liberata re publica.*

XV.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta exiſtimatione facti ad concionem vocari juſſit; et, *Maelium jure caeſum* pronuntiavit, *etiam ſi regni crimine inſons fuerit; qui vocatus a magiſtro equitum ad dictatorem non veniſſet. Se ad cauſam cognoſcendam conſediſſe; qua cognita, habiturum fuiſſe Maelium ſimilem cauſae fortunam. Vim parantem, ne judicio ſe committeret, vi coercitum eſſe. Nec cum eo, tamquam cum cive, agendum fuiſſe; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos ſciret, eodemque anno ſororis filios regis et liberos conſulis liberatoris patriae, propter pactionem indicatam recipiendorum in Vrbem regum, a patre ſecuri eſſe percuſſos; ex qua Collatinum Tarquinium conſulem nominis odio abdicare ſe magiſtratu atque exſulare juſſum; in qua de Sp. Caſſio, poſt aliquot annos, propter conſilia inita de regno ſubplicium ſumtum; in qua nuper decemviros bonis, exſilio, capite mulctatos ob ſuperbiam regiam: in ea Sp. Maelius ſpem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; ſed tamen Claudios, Caſſios, conſulatibus, decemviratibus, ſuis majorumque honoribus, ſplendore familiarum ſuſtuliſſe animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam ſperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris ſperaſſe libertatem ſe civium ſuorum emiſſe, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in ſervitutem perlici poſſe: ut, quem ſenatorem concoquere civitas vix poſſet, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, inſignia atque imperium habentem. Non pro ſcelere id magis, quam pro monſtro, habendum.*

Nec

Nec ſatis eſſe ſanguine ejus expiatum, niſi tecta parietesque, intra quae tantum amentiae conceptum eſſet, disſiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. Jubere itaque, quaeſtores vendere ea bona atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monimento area eſſet obpreſſae nefariae ſpei, dirui extemplo juſſit. Id Aequimaelium adpellatum eſt. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam eſt donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Maelianum, aſſibus in modios aeſtimatum, plebi diviſit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transiſſe a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum ſeditionem, motam ex Maeliana caede, ſedaſſe, invenio. Ceterum vix credibile eſt, numerum tribunorum Patres augeri paſſos, idque potiſſimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem conceſſum ſemel obtinuiſſe, aut certe tentaſſe. Sed ante omnia refellit falſum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis conlegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Junius, Sext. Titinius, ſoli ex conlegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Maelii non deſtiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam conſulum, comitia haberentur; haud dubii, quin ſex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeji aliqui, profitendo ſe ultores fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos conſulari poteſtate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturae invi-

invidia tumultus quaerebatur. Praelatus ſuffragiis Quinctio Mam. Aemilius, vir ſummae dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magiſtratu Fidenae, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni ſcelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Antium, L. Roſcium, legatos Romanos, cauſam novi conſilii quaerentes, juſſu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. In teſſerarum proſpero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi juſſiſſe videretur, ab Fidenatibus exceptam, cauſam mortis legatis fuiſſe. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum ſociorum, conſulentium de caede ruptura jus gentium, non averſum ab intentione luſus animum: nec deinde in horrorem verſum facinus. Propius eſt fidem, obſtringi Fidenatium populum, ne reſpicere ſpem ullam ab Romanis poſſet, conſcientia tanti ſceleris voluiſſe. Legatorum, qui Fidenis caeſi erant, ſtatuae publice in Roſtris poſitae ſunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab cauſa etiam tam nefanda bellum exorſis, atrox dimicatio inſtabat. Itaque ad curam ſummae rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controverſiae fuit, quin conſules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde geſſit, adpellatum. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium ſecundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amiſſis dolor, quam laetitia fuſis hoſtibus fuit. Et ſenatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium juſſit. Is magiſtrum equitum ex conlegio prioris anni, quo ſimul tribuni militum conſulari poteſta-

teſtate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a conſulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amiſſorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum ſequi ſe dictator juſſit. Quum poteſtas major, tum vir quoque pŏteſtati par, hoſtes ex agro Romano trans Anienem ſubmovere: collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes caſtra; nec ante in campos degreſſi ſunt, quam legiones auxilio Faliſcorum venerunt. Tum demum caſtra Etruſcorum pro moenibus Fidenarum poſita. Et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes conſedit in utriusque ripis amnis, qua ſequi munimento poterat, vallo interpoſito. Poſtero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hoſtes variae fuere ſententiae. Faliſcus, procul ab domo militiam aegre patiens, ſatisque fidens ſibi, poſcere pugnam: Vejenti Fidenatique plus ſpei in trahendo bello eſſe. Tolumnius, quamquam ſuorum magis placebant conſilia, ne longinquam militiam non paterentur Faliſci, poſtero die ſe pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectaſſet pugnam hoſtis, animi adceſſere: poſteroque die, jam militibus caſtra urbemque ſe obpugnaturos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina caſtra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem caſtra Romana adgrederentur, poſt montes circummiſit. Trium populorum exercitus ita ſtetit inſtructus, ut dextrum cornu Vejentes, ſiniſtrum Faliſci tenerent, medii Fidenates eſſent. Dictator dextro cornu adverſus Faliſcos, ſiniſtro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit ſigna. Ante mediam aciem cum equitatu

magifter equitum proceffit. Parumper filentium et quies fuit, nec Etrufcis, nifi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam refpectante, ut ab auguribus, fimul aves rite admififfent, ex composito tolleretur fignum. Quod fimul confpexit, primos equites clamore fublato in hoftem emifit. Secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etrufcae fustinuere inpetum Romanorum. Eques maxime refiftebat; equitumque longe fortiffimus ipfe rex, ab omni parte effufe fequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Coffus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, ampliffimum adceptum, majus auctiusque reliquit pofteris. Is quum ad inpetum Tolumnii, quacumque fe intendiffet, trepidantes Romanas videret turmas, infignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognoffet, *Hiccine eft*, inquit, *ruptor foederis humani violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam, (fi modo fancti quidquam in terris effe Dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus fubditis, infefta cufpide in unum fertur hoftem. Quem quum ictum equo dejeciffet, confeftim et ipfe hafta innifus fe in pedes excepit. Adfurgentem ibi regem umbone refupinat, repetitumque faepius cufpide ad terram adfixit. Tum exfangui detracta fpolia; caputque abfciffum victor fpiculo gerens, terrore caefi regis hoftes fundit. Ita equitum quoque fufa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis inftat, et ad caftra compulfos caedit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Coffus, Tiberim cum equitatu trans-

transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali, cum triariis repente invadit. Quo pavore injecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatus consulto jussuque populi triumphans in Vrbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. In eum milites carmina incondita, aequantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quae, prima Opima adpellata, sola ea tempestate erant, cum sollemni dedicatione dono fixit. Averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. Ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit, nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Caesarem,

ipſius templi auctorem, ſubtrahere teſtem. Qui ſi ea in re ſit error, quod tam veteres annales, quodque magiſtratuum libri, quos linteos in aede repoſitos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono poſt demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Coſſum conſulem habeant, exiſtimatio communis omnibus eſt. Nam etiam illud adcedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri poſſet, quod inbelle triennium ferme peſtilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium conſulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funeſti, nihil praeter nomina conſulum ſubgerant. Tertius ab conſulatu Coſſi annus tribunum eum militum conſulari poteſtate habet; eodem anno magiſtrum equitum: quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem. Ea libera conjectura eſt. Sed, ut ego arbitror, vana verſare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnae, recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis, Jovem prope ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſe A. Cornelium Coſſum Conſulem ſcripſerit.

XXI. M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliſcum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hoſtis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. Vrbes tamen non obpugnatae, quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quaeſitae ſunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum ſe aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falſis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati objiciens. Quae vaniora ad

popu-

populum ipſo auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingraveſcens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta. Obſecratio itaque a populo, duumviris praeeuntibus, eſt facta. Peſtilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio conſulibus, tantum metum vaſtitatis in Vrbe agrisque fecit, ut non modo praedandi cauſa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi eſſet; ſed ultro Fidenates, qui ſe primo aut oppido aut montibus aut muris tenuerant, populabundi deſcenderent in agrum Romanum. Deinde, Vejentium exercitu adcito, (nam Faliſci perpelli ad inſtaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque ſociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta ſigna habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in Vrbe, eſt. Julius conſul in aggere murisque explicat copias. A Virginio ſenatus in aede Quirini conſulitur. Dictatorem dici Q. Servilium placet; cui Priſco alii, alii Structo fuiſſe cognomen tradunt. Virginius, dum conlegam conſuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. Is ſibi magiſtrum equitum Poſtumum Aebutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adeſſe jubet. Quibuscumque vires ſubpetebant ad arma ferenda, praeſto fuere: ſigna ex aerario promta feruntur ad dictatorem. Quae quum agerentur, hoſtes in loca altiora conceſſere. Eo dictator agmine infeſto ſubit: nec procul Nomento ſignis conlatis, fudit Etruſcas legiones, compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque ſcalis capi poterat urbs alta et munita;

 ne-

neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiae quoque, abunde ex ante convecto subficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. Ipse, diversissimis locis subeundo ad moenia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis subcederent ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab sensu operis hostes avertebat; donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt; ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. Ceterum in tam discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimilat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: et Tubero incertus veri est. Sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli; quamquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duae civitates, legatis circa duodecim populos missis, inpetrassent, ut ad Voltumnae fanum indiceretur

omni

omni Etruriae concilium: velut magno inde tumultu inminente, ſenatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici juſſit. Ab eo A. Poſtumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus; bellumque tanto majore, quam proximo, conatu adparatum eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exſpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renuntiatum a mercatoribus eſſet, negata Vejentibus auxilia, juſſosque ſuo conſilio bellum initum ſuis viribus exſequi, nec adverſarum rerum quaerere ſocios, cum quibus ſpem integram communicati non ſint: tum dictator, ne nequidquam creatus eſſet, materia quaerendae bello gloriae ademta, in pace aliquid operis edere, quod monimentum eſſet dictaturae, cupiens, cenſuram minuere parat: ſeu nimiam poteſtatem ratus, ſeu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, obſenſus. Concione itaque advocata, *rem publicam foris gerendam*, ait, *tutaque omnia praeſtanda, Deos inmortales ſuscepiſſe: ſe, quod intra muros agendum eſſet, libertati populi Romani conſulturum. Maximam autem ejus cuſtodiam eſſe, ſi magna imperia diuturna non eſſent; et temporis modus inponeretur, quibus juris inponi non poſſet. Alios magiſtratus annuos eſſe, quinquennalem cenſuram: grave eſſe, iisdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere. Se legem laturum, ne plus, quam annua ac ſemeſtris, cenſura eſſet.* Conſenſu ingenti populi legem poſtero die pertulit, et, *ut re ipſa*, inquit, *ſciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Depoſito ſuo magiſtratu, modo aliorum magiſtratui inpoſito, ſine alteri, cum gratulatione ac favore in-

ingenti populi domum eſt reductus. Cenſores, aegre paſſi, Mamercum, quod magiſtratum populi Romani minuiſſet, tribu moverunt, octuplicatoque cenſu aerarium fecerunt. Quam rem ipſum ingenti animo tuliſſe ferunt, cauſam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quamquam deminutum cenſurae jus noluiſſent, exemplo acerbitatis cenſoriae obſenſos: quippe quum ſe quisque diutius ac ſaepius ſubjectum cenſoribus fore cerneret, quam cenſuram geſturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a cenſoribus nullius auctoritate, praeterquam ipſius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, adſiduis concionibus prohibendo conſularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta eſſet, evicere tandem, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur: victoriae praemium, quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit. Omnes patricii creati ſunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Peſtilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. Aedis Apollini pro valetudine populi vota eſt. Multa duumviri ex libris, placandae Deum irae, avertendaeque a populo peſtis cauſa, fecere: magna tamen clades in Vrbe agrisque, promiſcue hominum pecorumque pernicie, adcepta. Famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam Pomptinumque agrum et Cumas, poſtremo in Siciliam quoque frumenti cauſa miſere. Conſularium comitiorum nulla mentio habita eſt. Tribuni militum conſulari poteſtate omnes patricii creati ſunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Poſtumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia

quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Aequorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnae, agitata. Ibi prolatae in annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequidquam Vejente populo querente, eamdem, qua Fidenae deletae sint, inminere Vejis fortunam. Interim Romae principes plebis, jam diu nequidquam inminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, coetus indicere in domos tribunorum plebei, ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. Multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeji magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei. Adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. Si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram subfragia esse, et parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendae ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis liceret causa. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti certamine Patres ac plebem adcendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: adparebatque, inritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. Quae ne libera essent, senatus consultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Aequis et Volscis Latini atque Hernici nuntiarant.

rant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere. Ibique seorsum Aequi, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quam umquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat. Eo plus nuntii terroris Romam adtulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi saepe victi populi, majore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarent: et aliquantum Romanae juventutis morbo absumtum erat. Ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus adpellat, ut in tanto discrimine rei publicae dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis secedunt, proque conlegio pronuntiant, *placere, consules senatui dicto audientes esse; si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt: proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciae potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate

ſtate ab tribuno conſules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci poſſent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter conlegas convenerat) T. Quinctio evenit. Is A. Poſtumium Tubertum, ſocerum ſuum, ſeveriſſimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magiſter equitum eſt dictus. Simul edicitur et juſtitium: neque aliud tota Vrbe agi, quam bellum adparari: cognitio vacantium militiae munere poſt bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. Et Hernicis Latinisque milites imperati. Vtrimque enixe obeditum dictatori eſt.

XXVII. Haec omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio conſule ad praeſidium Vrbis, et L. Julio magiſtro equitum ad ſubita belli miniſteria, ne qua res, qua eguiſſent in caſtris, moraretur, dictator, praeeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus cauſa vovit: profectusque ab Vrbe, diviſo cum Quinctio conſule exercitu, ad hoſtes pervenit. Sicut bina caſtra hoſtium, parvo inter ſe ſpatio diſtantia, viderant, ipſi quoque mille ferme paſſus ab hoſte, dictator Tuſculo, conſul Lanuvio, propiorem locum caſtris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio, non parvis modo excurſionibus ad proelia, ſed vel ad explicandas utrimque acies ſatis patentem, habebant. Nec, ex quo caſtris caſtra conlata ſunt, ceſſatum a levibus proeliis eſt; facile patiente dictatore, conferendo vires ſpem univerſae victoriae, tentato paullatim eventu certaminum, ſuos praecipere. Itaque hoſtes, nulla in proelio juſto relicta ſpe, noctu adorti caſtra conſulis, rem in caſum ancipitis eventus committunt. Clamor ſubito ortus non conſulis

ſulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, ſed dictatorem quoque ex ſomno excivit. Vbi praeſenti ope res egebant, conſul nec animo deſecit, nec conſilio: pars militum portarum ſtationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem caſtris, quo minus tumultus eſt, eo plus animadvertitur, quid opus facto ſit. Miſſo extemplo ad caſtra ſubſidio, cui Sp. Poſtumius Albus legatus praeficitur, ipſe parte copiarum parvo circuitu locum maxime ſecretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato averſum hoſtem invadat. Q. Sulpicium legatum praeficit caſtris: M. Fabio legato adſignat equites. Nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quae vel alius imperator prudens et inpiger in tali re praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit. Illud eximium conſilii animique ſpecimen, et neutiquam vulgatae laudis, quod ultro ad obpugnanda caſtra hoſtium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis miſit. Qui, poſtquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro ſe incautos neglectis vigiliis ſtationibusque, eſt adortus, prius paene cepit caſtra, quam obpugnari hoſtes ſatis ſcirent. Inde, fumo, ut convenerat, datum ſignum ubi conſpectum ab dictatore eſt, exclamat, capta hoſtium caſtra, nuntiarique paſſim jubet.

XXVIII. Et jam luceſcebat, omniaque ſub oculis erant: et Fabius cum equitatu inpetum dederat, et conſul eruptionem e caſtris in trepidos jam hoſtes fecerat. Dictator autem, parte altera ſubſidia et ſecundam aciem adortus, circumagenti ſe ad disſonos clamores ac ſubitos tumultus hoſti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam

in

in medio ad unum omnes poenas rebellionis dediſſent, ni Vectius Meſſius ex Volſcis, nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volventes ſuos increpans clara voce, *Hic praebituri*, inquit, *vos telis hoſtium eſtis indefenſi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intuliſtis; in otio tumultuoſi, in bello ſegnes? Quid hic ſtantibus ſpei eſt? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda eſt. Hac, qua me praegreſſum videritis, agite, qui viſuri domos, parentes, conjuges, liberos eſtis, ite mecum. Non murus, nec vallum; ſed armati armatis obſtant. Virtute pares, neceſſitate, quae ultimum ac maximum telum eſt, ſuperiores eſtis.* Haec loquutum exſequentemque dicta redintegrato clamore ſequuti, dant inpreſſionem, qua Poſtumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus ſuis, advenit: eoque omne proelium verſum eſt. Vni viro Meſſio fortuna hoſtium innititur. Multa utrimque vulnera, multa paſſim caedes eſt. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Vnus Poſtumius, ictus ſaxo, perfracto capite, acie exceſſit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope adfixum equo femur, non brachium abſciſum conſulem ex tam ancipiti proelio ſubmovit.

XXIX. Meſſium inpetus per ſtratos caede hoſtes cum globo fortiſſimorum juvenum extulit ad caſtra Volſcorum, quae nondum capta erant. Eodem omnis acies inclinatur. Conſul, effuſos usque ad vallum perſecutus, ipſa caſtra vallumque adgreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. Non ſegnior obpugnatio eſt, quam pugna fuerat. Conſulem ſignum quoque intra vallum injeciſſe ferunt,

quo

quo milites acrius ſubirent; repetendoque ſigno primam inpreſſionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in caſtra proelium intulerat. Tum abjici paſſim arma, ac dedi hoſtes coepti. Caſtrisque et his captis, hoſtes, praeter ſenatores omnes venumdati ſunt. Praedae pars ſua cognoſcentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem ſub haſta dictator vendidit: praepoſitoque conſule caſtris, ipſe, triumphans invectus Vrbem, dictatura ſe abdicavit. Egregiae dictaturae triſtem memoriam faciunt, qui filium ab A. Poſtumio, quod, occaſione bene pugnandi captus, injuſſu deceſſerit praeſidio, victorem ſecuri percuſſum tradunt. Nec libet credere; et licet, in variis opinionibus. Et argumento eſt, quod *imperia Manliana*, non *Poſtumiana*, adpellata ſint: quum, qui prior auctor tam ſaevi exempli foret, occupaturus inſignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioſo* quoque Manlio cognomen inditum; Poſtumius nulla triſti nota eſt inſignitus. C. Julius conſul aedem Apollinis, abſente conlega, ſine ſorte dedicavit: aegre id paſſus Quinctius, quum, dimiſſo exercitu, in Vrbem rediſſet, nequidquam in ſenatu eſt conqueſtus. Inſigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere viſum, quod Carthaginienſes, tanti hoſtes futuri, tum primum per ſeditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in Vrbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur; nec obtineri potuit. Conſules fiunt L. Papirius Craſſus, L. Julius. Aequorum legati foedus ab ſenatu quum petiſſent, et pro foedere deditio oſtentaretur, inducias annorum octo inpetraverunt. Volſcorum res, ſuper adceptam in Algido cladem, pertinaci certami-

tamine inter pacis bellique auctores in jurgia et ſeditiones verſa. Vndique otium fuit Romanis. Legem de multarum aeſtimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari conſules unius ex conlegio proditione excepiſſent, ipſi praeobcupaverunt ferre. Conſules L. Sergius Fidenas iterum, Hoſtus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his conſulibus. Sequuti eos conſules A. Cornelius Coſſus, T. Quinctius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excurſiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuiſſe: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permiſſa. Quidam Oſtiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuiſſent, parum conſtabat. Colonorum additus numerus, agerque iis bello interemtorum adſignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum eſt: nec coeleſtes modo defuerunt aquae, ſed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes ſubfecit amnes. Defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque ſtragem ſiti pecorum morientium dedit; ſcabie alia abſumta: vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agreſtes ingruerant ſervitiaque. Vrbs deinde inpletur. Nec corpora modo adfecta tabo, ſed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invaſit; novos ritus ſacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quaeſtui ſunt capti ſuperſtitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis ſacellisque peregrina atque inſolita piacula pacis Deum expoſcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, niſi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Irae adverſus Vejentes in inſe-

insequentem annum; C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. Fetiales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciaeque inde, non pax, facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen fetiales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatus consultum. Pervicere tribuni, denuntiando inpedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. Omnes centuriae jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. Ex iis Cossus praefuit Vrbi. Tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. Incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere obportune Vejentes: castra propinqua turbatos ac terga dantes adcepere. Plus itaque ignominiae, quam cladis, est adceptum. Moesta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. Et quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit; et ipse ab eo magister equi-

equitum eſt dictus. Adeo, ſimul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil cenſoria animadverſio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Vejentes, re ſecunda elati, miſſis circum Etruriae populos legatis, jactando tres duces Romanos ab ſe uno proelio fuſos, quum tamen nullam publici conſilii ſocietatem moviſſent, voluntarios undique ad ſpem praedae adſciverunt. Vni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tamquam niſi ab ſcelere bellum ordiri nefas eſſet, ſicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede inbutis armis, Vejentibus ſeſe conjungunt. Conſultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas ſedem belli caperent. Fidenae viſae obportuniores. Itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romae terror ingens erat. Adcito exercitu ab Vejis, eoque ipſo ab re male geſta perculſo, caſtra locantur ante portam Collinam, et in muris armati diſpoſiti, et juſtitium in foro, tabernaeque clauſae: fiuntque omnia caſtris, quam urbi, ſimiliora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, praeconibus per vicos dimiſſis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunae momentis ſuſpenſos gererent, ut, parva jactura adcepta, quae ipſa non virtute hoſtium, nec ignavia Romani exercitus, ſed discordia imperatorum, adcepta ſit, Vejentem hoſtem ſexies victum, pertimeſcant, Fidenasque prope ſaepius captas quam obpugnatas. Eosdem et Romanos et hoſtes eſſe, qui per tot ſaecula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. Se quoque eumdem dictatorem Mam. Aemilium eſſe, qui ante Vejentium Fidenatiumque, adjunctis Faliſcis, ad Nomentum exercitus fuderit: et magiſtrum equi-*

tum A. Cornelium eumdem in acie fore; qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, caedem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto melius de re publica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quam eos, qui, ob ereptum censurae regnum, labem secundae dictaturae suae inposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, laeva Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, obcultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum praecipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum. Tum ut memor regiae pugnae, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones inpetu ingenti confligunt. Romanus odio adcensus, inpium Fidenatem, praedonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda caede, respersos sanguine colono-

lonorum suorum, perfidos socios, inbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota conlucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio adcito, proelium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similius quam proelio, territum cesserat flammis, adcurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestraeque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissae excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. Frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus mixtusque fumo lucem ex oculis virorum equorumque aufert. Ea, quae militem terruerat, species nihil terruit equos. Ruinae igitur similem stragem eques, quacumque per-

vaſerat, dedit. Clamor deinde adcidit novus. Qui quum utramque mirabundam in ſe aciem vertiſſet, dictator exclamat; *Quinctium legatum et ſuos ab tergo hoſtem adortos:* ipſe, redintegrato clamore, infert acrius ſigna. Quum duae acies, duo diverſa proelia, circumventos Etruſcos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in caſtra retro, neque in montes, unde ſe novus hoſtis objecerat, iter fugae eſſet, et equitem paſſim liberi frenis distuliſſent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effuſi petunt. Fidenatium qui ſuperſunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam caedem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulſos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi laſſitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per caſtra in urbem. Eadem et Romanos ſequentes inpetus rapit: Quinctium maxime, et cum eo degreſſos modo de montibus, recentiſſimum ad laborem militem, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Hi, poſtquam mixti hoſtibus portam intravere, in muros evadunt; ſuisque capti oppidi ſignum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conſpexit, (jam enim et ipſe in deſerta hoſtium caſtra penetraverat) cupientem militem discurrere ad praedam, ſpe injecta majoris in urbe praedae, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abjectis armis, nihil praeter vitam petentes, dictatori deduntur. Vrbs caſtraque diripiuntur. Poſtero die ſingulis captivis ab equite ad centurionem ſorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis ſub corona venumdatis, exercitum victorem opulen-

lentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus adceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem aeque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus adcepimus, arctiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriae vanum titulum adpetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciae datae, et Aequis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum adparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosae tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in aeterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quae communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis*

modis plebis ageret: eo inpendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos ſperetur. Nihil non adgreſſuros homines, ſi magna conatis magna praemia proponantur. Vt quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adverſus quos tenderet, bello inexpiabili ſe perſecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo ſe honoratiorem fore, neque ſperandum, neque poſtulandum eſſe. Magnos animos magnis honoribus fieri. Neminem ſe plebejum contemturum, ubi contemni deſiſſent. Experiendam rem denique in uno aut altero eſſe, ſitne aliquis plebejus ferendo magno honori; an portento ſimile, miraculoque ſit, fortem ac ſtrenuum virum aliquem exſiſtere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum eſſe, ut tribuni militum conſulari poteſtate et ex plebe crearentur. Petiſſe viros domi militiaeque ſpectatos: primis annis ſugillatos, repulſos, riſui Patribus fuiſſe: deſiſſe poſtremo praebere ad contumeliam os. Nec ſe videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod numquam futurum ſit. Minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam ſi per indignitatem ipſorum praetereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum adſenſu auditae, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum ſe in magiſtratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum oſtentatae ſpes; et vectigali poſſeſſoribus agrorum impoſito, in ſtipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per diſceſſum hominum ab urbe, quum Patres clandeſtina denuntiatione revocati ad diem certam eſſent, ſenatus conſultum fieret, abſentibus tribunis ple-

plebi: ut, quoniam Volſcos in Hernicorum agros praedatum exiſſe fama eſſet, ad rem inſpiciendam tribuni militum proficiſcerentur, conſulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, praefectum Vrbis relinquunt, inpigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis inbutum odio tribunorum plebisque. Tribunis plebi nec cum abſentibus iis, qui ſenatus conſultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati conſules ſunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, ſed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruſcorum urbem, quae nunc Capua eſt, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero eſt) a campeſtri agro adpellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruſcis, in ſocietatem urbis agrorumque adcepti: deinde feſto die graves ſomno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna caede adorti. His rebus actis, conſules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magiſtratum obcepere. Jam non ſolum, qui ad id miſſi erant, retulerant, inminere Volſcum bellum; ſed legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, *Non ante umquam Volſcos nec ducibus legendis, nec exercitui ſcribendo, intentiores fuiſſe. Vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque adcipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec diſciplina rei militaris cedendum eſſe.* Haud vana adtulere: ſed nec perinde Patres moti ſunt; et C. Sempronius, cui ea provincia ſorti evenit, tamquam conſtantiſſimae rei, fortunae fretus, quod victoris populi adverſus victos dux eſſet, omnia temere ac neglegenter egit.

Adeo ut disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut saepe alias, virtutem est sequuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. Clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. Excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, inpar, segnius saepe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior inlatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, et incerti trepidant, adplicantque se turbae. Signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat. Tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus caedis hostium videre, quam fugae.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. Nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, praesenti animo subvenisset. Qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rem publicam vellent, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, *Nisi haec*, inquit, *armata cohors sistat inpetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. Ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. Quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum

mum laborem vident. Reſtituitur omnibus locis pugna, in quae eos inpetus tulit; nec dubium erat, quin, ſi tam pauci ſimul obire omnia poſſent, terga daturi hoſtes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla ſuſtinerentur, dat ſignum Volſcus imperator, ut parmatis, novae cohorti hoſtium, locus detur, donec inpetu inlati ab ſuis excludantur. Quod ubi eſt factum, interclusi equites: nec perrumpere eadem, qua transierant, poſſe; ibi maxime confertis hoſtibus, qua viam fecerant: et conſul legionesque Romanae, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortiſſimos viros interclusos obprimeret hoſtis, tendunt in quemcumque caſum. Diverſi Volſci hinc conſulem ac legiones ſuſtinere, altera fronte inſtare Tempanio atque equitibus. Qui quum ſaepe conati nequiſſent perrumpere ad ſuos, tumulo quodam occupato, in orbem ſe tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae finis ante noctem fuit. Conſul quoque, nusquam remiſſo certamine, dum quidquam ſuperfuit lucis, hoſtem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab inprudentia eventus utraque caſtra tenuit pavor, ut, relictis ſauciis et magna parte inpedimentorum, ambo pro victis exercitus ſe in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumſeſſus ultra mediam noctem eſt. Quo quum circumſedentibus nuntiatum eſſet, caſtra deſerta eſſe, victos rati ſuos, et ipſi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu inſidiarum ſuos ad lucem tenuit. Degreſſus deinde ipſe cum paucis ſpeculatum, quum ab ſauciis hoſtibus ſciſcitando comperiſſet, caſtra Volſcorum deſerta eſſe, laetus ab tumulo ſuos devocat, et in caſtra Romana penetrat. Vbi quum vaſta deſer-

ſertaque omnia, atque eamdem, quam apud hoſtes, foeditatem inveniſſet, priuſquam Volſcos cognitus error reduceret, quibus poterat fauciis ductis ſecus, ignarus quam regionem conſul petiſſet, ad Vrbem proximis itineribus pergit.

XLI. Jam eo fama pugnae adverſae caſtrorumque deſertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu: Fabiusque conſul, terrore Vrbi quoque injecto, ſtationem ante portas agebat: quum equites, procul viſi non ſine terrore ab dubiis, quinam eſſent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor Vrbem pervaderet gratulantium, ſalvos victoresque rediſſe equites: et ex moeſtis paulo ante domibus, quae conclamaverant ſuos, procurreretur in vias; pavidaeque matres ac conjuges, oblitae prae gaudio decoris, obviam agmini obcurrerent, in ſuos quaeque ſimul corpore atque animo, vix prae gaudio compotes, effuſae. Tribunis plebi, qui M. Poſtumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum eſſet, occaſio viſa eſt per recens odium Sempronii conſulis renovandae in eos invidiae. Itaque advocata concione, quum proditam Vejis rem publicam eſſe ab ducibus, proditum deinde, quia illis inpune fuerit, in Volſcis ab conſule exercitum, traditos ad caedem fortiſſimos equites, deſerta foede caſtra, vociferati eſſent; C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari juſſit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quaero de te, arbitrerisne, C. Sempronium conſulem aut in tempore pugnam iniſſe, aut firmaſſe ſubſidiis aciem, aut ullo boni conſulis functum officio? et, tune ipſe, victis legionibus Romanis, tuo conſilio equitem ad pe-*

des deduxeris restitueriſque pugnam? excluſo deinde ab acie noſtra tibi atque equitibus num aut conſul ipſe ſubvenerit, aut miſerit praeſidium? poſtero denique die ecquid praeſidii usquam habueris? an tu cohorsque in caſtra veſtra virtute perruperitis? ecquem in caſtris conſulem, ecquem exercitum inveneritis? an deſerta caſtra, relictos ſaucios milites? Haec pro virtute tua fideque, qua una hoc bello res publica ſtetit, dicenda tibi ſunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones noſtrae ſint? deſertus ſis, an deſerueris conſulem exercitumque? victi denique ſimus, an vicerimus?

XLI. Averſus haec Tempanii oratio incomta fuiſſe dicitur; ceterum militariter gravis, non ſuis vana laudibus, non crimine aliene laeta: *Quanta prudentia rei bellicae in C. Sempronio eſſet, non militis de imperatore exiſtimationem eſſe, ſed populi Romani fuiſſe, quum eum comitiis conſulem legeret. Itaque ne ab ſe imperatoria conſilia, neu conſulares artes exquirerent, quae penſitanda quoque magnis animis atque ingeniis eſſent; ſed, quod viderit, referre poſſe. Vidiſſe autem ſe prius, quam ab acie intercluderetur, conſulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter ſigna Romana telaque hoſtium verſantem: poſtea ſe, ab conſpectu ſuorum ablatum, ex ſtrepitu tamen et clamore ſenſiſſe, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipſe tenuerat, prae multitudine hoſtium credere perrumpi potuiſſe. Exercitus ubi eſſet, ſe neſcire: arbitrari, velut ipſe in re trepida loci praeſidio ſe ſuosque ſit tutatus, ſic conſulem ſervandi exercitus cauſa loca tutiora caſtris cepiſſe. Nec Volſcorum meliores res eſſe credere, quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris*

roris mutui inplesse. Precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum haec agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. Eo missa plaustra jumentaque alia ab Vrbe exercitum, adfectum proelio ac via nocturna, excepere. Paullo post in Vrbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Moestae civitati ab re male gesta et iratae ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus aeris gravis damnatur. T. Quinctium conlegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in praedamnatum conlegam transferentem, omnes tribus absolverunt. Profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactae jam aetatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitae spatio, tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos et pro centurionibus sibi praefecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen obfenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. Creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. Quem quum quatuor conlegae, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo

quo nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret: aegre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum conversus, *Vbi illi patricii spiritus, ubi subnisus et fidens innocentiae animus esset?* quaerebat. *Sub tribunicia umbra consularem virum delituisse.* Modo ad conlegas, *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, *et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse*, dicerent, *nec se judicium populi tollere aut velle aut posse; sed si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos:* tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Aequis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Quum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. Itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sempronianae cladis levatam ignominiam, ut ovans Vrbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in Vrbe ex tranquillo necopinata moles discor-

dia-

diarum inter plebem ac Patres exorta est; coepta ab duplicando quaestorum numero. Quam rem, (ut, praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad ministeria belli praesto essent) a consulibus relatam, quum et Patres summa ope adprobassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliaeque subinde, inter quas et agrariae legis, seditiosae actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatus consultum fieri; res publica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatus consultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rem publicam, Deorum providentia curaque exceptam,* memorabat *Veientibus induciis et cunctatione Aequorum stare. Vnde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rem publicam obprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse?*

an

in bello intestino bellum externum propulsaturos? Quae si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. Quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. Creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebejos filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum adcensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum. Non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos.* Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, inpetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore conlega M. Canulejo, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio

in senatu de agris dividendis inlata est; (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem obsensurum. Adversae invidiae objici maluit, et suae nocere causae, quam publicae deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quaeri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. Nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia, ab suspicione propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens. Eam ampliatam, deinde absolutam, pro conlegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius, quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, Vrbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati obcuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes poenas dederunt. Indicibus dena millia

lia gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, ex aerario numerata, et libertas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coeptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est adlatum. Aequorum jam velut anniversariis armis adsuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, adpareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant. Nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatus consulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum. Se quisque belli ducem potiorem ferre, curam Vrbis, ut ingratam ignobilemque, adspernari. Quum parum decorum inter conlegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec rei publicae est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. Filius meus extra sortem Vrbi praeerit. Bellum utinam, qui adpetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. Decem tribus sorte ductae sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in Vrbe certami-

tamina cupiditate eadem imperii multo inpensius in castris adcendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem et contemni. Donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quae quum adlata Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus, precatus ab Diis inmortalibus, ne discordia tribunorum damnosior rei publicae esset, quam ad Vejos fuisset: et, velut haud dubia clade inminente, institisse filio, ut milites scriberet et arma pararet. Nec falsus vates fuit. Nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino inpetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga obpressi obtruncatique: castraque, eo die aegre retenta, postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. Duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam adcepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in Vrbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. Et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatus consulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in re publica quum multis

aliis

aliis tempeſtatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum ſuſpectum ante rem male geſtam fuerat; magiſtro equitum creato, a quo ipſe tribuno militum dictator erat dictus, filio ſuo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magiſtrum equitum eo anno fuiſſe ſcribunt) novo exercitu profectus ad bellum, adcitis qui Tuſculi erant, duo millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene geſta ſuperbia negligentiaque ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo ſtatim proelio quum dictator equitatu inmiſſo anteſignanos hoſtium turbaſſet, legionum inde ſigna inferri propere juſſit, ſigniferumque ex ſuis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut inpetum Aequi non tulerint: victique acie quum fuga effuſa petiſſent caſtra, brevior tempore et certamine minor caſtrorum obpugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque caſtris, quum praedam dictator militi conceſſiſſet, ſequutique fugientem ex caſtris hoſtem equites renuntiaſſent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugiſſe; poſtero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, ſcalis captum ac direptum eſt. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magiſtratu ſe abdicavit; et obportune ſenatus, priusquam ab tribunis plebi agrariae ſeditiones, mentione inlata de agro Lavicano dividendo, fierent, cenſuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. Coloni ab Vrbe mille et quingenti miſſi bina jugera adceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum conſulari poteſtate, Agrippa Menenio Lanato,

et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Craſſo, et inſequente anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo abſentes creati. Et quum rogationem promulgaſſent, ut ager ex hoſtibus captus viritim divideretur, magnaeque partis nobilium eo plebisſcito publicarentur fortunae; (nec enim ferme quidquam agri, ut in Vrbe alieno ſolo poſita, non armis partum erat; nec, quod veniſſet adſignatumve publice eſſet, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propoſitum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in ſenatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam conſilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus ſcribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixiſſe, *Vetus ſe ac familiare conſilium domo adferre. Proavum enim ſuum Ap. Claudium oſtendiſſe Patribus viam unam disſolvendae tribuniciae poteſtatis per conlegarum interceſſionem. Facile homines novos auctoritate principum de ſententia deduci, ſi temporum interdum potius, quam majeſtatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos eſſe. Vbi videant, conlegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeobcupaſſe, nec locum in ea relictum ſibi; haud gravate adclinaturos ſe ad cauſam ſenatus, per quam univerſo ordini cum primoribus ſe Patrum concilient.* Adprobantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Priſco, quod non degeneraſſet ab ſtirpe Claudia, conlaudante

le juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex conlegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Maecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eae orationes a primoribus Patrum habitae sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi subpetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, praeterquam in tribunicio auxilio. In ejus potestatis fidem circumventam rem publicam, tamquam privatum inopem, confugere. Praeclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum inprobis conlegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiae tribuni adpellarentur: tum, silentio facto, iis, qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a conlegis promulgatam senatus censeat dissolvendae rei publicae esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. Latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium adpellantes, aliaque truci oratione in conlegas invecti, actionem deposuere.

XLIX. Duo adsidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum

vaſtavit. Simul Aequos triennio ante adcepta clades prohibuit Bolanis, ſuae gentis populo, praeſidium ferre. Excurſiones inde in confinem agrum Lavicanum factae erant, novisque colonis bellum inlatum. Quam noxam quum ſe conſenſu omnium Aequorum defenſuros ſperaſſent, deſerti ab ſuis, ne memorabili quidem bello, per obſidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amiſere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, ſicut Lavicos, coloni mitterentur, per interceſſionem conlegarum, qui nullum plebiſcitum, niſi ex auctoritate ſenatus, paſſuros ſe perferri oſtenderunt, diſcuſſum eſt. Bolis inſequente anno receptis, Aequi coloniaque eo deducta novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae conſulari poteſtate Cn. Cornelio Coſſo, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Poſtumio Regillenſi. Huic bellum adverſus Aequos permiſſum eſt, pravae mentis homini; quam tamen victoria magis quam bellum oſtendit. Nam exercitu inpigre ſcripto ductoque ad Bolas, quum levibus proeliis Aequorum animos fregiſſet, poſtremo in oppidum inrupit. Deinde ab hoſtibus in cives certamen vertit: et, quum inter obpugnationem praedam militis fore edixiſſet, capto oppido, fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam irae cauſam exercitui fuiſſe, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, poſtquam, ab conlegis arceſſitus, propter ſeditiones tribunicias in Vrbem revertit, audita vox ejus in concione ſtolida ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, ſimul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum ſe dicenti, dignos enim

enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint.* Quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit. Et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas inpelleret voces, quae invidiae, non ipsi tantum, sed causae atque universo ordini, essent, neminem ex conlegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt? qui sedem senectuti vestrae prospiciunt? qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant? Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. Quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modo, voce hujus audita. Quid id refert? Jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferetis.*

L. Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere*

quaeſtorem, quod imperator eſſet militibus minatus. Ad hunc tumultum adcitus Poſtumius aſperiora omnia fecit acerbis quaeſtionibus, crudelibus ſubpliciis. Poſtremo quum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari ſub crate juſſerat, concurſu facto, ipſe ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum ſubmoventes paſſim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu ſuo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus poſtquam eſt Romam nuntiatum, tribunis militum de morte conlegae per ſenatum quaeſtiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. Sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura inceſſerat Patres, ne metu quaeſtionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque ſumma ope, ut conſules crearentur. Quum ſenatus conſultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent conſularibus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, conſules creati ſunt A. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus. His conſulibus principio anni ſenatus conſultum factum eſt, ut de quaeſtione Poſtumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret quaeſtioni, quem vellet. A plebe conſenſu populi conſulibus negotium mandatur. Qui, ſumma moderatione ac lenitate per paucorum ſupplicium, quos ſibimet ipſos conſciſſe mortem ſatis creditum eſt, transacta re, nequivere tamen conſequi, ut non aegerrime id plebs ferret. *Jacere tamdiu inritas ſanctiones, quae de ſuis commodis ferrentur: quum interim de ſanguine*

et

et ſubplicio ſuo latam legem confeſtim exerceri, et tantam vim habere. Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus, delenimentum animis Bolani agri diviſionem objici: quo facto minuiſſent deſiderium agrariae legis, quae poſſeſſo per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc haec ipſa indignitas augebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe; ſed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hoſtibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno adverſus Volſcos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio conſule, quum hoſtem ibi non inveniſſent, Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere. Minus praedae, quam ſperaverant, fuit: quod Volſci, poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. Poſtero die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus.

LII. Annum modeſtia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilo conſulibus. Is quum principio ſtatim anni, velut penſum nominis familiaeque, ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret; peſtilentia coorta, minacior tamen quam pernicioſior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. Minusque eam damnoſam fuiſſe, quam ſeditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, peſtilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo conſulibus. Jam fames, quam peſtilentia, triſtior erat; ni, dimiſſis circa omnes populos

lega-

legatis, qui Etrufcum mare, quique Tiberim adcolunt, ad frumentum mercandum, annonae foret fubventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumafque, legati prohibiti commercio funt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. Maximos commeatus fummo Etruriae ftudio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate aegra experti confules funt: quum, in legationes non plus fingulis fenatoribus invenientes, coacti funt binos equites adjicere. Praeterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio inteftini externive incommodi fuit. At ubi hae follicitudines discelfere, omnia, quibus turbari folita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M'. Aemilio, C. Valerio Potito confulibus, bellum Aequi parabant: Volfcis, quamquam non publico confilio, capelfentibus arma, voluntariis mercede fequutis militiam. Ad quorum famam hoftium (jam enim in Latinum Hernicumque transfcenderant agrum) delectum habentem Valerium confulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, quum inpediret, auxilioque tribuni nemo invitus facramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanam ab hoftibus occupatam elfe. Ea ignominia adcepta quum apud Patres invidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante praeparatis intercelforibus legis agrariae, praebuit juftiorem caufam refiftendi conlegae. Itaque quum res diu ducta per altercationem elfet; confulibus Deos hominesque teftantibus, *quidquid ab hoftibus cladis ignominiaeque aut jam adceptum elfet aut inmineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum inpediret;* Maenio contra vociferante, *fi injufti domini poffeffione agri publici cederent, fe moram delectui non facere;* decreto interpofito,

ſito, novem tribuni ſustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex conlegii ſententia, *C. Valerio conſuli ſe, damnum aliamque coercitionem, adverſus interceſſionem conlegae, delectus cauſa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros eſſe.* Hoc decreto conſul armatus quum paucis, adpellantibus tribunum, collum torſiſſet, metu ceteri ſacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam inviſus infeſtusque conſuli erat, inpigre primo ſtatim adventu, dejectis qui in praeſidio erant, arcem recipit. Praedatores, ex praeſidio per neglegentiam dilabſi, occaſionem aperuere ad invadendum. Praedae ex adſiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congeſta erant, fuit aliquantum. Venditum ſub haſta conſul in aerarium redigere quaeſtores juſſit; tum praedicans participem praedae fore exercitum, quum militiam non abnuiſſet. Auctae inde plebis ac militum in conſulem irae. Itaque, quum ex ſenatus conſulto Vrbem ovans introiret, alternis inconditi verſus militari licentia jactati: quibus conſul increpitus, Maenii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumſtantis populi plauſuque et adcenſu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope ſollemnis militum laſcivia in conſulem, curae Patribus injecit. Et tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Maenii, ſi peteret, conſularibus comitiis eſt excluſus.

LIV. Creati conſules ſunt Cn. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribunicia ſibi comitia non commiſſa. Eum dolorem quaeſtoriis comitiis ſimul oſtendit, et ulta eſt, tunc primum plebejis quaeſtoribus creatis: ita ut, in qua-

quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambuſto relinqueretur locus; tres plebeji, Q. Silius, P. Aelius, P. Pupius clariſſimarum familiarum juvenibus praeferrentur. Auctores fuiſſe tam liberi populo ſubfragii Icilios adcipio, ex familia infeſtiſſima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidiſſimo adeo populo oſtentantes: quum adfirmaſſent, nihil ſe moturos, ſi ne quaeſtoriis quidem comitiis, quae ſola promiſcua plebi Patribusque reliquiſſet ſenatus, ſatis animi populo eſſet ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quaeſturamque eam non honoris ipſius fine aeſtimabant; ſed patefactus ad conſulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra non pro communicatis, ſed pro amiſſis honoribus, fremere; negare, *Si ea ita ſint, liberos tollendos eſſe: qui pulſi majorum loco, cernentesque alios in poſſeſſione dignitatis ſuae, Salii Flaminesque nusquam alio, quam ad ſacrificandum pro populo, ſine imperiis ac poteſtatibus relinquantur.* Inritatis utriusque partis animis, quum et ſpiritus plebes ſumſiſſet, et tres ad popularem cauſam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quaeſtoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, ſimilia fore cernentes, tendere ad conſulum comitia, quae nondum promiſcua eſſent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando inpartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat conſularis actio, quam inpediendo id, quod petebant, exprimerent: quum mira obportunitate, Volſcos et Aequos praedatum extra fines exiſſe in agrum Latinum Hernicumque, adfertur. Ad quod bellum ubi ex ſenatus conſulto conſules delectum habe-

habere obcipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebejos. Duo, singuli singulos, sibi consules adservandos adsidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant. Inclinante deinde se fortuna ad caussam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilabsis ad praedam militibus, qui in praesidio erant, Aequos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. Alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati res vires tribuniciae actioni adjecit. Nequidquam enim tentati, ut dum denique desisterent inpediendo bello, postquam non cessere nec publicae tempestati, nec suae invidiae, pervincunt, ut senatus consultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimilabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu adparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana quum diu nequidquam obpugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam; populationesque et praedas et in Aequis et in Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romae sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quae mallent, comitia haberent: ita even-

eventu comitiorum Patres vicere. Namque tribuni militum confulari poteftate contra fpem omnium tres patricii creati funt, C. Julius Julus, P. Cornelius Coffus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque infimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermifcendo dignis, taedio fordium in quibusdam infignium, populum a plebejis avertiffent. Volfcos deinde et Aequos, feu Carventana arx retenta in fpem, feu Verrugine amiffum praefidium ad iram compuliffet, fama adfertur fumma vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates effe: eorum legatos utriusque gentis populos circumiffe, caftigantes ignaviam, quod, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et obprimi Verruginis praefidium, paffi effent. Jam non exercitus modo armatos, fed colonias etiam, in fuos fines mitti: nec ipfos modo Romanos fua divifa habere, fed Ferentinum etiam de fe captum Hernicis donaffe. Ad haec quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum confcribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi caftris pofitis hoftem opperiebantur. Quae ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, fenatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum confilium erat) dictatorem dici juffit. Quam rem aegre paffos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequidquam conquefti, non effe in auctoritate fenatus tribunos militum, poftremo etiam tribunos plebei adpellarent, et confulibus quoque ab ea poteftate vim fuper tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, laeti discordia Patrum, nihil effe in his auxi-

lii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata res publica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratuum, inrita senatus consulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse aequum, mandatum sibi a populo eripi honorem*, disseruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiae fuerit; (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, conlegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se inplorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiae. Sed, quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi conlegarum gratia rem publicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatus consulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto quum haud inmeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit conlegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos obportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. Vno atque eo facili proelio caesi ad Antium hostes. Victor exercitus depopulatus Volscum agrum. Castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum:

atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volſcis intra moenia compulſis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita geſto, ut tantum non defuiſſe fortunae videretur, felicitate, quam gloria, major in Vrbem rediit, magiſtratuque ſe abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum conſularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus inceſſit; quippe quum prodi cauſam ab ſuis cernerent. Itaque ſicut priore anno per indigniſſimos ex plebejis candidatos omnium, etiam dignorum, taedium fecerant; ſic tum, primoribus Patrum ſplendore gratiaque ad petendum praeparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebejo aditus eſſet. Quatuor creati ſunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. Hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fetialesque res repeti coeptae. Quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipſi ſenatum Romanum adiſſent, Vejos iretur. Ab ſenatu inpetratum, quia discordia inteſtina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. Tantum afuit, ut ex incommodo alieno ſua occaſio peteretur. Et in Volſcis adcepta clades, amiſſo Verrugine praeſidio. Vbi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volſcis obſidebantur, ſubcurri, ſi maturatum eſſet, potuiſſet, ad id venerit exercitus ſubſidio miſſus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hoſtes obpri-

obprimerentur. Tarditatis caussa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo praesidia obcidione obcisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: et, tamquam poeniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Haec sua sponte agitata. Insuper tribuni plebis adcendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia trucidandamque hostibus objici: eam procul Vrbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera adcipienda? quid super sanguinis, qui dari pro re publica posset?* rogitantes. Haec quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundae legis; quam,

ſi ſubjecta invidiae eſſet, antiquari adparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volſcum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, poſtquam nullo loco caſtra Volſcorum eſſe, nec commiſſuros ſe proelio adparuit, tripartito ad devaſtandos fines diſceſſere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque inceſſere, late populati ſunt tecta agrosque, ut distinerent Volſcos: Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur obpugnandum ſine ulla populatione adceſſit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae ſunt; urbs prona in paludes. Ab ea parte Fabius obpugnationem oſtendit. Circummiſſae quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum inminentem urbi collem cepiſſent; ex loco altiore, qua nullum erat praeſidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invaſere. Ad quem tumultum obſtupefacti, qui adverſus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere ſcalas admovendi; plenaque hoſtium cuncta erant, et inmitis diu caedes pariter fugientium ac reſiſtentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus ſpei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis praeter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exſuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. A cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec conlegae venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans eſſe, qui ceteros Volſcos a praeſidio ejus loci avertiſſent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. Eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde

de omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico adciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil adceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere adpellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem adquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum rei publicae esset, tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum; id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare, *Tam id laetum Patribus universis nec prosperum fore, quam ipsi crederent. Consilium specie prima melius fuisse, quam usu adpariturum. Vnde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. Neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua stipendia inpensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. Postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, aes grave plaustris quidem ad aera-

 rium

rium convehentes, ſpecioſam etiam conlationem faciebant. Quum ſenatus ſumma fide ex cenſu contuliſſet, primores plebis, nobilium amici, ex compoſito conferre incipiunt. Quos quum et a Patribus conlaudari, et a militari aetate tamquam bonos cives conſpici vulgus hominum vidit, repente, ſpreto tribunicio auxilio, certamen conferendi eſt ortum. Et, lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum conſulari poteſtate Vejos duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnàtus, C. Julius Julus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M'. Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumſeſſi Veji ſunt; ſub cujus initium obſidionis quum Etruſcorum concilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum eſſet, parum conſtitit, bellone publico gentis univerſae tuendi Vejentes eſſent. Ea obpugnatio ſegnior inſequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volſcum avocata bellum. Tribunos militum conſulari poteſtate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M'. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginenſem, Cn. Cornelium Coſſum, K. Fabium Ambuſtum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volſcis inter Ferentinum atque Ecetram ſignis conlatis dimicatum. Romanis ſecunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volſcorum oppidum, ab tribunis obſideri coepta. Inde inter eruptionem tentatam, compulſo in urbem hoſte, occaſio data eſt Romanis inrumpendi. Praeterque arcem cetera capta. In arcem munitam natura globus armatorum conceſſit. Infra arcem caeſi captique multi mortales. Arx deinde obſidebatur: nec aut

vi

vi capi poterat, quia pro ſpatio loci ſatis praeſidii habebat; aut ſpem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. Taedioque receſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet. Ab eo milites per locum arduum adcepti cepere. A quibus quum cuſtodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore obpreſſa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductae legiones ex Volſcis omnisque vis Romana Vejos converſa eſt. Proditori, praeter libertatem, duarum familiarum bona in praemium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Vejentium, non Volſcorum, fuiſſe credant. Praebet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Caere atque Vejos fuit: ſed eam reges Romani delevere, Caeretumque, non Vejentium, fuerat. Altera haec nomine eodem in Volſco agro fuit, cujus excidium eſt dictum.

T. LIVII PATAVINI
LIBER V.

BREVIARIUM.

Cap. 1. *Octo creantur tribuni mil. conſ. pot., et rex a Vejentibus. His auxilium negatur ab Etruriae populis, ob odium non modo regni, et regis ipſius, hominis ſuperbi et crudelis.* 2. *Hibernacula ad Vejos. Hinc tribuniciae ſeditiones.* 3 — 6. *Eas comprimit Ap. Claudius Craſſus trib. mil. c. p. ſcita oratione.* 7. *Incendium haurit opera Rom. ad Vejos. Omnes, quibus cenſus equeſter eſt, equis ſe ſuis ſtipendia facturos promittunt. Quo exemplo incitata plebs operam reip. extra ordinem pollicetur. Publica laetitia. Fit SCtum, ut omnibus his publice agantur gratiae et aera procedant voluntariam extra ordinem profeſſis militiam. Et equiti certus aeris numerus adſignatur.* 8. *Praeſidium Anxuri obpreſſum. Discordia ducum Rom. in caſtris, ad Vejos poſitis. Bellum auctum adventu Capenatium Faliſcorumque. Caſtra minora obpugnantur, et neque L. Virginius, qui majoribus praeeſt, auxilium ſponte mittit M'. Sergio, ob privatum odium, neque hic opem ab inimico petit. Sergius cum multis Romam pertendit, quo et Virginius adcitur.* 9. *Tribuni m. c. p. ante Idus Dec. abdicare ſe magiſtratu, et alii jam Kal. Oct. eum obcipere juben-*

jubentur. 10. Tributum, quod cum numero militum crescit, inviti conferunt, qui domi remanent Vrbemque tuentur. Inde conciones seditiosae tribunorum pl. Horum numerus comitiis expleri nequit, et cooptatione, patriciorum opibus adjuta, lex Trebonia labefactatur. 11. Inde ira plebis et Cn. Trebonii trib. pl. Ea vertitur in Sergium Virginiumque, qui adcusantur, 12. damnanturque. Bellum multiplex, ad Vejos, ad Capenam, in Faliscis et in Volscis, ubi Anxur, nequidquam obpugnatum, obsidetur. Tributum conferri vetant tribuni, et miles flagitat aera. Tandem concordia ordinum restituitur, uno ex plebe, usurpandi juris causa, P. Licinio Calvo tribuno mil. cons. pot. creato. 13. Anxur receptum. Proximis comitiis tribunorum mil. c. p. unus ex patriciis candidatis locum tenet, et V plebejos centuriae dicunt. Tristem hiemem pestilens excipit aestas. Lectisternium primum. Anceps ad Vejos proelium, et ingens hostium caedes. 14. Ob religionem majestatemque petentium patricii creantur tribuni mil. c. p. L. Valerius Potitus a Faleriis, et M. Furius Camillus a Capena ingentes agunt praedas. 15. Prodigia. Lacus Albanus in altitudinem insolitam crescit, et haruspex Etruscus vaticinantis in modum canit, Romanum Vejis non potiturum, nisi aqua ex lacu emissa. 16. Tarquinienses novi hostes exorti. Multiplex bellum et certamina Patrum plebisque. Sors oraculi Delphici, congruens responso Etrusci vatis. 17. Prodigii Albani procuratio. Magistratus vitio creati honore abeunt. Interregnum. Concilia Etruriae ad Voltumnae fanum. 18. Tribunatus militum P. Licinio Calvo, exactae aetatis viro, iterum obfertur, eoque rogante, datur filio. Titinius Genuciusque, conlegae ejus,

a Faliſcis et Capenatibus in inſidias trahuntur, et hic perit. Multiplex rei ſama, ingensque terror Romae et in caſtris ad Vejos.

19. Ludis Latinisque inſtauratis, et aqua ex lacu Albano emiſſa in agros, M. Furius Camillus dictator dicitur. Is Faliſcos Capenatesque ſundit, et cuniculum agit in arcem Vejorum. 20. Quum jam in manibus videt victoriam eſſe, per literas ex ſenatu quaerit, quid de praeda ſaciendum cenſeant. 21. Excidium Vejorum, urbis opulentiſſimae et X annos obſeſſae. 22. Libera corpora venduntur ſub corona, eaque ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis. Praeter alios deos Juno Regina Romam deportatur. 23. Subplicationes in quatriduum decretae. Splendidus dictatoris triumphus. Templum Junonis Reginae in Aventino locatum dedicatumque Matutae matris. Decuma praedae pars, a Camillo Apollini vota, in publicum deſerenda cenſetur. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alienat. 24. Capenatibus ſubactis in Faliſcis bellum reſtat. Tribuni pl. ſuadent, ut Vejos non tam colonia deducatur, quam pars populi aut omnes adeo transmigrent. Optimates adverſantur. 25. Camillo pontificibusque auctoribus urbs et ager Vejentium aeſtimatur, et decimae partis pretium ex aerario promendum cenſetur. Ob inopiam ejus matronae conſerunt aurum et ornamenta ſua. His inde honor habetur, ut pilento ad ſacra ludosque, carpento ſeſto proſeſtoque die utantur. Cratera aurea donum Apollini portatur Delphos. Tribuni pl. incitant multitudinem in principes et ante alios in Camillum.

26. Camillus Faliſcorum caſtra capit et obſidet urbem. 27. Principum liberis, a magiſtro ſuo in caſtra Rom. perductis, proditorem tradit

denu-

denudatum ſimulque virgas, quibus eum Falerios agant verberantes. Talis fides et juſtitia Faliſcorum deditionem efficit. 28. Legati, Delphos cum dono miſſi, a piratis Liparenſium excipiuntur, ſed a Timaſitheo, eorum principe, cum praeſidio navium Delphos indeque Romam deducuntur. In Aequis varie pugnatur ducibus C. Aemilio et Sp. Poſtumio: ſed poſtremo ab hoc exercitus hoſtium deletur. 29. L. Lucretius Flavus coſ. vincit Aequos, qui Vitelliam expugnaverant. A. Virginius et Q. Pomponius, tribuni pl. biennii ſuperioris, qui, gratificantes Patribus, rogationi conlegarum interceſſerant, rei condemnantur. Inde Camillus et plebem increpat et conſules. 30. Idem ſenatum incitat adverſus rogationem, a tribunis pl. latam, ut Vejos commigraretur. Ea antiquatur et agri Vejentani ſeptena jugera dividuntur plebi. 31. Ludi magni et dedicatio aedis Junonis Reginae. Bellum cum Aequis geſtum, indictumque Volſinienſibus et Salpinatibus. Fames et peſtilentia. Moritur C. Julius cenſor, eique ſubficitur M. Cornelius. Id poſtea religioni fuit, quia eo luſtro Roma eſt capta: nec deinde umquam in demortui locum cenſor ſubficitur. 32. Volſinienſium fuga et deditio. Praedae ex Salpinati agro actae. Vox divinitus miſſa de adventu Gallorum, et a M. Caedicio, homine de plebe, noctu audita. Camillus ab L. Apulejo trib. pl. propter praedam Vejentanam adcuſatur, et in exſilium abit.

33. Legati Cluſini Romam veniunt, auxilium petentes adverſus Gallos. Antiquiora Gallorum bella cum Etruſcis. Horum opes late olim terra marique patentes. 34. Populi Galliae variis temporibus Alpes transgreſſi, ducibus potiſſimum Belloveſo 35. et Elitovio. Senones

Clu-

Clusium obpugnant, et legati ad eos Romani mittuntur, tres M. Fabii Ambusti filii. 36. Praeferoces juvenes minis adcendunt Gallorum animos, et mox contra jus gentium ante signa Etruscorum pugnant. Hinc Galli Romam mittunt legatos postulatum, ut Fabii dedantur. Ibi vero plus gratia atque opes valent, et, quorum de poena agebatur, tribuni mil. c. p. creantur. 37. Romani negligenter parant bellum, et Galli, flagrantes ira, citato agmine Romam contendunt. 38. Pugna ad Alliam fl. in qua nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites est. Vincuntur a Brenno, et plurimi Vejos perfugiunt, quorum multi caeduntur circa ripam Tiberis et gurgitibus ejus hauriuntur. 39. Senones, spoliis caesorum lectis, inter Romam atque Anienem considunt. Romani in Vrbe pavent, et militaris juventus in Capitolium concedit. 40. Multi Janiculum, agros et urbes finitimas petunt. Virgines Vestales aliique sacerdotes Romam deserunt, et a L. Albinio Caere pervehuntur. 41. Galli Vrbem diripiunt, et seniores, in medio aedium sedentes, trucidant. 42. Juventus Rom. adtonita in arce audit hostium clamorem, mulierum puerorumque ploratum, ignis late vagantis sonitum et fragorem ruentium tectorum. 43. Hostes, inpetum in arcem facientes, strage ac ruina funduntur, et inde obsidionem parant. Pars per finitimos praedantur populos, et quosdam fortuna ipsa ducit Ardeam, ubi Camillus exsulat. 44. Is Ardeates incitat ad obprimendos populatores agri sui. 45. Strages Gallorum in Ardeati Antiatique, et Tuscorum in Vejenti agro. 46. C. Fabius Dorso, de Capitolio per medias hostium stationes degressus, in Quirinali colle facit statum Fabiae gentis sacrificium, et ad suos redit.

dit. Romani palantes conveniunt Vejos et arcessunt Camillum. Is, consulto ante senatu Rom. per Pontium Cominium, qui in Capitolium evaserat, dictator absens dicitur. 47. Capitolium, quod Galli noctu adscendunt, clangore anserum et virtute M. Manlii servatur. Is donatur farre vinoque; et vigiles puniuntur. 48. Fames et pestilentia. Busta Gallica. Panes de Capitolio jactati in hostium stationes. Extrema fames. Pactio Romanorum cum Gallis. 49. Dictatoris adventus, duplex in Vrbe viaque Gabina victoria, et triumphus. 50. Fana restituta, terminata, expiata. Hospitium cum Caeretibus publice factum. Ludi Capitolini. Templum Aii Locutii. Aurum, quod Gallis ereptum erat, sub Jovis sella poni jussum. Matronis auri conlati causa gratiae actae et solennis post mortem laudatio decreta. 51 — 54. Camillus dissuadet actionem tribuniciam Vejos transmigrandi. 55. Movetur plebs tum oratione Camilli, maxime ea, quae ad religiones pertinebat, tum omine vocis, emissae a centurione, qui, cohortibus ex praesidiis forum transeuntibus, in comitio exclamaverat: Signifer, statue signum! hic manebimus optime. *Vrbs promiscue et festinanter aedificari coepta.*

I. Pace alibi parta, Romani Vejique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse adpareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. Octo, quot numquam antea, creati, M'. Aemilius Mamercinus iterum, L. Vale-

lerius Potitus tertium, Ap. Claudius Craffus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julus, M. Poftumius, M. Furius Camillus, M. Poftumius Albinus. Vejentes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum caufa erat, regem creavere. Obfendit ea res populorum Etruriae animos, non majore odio regni, quam ipfius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus fuperbiaque, quia follemnia ludorum, quos intermitti nefas eft, violenter diremiffet: quum ob iram repulfae, quod fubfragio duodecim populorum alius facerdos ei praelatus effet, artifices, quorum magna pars ipfius fervi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec fub rege effent, decrevit. Cujus decreti fubpreffa fama eft Vejis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro feditionis eum principe, non vani fermonis auctorem, habebat. Romanis etfi quietae res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari adferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta effent: alia in urbem et contra oppidorum eruptiones verfa: aliis frons in Etruriam fpectans auxiliis, fi qua forte inde venirent, obftruebatur.

II. Quum fpes major imperatoribus Romanis in obfidione, quam in obpugnatione, effet; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta: confiliumque erat, hyemando continuare bellum. Quod poftquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi res caufam invenientibus, Romam eft adlatum, in concionem profiliunt, follicitant plebis animos, *Hoc illud effe* dictitantes, *quod aera militi-*

litibus ſint conſtituta: nec ſe fefelliſſe, id donum inimicorum veneno inlitum fore. Veniſſe libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab Vrbe et ab re publica juventutem, jam ne hyemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res inviſere ſuas. Quam putarent continuatae militiae cauſam eſſe? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis eſſent, agi de commodis eorum poſſet. Vexari praeterea et ſubigi multo acrius, quam Vejentes. Quippe illos hyemem ſub tectis ſuis agere, egregiis muris ſituque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, ſub pellibus durare, ne hyemis quidem ſpatio, quae omnium bellorum terra marique ſit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam poteſtatem creatam ſuperbos illos conſules, neque triſte dictatoris imperium, neque inportunos decemviros injunxiſſe ſervitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi conſules dictatoresve facturi eſſent, qui proconſularem imaginem tam ſaevam ac trucem fecerint? Sed id adcidere haud inmerito. Non fuiſſe ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebejo. Antea trina loca cum contentione ſumma patricios explere ſolitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem haerere plebejum quemquam, qui, ſi nihil aliud, admoneat conlegas, liberos et cives eorum, non ſervos, militare, quos hyeme ſaltem in domos ac tecta reduci oporteat, et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges inviſere, et uſurpare libertatem, et creare magiſtratus. Haec taliaque vociferantes adverſarium

rium haud inparem nacti ſunt Ap. Claudium, relictum a conlegis ad tribunicias ſeditiones comprimendas; virum inbutum jam ab juventa certaminibus plebejis: quem auctorem aliquot annis ante fuiſſe memoratum eſt, per conlegarum interceſſionem, tribuniciae poteſtatis disſolvendae.

III. Is tum jam, non promtus ingenio tantum, ſed uſu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si umquam dubitatum eſt, Quirites, utrum tribuni plebis veſtra, an ſua, cauſa ſeditionum ſemper auctores fuerint, id ego hoc anno deſiſſe dubitari certum habeo. Et quum laetor, tandem longi erroris vobis finem factum eſſe, tum, quod ſecundis potiſſimum veſtris rebus his error eſt ſublatus, et vobis, et propter vos rei publicae gratulor. An eſt quisquam, qui dubitet, nullis injuriis veſtris, ſi quae forte aliquando fuerunt, umquam aeque, quam munere Patrum in plebem, quum aera militantibus conſtituta ſunt, tribunos plebis obfenſos ac concitatos eſſe? quid illos aliud aut tum timuiſſe creditis, aut hodie turbare velle, niſi concordiam ordinum, quam disſolvendae maxime tribuniciae poteſtatis rentur eſſe? Sic, hercule, tamquam artifices inprobi, opus quaerunt; qui et ſemper aegri aliquid eſſe in re publica volunt, ut ſit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Vtrum enim defenditis, an inpugnatis plebem? utrum militantium adverſarii eſtis, an cauſam agitis? Niſi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet; ſive illud pro plebe, ſive contra plebem eſt. Et quemadmodum ſervis ſuis vetant domini quidquam rei cum alienis hominibus eſſe, pariterque in iis beneficio ac maleficio abſtineri aequum cenſent: ſic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia noſtra provoce-*

mus

mus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens ſit. Quanto tandem, ſi quidquam in vobis, non dico civilis, ſed humani eſſet, favere vos magis, et, quantum in vobis eſſet, indulgere potius comitati Patrum atque obſequio plebis oportuit? quae ſi perpetua concordia ſit, quis non ſpondere auſit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum eſſe?

IV. *Atque ego, quam hoc conſilium conlegarum meorum, quo abducēre infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile ſolum, ſed etiam neceſſarium fuerit, poſtea diſſeram: nunc de ipſa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos ſolum, ſed etiam in caſtris, ſi habeatur, ipſo exercitu diſceptante, aequam arbitror videri poſſe. In qua ſi mihi ipſi nihil, quod dicerem, in mentem venire poſſet, adverſariorum certe orationibus contentus eſſem. Negabant nuper, danda eſſe aera militibus, quia numquam data eſſent. Quonam modo igitur nunc indignari poſſunt, quibus aliquid novi adjectum commodi ſit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera ſine emolumento, nec emolumentum ferme ſine inpenſa opera eſt. Labor voluptasque, diſſimillima natura, ſocietate quadam inter ſe naturali ſunt juncta. Moleſte antea ferebat miles, ſe ſuo ſumtu operam rei publicae praebere: gaudebat idem, partem anni ſe agrum ſuum colere; quaerere, unde domi militiaeque ſe ac ſuos tueri poſſet. Gaudet nunc, fructui ſibi rem publicam eſſe, et laetus ſtipendium adcipit. Aequo igitur animo patiatur, ſe ab domo, ab re familiari, cui gravis inpenſa non eſt, paullo diutius abeſſe. An, ſi ad calculos eum res publica vocet, non merito dicat: annua aera habes, annuam operam ede? An tu ae-*

quum censes, militia semestri solidum te stipendium adcipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tamquam cum civibus agere volumus: agique tamquam cum patria nobiscum aequum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici, quam primum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem captis Vejis inposuerimus. Si, Hercules, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam inponere debuit. Decem quondam annos urbs obpugnata est ob unam mulierem ab universa Graecia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra viccsimum lapidem, in conspectu prope urbis nostrae, annuam obpugnationem perferre piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt, in pace numquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt, colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium caedis inpiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul afuit, quin violarent.

V. *Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. Agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate inpo-*

sita

ſita ex alieno praedandi, quum ſua amiſerint, agrum noſtrum invaſuros? non differimus igitur bellum iſto conſilio, ſed intra fines noſtros adcipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum ſtipendium extorquere voluerint, nunc conſultum repente volunt, quale eſt? Vallum foſſamque, ingentis utramque rem operis, per tantum ſpatii duxerunt: caſtella primo pauca, poſtea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, ſed in Etruriam etiam ſpectantes, ſi qua inde auxilia veniant, obpoſuere. Quid turres, quid vineas teſtudinesque et alium obpugnandarum urbium adparatum loquar? Quum tantum laboris exhauſtum ſit, et ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane haec cenſetis, ut ad aeſtatem rurſus novus de integro his inſtituendis exſudetur labor? Quanto eſt minus opera tueri facta, et inſtare, et perſeverare, defungique cura? Brevis enim profecto res eſt, ſi uno tenore peragitur, nec ipſi per intermiſſiones has intervallaque lentiorem ſpem noſtram facimus. Loquor de opere et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num obliviſci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? Vt nunc res ſe habet, irati ſunt, oderunt, negant miſſuros: quantum in illis eſt, capere Vejos licet. Quis eſt, qui ſpondeat, eumdem, ſi differtur bellum, animum poſtea fore? quum, ſi laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura ſit: quum id, quod nunc obfendit Etruſcos, rex creatus Vejis, ſpatio interpoſito mutari poſſit, vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipſius voluntate regis, qui obſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Videte, quot res,

 quam

quam inutiles, ſequantur illam viam conſilii: jactura operum tanto labore factorum, vaſtatio imminens finium noſtrorum, Etruſcum bellum pro Vejente concitatum. Haec ſunt, tribuni, conſilia veſtra, non, hercule, diſſimilia, ac ſi quis aegro, qui, curari ſe fortiter paſſus, extemplo convaleſcere poſſit, cibi gratia praeſentis aut potionis longinquum et forſitan inſanabilem morbum efficiat.

VI. *Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad diſciplinam certe militiae plurimum intererat, inſueſcere militem noſtrum, non ſolum parata victoria frui, ſed, ſi res etiam lentior ſit, pati taedium, et quamvis ſerae ſpei exitum exſpectare; et, ſi non ſit aeſtate perfectum bellum, hyemem opperiri, nec, ſicut aeſtivas aves, ſtatim auctumno tecta ac receſſum circumſpicere. Obſecro vos, venandi ſtudium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes ſylvasque rapit; belli neceſſitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel luſus ac voluptas elicere ſolet? Adeone effeminata corpora militum noſtrorum eſſe putamus, adeo molles animos, ut hyemem unam durare in caſtris, abeſſe ab domo non poſſint? ut, tamquam navale bellum, tempeſtatibus captandis et obſervando tempore anni, gerant, non aeſtus, non frigora pati poſſint? Erubeſcant profecto, ſi quis eis haec objiciat; contendantque, et animis et corporibus ſuis virilem patientiam ineſſe, et ſe juxta hyeme atque aeſtate bella gerere poſſe: nec ſe patrocinium mollitiae inertiaeque mandaſſe tribunis, et meminiſſe, hanc ipſam poteſtatem non in umbra nec in tectis majores ſuos creaſſe. Haec virtute militum veſtrorum, haec Romano nomine ſunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum intueri, quod inſtat; ſed famam et ad*

alia

alia bella et ad ceteros populos in posterum quaerere. An mediocre discrimen opinionis sequuturum ex hac re putatis; utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit inpetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium longinquae obpugnationis, non vis hyemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec inpetu potius bella, quam perseverantia, gerat? Quae in omni quidem genere militiae, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romae invenerint praesidia Vejentes, quae nequidquam in Etruria quaerunt. An est quidquam, quod Vejentibus optatum aeque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra inpleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis taedio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis inritaverint animos. Morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. Nec cuiquam dicere ea licebit, quae apud vos inpune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut praesidio decedit. Auctores signa relinquendi et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. Adeo, quidquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendae patriae dissolvendaeque rei publicae est, adsuestis aequi audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, quaelibet

ſub ea ſcelera latere ſinitis. Reliquum eſt, ut, quae hic vociferantur, eadem in caſtris et apud milites agant, et exercitus conrumpant, ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romae libertas eſt, non ſenatum, non magiſtratus, non leges, non mores majorum, non inſtituta patrum, non diſciplinam vereri militiae.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum ſubito, unde minime quis crederet, adcepta calamitas apud Vejos et ſuperiorem Appium in cauſa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obſidendos pertinacius Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem vineaeque tantum non jam injunctae moenibus eſſent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte cuſtodiuntur: patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit; horaeque momento ſimul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hauſit; multique ibi mortales, nequidquam opem ferentes, ferro ignique abſumti ſunt. Quod ubi Romam eſt nunciatum; moeſtitiam omnibus, ſenatui curam metumque injecit, ne tum vero ſuſtineri nec in urbe ſeditio, nec in caſtris poſſet, et tribuni plebis velut ab ſe victae rei publicae inſultarent: quum repente, quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant adſignati, conſilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt, factaque dicendi poteſtate, equis ſe ſuis ſtipendia facturos promittunt. Quibus quum ampliſſimis verbis gratiae ab ſenatu actae eſſent, famaque ea forum atque urbem pervaſiſſet, ſubito ad curiam concurſus fit plebis. *Pedeſtris ordinis ſe*, ajunt, *nunc eſſe, operamque rei publicae extra ordinem polliceri, ſeu Vejos, ſeu quo alio ducere velint. Si Ve-*

Vejos ducti ſint, negant, *ſe inde prius, quam capta urbe hoſtium, redituros eſſe.* Tum vero jam ſuperfundenti ſe laetitiae vix temperatum eſt. Non enim, ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari juſſi; neque aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur, aut limine curiae continebatur ſenatus: ſed pro ſe quisque ex ſuperiore loco ad multitudinem, in comitio ſtantem, voce manibusque ſignificare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam et invictam et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemque ſenatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrumae; donec, revocatis in curiam Patribus, ſenatus conſultum factum eſt, *Vt tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent ſenatum fore. Placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem profeſſis militiam aera procedere.* Et equiti certus numerus aeris eſt adſignatus. Tum primum equis merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amiſſa modo reſtituit opera, ſed nova etiam inſtituit. Ab urbe commeatus intentiore, quam antea, ſubvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad uſum deeſſet.

VIII. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta eſt, neglectum Anxuri praeſidium vacationibus militum et Volſcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum cuſtodibus, obpreſſum eſt. Minus

militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. Nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes, Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se jam antea inmiscuerant, per legatos ultro citroque missos jure jurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Vejos adcessere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. Eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio castra Romana obpugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. Vna spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversae legiones, aliae adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptionem oppidanorum, pugnarent. Sed castris praeerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. Is, quum pleraque castella obpugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, conlegam dictitans ad se missurum. Hujus adrogantiam pertinacia alterius aequabat, qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in

in medio caesi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. Vbi quum omnem culpam in conlegam inclinaret, adciri Virginium ex castris, interea praeesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter conlegas maledictis. Pauci rei publicae, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades adcepta esset, censuere, *Non exspectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum obciperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. At enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratuum ejus anni senatum adparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatus consulto: negare, se ante Idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos adtinet, tribuni plebis, minasque vestras, nae ego libenter experirer, quam non plus in his juris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. Proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriae quaerere: et conlegae aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magi-*

 stra-

ſtratu cogat. Quum omnium adſenſu comprobata oratio eſſet, gauderentque Patres, ſine tribuniciae poteſtatis terriculis inventam eſſe aliam vim majorem ad coercendos magiſtratus; victi conſenſu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magiſtratum obciperent: ſeque ante eam diem magiſtratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M'. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Coſſo iterum, K. Fabio Ambuſto, L. Julio Julo, tribunis militum conſulari poteſtate, multa domi militiaeque geſta. Nam et bellum multiplex fuit eodem tempore; ad Vejos et ad Capenam et ad Falerios et in Volſcis, ut Anxur ab hoſtibus recuperaretur: et Romae ſimul delectu, ſimul tributo conferendo, laboratum eſt: et de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante conſulari poteſtate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conſcripti, ſed ſeniores etiam coacti nomina dare, ut Vrbis cuſtodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in ſtipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus Vrbem opera quoque militari laborandum ſerviendumque rei publicae erat. Haec per ſe gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis ſeditioſis concionibus faciebant, *ideo aera militibus conſtituta eſſe*, arguendo, *ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Vnum bellum annum jam tertium trahi, et conſulto male geri, ut diutius gerant. In quatuor deinde bella uno delectu exercitus ſcriptos et pueros quoque ac*

ſenes

ſenes extractos. Jam non aeſtatis nec hyemis discrimen eſſe, ne ulla quies umquàm miſerae plebi ſit: quae nunc etiam vectigalis ad ultimum facta ſit; ut, quum confecta labore, vulneribus, poſtremo aetate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum deſiderio domi invenerint, tributum ex adfecta re familiari pendant; aeraque militaria, velut fenere adcepta, multiplicia rei publicae reddant. Inter delectum tributumque, et obcupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. Poſtquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae cauſa effectum eſt, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius eſſet, qui nomini ac familiae debitum praeſtare videretur Treboniae legis patrocinium. Is, *quod petiſſent Patres quidam, primo incepto repulſi, tamen tribunos militum expugnaſſe*, vociferans, *legem Treboniam ſublatam, et cooptatos tribunos plebis non ſubfragiis populi, ſed imperio patriciorum; et eo revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum adſeclae habendi tribuni plebis ſint: eripi ſacratas leges, extorqueri tribuniciam poteſtatem: id fraude patriciorum, ſcelere ac proditione conlegarum factum* arguere. Quum arderent invidia, non Patres modo, ſed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex conlegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum ſuarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab ſe iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus*

bus diutina militia longinquitasque belli ſit gravis, qui clade adcepta ad Vejos doleant, qui amiſſis liberis, fratribus, propinquis, adfinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exſequendi jus poteſtatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab ſe, memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque cauſas eſſe: nec id adcuſatorem magis arguere, quam fateri reos; qui, noxii ambo, alter in alterum cauſam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuiſſe, ut multo veriſimilius ſit, compacto eam rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his et prius datum locum Vejentibus ad incedenda opera, belli trahendi cauſa; et nunc proditum exercitum, tradita Faliſcis Romana caſtra. Omnia fieri, ut conſeneſcat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones et reſiſtere conſpirationi patriciorum poſſint. Praejudicium jam de reis et ab ſenatu, et ab populo Romano, et ab ipſorum conlegis factum eſſe. Nam et ſenatus conſulto eos ab re publica remotos eſſe, et, recuſantes abdicare ſe magiſtratu, dictatoris metu ab conlegis coercitos eſſe: et populum Romanum tribunos creaſſe, qui non Idibus Decembribus die ſollemni, ſed extemplo Calendis Octobribus magiſtratum obciperent, quia ſtare diutius res publica, his manentibus in magiſtratu, non poſſet. Et tamen eos, tot judiciis confoſſos praedamnatosque, venire ad populi judicium; et exiſtimare, defunctos ſe eſſe, ſatisque poenarum dediſſe, quod duobus menſibus citius privati facti ſint: neque intelligere, nocendi ſibi diutius tum poteſtatem ereptam eſſe, non poenam*

nam inrogatam; quippe et conlegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade adcepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis, exercitum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces adcusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M'. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Numquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. Satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus aeris gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque adcusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiae, esset. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Vejis castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firmantur. Praeerant tribuni militum M'. Aemilius et K. Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec obpugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam obpugnatum, loco alto situm; et, postquam

quam vis inrita erat, vallo foſſaque obſideri coeptum. Valerio Potito Volſci provincia evenerat. Hoc ſtatu militarium rerum ſeditio inteſtina majore mole coorta, quam bella tractabantur; et, quum tributum conferri per tribunos non poſſet, nec ſtipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin caſtra quoque urbanae ſeditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus eſſe dicerent ſtabiliendae libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac ſtrenuos transferendi ſummi honoris; non tamen ultra proceſſum eſt, quam ut unus ex plebe, uſurpandi juris cauſa, P. Licinius Calvus tribunus militum conſulari poteſtate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volſcus. Ipſa plebes mirabatur, ſe tantam rem obtinuiſſe; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus uſus, vetus tantum ſenator et aetate jam gravis. Nec ſatis conſtat, cur primus ac potiſſimus ad novum delibandum honorem ſit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat triplexque ſtipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. Alii orationem ipſum tempeſtivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuiſſe. Hac victoria comitiorum exſultantes tribuni plebis, quod maxime rem publicam inpediebat, de tributo remiſerunt. Conlatum obedienter, miſſumque ad exercitum eſt.

XIII. Anxur in Volſcis brevi receptum eſt, neglectis die feſto cuſtodiis urbis. Inſignis annus hyeme gelida ac nivoſa fuit, adeo ut viae clauſae, Tiberis innavigabilis fuerit.

Anno-

Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magiſtratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam geſſit; dulcedo invaſit proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. Vnus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum conſulari poteſtate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Triſtem hyemem, ſive ex intemperie coeli, raptim mutatione in contrarium facta, ſive alia qua de cauſa, gravis peſtilensque omnibus animalibus aeſtas excepit. Cujus inſanabili pernicie quando nec cauſa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex ſenatus conſulto aditi ſunt. Duumviri ſacris faciundis, lectiſternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam ampliſſime tum adparari poterat, ſtratis lectis placavere. Privatim quoque id ſacrum celebratum eſt. Tota urbe patentibus januis, promiſcuoque uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos ignotosque paſſim advenas in hoſpitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac comiter ſermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde fuiſſe, quibus eam opem Dii tuliſſent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis conlatis. Namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repente Capenates Faliſcique ſubſidio veniſſent, adverſus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum eſt. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. Itaque majoribus caſtris, unde antea ceſſatum fue-

fuerat, brevi ſpatio circumductae copiae Capenates, in vallum Romanum verſos, ab tergo adgrediuntur. Inde pugna coepta et Faliſcis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex caſtris obportune facta avertit. Repulſos deinde inſequuti victores ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo poſt jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnae abſumſere: et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas caeſi, dum prae metu, ne ſimul Romanus inrumperet, objectis foribus extremos ſuorum excluſere.

XIV. Haec eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, ſed prope amiſſum, cernentibus ſummum imperium. Itaque clariſſimis viris ex compoſito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipſi, perinde ac ſi omnes candidati eſſent, cuncta experientes, non homines modo, ſed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hyemem prodigiisque divinis ſimilem coortam: proximo non prodigia, ſed jam eventus, peſtilentiam agris urbique inlatam haud dubia ira Deum: quos peſtis ejus arcendae cauſa placandos eſſe, in libris fatalibus inventum ſit. Comitiis, auſpicato quae fierent, indignum Diis viſum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Praeterquam majeſtate petentium, religione etiam adtoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemque, tribunos militum conſulari poteſtate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium

rium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum eſt. Tota vis in populationibus fuit. Duo ſummi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri poſſet.

XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, et quia ſinguli auctores erant, parum credita ſpretaque, et quia, hoſtibus Etruſcis, per quos ea procurarent, haruſpices non erant. In unum omnium curae verſae ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis coeleſtibus aquis cauſave qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Vejens, qui inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Etruſcosque, vaticinantis in modum, cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, numquam potiturum Vejis Romanum.* Quod primo, velut temere jactum, ſperni, agitari deinde ſermonibus coeptum eſt; donec unus ex ſtatione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quisnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret? poſtquam audivit haruſpicem eſſe, vir haud intacti religione animi, cauſatus de privati portenti procuratione, ſi operae illi eſſet, conſulere velle, ad conloquium vatem elicuit. Quumque progreſſi ambo a ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu; praevalens juvenis Romanus ſenem infirmum, in conſpectu omnium raptum, nequidquam tumultuanti-

bus Etruſcis, ad ſuos transtulit. Qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad ſenatum miſſus eſſet, ſciſcitantibus, quidnam id eſſet, quod de lacu Albano docuiſſet, reſpondit: *Profecto iratos Deos Vejenti populo illo fuiſſe die, quo ſibi eam mentem objeciſſent, ut excidium patriae fatale proderet. Itaque, quae tum cecinerit divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec, ut indicta ſint, revocare poſſe; et tacendo forſitan, quae Dii inmortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, ſic diſciplina Etruſca traditum eſſe, ut quando aqua Albana abundaſſet, tum, ſi eam Romanus rite emiſiſſet, victoriam de Vejentibus dari. Antequam id fiat, Deos moenia Vejentium deſerturos non eſſe.* Exſequebatur inde, quae ſollemnis derivatio eſſet. Sed auctorem levem nec ſatis fidum ſuper tanta re Patres rati, decrevere, legatos ſorteſque oraculi Pythici exſpectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum conſulari poteſtate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Poſtumius Regillenſis, P. Cornelius Maluginenſis, A. Manlius, magiſtratum inierunt. Eo anno Tarquinienſes novi hoſtes exorti. Quia ſimul multis bellis, Volſcorum ad Anxur, ubi praeſidium obſidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam obpugnabant, ad hoc Vejenti quoque et Faliſco et Capenati bello obcupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia eſſe certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati eſſe, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. Aut enim paſſuros inultam eam injuriam

riam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persequuturos. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. Eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis inpediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses obpressere. Multos mortales obtruncant, omnes exuunt inpedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi adferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. Emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut adsolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi neglectas

ceremonias intermiſſumve ſollemne Dii arguerent; nihil profecto aliud eſſe, quam magiſtratus, vitio creatos, Latinas ſacrumque in Albano monte non rite concepiſſe. Vnam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu, auſpicia de integro repeterentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt ex ſenatus conſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Numquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita, poſtulantibusque Capenatibus ac Faliſcis, ut Vejos communi animo conſilioque omnes Etruriae populi ex obſidione eriperent, reſponſum eſt: *antea ſe id Vejentibus negaſſe, quia, unde conſilium non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere non deberent. Nunc jam pro ſe fortunam ſuam illis negare; maxime in ea parte Etruriae. Gentem inviſitatam, novos adcolas Gallos eſſe, cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro certo ſit: ſanguini tamen nominique et praeſentibus periculis conſanguineorum id dari, ut, ſi qui juventutis ſuae voluntate ad id bellum eant, non inpediant.* Eum magnum adveniſſe hoſtium numerum, fama Romae erat. Eoque miteſcere discordiae inteſtinae metu communi, ut fit, coeptae.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magiſtratu virum, ceterum jam tum exactae aetatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici adparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium,

cium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus, permiſſu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria noſtri magiſtratus vos his comitiis petere in inſequentem annum video. Si conlegas eosdem reficitis, etiam uſu meliores factos, me jam non eumdem, ſed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. Vires corporis adfectae, ſenſus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtuſus. En vobis*, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum feciſtis. Hunc ego, inſtitutum diſciplina mea, vicarium pro me rei publicae do dicoque. Vosque quaeſo, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti meisque pro eo adjectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tribunus militum conſulari poteſtate cum iis, quos ſupra ſcripſimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adverſus Faliſcos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quam conſilio, praecipitavere in inſidias. Genucius, morte honeſta temeritatem luens, ante ſigna inter primores cecidit. Titinius, in editum tumultum ex multa trepidatione militibus conlectis, aciem reſtituit; nec ſe tamen aequo loco hoſti commiſit. Plus ignominiae erat, quam cladis, adceptum; quae prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, ſed in caſtris quoque fuit ad Vejos. Aegre ibi miles retentus a fuga eſt, quum pervaſiſſet caſtra rumor, ducibus exercituque caeſo, victorem Capenatem ac Faliſcum Etruriaeque omnem juventutem haud procul inde abeſſe.

His tumultuoſiora Romae, jam caſtra ad Vejos obpugnari, jam partem hoſtium tendere ad Vrbem agmine infeſto, crediderant: concurſumque in muros eſt, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obſecrationes in templis factae: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab Vrbis tectis templiſque ac moenibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, ſi ſacra renovata rite, ſi procurata prodigia eſſent.

XIX. Jam ludi Latinaeque inſtauratae erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros, Vejosque fata adpetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis ſervandaeque patriae, M. Furius Camillus, dictator dictus magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. Alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hoſtis maxime timendus militi eſſet. Deinde, indicto delectu in diem certam, ipſe interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam ſuam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex ſenatus conſulto vovit Vejis captis ſe facturum; aedemque Matutae matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exſpectatione hominum majore, quam ſpe, in agro primum Nepeſino cum Faliſcis et Capenatibus ſigna confert. Omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta fortuna etiam, ut fit, ſequu-

sequuta est. Non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique praeda est potitus; cujus pars maxima ad quaestorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta; et a procursationibus, quae multae temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coeptus. Quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit. Senae horae in orbem operi adtributae sunt: nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque praedae fore, quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate praedae partitae, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deum inmortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. Quid de praeda faciendum censerent?* Duae senatum distinebant sententiae: una senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, *edici palam placere populo, ut, qui particeps esse praedae vellet, in castra Vejos iret:* altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret: *Ejus enim doni societatem sensuras aequaliter*

omnium domos: nor avidas in direptiones manus otioſorum urbanorum praerepturas fortium bellatorum praemia eſſe: quum ita ferme eveniat, ut ſegnior ſit praedator, ut quisque laboris periculique praecipuam petere partem ſoleat. Licinius contra, *ſuſpectam et inviſam ſemper eam pecuniam fore,* ajebat: *cauſasque criminum ad plebem, ſeditionum inde ac legum novarum, praebituram. Satius igitur eſſe, reconciliari eo dono plebis animos: exhauſtis atque exinanitis tributo tot annorum ſubcurri: et ſentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope conſenuerint. Gratius id fore laetiusque, quod quisque ſua manu ex hoſte captum domum retulerit, quam ſi multiplex alterius arbitrio adcipiat. Ipſum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque. Eo delegaſſe ad ſenatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad ſe permittere plebi, ac pati habere, quod cuique ſors belli dederit.* Haec tutior viſa ſententia eſt, quae popularem ſenatum faceret. Edictum itaque eſt, ad praedam Vejentem, quibus videretur, in caſtra ad dictatorem proficiſcerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit caſtra. Tum dictator, auſpicato egreſſus, quum edixiſſet, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine inſtinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decumam partem praedae voveo. Te ſimul, Juno Regina, quae nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in noſtram, tuamque mox futuram, urbem ſequare: ubi te dignum amplitudine tua templum adcipiat.* Haec precatus, ſuperante multitudine, ab omnibus locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi ſenſus eſſet. Vejentes, ignari ſe jam ab ſuis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem praedae ſuae

voca-

vocatos Deos, alios, votis ex urbe ſua evocatos, hoſtium templa novasque ſedes ſpectare, ſeque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam ſubrutis cuniculo moenibus arcem jam plenam hoſtium eſſe, in muros pro ſe quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id eſſet, quod, quum tot per dies nemo ſe ab ſtationibus Romanis moviſſet, tum, velut repentino icti furore, inprovidi currerent ad muros. Inſeritur huic loco fabula; inmolante rege Vejentium, vocem haruſpicis dicentis, *qui ejus hoſtiae exta proſecuiſſet, ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo, moviſſe Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, ſi, quae ſimilia veri ſint, pro veris adcipiantur, ſatis habeam. Haec, ad oſtentationem ſcenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque adfirmare, neque refellere eſt operae pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in aede Junonis, quae in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. Et pars averſos in muris invadunt hoſtes: pars clauſtra portarum revellunt: pars, quum ex tectis ſaxa tegulaeque a mulieribus ac ſervitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine inruerent, alii deſertos ſcanderent muros, urbs hoſtibus inpletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita caede, ſeneſcit pugna: et dictator praecones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. Is finis ſanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti; et ad praedam miles permiſſu dictatoris discurrit. Quae qum ante

oculos ejus aliquantum ſpe atque opinione major majoriſque pretii rerum ferretur; dicitur manus ad coelum tollens precatus eſſe: *ut, ſi cui Deorum hominumque nimia ſua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo ſuo privato incommodo publicoque populo Romano liceret.* Convertentem ſe inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolabſum cecidiſſe; idque omen pertinuiſſe poſtea eventu rem conjectantibus viſum ad damnationem ipſius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod poſt paucos adcidit annos, cladem. Atque ille dies caede hoſtium ac direptione urbis opulentiſſimae eſt conſumtus.

XXII. Poſtero die libera corpora dictator ſub corona vendidit. Ea ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis. Et quod retulere ſecum praedae, nec duci, qui ad ſenatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii ſui rejeciſſet; nec ſenatui, ſed Liciniae familiae, ex qua filius ad ſenatum retuliſſet, pater tam popularis ſententiae auctor fuiſſet, adceptum referebant. Quum jam humanae opes egeſtae a Vejis eſſent, amoliri tum Deum dona ipſosque Deos, ſed colentium magis, quam rapientium, modo, coepere: namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lautis corporibus, candida veſte, quibus deportanda Romam Regina Juno adſignata erat, venerabundi templum iniere, primo religioſe admoventes manus; quod id ſignum, more Etruſco, niſi certae gentis ſacerdos adtrectare non eſſet ſolitus. Dein quum quidam, ſeu ſpiritu divino tactus, ſeu juvenali joco, *Viſne Romam ire Juno?* dixiſſet, adnuiſſe ceteri Deam conclamaverunt. Inde fabulae adjectum eſt, vocem quoque dicentis,

Vel-

Velle, auditam. Motam certe fede sua parvi molimenti adminiculis, fequentis modo adcepimus levem ac facilem translatu fuiffe: integramque in Aventinum, aeternam fedem fuam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam; ubi templum ei poftea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum obcafus fuit, urbis opulentiffimae Etrufci nominis, magnitudinem fuam vel ultima clade indicantis: quod decem aeftates hiemesque continuas circumfeffa, quum plus aliquanto cladium intuliffet, quam adcepiffet, poftremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata eft.

XXIII. Romam ut nunciatum eft, Vejos captos, quamquam et prodigia procurata fuerant, et vatum refponfa et Pythicae fortes notae; et, quantum humanis adjuvari confiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant: tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat multaeque clades adceptae, velut ex infperato inmenfum gaudium fuit; et, priusquam fenatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, fubplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effufis, celebratior, quam ullius umquam antea fuit; triumphusque omnem confuetum honorandi diei illius modum aliquantum excesfit. Maxime confpectus ipfe eft, curru equis albis juncto Vrbem invectus: parumque id non civile modo, fed humanum etiam, vifum. Jovis Solisque equis aequiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Junoni Reginae tem-

templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutae Matri. Atque, his divinis humanisque rebus geſtis, dictatura ſe abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum. Cui ſe decumam voviſſe praedae partem quum diceret Camillus, pontifices ſolvendum religione populum cenſerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in ſacrum ſecerneretur. Tandem eo, quod leviſſimum videbatur, decurſum eſt, ut, qui ſe domumque religione exſolvere vellet, quum ſibimet ipſe praedam aeſtimaſſet ſuam, decumae pretium partis in publicum deferret; ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volſcis et Aequis venerunt: inpetrataque pax, magis ut feſſa tam diutino bello adquieſceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. Vejis captis, ſex tribunos militum conſulari poteſtate inſequens annus habuit, duos P. Cornelios, Coſſum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambuſtum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliſcum bellum, Valerio ac Servilio Capenas ſorte evenit. Ab iis non urbes vi aut operibus tentatae, ſed ager eſt depopulatus, praedaeque rerum agreſtium actae. Nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum ſubegit. Pax petentibus data. In Faliſcis bellum reſtabat. Romae interim multiplex ſeditio erat: cujus leniendae cauſa coloniam in Volſcos, quo tria millia civium Romanorum ſcriberentur, deducendam cenſuerant: triumvirique ad id creati

ti terna jugera et ſeptunces viritim diviſerant. Ea largitio ſperni coepta; quia ſpei majoris avertendae ſolatium objectum cenſebant. Cur enim relegari plebem in Volſcos, quum pulcerrima urbs Veji agerque Vejentanus in conſpectu ſit, uberior ampliorque Romano agro? Vrbem quoque urbi Romae, vel ſitu, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, praeponebant. Quin illa quoque actio movebatur, quae poſt captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Ceterum partim plebi, partim ſenatui deſtinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis rei publicae incoli a populo Romano poſſe. Adverſus quae quum optimates ita tenderent, ut *morituros ſe citius* dicerent *in conſpectu populi Romani*, *quam quidquam earum rerum rogaretur. Quippe nunc in una urbe tantum disſenſionum eſſe*, *quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriae praeferret? ſineretque, majorem fortunam captis eſſe Vejis, quam incolumibus fuerit? Poſtremo, ſe relinqui a civibus in patria poſſe: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim umquam ſubacturam; et T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Vejos ſequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romae.*

XXV. Haec quum foedis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in ſuam ſententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixae committendae cauſa clamor ortus eſſet, principes ſenatus, primi turbae obſerentes ſe, peti, feriri, atque obcidi jubebant. Ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abſtinebatur, et ad reliquos ſimiles conatus verecundia irae obſtabat;

bat;

bat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem eſſe, furere civitatem, quae, damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam religione ſe exſolvendi, habeat. Nihil de conlatione dicere, ſtipis verius, quam decumae; quando ea ſe quisque privatim obligaverit, liberatus ſit populus. Enimvero, illud ſe tacere, ſuam conſcientiam non pati, quod ex ea tantum praeda, quae rerum moventium ſit, decuma deſignetur; urbis atque agri capti, quae et ipſa voto contineatur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio, anceps ſenatui viſa, delegata ad pontifices eſſet; adhibito Camillo, viſum conlegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuiſſet, et poſt votum in poteſtatem populi Romani veniſſet, ejus partem decumam Apollini ſacram eſſe. Ita in aeſtimationem urbs agerque venit: pecunia ex aerario promta, et tribunis militum conſularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. Cujus quum copia non eſſet, matronae, coetibus ad eam rem conſultandam habitis, et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta ſua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime ſenatui umquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad ſacra ludosque, carpentis feſto profeſtoque uterentur. Pondere ab ſingulis auri adcepto aeſtimatoque, ut pecuniae ſolverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiſerunt, integrant ſeditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes; ante alios in Camillum: *eum praedam Vejentanam publicando ſacrandoque ad nihilum redegiſſe.* Abſentes ferociter increpant: praeſen-

ſentium, quum ſe ultro iratis obferrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. Et Patres hoc idem de interceſſoribus legis adniſi. Ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres ſumma ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. Propter bella ſimilabant parari ducem, ſed largitioni tribuniciae adverſarius quaerebatur. Cum Camillo creati tribuni militum conſulari poteſtate L. Furius Medullinus ſextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Poſtumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliſcos, cui id bellum mandatum erat, proficiſceretur. Differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adverſarium maxime metuebant, gloria in Faliſcis crevit. Nam quum primo moenibus ſe hoſtes tenerent, tutiſſimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe; ſed timor longius progredi prohibuit. Mille fere paſſuum ab oppido caſtra locant; nulla re alia fidentes ea ſatis tuta eſſe, quam difficultate aditus, aſperis confragoſisque circa, et partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris ſequutus ducem, caſtris multa nocte motis, prima luce aliquanto ſuperioribus locis ſe oſtendit. Trifariam Romani muniebant. Alius exercitus proelio intentus ſtabat. Ibi inpedire opus conatos hoſtes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliſcis injectum eſt, ut, effuſa fuga caſtra ſua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caeſi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. Caſtra capta; prae-

praeda ad quaeſtores redacta cum magna militum ira: ſed, ſeveritate imperii victi, eamdem virtutem et oderant, et mirabantur. Obſidio inde urbis et munitiones, et interdum per occaſionem inpetus oppidanorum in Romanas ſtationes proeliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata ſpe; quum frumentum copiaeque aliae ex anteconvecto largius obſeſſis, quam obſidentibus, ſubpeterent. Videbaturque aeque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuiſſet; ni fortuna imperatori Romano ſimul et cognitae rebus bellicis virtutis ſpecimen et maturam victoriam dediſſet.

XXVII. Mos erat Faliſcis, eodem magiſtro liberorum et comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. Principum liberos, ſicut fere fit, qui ſcientia videbatur praecellere, erudiebat. Is quum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem luſus exercendique cauſa producere; nihil eo more per belli tempus intermiſſo, tum, modo brevioribus, modo longioribus ſpatiis, trahendo eos a porta, luſu ſermonibusque variatis, longius ſolito, ubi res dedit, progreſſus, inter ſtationes eos hoſtium caſtraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. Ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addidit: *Falerios ſe in manus Romanis tradidiſſe; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint, in poteſtatem dediderit.* Quae ubi Camillus audivit, *Non ad ſimilem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, ſceleſtus ipſe cum ſceleſto munere veniſti. Nobis cum Faliſcis, quae pacto fit humano, ſocietas non eſt. Quam ingeneravit natura, utriſque eſt eritque. Sunt et belli, ſicut pacis, jura: juſteque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adver-*

verſus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur: ſed adverſus armatos et ipſos, qui, nec laeſi, nec laceſſiti a nobis, caſtra Romana ad Vejos obpugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo ſcelere viciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, ſicut Vejos, vincam. Denudatum deinde eum, manibus poſt tergum inligatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod ſpectaculum concurſu populi primum facto, deinde a magiſtratibus de re nova vocato ſenatu, tanta mutatio animis eſt injecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Vejentium exitum paene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem univerſa poſceret civitas. Fides Romana, juſtitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: conſenſuque omnium legati ad Camillum in caſtra, atque inde permiſſu Camilli Romam ad ſenatum, qui dederent Falerios, proficiſcuntur. Introducti ad ſenatum ita loquuti traduntur: *Patres conſcripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invideat, victi a vobis et imperatore veſtro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulcrius eſt, melius nos ſub imperio veſtro, quam legibus noſtris, victuros. Eventu hujus belli duo ſalutaria exempla prodita humano generi ſunt. Vos fidem in bello, quam praeſentem victoriam, maluiſtis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione veſtra ſumus. Mittite, qui arma, qui obſides, qui urbem patentibus portis adcipiant. Nec vos fidei noſtrae, nec nos imperii veſtri poenitebit.* Camillo et ab hoſtibus et a civibus gratiae actae. Faliſcis in ſtipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret,

ret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per Vrbem vexerant equi, insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in Vrbem rediisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. Qui, legatorum nomen donumque et Deum, cui mitteretur, et doni caussam veritus ipse, multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis justae inplevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam navium Delphos prosequutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatus consulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romae, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Aequi, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet

ac

ac fugam; fuſos eſſe ab ignaviſſimo et fugaciſſimo hoſte: conclamat univerſus exercitus, merito ſe ea audire, et fateri admiſſum flagitium: ſed eosdem conrecturos eſſe, neque diuturnum id gaudium hoſtibus fore. Poſcentes, ut confeſtim inde ad caſtra hoſtium duceret, (in conſpectu erant poſita in plano) nihil poenae recuſabant, ni ea ante noctem expugnaſſent. Conlaudatos corpora curare paratosque eſſe quarta vigilia jubet. Et hoſtes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante lucem (ſed luna pernox erat) commiſſum eſt: et haud incertius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum caſtra Romana crederent obpugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obſecrante Aemilio, Tuſculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata eſt, Poſtumium exercitumque obciſum. Qui, ubi prima lux metum inſidiarum effuſe ſequentibus ſuſtulit, quum perequitaſſet aciem, promiſſa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra ſuſtinuerint inpetum Aequi. Caedes inde fugientium, qualis, ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hoſtium facta eſt; triſtemque ab Tuſculo nuntium, nequidquam exterrita civitate, literae a Poſtumio laureatae ſequuntur: victoriam populi Romani eſſe; Aequorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere interceſſores legis adniſi ſunt. Sed plus ſuis comitiis plebs valuit. Quem dolorem ulti Patres ſunt, ſenatus conſulto facto, ut conſules, inviſus plebi magiſtratus, crearentur. An-

num post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex conlegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant. Colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. Is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris, A. Virginio et Q. Pomponio; quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat: neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciae intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati sunt. Id aegre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere, *quae, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem sequuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX.

XXX. Senatum vero incitare adverſus legem haud deſiſtebat: *ne aliter deſcenderent in forum, quum dies ferendae legis veniſſet, quam ut qui meminiſſent, ſibi pro aris focisque et Deum templis ac ſolo, in quo nati eſſent, dimicandum fore. Nam quod ad ſe privatim adtineat, ſi ſuae gloriae ſibi inter dimicationem patriae meminiſſe ſit fas, ſibi amplum quoque eſſe, urbem ab ſe captam frequentari, quotidie ſe frui monimento gloriae ſuae, et ante oculos habere urbem latam in triumpho ſuo, inſiſtere omnes veſtigiis laudum ſuarum. Sed nefas ducere, deſertam ac relictam ab Diis inmortalibus incoli urbem; et in captivo ſolo habitare populum Romanum, et victrice patria victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, ſenes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: disſipatique per tribus, ſuos quisque tribules prenſantes, orare cum lacrumis coepere, *Ne eam patriam, pro qua fortiſſime feliciſſimeque ipſi ac patres eorum dimicaſſent, desererent*, Capitolium, aedem Veſtae, cetera circa templa Deorum oſtentantes. *Ne exſulem, extorrem populum Romanum ab ſolo patrio ac Diis penatibus in hoſtium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, ſed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religioſum parti maximae fuit. Et legem una plures tribus antiquarunt, quam juſſerunt. Adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut poſtero die, referentibus conſulibus, ſenatus conſultum fieret, ut agri Vejentani ſeptena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiae tantum, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam ſpem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum eſt, quo minus conſularia comitia haberentur. Creati conſules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino poſtea etiam fuit cognomen. Hi conſules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno aedes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum ſtudio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis geſtum eſt, fuſis hoſtibus prius paene, quam manus conſererent. Valerio, quod perſeverantior caedendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur Vrbem, decretum eſt. Eodem anno novum bellum cum Volſinienſibus exortum: quo propter famem peſtilentiamque in agro Romano, ex ſiccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. Ob quae Volſinienſes, Salpinatibus adjunctis ſuperbia elati, ultro agros Romanos incurſavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſubfectus. Quae res poſtea religioni fuit; quia eo luſtro Roma eſt capta. Nec deinde umquam in demortui locum cenſor ſubficitur. Conſulibusque morbo inplicitis placuit, per interregnum renovari auſpicia. Itaque, quum ex ſenatus conſulto conſules magiſtratu ſe abdicaſſent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. Ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate; ut, etiamſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum rei publicae eſſet.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magiſtratum obcepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus ſeptimum,

Agrip-

Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Aemilio Volſinienſis provincia evenit: Salpinates Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volſinienſibus pugnatum eſt: bellum numero hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit. Fuſa concurſu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclufa, poſitis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnae committerent Salpinates. Moenibus armati ſe tutabantur. Romani praedas paſſim et ex Salpinati agro, et ex Volſinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt; donec Volſinienſibus feſſis bello ea conditione, ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui praeſtarent, in viginti annos induciae datae. Eodem anno M. Caedicius de plebe nuntiavit tribunis, ſe in nova via, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra aedem Veſtae, vocem noctis ſilentio audiſſe clariorem humana, quae magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem ſpretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita, ingruente fato, ſpreta; ſed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amovere. Qui, die dicta ab L. Appulejo tribuno plebis propter praedam Vejentanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, quum, adcitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, reſponſum tuliſſet, *ſe conlaturos, quanti damnatus eſſet, abſolvere eum non poſſe*, in exſilium abiit; precatus ab Diis inmortalibus, *ſi innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratae facerent*. Abſens quindecim millibus gravis aeris damnatur.

XXXIII. Expulſo cive, quo manente, ſi quidquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transiſſe, agrosque ab Etruſcis ante cultos poſſediſſe: et invexiſſe in Galliam vinum inliciendae gentis cauſa Aruntem Cluſinum, ira conruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, praepotente juvene, et a quo expeti poenae, niſi externa vis quaeſita eſſet, nequirent. Hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Cluſium obpugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino, adductos: ſed eos, qui obpugnaverint Cluſium, non fuiſſe, qui primi Alpes transierint, ſatis conſtat. Ducentis quippe annis ante, quam Cluſium obpugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruſcorum, ſed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, ſaepe exercitus Gallici pugnavere. Tuſcorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. Mari ſupero inferoque, quibus Italia inſulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento; quod alterum Tuſcum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuſcorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, poſtea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis miſſis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angu-

angulo, qui ſinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo eſt, maxime Raetis: quos loca ipſa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter ſonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec adcepimus. Priſco Tarquinio Romae regnante, Celtarum, quae pars Galliae tertia eſt, penes Bituriges ſumma imperii fuit. Ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum ſua, tum publica, praepollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur poſſe. Hic magno natu ipſe jam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Belloveſum ac Sigoveſum, ſororis filios, inpigros juvenes, miſſurum ſe eſſe, in quas Dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit. Quantum ipſi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet. Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercynii ſaltus: Belloveſo haud paullo laetiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde obpoſitae erant; quas inexſuperabiles viſas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit; niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi quum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque, quanam per juncta coelo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quod adlatum eſt, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente obpugnari. Maſſilienſes erant hi, navibus a

Phocaea profecti. Id Galli fortunae ſuae omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egreſſi obcupaverant, locum patentibus ſilvis communirent. Ipſi per Taurinos ſaltusque invios Alpes transſcenderunt: fuſisque acie Tuſcis haud procul Ticino flumine, quum, in quo conſederant, agrum Inſubrium adpellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Aeduorum; ibi, omen ſequentes loci, condidere urbem: Mediolanum adpellarunt.

XXXV. Alia ſubinde manus Cenomanorum, Elitovio duce veſtigia priorum ſequuta, eodem ſaltu, favente Belloveſo, quum transſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, (locos tenuere Libui) conſidunt. Poſt hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boji Lingonesque transgreſſi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modo, ſed etiam Vmbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Vtente flumine usque ad Aeſim fines habuere. Hanc gentem Cluſium, Romamque inde, veniſſe comperio. Id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inviſitatas cernerent et genus armorum, audirentque, ſaepe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruſcorum fuſas; quamquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiaeve erat, niſi quod Vejentes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil inpetratum. Legati tres M. Fabii Ambuſti

filii

filii miſſi, qui ſenatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam adcepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos obpugnarent: Romanis eos bello quoque ſi res cogat, tuendos eſſe: ſed melius viſum, bellum ipſum amoveri, ſi poſſet; et Gallos, novam gentem, pace potius cognoſci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos Gallisque magis quam Romanis ſimiles habuiſſet. Quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium a Cluſinis in re trepida ſit inploratum: et, quoniam legatione adverſus ſe maluerint, quam armis, tueri ſocios, ne ſe quidem pacem, quam illi adferant, adſpernari, ſi Gallis, egentibus agro, quem latius poſſideant, quam colant, Cluſini, partem ſinium concedant: aliter pacem inpetrari non poſſe, et reſponſum coram Romanis adcipere velle: et, ſi negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum poſſent, quantum Galli virtute ceteros mortales praeſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum a poſſeſſoribus petere, aut minari arma?* Romanis quaerentibus, et, *quid in Etruria rei Gallis eſſet?* quum illi, *ſe in armis jus ferre,* et *omnia fortium virorum eſſe,* ferociter dicerent, adcenſis utrimque animis ad arma discurritur, et proelium conſeritur. Ibi, jam urguentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. Nec id clam eſſe potuit, quum ante ſigna Etruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanae juventutis pugnarent. Tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipſa

ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta, obcidit; spoliaque ejus legentem Galli adnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. Vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur. Sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae nobilitatis viris, ambitio obstabat Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello adceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. Vbi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo obcaecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adversus Fidenatem ac Vejentem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant: delectumque nihilo adcuratiorem, quam ad

ad media bella haberi folitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, poftquam adcepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elufamque legationem fuam effe, flagrantes ira, cujus inpatiens eft gens, confeftim fignis convulfis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tumultum quum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agreftium fieret, Romam fe ire, magno clamore fignificabant; quacumque ibant, equis virisque longe ac late fufo agmine inmenfum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciisque Clufinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hoftium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem obcurfum eft, qua flumen Allia, Cruftuminis montibus praealto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni mifcetur. Jam omnia contra circaque hoftium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant fono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco caftris ante capto, non praemunito vallo, quo receptus effet, non Deorum faltem, fi non hominum, memores, nec aufpicato, nec litato, inftruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hoftium poffent. Nec tamen aequari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextera editi loci, quem fubfidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugae, fic una falus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hoftium artem maxime timens, ratus ad id captum fuperiorem locum,

cum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concucurrissent, subsidia in aversos transversosque inpetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in aequo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. Adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. Pavor fugaque obcupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. In reliqua acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius paene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit. Terga caesa suomet ipsorum certamine in turba inpedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, inperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus, hausere gurgites. Maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modo praesidii quidquam, sed ne nuntius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. Et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid adcidisset. Deinde insidias vereri; postremo caesorum spolia legere, armo-

morumque cumulos, ut mos eis eſt, coacervare. Tum demum, poſtquam nihil usquam hoſtile cernebatur, viam ingreſſi, haud multo ante ſolis obcaſum ad urbem Romam perveniunt. Vbi quum praegreſſi equites, non portas clauſas, non ſtationem pro portis excubare, non armatos eſſe in muris, retuliſſent: aliud priori ſimile miraculum eos ſustinuit; noctemque veriti et ignotae ſitum urbis, inter Romam atque Anienem conſedere, exploratoribus miſſis circa moenia aliasque portas, quaenam hoſtibus in perdita re conſilia eſſent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petiſſet, nemo ſupereſſe quemquam praeter eos, qui Romam reſugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis, inpleverunt. Privatos deinde luctus ſtupefecit publicus pavor, poſtquam hoſtes adeſſe nuntiatum eſt. Mox ululatus cantusque disſonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus ſuspenſos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut idemtidem jam in urbem futurus videretur inpetus primo adventu, quo adceſſerant ad urbem. Manſuros enim ad Alliam fuiſſe, niſi hoc conſilii foret. Deinde ſub obcaſum ſolis, quia haud multum diei ſupererat, ante noctem rati ſe invaſuros; tum in noctem dilatum conſilium eſſe, quo plus pavoris inferrent. Poſtremo lux adpropinquans exanimare: timorique perpetuo ipſum malum contiñens fuit, quum ſigna infeſta portis ſunt inlata. Nequaquam tamen ea nocte, neque inſequenti die ſimilis illi, quae ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem poſſe, tam parva relicta manu, ſpes nulla eſſet, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem ſenatusque robur

bur in arcem Capitoliumque concedere, armisque et frumento conlatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere: Flaminem ſacerdotesque Veſtales, ſacra publica, a caede, ab incendiis procul auferre; nec ante deſeri cultum eorum, quam non ſupereſſent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, ſedes Deorum, ſi ſenatus, caput publici conſilii, ſi militaris juventus ſuperfuerit inminenti ruinae urbis, facilem jacturam eſſe ſeniorum, relictae in urbe utique periturae turbae. Et, quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, ſenes triumphales conſularesque ſimul ſe cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam poſſent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Haec inter ſeniores morti deſtinatos jactata ſolatia. Verſae inde adhorationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem proſequebantur, commendantes virtuti eorum juventaeque urbis per trecentos ſexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecumque reliqua eſſet, fortunam. Digredientibus, qui ſpem omnem atque opem ſecum ferebant, ab iis, qui captae urbis non ſupereſſe ſtatuerant exitio; quum ipſa res ſpeciesque miſerabilis erat, tum muliebris fletus et concurſatio incerta, nunc hos nunc illos ſequentium, rogitantiumque viros natosque, cui ſe fato darent, nihil, quod humanis ſupereſſet malis, relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem ſuos proſecutae ſunt, nec prohibente ullo, nec vocante; quia, quod utile obſeſſis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia, maxime plebis, turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumen-

menti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quae sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, inreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique, se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum inposuit, et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quae augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium eburneis sellis sedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia in-

interpoſita nocte a contentione pugnae remiſerant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio, nec tum inpetu aut vi capiebant urbem, ſine ira, ſine ardore animorum ingreſſi poſtero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum arcemque, ſolam belli ſpeciem tenentem. Inde, modico relicto praeſidio, (ne quis in diſſipatos ex arce aut Capitolio inpetus fieret) dilabſi ad praedam vacuis obcurſu hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt. Inde rurſus ipſa ſolitudine absterriti, ne qua fraus hoſtilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obſeratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clauſa, invadendi. Adeo haud ſecus quam venerabundi intuebantur in aedium veſtibulis ſedentes viros, praeter ornatum habitumque humano auguſtiorem, majeſtate etiam, quam vultus gravitasque oris prae ſe ferebat, ſimillimos Diis. Ad eos, velut ſimulacra, verſi quum ſtarent, M. Papirius, unus ex his, dicitur Gallo, barbam ſuam, ut tum omnibus promiſſa erat, permulcenti, ſcipione eburneo in caput incuſſo iram moviſſe; atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in ſedibus ſuis trucidatos. Poſt principum caedem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhauſtis injici ignes.

XLII. Ceterum, ſeu non omnibus delendae urbis libido erat, ſeu ita placuerat principibus Gallorum, et oſtentari quaedam incendia terroris cauſa, ſi compelli ad deditionem caritate ſedium ſuarum obſeſſi poſſent;

et

et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque ſupereſſet urbis, id pignus ad flectendos hoſtium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut paſſim aut late vagatus eſt ignis. Romani, ex arce plenam hoſtium urbem cernentes, vagosque per vias omnes curſus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus ſolum concipere, ſed ne auribus quidem atque oculis ſatis conſtare poterant. Quocumque clamor hoſtium, mulierum puerorumque ploratus, ſonitus flammae et fragor ruentium tectorum advertiſſet, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad ſpectaculum a fortuna poſiti occidentis patriae, nec ullius rerum ſuarum relicti, praeterquam corporum, vindices: tanto ante alios miſerandi magis, qui umquam obſeſſi ſunt, quod intercluſi a patria obſidebantur, omnia ſua cernentes in hoſtium poteſtate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: lux deinde noctem inquietam inſequuta eſt. Nec ullum erat tempus, quod a novae ſemper cladis alicujus ſpectaculo ceſſaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etſi omnia flammis ac ruinis aequata vidiſſent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut adſueti malis, abalienaverant ab ſenſu rerum ſuarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut ſolas reliquias ſpei ſuae, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello geſto, quum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil ſupereſſe, praeter armatos hoſtes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros

 ad

ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et inpetum facere in arcem ſtatuunt. Prima luce, ſigno dato, multitudo omnis in foro inſtruitur: inde, clamore ſublato ac teſtudine facta, ſubeunt. Adverſus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum obpoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſubceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. Medio fere clivo reſtitere: atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, inpetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos: ut numquam poſtea nec pars, nec univerſi tentaverint tale pugnae genus. Omiſſa itaque ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant: cujus ad id tempus inmemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis abſumſerant, et ex agris per ipſos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviſo, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obſideri arcem: ut obſidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiſcentes Gallos ab Urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exſulabat, duxit: qui moeſtior ibi fortuna publica, quam ſua, quum Diis hominibusque adcuſandis ſeneſceret, indignando mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Vejos Faleriosque cepiſſent, qui alia bella fortius ſemper, quam felicius, geſſiſſent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates conſultare. Nec ſecus quam divino ſpiritu tactus, quum ſe in mediam concionem intuliſſet, abſtinere ſuetus ante talibus conciliis.

XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando et veſtrum beneficium*

cium ita tulit, et fortuna hoc egit mea; nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dederit. Eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. Patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur. Cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi nox adpetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est, tueri moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad caedem, non ad pugnam. Nisi vinctos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eumdem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui.

XLV. Aequis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox signum daretur.

Quo dato, primae ſilentio noctis ad portas Camillo praeſto fuere. Egreſſi, haud procul urbe, ſicut praedictum erat, caſtra Fallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam proelium, omnibus locis caedes eſt: nuda corpora et ſoluta ſomno trucidantur. Extremos tamen pavor cubilibus ſuis excitos, quae aut unde vis eſſet, ignaros, in fugam, et quosdam in hoſtem ipſum inprovidos tulit. Magna pars in agrum Antiatem delati, incurſione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuſcorum facta ſtrages eſt: qui urbis, jam quadringenteſimum annum vicinae, obpreſſae ab hoſte inviſitato inauditoque, adeo nihil miſeriti ſunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurſiones facerent, plenique praedae Vejos etiam, praeſidiumque et ſpem ultimam Romani nominis, in animo habuerint obpugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, praedam prae ſe agentes, et caſtra cernebant haud procul Vejis poſita. Inde primum miſeratio ſui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruſcisne etiam, a quibus bellum Gallicum in ſe avertiſſent, ludibrio eſſe clades ſuas?* Vix temperavere animis, quin extemplo inpetum facerent: compreſſique a Caedicio centurione, quem ſibimet ipſi praefecerant, rem in noctem ſustinuere. Tantum par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu geſta. Quin etiam, ducibus captivis, qui caedi nocturnae ſuperfuerant, ad aliam manum Tuſcorum ad Salinas profecti, nocte inſequenti ex inproviſo majorem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

XLVI.

XLVI. Romae interim plerumque obſidio ſegnis et utrimque ſilentium eſſe, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet: quum repente juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſtesque convertit. Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiae. Ad id faciendum C. Fabius Dorſo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, quum de Capitolio deſcendiſſet, per medias hoſtium ſtationes egreſſus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. Ibique omnibus ſollemniter peractis, eadem revertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans propitios eſſe Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit, ſeu attonitis Gallis miraculo audaciae, ſeu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens eſt gens. Vejis interim non animi tantum in dies, ſed etiam vires, creſcebant; nec Romanis ſolum eo convenientibus ex agris, qui a proelio adverſo aut clade captae urbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae eſſent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat. Locus ipſe admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auſpicioque ejus res proſpere geſſerant; et Caedicius negare, ſe commiſſurum, cur ſibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorem. Conſenſu omnium placuit, ab Ardea Camillum adciri; ſed antea conſulto ſenatu, qui Romae eſſet. Adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus ſervabant. Ingenti periculo transeundum per hoſtium cu-

ſtodias erat. Ad eam rem Pontius Cominius, inpiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, ſecundo Tiberi ad Vrbem defertur. Inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hoſtium cuſtodiae, ſaxum in Capitolium evadit; et, ad magiſtratus ductus, mandata exercitus edit. Adcepto inde ſenatus decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exſilio, juſſu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degreſſus nuntius Vejos contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere; ſeu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injuſſu populi mutari finibus poſſet, nec, niſi dictator dictus, auſpicia in exercitu habere) lex curiata lata eſt, dictatorque abſens dictus.

XLVII. Dum haec Vejis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. Namque Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuntius a Vejis pervenerat, ſeu ſua ſponte animadverſo ad Carmentis ſaxo adſcenſu aequo, nocte ſubluſtri, quum primo inermem, qui tentaret viam, praemiſiſſent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui eſſet, alterni inniſi, ſublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout poſtularet locus; tanto ſilentio in ſummum evaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem, ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus, excitarent. Anſeres non fefellere, quibus ſacris Junoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebatur. Quae res ſaluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante conſul fuerat, vir bello egregius, armis adreptis, ſimul ad arma

cete-

ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolabsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos, trucidat. Jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum praeteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari; cui universi selibras farris et quartarios vini ad aedes ejus, quae in arce erant, contulerunt. Rem dictu parvam. Ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat adscendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxae, adprobantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiae esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuntios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrimque exercitum urguebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco ja-

cente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum eſſet. Quorum intolerantiſſima gens humorique ac frigori adſueta quum, aeſtu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis moreretur, jam pigritia ſingulos ſepeliendi promiſcue acervatos cumulos hominum urebant: buſtorumque inde Gallicorum nomine inſignem locum fecere. Induciae deinde cum Romanis factae, et conloquia permiſſu imperatorum habita: in quibus quum idemtidem Galli famem objicerent, eaque neceſſitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae ejus opinionis cauſa multis locis panis de Capitolio jactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed jam neque disſimilari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per ſe Ardeae habet, magiſtrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat inſtruitque, quibus haud inpar adoriatur hoſtes: interim Capitolinus exercitus, ſtationibus vigiliisque feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non ſineret, diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore adpareret; poſtremo ſpe quoque jam, non ſolum cibo, deficiente, et, quum ſtationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi ſe, quacumque pactione poſſent, juſſit; jactantibus non obſcure Gallis, haud magna mercede ſe abduci poſſe, ut obſidionem relinquant. Tum ſenatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciſcerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum conloquio transacta res eſt, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox impera-

peraturi factum. Rei, foediſſimae per ſe, adjecta indignitas eſt. Pondera ab Gallis adlata iniqua, et, tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Vae victis eſſe.*

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemtos vivere Romanos. Nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro adpenſo, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos ſubmoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent ſeſe, negat eam pactionem ratam eſſe, quae, poſtquam ipſe dictator creatus eſſet, injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtratu facta eſſet; denunciatque Gallis, ut ſe ad proelium expediant. Suos in acervum conjicere ſarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conſpectu habentes fana Deum et conjuges et liberos, et ſolum patriae deforme belli malis, et omnia, quae defendi repetique et ulciſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in ſemirutae ſolo urbis et natura inaequali; et omnia, quae arte belli ſecunda ſuis eligi praepararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam conſilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam Deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quam ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo ſe ex fuga contulerant, ejusdem ductu auſpicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit. Caſtra capiuntur, et ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hoſtibus patria, triumphans in Vrbem redit: interque jocos mili-

militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter Vrbis haud vanis laudibus adpellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium. Eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante, ne rem publicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad Deos inmortales pertinebant, retulit; et senatus consultum facit, *Fana omnia, quod ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quaereretur: cum Caeretibus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum inmortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: conlegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio inlata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam conlatum, quum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis adparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis conlatum adceperant; ut sacro auro abstineretur.

Ma-

Matronis gratiae actae, honosque additus, ut earum, ſicut virorum, poſt mortem ſollemnis laudatio eſſet. Iis peractis, quae ad Deos pertinebant, quaeque per ſenatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem adſiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, univerſo ſenatu proſequente, eſcendit, atque ita verba fecit:

LI. *Adeo mihi acerbae ſunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec triſtiſſimi exſilii ſolatium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: et ob eadem haec, non, niſi me ſenatus conſulto populique juſſu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, ſed veſtra fortuna perpulit. Quippe, ut in ſua ſede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria eſſem. Et nunc quieſcerem ac tacerem libenter, niſi haec quoque pro patria dimicatio eſſet; cui deeſſe, quoad vita ſubpetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas eſt. Quid enim repetiimus? quid obſeſſam ex hoſtium manibus eripuimus, ſi recuperatam ipſi deſerimus? et quum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deſeretur? et plus vaſtitatis huic urbi ſecunda noſtra fortuna faciet, quam adverſa fecit? Equidem, ſi nobis cum urbe ſimul poſitae traditaeque per manus religiones nullae eſſent, tamen tam evidens numen hac tempeſtate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemtam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel ſecundas res, vel adverſas: invenietis omnia proſpere eveniſſe ſequentibus Deos, adver-*

versa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova num ante exorta est, quam spreta vox coelo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum praetermissum? Igitur victi captique ac redemti tantum poenarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversae deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi; sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui caeci avaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem.

LII. *Haec culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpae cladisque emergentes paremus nefas? Vrbem auspicato inauguratoque conditam habemus; nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis sollemnibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce sollenne Fabiae*

biae gentis in colle Quirinali obiit? An gentilicia ſacra ne in bello quidem intermitti, publica ſacra et Romanos Deos etiam in pace deſeri placet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum eſſe, quam privatus in ſollenni gentis fuerit? Forſitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde miſſuros ſacerdotes noſtros, qui faciant: quorum neutrum fieri ſalvis ceremoniis poteſt. Et ne omnia generatim ſacra omnesque percenſeam Deos; in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar ſuscipi poteſt? Quid de aeternis Veſtae ignibus ſignoque, quod imperii pignus cuſtodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus veſtris, Mars Gradive, tuque, Quirine pater? haec omnia in profano deſeri placet ſacra, aequalia urbi, quaedam vetuſtiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores interſit. Illi ſacra quaedam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hoſtium urbibus Romam ad nos transferri ſacra religioſum fuit: hinc ſine piaculo in hoſtium urbem Vejos transferemus? Recordamini, agitedum, quoties ſacra inſtaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia caſuve praetermiſſum eſt. Modo quae res, poſt prodigium Albani lacus, niſi inſtauratio ſacrorum auſpiciorumque renovatio, adfectae Vejenti bello rei publicae remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et inſtituimus novos. Juno Regina, transvecta a Vejis, nuper in Aventino quam inſigni ob excellens matronarum ſtudium celebrique dedicata eſt die? Ajo Locutio templum, propter coeleſtem vocem exauditam in Nova via, juſſimus fieri: Capitolinos ludos ſollemnibus aliis addidimus; conlegiumque ad id novum, auctore ſenatu,

natu. condidimus. Quid horum opus fuit ſuscipi, ſi una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? ſi non voluntate manſimus in Capitolio per tot menſes obſidionis? ſi ab hoſtibus metu retenti ſumus? De ſacris loquimur et de templis: quid tandem de ſacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Veſtalibus nempe una illa ſedes eſt, ex qua eas nihil umquam, praeterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas eſt. Hos Vejentes pro Romanis facturi eſtis ſacerdotes, et Veſtales tuae te deſerent, Veſta? et flamen peregre habitando in ſingulas noctes tantum ſibi reique publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae auſpicato agimus omnia fere intra pomoerium, cui oblivioni, aut cui negligentiae damus? Comitia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus conſules tribunosque militares creatis, ubi auſpicato, niſi ubi adſolent, fieri poſſunt? Vejosne haec transferemus? an comitiorum cauſa populus tanto incommodo in deſertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipſa cogit, vaſtam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis cauſam, quam veram eſſe, ut ego non dicam, adparere vobis, Quirites, puto; qui meminiſtis, ante Gallorum adventum, ſalvis tectis publicis privatisque, ſtante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam eſſe, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam ſententiam veſtramque interſit, tribuni. Vos, etiamſi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati ſitis prius, quam, quale ſit, audieritis) etiamſi tunc migran-*

grandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. Non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis inposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consisceremus, quem tueri non possemus. Et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Aequi Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenae pastoresque, quum in his locis nihil, praeter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi aedificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, aedificare incensa piget? et, quod singuli facturi fuimus, si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest)*

test) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quaesituri sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriae, nec haec terra, quam matrem adpellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minus injuriae vestrae, quam meae calamitatis, meminisse juvat, quum abessem, quotiescumque patria in mentem veniret, haec omnia obcurrebant, colles, campique, et Tiberis, et adsueta oculis regio, et hoc coelum, sub quo natus educatusque essem. Quae vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen obportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus adcipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum, regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novae urbis. Trecentesimus sexagesimus quintus annus Vrbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Aequis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quae, malum! ratio est, expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii

rii fore. Hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum noſtrorum moveri ſe non paſſi. Hic Veſtae ignes, hic ancilia coelo demiſſa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Moviſſe eos Camillus quum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. Sed rem dubiam decrevit vox obportuna emiſſa: quod, quum ſenatus poſt paullo de his rebus in curia Hoſtilia haberetur, cohorteſque, ex praeſidiis revertentes, forte agmine forum tranſirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, ſtatue ſignum! hic manebimus optime!* Qua voce audita, et ſenatus, *adcipere ſe omen*, ex curia egreſſus, conclamavit, et plebs circumfuſa adprobavit. Antiquata deinde lege, promiſcue Vrbs aedificari coepta. Tegula publice praebita eſt: ſaxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, jus factum; praedibus adceptis, eo anno aedificia perfecturos. Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omiſſo ſui alienique diſcrimine, in vacuo aedificant. Ea eſt cauſa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata paſſim ſubeant tecta, formaque Vrbis ſit occupatae magis, quam diviſae, ſimilis.

T. LIVII PATAVINI
LIBER VI.

BREVIARIVM.

CAP. I. Res ante incensam Vrbem gestae a Romanis obscurae; clariores deinceps certioresque. Q. Fabius, qui legatus adversus Gallos pugnaverat, adcusatur et obportune moritur. Interregnum et comitia. Foedera ac leges conquiruntur. Dies religiosi, XV Kal. Sext. (clade ad Cremeram Alliamque insignis) postridie Idus, Kalendae ac Nonae. 2. Bella cum Volscis, Etruscis, Latinis, Hernicis Aequisque gerenda. Camillus, dictator III dictus, Volscos ac deinde Aequos vincit, 3. et Sutrium, Tuscis traditum, sociis reddit, victoribus obpressis; 4. Tum triumphat. Nova urbs stat intra annum crescitque frequentia civium. Oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta. Capitolium saxo quadrato substructum. 5. Leges agrariae, et Pomptinus ager in spem ostentatus. Auspiciorum renovatio et interregnum. Numerum XXV tribuum explent quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis. 6. Antiates et Latini in armis sunt. Camillo conlegae V. regimen omnium rerum permittunt. 7. Is cum P. Valerio ad Satricum proficiscitur, et milites, ob multitudinem hostium trepidos, castigat. 8. Vincit Volscis,

ſcis, et Satricum ſcalis capit. 9. Tum recipit Sutrium, 10. et Nepete, oppida ſocia, ab Etruſcis capta. Ab Latinis Hernicisque, qui adjuverant Volſcos nec militem Romanis dederant, res repetitae.

11. M. Manlius Capitolinus, homo ſuperbus et Camillo invidens, primus ex Patribus fit popularis et patronus nexorum. Hinc potiſſimum dictator creatur A. Cornelius Coſſus, etſi in ſpeciem cauſae Volſcum bellum jactatur. 12. 13. Dictator vincit Volſcos ſociosque eorum. 14. Tum adcitur Romam, ubi Manlius debitores a crudelitate feneratorum tuetur, fundum in Vejenti ſubjicit praeconi, et theſauros Gallici auri a Patribus obcultari jacit. 15. Manlius, juſſu dictatoris vocatus, agmine ingenti venit ad tribunal ejus et cauſam dicit. 16. In carcerem ducitur; et magna plebis pars veſtem mutat. Jam haud procul ſeditione res eſt; cujus leniendae cauſa ſenatus Satricum coloniam deduci jubet, 17. Ea gliſcente ex SCto Manlius vinculis liberatur. 18. Tum ille, plenior aliquanto animi iraeque, ſeditioſis concionibus jam per ſe adcenſam plebem incitat, et cum principibus interdiu noctuque agitat conſilia rerum novandarum. 19. Senatus decernit, ut videant magiſtratus, ne quid resp. detrimenti capiat: et ipſi quoque tribuni plebis, quia eundem et ſuae poteſtatis, quem libertatis omnium, finem cernunt, Patrum auctoritati ſe dedunt. Ex his duo, M. Maenius et Q. Publilius, Manlio diem dicere ſtatuunt. 20. Quo facto commovetur plebs, utique poſtquam ſolum reum, et ne fratres quidem proximosque ſordidatos vident; et damnandi mora iis non in cauſa eſt, ſed in loco, ex quo Capitolium a Manlio ſervatum conſpici poteſt. Quo mutato condemnatur et de ſaxo

 Tar-

Tarpejo dejicitur. Lex ſimul fertur, ne quis patricius in arce habitet, et gentis Manliae decreto cavetur, ne quis deinde M. Manlius vocetur.

21. Peſtilentia, Fames et multiplex bellum. Novi hoſtes Lanuvini et Praeneſtini. Quinqueviri Pomptino agro dividendo, et triumviri coloniae Nepete deducendae creati. 22. Veliterni victi et bellum Praeneſtinis indictum. Volſcum bellum M. Furio Camillo, exactae jam aetatis, ſed vegeti adhuc ingenii animique viro, extra ordinem decretum, et adjutor ex tribunis mil. c. p. ſorte L. Furius datus. 23. Ardor pugnandi idem eſt Volſcis et L. Furio, cui conlega cedit. 24. Acies Rom. jam inclinata reſtituitur a Camillo, et hoſtes funduntur. 25. Quia inter captivos Tuſculani aliquot noſcitantur, bellum his ſociis indicitur mandaturque Camillo, qui contra ſpem omnium adjutorem optat eumdem L. Furium. Tuſculani vim Rom. arcent pace conſtanti. 26 Eam et a ſenatu Rom. inpetrant, et mox civitatem.

27. Cenſores creantur, ut cenſu inſtituto ſumma aeris alieni et facultates civium cognoſcantur. Sed unus eorum moritur, et alii, vitio creati, non gerunt magiſtratum: tertios vero ſubfici, religio eſt. Eam eſſe ludificationem plebis tribuni dicunt, et ad Praeneſtini famam belli edictum inpediunt delectum: neque aliud ad ſeditionem exſtinguendam, quam prope inlatum Vrbi bellum, valet. 28. Dictator dicitur T. Quinctius Cincinnatus, et confeſtim hoſtes a moenibus recedunt. 29. Praeneſtini ad Alliam vincuntur, capiunturque eorum IX oppida. Dictator triumphat ſignumque Jovis Imperatoris, Praeneſte devectum, in Capitolium fert. 30. Tres tribuni mil. c. p. ex Patribus et totidem

ex

ex plebe creantur. Volsci provincia sine sorte et comparatione, extra ordinem, datur P. et C. Manliis: resque ibi, temeritate et inscitia ducum proditae, militum virtute restituuntur. 31. *Aes alienum materia et causa seditionis. Agri Volscorum vastantur.* 32. *Novum fenus contrahitur tributo in murum saxo quadrato faciendum, et optatur frustra, ut jus de pecunia credita dicatur. Latini Volscique funduntur ad Satricum et Antium.* 33. *Antiates societatem cum Latinis dissolvunt et Romanis dedunt urbem agrosque. Latini Satricum concremant igni, et Tusculum capiunt praeter arcem: sed mox a Romanis caeduntur ad unum omnes.*

34. *In Urbe crescit in dies vis Patrum miseriaque plebis, fama et corpore creditoribus satisfacientis; sed parva res ingentem moliundi causa fit. Fabia minor, M. Fabii Ambusti filia, maerore adfligitur, quod ipsa C. Licinio Stoloni, viro plebejo, soror autem Ser. Sulpicio, patricio et trib. mil. c. p. nupta est. Pater filiam consolatur consiliaque init cum genero et L. Sextio.* 35. *Hi creantur tribuni plebis et promulgant leges de aere alieno, de modo agrorum, ne quis plus D jugera agri possideret, et de comitiis, ne tribunorum militum comitia fiant, consulumque utique alter ex plebe creetur. Patres adversus tribunicias rogationes comparant conlegas: et Licinius Sextiusque, tribuni plebis saepius refecti, per quinquennium nullos curules magistratus creari patiuntur.* 36. *Octavum tribuni pl. reficiuntur latores legum, et simul tribunus mil c. p. creatur M. Fabius Ambustus, auctor earumdem legum et jam suasor.* 37. *Tribunorum pl. orationes, et nova rogatio: ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur et pars ex plebe, pars ex Patribus fiat.*

38. *Patres trepidi ad duo ultima auxilia, ſummum imperium ac civem, decurrunt. Dictator IV dicitur M. Furius Camillus, qui minis plebi incutit terrorem, ſed ducibus ejus animos potius adcendit, et, re neutro inclinata, magiſtratu ſe abdicat, putans forte, ſe vitio creatum eſſe. Ei ſubſicitur extemplo P. Manlius.* 39. *Is C. Licinium, qui tribunus mil. c. p. fuerat, primum magiſtrum equitum de plebe dicit, et ſe apud Patres excuſat propinqua cognatione. Rogationes de fenere et agro jubentur a plebe, de plebejo conſulatu antiquatur. Sextius Liciniusque ſibi honorem continuari nolunt, niſi conjunctim ferantur ab ſe promulgatae leges.* 40. 41. *Adverſus eos orationem habet Ap. Claudius Craſſus, nepos decemviri.* 42. *Quae modo valet ad proferendum tempus rogationum jubendarum. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, legem perferunt de decemviris ſacrorum ex parte de plebe creandis. Fama belli Gallici adlata, Camillus dictator V dicitur, et in Albano agro multa caeduntur Gallorum millia. Comitiis conſularibus L. Sextius de plebe primus conſul creatur. Patres, auctore Camillo, ea lege auctores fiunt, ut concedatur a plebe nobilitati de praetore uno, qui jus in Vrbe dicat, ex Patribus creando. Ordinibus ita ab diutina ira in concordiam redactis, ſenatus decernit, ut ludi maximi fiant et dies unus ad triduum adjiciatur. Recuſantibus id munus aedilibus plebis, recipitur a patriciis juvenibus ea conditione, ut aediles fiant.*

I. Quae ab condita urbe Roma ad captam eamdem urbem Romani ſub regibus primum, conſulibus deinde ac dictatoribus, decemviriſque

que ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod parvae et rarae per eadem tempora literae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum, et quod, etiamsi quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monimentis, incensa Vrbe pleraeque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae Vrbis, gesta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit. Neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta Vrbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore adsiduo reficiendae Vrbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. Cui judicio eum mors, adeo obportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius Camillus. Iterum is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam iterum, P. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere. In primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges) conquiri, quae comparerent, jusserunt. Alia ex eis edita etiam in vulgus:

quae autem ad ſacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſubpreſſa. Tum de diebus religioſis agitari coeptum, diemque ante diem XV Calendas Sextiles, duplici clade inſignem, (quo die ad Cremeram Fabii caeſi, quo deinde ad Alliam cum exitio Vrbis foede pugnatum) a poſteriore clade Allienſem adpellarunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendae fecerunt. Quidam, quod poſtridie Idus Quinctiles non litaſſet Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deum poſt diem tertium objectus hoſti exercitus Romanus eſſet, etiam poſtridie Idus rebus divinis ſuperſederi juſſum: inde, ut poſtridie Calendas quoque ac Nonas eadem religio eſſet, traditum putant.

II. Nec diu licuit quietis conſilia erigendae ex tam gravi caſu rei publicae ſecum agitare. Hinc Volſci, veteres hoſtes, ad exſtinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriae principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnae factam, mercatores adferebant. Novus quoque terror adceſſerat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, poſt pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitiam populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumſtarent, adpareretque omnibus, non odio ſolum apud hoſtes, ſed contemtu etiam inter ſocios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auſpiciis defendi rem publicam, quibus recuperata eſſet, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dixit: juſtitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut ſeniores quoque, quibus aliquid roboris ſupereſſet,

effet, in verba fua juratos centuriaret. Exercitum confcriptum armatumque trifariam divifit. Partem unam in agro Vejente Etruriae obpofuit: alteram ante Vrbem caftra locare juffit. Tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adverfus Etrufcos mittebantur, L. Aemilius praepofitus: tertiam partem ipfe ad Volfcos duxit, nec procul ab Lanuvio (*ad Maccium* is locus dicitur) caftra obpugnare eft adortus. Quibus, ab contemtu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo fe ipfi, vallum congeftis arboribus fepirent, ne qua intrare ad munimenta hoftis poffet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam fepem conjici juffit. Et forte erat vis magna venti verfa in hoftem. Itaque non aperuit folum incendio viam, fed, flammis in caftra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis, ita conflernavit hoftes, ut minor moles fuperantibus vallum in caftra Volfcorum Romanis fuerit, quam transfcendentibus fepem incendio abfumtam fuerat. Fufis hoftibus caefisque, quum caftra inpetu cepiffet dictator, praedam militi dedit, quo minus fperatam, minime largitore duce, eo militi gratiorem. Perfequutus deinde fugientes, quum omnem Volfcum agrum depopulatus effet, ad deditionem Volfcos feptuagefimo demum anno fubegit. Victor ex Volfcis in Aequos transiit, et ipfos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas obpreffit; nec caftra modo, fed urbem etiam adgreffus, inpetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna effet, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria pro-

prope omnis armata Sutrium, ſocios populi Romani, obſidebat: quorum legati, opem rebus adfectis orantes, quum ſenatum adiſſent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus ſpei moram quum pati fortuna obſeſſorum non potuiſſet, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae ſemper eosdem urguebant, per pactionem urbe hoſtibus tradita, inermes cum ſingulis emiſſi veſtimentis, miſerabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. Cui quum ſe moeſta turba ad pedes provolviſſet, principumque orationem, neceſſitate ultima expreſſam, fletus mulierum ac puerorum, qui exſilii comites trahebantur, excepiſſet; parcere lamentis Sutrinos juſſit: Etruſcis ſe luctum lacrumasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi conſidere, modico praeſidio relicto, arma ſecum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, ſoluta omnia rebus (ut fit) ſecundis invenit; nullam ſtationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hoſtium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etruſci paſſim trucidantur ab novo hoſte, neque ſe conglobandi coeundique in unum, aut arma capiendi datur ſpatium. Quum pro ſe quisque tenderent ad portas, ſi qua forte ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos, ut proelium inirent. Quod adcenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet, ni praecones, per urbem dimiſſi, poni arma et parci inermi juſſiſſent, nec praeter armatos quem-

quemquam violari. Tum etiam, quibus animi in ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant, poſtquam data ſpes vitae eſt, jactare paſſim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, ſe hoſti obferre. Magna multitudo in cuſtodias diviſa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, ſed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in Vrbem triumphans rediit, trium ſimul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruſcis ante currum duxit. Quibus ſub haſta venumdatis, tantum aeris redactum eſt, ut, pretio pro auro matronis perſoluto, ex eo, quod ſupererat, tres paterae aureae factae ſint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incenſum in Jovis cella conſtat ante pedes Junonis poſitas fuiſſe. Eo anno in civitatem adcepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliſcorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus adſignatus. Revocati quoque in Vrbem ſenatus conſulto a Vejis, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos ſe contulerant. Et primo fremitus fuit adſpernantium imperium: dies deinde praeſtituta capitalisque poena, qui non remigraſſet Romam, ex ferocibus univerſis ſingulos, metu ſuo quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentia creſcere, tum tota ſimul exſurgere aedificiis, et re publica inpenſas adjuvante, et aedilibus velut publicum exigentibus opus, et ipſis privatis (admonebat enim deſiderium uſus) feſtinantibus ad effectum operis, intraque annum nova urbs ſtetit. Exitu anni comitia tribunorum militum conſulari poteſtate habita. Creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum,

tum, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum, Cortuosa et Contenebra, vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. Inproviso adorti, primo clamore atque inpetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies obpugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. Quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in urbem subcederet proelio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. Dum cunctantur, jam militum praeda erat; nec, nisi per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret Vrbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Jam et tribuni plebis, civitate aedificando obcupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. Ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post adcisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguae. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerint, incursiones eo factas. Nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud

magno

magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem exhaustam inpensis, eoque agri inmemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. Interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat. Hi ex interregno magistratum obcepere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis: eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. Conlegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversae curae hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente inlatum in Vrbem adtulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum; eo abnuentes, publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi

vel-

vellent. Desierant jam ulla contemni bella. Itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. Et conlegae fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium: nec quidquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Conlaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens*, inde ait, *onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum conlegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum adnisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates adtineat, plus ibi minarum, quam periculi, esse. Se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rem publicam esse. Te*, inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intentum sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova haec cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui Urbi moenibusque praesidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, praesidem*

dem hujus publici confilii, cuftodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, conlegae facimus. Cunctis in partes muneris fui benigne pollicentibus operam, Valerius, focius imperii lectus, adjecit; *M. Furium fibi pro dictatore, feque ei pro magiftro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam fpem de bello haberent. Se vero bene fperare,* Patres, *et de bello, et de pace univerfaque re publica,* erecti gaudio, fremunt: *nec dictatore umquam opus fore rei publicae, fi tales viros in magiftratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad fe trahentes.*

VII. Juftitio indicto delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volfcorum modo juventutem Antiates ex nova fubole lectam, fed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hoftis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam inftruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *turbatas militum mentes effe, fegniter arma capta, cunctabundosque et refiftentes egreffos caftris effe; quin voces quoque auditas, cum centenis hoftibus fingulos pugnaturos; et aegre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, fuftineri poffe;* in equum infilit, et, ante figna adverfus in aciem, ordines interequitans, *Quae triftitia, milites, haec, quae infolita cunctatio eft? Hoftem, an me, an vos ignoratis? Hoftis eft quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriaeque veftrae? Vos contra, me duce, (ut Falerios Vejosque captos, et in capta patria Gallorum legiones caefas taceam) modo* tri-

trigeminae victoriae triplicem triumphum ex his ipſis Volſcis et Aequis et ex Etruria egiſtis. An me, quod non dictator vobis, ſed tribunus, ſignum dedi, non adnoſcitis ducem? Neque ego maxima imperia in vos deſidero: et vos in me nihil, praeter me ipſum, intueri decet. Neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exſilium quidem ademit. Iidem igitur omnes ſumus; et, quum eadem omnia in hoc bellum adferamus, quae in priora adtulimus, eumdem eventum belli exſpectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac conſuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.

VIII. Dato deinde ſigno, ex equo deſilit, et proximum ſigniferum, manu adreptum, ſecum in hoſtem rapit; *infer, miles,* clamitans, *ſignum.* Quod ubi videre ipſum Camillum, jam ad munera corporis ſenecta invalidum, vadentem in hoſtes, procurrunt pariter omnes, clamore ſublato, *Sequere imperatorem,* pro ſe quisque clamantes. Emiſſum etiam ſignum Camilli juſſu in hoſtium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos. Ibi primum pulſum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat, excitata praeſentia ducis, ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies. Ita, quocumque ſe intuliſſet, victoriam ſecum haud dubiam trahebat. Maxime id evidens fuit, quum, in laevum cornu, prope jam pulſum, adrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri, advectus, conſpectu ſuo proelium reſtituit, oſtentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, ſed turba hoſtium et fuga inpediebatur, et longa caede conficienda multitudo tanta feſſo militi erat; quum repente ingenti-

bus

bus procellis fufus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insequuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volfcis, domos profecti funt, malis confiliis pares adepti eventus. Volfci, ubi fe defertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis caftris, moenibus Satrici fe includunt. Quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus obpugnare eft adortus. Quae poftquam nulla eruptione inpediri videt; minus effe animi ratus in hofte, quam ut in eo tam lentae fpei victoriam exfpectaret, cohortatus milites, ne, tamquam Vejos obpugnantes, in opere longinquo fefe tererent, victoriam in manibus effe; ingenti militum alacritate moenia undique adgreffus, fcalis oppidum cepit. Volfci abjectis armis fefe dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat. Id caput Volfcorum, eam fuiffe originem proximi belli. Sed quia nifi magno adparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum conlega, Romam eft profectus, ut fenatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter fermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuiffe) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adverfus Etrufcos petentes, veniunt, brevem occafionem effe ferendi auxilii memorantes. Eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca obpofita Etruriae, et velut clauftra inde portaeque effent; et illis obcupandi ea, quum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur fenatui cum Camillo agi placuit, ut, omiffo Antio, bellum Etrufcum fusciperet. Legiones urbanae, qui-

bus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. Quamquam expertum exercitum adſuetumque imperio, qui in Volſcis erat, mallet; nihil recuſavit: Valerium tantummodo imperii ſocium depopoſcit. Quinctius Horatiusque ſucceſſores Valerio in Volſcis miſſi. Profecti ab Vrbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi jam captam ab Etruſcis invenere; ex parte altera, interſeptis itineribus, aegre oppidanos vim hoſtium ab ſe arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hoſtes ſociosque, et in praeſentia rem inclinatam ſustinuit, et ſpatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviſo exercitu, Camillus conlegam, eam in partem circumductis copiis, quam hoſtes tenebant, moenia adgredi jubet, non tanta ſpe, ſcalis capi urbem poſſe, quam ut, averſis eo hoſtibus et oppidanis jam pugnando feſſis, laxaretur labor, et ipſe ſpatium intrandi ſine certamine moenia haberet. Quod quum ſimul utrimque factum eſſet, ancepsque terror Etruſcos circumſtaret, et moenia ſumma vi obpugnari, et intra moenia eſſe hoſtem viderent; porta ſe, quae una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros eſt facta. Plures a Furianis intra moenia caeſi: Valeriani expeditiores ad perſequendos fuere; nec ante noctem, quae conſpectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto reſtitutoque ſociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem adceptum jam totum Etruſci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo ſolum, quod tota hoſtium erat, ſed etiam quod, parte Nepeſinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut fecer-

fecernerent fe ab Etrufcis, fidemque, quam inploraffent ab Romanis, ipfi praeftarent. Vnde quum refponfum adlatum effet, *nihil fuae poteftatis effe, Etrufcos moenia cuftodiasque portarum tenere;* primo populationibus agri terror eft oppidanis admotus: deinde, poftquam deditionis, quam focietatis, fides fanctior erat, fafcibus farmentorum ex agro conlatis, ductus ad moenia exercitus, completisque foffis fcalae admotae, et clamore primo inpetuque oppidum capitur. Nepefinis inde edictum, ut arma ponant; parcique juffum inermi. Etrufci pariter armati atque inermes caefi. Nepefinorum quoque auctores deditionis fecuri percuffi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praefidio relictum. Ita, duabus fociis urbibus ex hofte receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quaefitumque, cur per eos annos militem ex inftituto non dediffent? Refponfum frequenti utriusque gentis concilio eft, *nec culpam in eo publicam, nec confilium fuiffe, quod fuae juventutis aliqui apud Volfcos militaverint. Eos tamen ipfos pravi confilii poenam habere, nec quemquam ex his reducem effe. Militis autem non dati caufam terrorem adfiduum a Volfcis fuiffe, quam peftem adhaerentem lateri fuo tot fuper alia aliis bellis exhauriri nequiffe.* Quae relata Patribus magis tempus, quam caufam, non vifa belli habere.

XI. Infequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Curfore iterum, C. Sergio iterum tribunis confulari poteftate, grave bellum foris, gravior domi feditio exorta: bellum a Volfcis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectio-

ctione: feditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro et inclutae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, aegre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos non pro conlegis, sed pro ministris habeat; quum interim, si quis vere aestimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum adcipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos adgressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriae pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suae victoriae neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et inpotens, postquam inter Patres non, quantum aequum censebat, excellere suas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebejis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, adliciendo ad se plebem, jam aura, non consilio, ferri, famaeque magnae malle, quam bonae esse: et, non contentus agrariis legibus, quae materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri coepit: *acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* Et erat aeris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, aedificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causae jactatum, ut major potestas quaereretur. Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad

ad dictatorem creandum. Creatus A Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot jam libris adsidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque subcursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Aequis subfecerint milites. Quod quum ab antiquis tacitum praetermissumque sit; cujus tandem ego rei praeter opinionem, quae sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio adcisae res erant, Volscorum exercitus fuit. Ad hoc Latini Hernicique adcesserant, et Circejensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator, castris eo die positis, postero quum auspicato prodisset, hostiaque caesa pacem Deum adorasset, laetus ad milites, jam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit:

Nostra victoria est, milites, inquit, *si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. Itaque, ut decet certae spei plenos et cum inparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos stabili gradu inpetum hostium excipere. Vbi illi vana injecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in proelium miserint. Tu, T Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere jam aciem conlato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer; invectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae inpetu ferox, gladios et conlatum pedem et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Inpulsa frons prima, et trepidatio subsidiis inlata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. Deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus, et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. Postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede, spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse, missilibus

ac

ac terrore inpediri curfum, obequitandoque agmen teneri, dum adfequi pedes et jufta caede conficere hoftem poffet. Fugae fequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die caftra Volfcorum, praedaque omnis, praeter libera corpora, militi conceffa eft. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi poffet mercede militaffe, fed principes quidam juventutis inventi; manifefta fides, publica ope Volfcos hoftes adjutos. Circejenfium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes miffi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quae dictatori, defectionem fui quisque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in ftativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres juffuros; quum major domi exorta moles coegit adciri Romam eum, glifcente in dies feditione, quam folito magis metuendam auctor faciebat. Non enim jam orationes modo M. Manlii, fed facta, popularia in fpeciem, tumultuofa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniae quum duci vidiffet, medio foro cum caterva fua adcurrit, et manum injecit: vociferatusque de fuperbia Patrum ac crudelitate feneratorum et miferiis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum vero ego*, inquit, *nequidquam hac dextra Capitolium arcemque fervaverim, fi civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum, in fervitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo folvit, libraque et aere liberatum emittit, Deos atque homines obteftantem, *ut M. Manlio, liberatori fuo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.*

 Ad-

Adceptus extemplo in tumultuoſam turbam et ipſe tumultum augebat, cicatrices adceptas Vejenti, Gallico aliisque deinceps bellis oſtentans. *Se militantem, ſe reſtituentem everſos penates, multiplici jam ſorte exſoluta, mergentibus ſemper ſortem uſuris, obrutum ſenere eſſe: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo ſe habere: illi devovere corporis vitaeque ac ſanguinis quod ſuperſit. Quodcumque ſibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine eſſe.* His vocibus inſtincta plebes quum jam unius hominis eſſet, addita alia commotioris ad omnia turbanda conſilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, ſubjecit praeconi: *Ne quem veſtrum*, inquit, *Quirites, donec quidquam in re mea ſupererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita adcendit animos, ut per omne fas ac nefas ſecuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, ſermones pleni criminum in Patres: inter quos, quum omiſſo discrimine vera an vana jaceret, *theſauros Gallici auri obcultari a Patribus* jecit: *nec jam poſſidendis publicis agris contentos eſſe, niſi pecuniam quoque publicam avertant: ea res ſi palam fiat, exſolvi plebem aere alieno poſſe.* Quae ubi objecta ſpes eſt, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo conlationem factam: idem aurum, ex hoſtibus captum, in paucorum praedam ceſſiſſe. Itaque exſequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum obcultaretur; differenteque, et tempore ſuo ſe indicaturum dicente, ceteris omiſſis, eo verſae erant omnium curae: adparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falſi obſenſionem fore.

XV.

XV. Ita suspensis rebus dictator, adcitus ab exercitu, in Vrbem venit. Postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Vtinam,* inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te adtinet eamque rem, quam de te sum quaesiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum obcultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut inpedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fenere plebem Romanam; et istos, incubantes publicis thesauris, ex praeda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod et ipse in parte praedae sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefellisse,* ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se inpetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium feneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quaeri. Obfendit,* inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo*

vo cives veſtros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod adſluit opibus veſtris, ſustinendo neceſſitates aliorum? Sed quid ego vos, de veſtro inpendatis, hortor? Sortem aliquam ferte, de capite deducite, quod uſuris pernumeratum eſt: jam nihilo mea turba, quam ullius, conſpectior erit. At enim, quid ita ſolus ego civium curam ago? Nihilo magis, quod reſpondeam, habeo, quam ſi quaeras, quid ita ſolus Capitolium arcemque ſervaverim. Et tum univerſis, quam potui, opem tuli, et nunc ſingulis feram. Nam quod ad theſauros Gallicos adtinet, rem, ſuapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quaeritis, quod ſcitis? cur, quod in ſinu veſtro eſt, excuti jubetis potius, quam ponatis, niſi aliqua fraus ſubeſt? Quo magis argui praeſtigias jubetis veſtras, eo plus vereor, ne abstuleritis obſervantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas veſtras, ſed vos id cogendi eſtis, ut in medium proferatis.

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, et aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus inſimilati falſo crimine ſenatus oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum ſe loquuturum, in vincula duci juſſit. Adreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina ac Minerva, ceterique Dii Deaeque, qui Capitolium arcemque incolitis, ſiccine veſtrum militem ac praeſidem ſinitis vexari ab inimicis? Haec dextra, qua Gallos fudi a delubris veſtris, jam in vinculis et catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: ſed invicta ſibi quaedam patientiſſima juſti imperii civitas fecerat. Nec adverſus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipſa plebs, adtollere oculos aut hiſcere audebant. Conjecto in carcerem

cerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendae causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. Bina jugera et semisses agri adsignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. Et jam magis insignis et sordibus et facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et linguam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos semper in praecipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Maelium, ab ore civium famem suis inpensis propulsantem, obpressos; sic M. Manlium, mersam et obrutam senore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod tum responderet: cui servo umquam mendacii poenam vincula fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quae paene ultima atque aeterna nomini Romano fuerit? non speciem agmi-*

agminis Gallorum, per Tarpejam rupem ſcandentis? non ipſius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum ſudoris ac ſanguinis, ipſo paene Jove erepto ex hoſtium manibus, vidiſſent? Selibrisne farris gratiam ſervatori patriae relatam? et quem prope coeleſtem, cognomine certe Capitolino Jovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus ſatis auxilii fuiſſe, nullam opem in tam multis eſſe? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur; quum remiſſo, id quod erepturi erant, ex ſenatus conſulto Manlius vinculis liberatur. Quo facto non ſeditio finita, ſed dux ſeditioni datus eſt. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, ſimul colonis Circejenſibus et a Velitris, purgantibus ſe Volſci crimine belli captivosque repetentibus, ut ſuis legibus in eos animadverterent, triſtia reſponſa reddita; triſtiora colonis, quod cives Romani patriae obpugnandae nefanda conſilia iniſſent. Non negatum itaque tantum de captivis; ſed, in quo ab ſociis tamen temperaverant, denuntiatum ſenatus verbis, faceſſerent propere ex Vrbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudeſcente Manliana ſeditione, ſub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum conſulari poteſtate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginenſis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Craſſus, T. Quinctius Cincinnatus ſecundum. Cujus principio anni et Patribus et plebi perobportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu ſpem cepit, dum tam potentem haberet

ret ducem, fenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab fanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, in propinquum certamen aderat et Manlius. Advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram adcenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque jam per se adcensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos adgressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione, certaturos. Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero. Ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Maeliique exspectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt haec: sed numquam propter me de coelo descendent. Vobis dent mentem, oportet, ut*

ut prohibeatis; ſicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hoſtibus, a ſuperbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi eſt, ut ſemper vobis auxilium adverſus inimicos ſatis ſit? nec ullum, niſi quatenus imperari vobis ſinatis, certamen adverſus Patres noritis? Nec hoc natura inſitum vobis eſt, ſed uſu poſſidemini. Cur enim adverſus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum cenſeatis? quia conſueſtis cum eis pro imperio certare, adverſus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. Tamen qualescumque duces habuiſtis, qualescumque ipſi fuiſtis, omnia adhuc, quantacumque petiſtis, obtinuiſtis ſeu vi, ſeu fortuna veſtra. Tempus eſt, etiam majora conari. Experimini modo et veſtram felicitatem, et me (ut ſpero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, inponetis, quam, qui reſiſterent imperantibus, inpoſuiſtis. Sed aequandae ſunt dictaturae conſulatusque, ut caput adtollere Romana plebes poſſit. Proinde adeſte, prohibete jus de pecuniis dici. Ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit. Vos ſi quo inſigni magis imperii honorisve nomine veſtrum adpellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quae vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur; ſed nec cum quibus, nec quem ad finem conſilia pervenerint, ſat planum traditur.

XIX. At in parte altera ſenatus de ſeceſſione in domum privatam plebis, forte etiam in arce poſitam, et imminenti mole libertati agitat. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus eſſe, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hoſtem, ſed unius jactura civis finiat inteſtinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis ſententiam, vim tamen eamdem haben-

habentem, *Vt videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii res publica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate tribunique plebi, (nam et, quia eumdem et suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritate se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum praeter vim et caedem nihil cuiquam obcurreret, eam autem ingentis dimicationis fore adpareret; tum M. Maenius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe adgredimur eum, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. Nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis judices facti erunt, et adcusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suae.*

XX. Adprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt. Quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut adfines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. Consensu obprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quae, praeter coetus multitudinis seditiosasque voces et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab

adcusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. Nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta decora foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad haec, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium caesorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad haec servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. Et quum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memorasset; nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et idemtidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum, precatusque esse, ut, quam mentem sibi, Capitolinam arcem protegenti, ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent; et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset, adparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in praeobcupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Poetelinum lucum extra portam Nomentanam, unde con-

spe-

ſpectus in Capitolium non eſſet, concilium populi indictum eſt. Ibi crimen valuit, et obſtinatis animis triſte judicium inviſumque etiam judicibus factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos. auctores ſint damnatum. Tribuni de ſaxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monimentum et poenae ultimae fuit. Adjectae mortuo notae ſunt: publica una; quod, quum domus ejus fuiſſet, ubi nunc aedes atque officina Monetae eſt, latum ad populum eſt, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis Manliae decreto cautum eſt, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, niſi in libera civitate natus eſſet, memorabilis. Populum brevi, poſtquam periculum ab eo nullum erat, per ſe ipſas recordantem virtutes, deſiderium ejus tenuit. Peſtilentia etiam brevi conſequuta, nullis obcurrentibus tantae cladis cauſis, ex Manliano ſubplicio magnae parti videri orta: violatum Capitolium eſſe ſanguine ſervatoris: nec Diis cordi fuiſſe poenam ejus oblatam prope oculis ſuis, a quo ſua templa erepta e manibus hoſtium eſſent.

XXI. Peſtilentiam inopia frugum et vulgatam utriusque mali famam anno inſequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum conſulari poteſtate. Hoſtes novi, praeter Volſcos, velut ſorte quadam prope in aeternum exercendo Romano militi datos, Circejosque et Velitras colonias jam diu molientes defectionem, et ſuſpectum Latium, Lanuvini etiam, quae fideliſſima urbs fuerat, ſubito exorti. Id Patres

tres rati contemtu adcidere, quod Veliternis civibus ſuis tam diu inpunita defectio eſſet, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. Ad quam militiam quo paratior plebes eſſet, quinqueviros Pomptino agro dividendo et triumviros Nepete coloniae deducendae creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum eſt: et, nequidquam disſuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum juſſerunt. Adparatum eo anno bellum eſt; exercitus propter peſtilentiam non eductus. Eaque cunctatio colonis ſpatium dederat deprecandi ſenatum; et magna hominum pars eo, ut legatio ſubplex Romam mitteretur, inclinabat, ni privato (ut fit) periculo publicum inplicitum eſſet, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, ſoli crimini ſubjecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertiſſent colonias a conſiliis pacis. Neque in ſenatu ſolum per eos legatio inpedita eſt, ſed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. Haec nova injuria exturbavit omnem ſpem pacis. De Praeneſtinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tuſculanis et Gabinis et Lavicanis, quorum in fines incurſatum erat, ita placide ab ſenatu reſponſum eſt, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera eſſe, adpareret.

XXII. Inſequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum conſulari poteſtate, Velitras legiones duxere, quatuor conlegis, Ser. Cornelio Maluginenſe quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praeſidium Vrbis, et ſi qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde ſuſpecta erant) relictis. Ad Velitras adverſus majora paene auxilia Praeneſtinorum, quam ipſam

ſam colonorum multitudinem, ſecundo proelio pugnatum eſt; ita ut propinquitas urbis hoſti et cauſa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum eſſet. Oppidi obpugnatione tribuni abstinuere, quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum cenſebant. Literae Romam ad ſenatum cum victoriae nuntiis, acriores in Praeneſtinum, quam in Veliternum hoſtem, miſſae. Itaque ex ſenatus conſulto populique juſſu bellum Praeneſtinis indictum; qui, conjuncti Volſcis, anno inſequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defenſam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam. Eam rem aegre paſſi Romani, M. Furium Camillum ſeptimum tribunum militum creavere. Additi conlegae A. et L. Poſtumii Regillenſes ac L. Furius cum L. Lucretio et M. Fabio Ambuſto. Volſcum bellum M. Furio extra ordinem decretum. Adjutor ex tribunis ſorte L. Furius datur; non tam e re publica, quam ut conlegae materia ad omnem laudem eſſet; et publice, quod rem temeritate ejus prolabſam reſtituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius ejus ſibi, quam ſuam gloriam, petiit. Exactae jam aetatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excuſandae valetudini ſolita conſenſus populi reſtiterat: ſed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris ſenſibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium ſcriptis, exercitu indicto ad portam Eſquilinam in poſterum diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculſi, fidentes militum numero, quo aliquantum praeſtabant, obperiebantur. Poſtquam adpropinquare Romanos ſenſerunt,

extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et, vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem conlegae. *Juvenibus bella data*, dictitans, *et cum corporibus vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo inpetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid adcessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum vitae satis, tum gloriae esse. Quid adtinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam inmortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. Et, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus inpetum militum: et hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus,*

bus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas. Ad ea Camillus: *Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunae poenituisse: nunc scire, se conlegam habere jure imperioque parem, vigore aetatis praestantem. Itaque se, quod ad exercitum adtineat, regere consuesse, non regi. Conlegae imperium se non posse inpedire. Diis bene juvantibus ageret, quod e re publica duceret. Aetati suae se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. Quae senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a Diis inmortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat.*' Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a Diis tam piae preces auditae sunt. Primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris obponit. Ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. Lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra, et, quod multitudo subpeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quae inter commissum jam certamen, ubi vallo adpropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus, obportunus huic eruptioni fuit. Versus itaque in victorem terror et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris inpetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, inmemor recentis ferociae veterisque decoris, terga passim dabat atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus,

ſubjectus a circumſtantibus in equum, et raptim ſubſidiis obpoſitis, *Haec eſt*, inquit, *milites, pugna, quam popoſciſtis? Quis homo, quis Deus eſt, quem adcuſare poſſitis? Veſtra illa temeritas, veſtra ignavia haec eſt. Sequuti alium ducem, ſequimini nunc Camillum, et, quod ductu meo ſoletis, vincite. Quid vallum et caſtra ſpectatis? neminem veſtrum illa, niſi victorem, receptura ſunt.* Pudor primo tenuit effuſos: inde, ut circumagi ſigna obvertique aciem viderunt in hoſtem, et dux, praeterquam quod tot inſignis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima ſigna (ubi plurimus labor periculumque erat) ſe obſerebat, increpare ſinguli ſe quisque et alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervaſit aciem. Neque alter tribunus rei defuit; ſed, miſſus a conlega reſtituente peditum aciem ad equites, non caſtigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpae ſocietas fecerat) ſed ab imperio totus ad preces verſus, orare ſingulos univerſosque, *ut ſe, reum fortunae ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente conlega, temeritatis me omnium potius ſocium, quam unius prudentiae, dedi. Camillus in utraque veſtra fortuna ſuam gloriam videt: ego, ni reſtituitur pugna, (quod miſerrimum eſt) fortunam cum omnibus, infamiam ſolus ſentiam.* Optimum viſum eſt, in fluctuantem aciem tradi equos, et pedeſtri invadere hoſtem. Eunt inſignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident. Nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a ſummo certamine animi. Senſit ergo eventus virtutis eniſae opem; et Volſci, quà modo ſimulato metu ceſſerant, ea in veram fugam effuſi. Magna pars et in ipſo certamine, et poſt in fuga caeſi: ceteri in caſtris, quae capta

capta eodem inpetu ſunt, plures tamen capti, quam obcifi.

XXV. Vbi in recenſendis captivis quum Tuſculani aliquot noſcitarentur, ſecreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque faſſi, publico conſilio ſe militaſſe. Cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo ſe Romam captivos ducturum*, ait, *ne Patres ignari ſint, Tuſculanos ab ſocietate deſciſſe. Caſtris exercituique interim, ſi videatur, praeſit conlega.* Documento unus dies fuerat, ne ſua conſilia melioribus praeferret. Nec tamen aut ipſi, aut in exercitu cuiquam ſatis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam praecipitem caſum res publica eſſet; et quum in exercitu, tum Romae conſtans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volſcis geſta res eſſet, adverſae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, ſecundae decus omne penes M. Furium eſſe. Introductis in ſenatum captivis, quum bello perſequendos Tuſculanos Patres cenſuiſſent, Camilloque id bellum mandaſſent; adjutorem ſibi ad eam rem unum petit: permiſſoque, ut ex conlegis optaret, quem vellet, contra ſpem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi quum conlegae levavit infamiam, tum ſibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tuſculanis bellum: pace conſtanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermiſſus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus proceſſere: commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, caſtris ante portas poſitis, eademne forma pacis, quae in agris oſtentaretur, etiam intra moenia eſſet, ſcire

cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum causae ferrent, nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile, circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. Adeo nec amotae rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. Ite Romam ad senatum. Aestimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nunc veniae meriti sitis. Non praecipiam gratiam publici beneficii. Deprecandi potestatem a me habueritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum moestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiae vestrae, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostrae habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma adceperimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt, et, ubi nihil*

nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Haec mens nostra est; Dii inmortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina adtinet, quibus moti bellum indixistis: etsi revicta rebus verbis confutare nihil adtinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter poenituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satis fiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in praesentia, nec ita multo post civitatem etiam, inpetraverunt. Ab Tusculo legiones reductae.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus conlegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; adgravantibus summam etiam invidiae ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. Coeptaque jam res morte Postumii, quia conlegam subfici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. Tertios creari (velut Diis non adcipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit.

Eam

Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere ſenatum teſtes, tabulas publicas, cenſus cujusque, quia nolint conſpici ſummam aeris alieni, quae indicatura ſit, demerſam partem a parte civitatis: quum interim obaeratam plebem objectari aliis atque aliis hoſtibus. Paſſim jam ſine ullo discrimine bella quaeri. Ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tuſculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Praeneſtinis jam intentari arma, civium magis quam hoſtium odio; ut in armis terant plebem, nec reſpirare in Vrbe, aut per otium libertatis meminiſſe ſinant, aut conſiſtere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fenere et fine aliarum injuriarum agentem. Quod ſi ſit animus plebi memor patrum libertatis, ſe nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam paſſuros, neque delectum haberi; donec, inſpecto aere alieno, initaque ratione minuendi ejus, ſciat unusquisque, quid ſui, quid alieni ſit; ſuperſit ſibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces ſeditionis propoſita confeſtim ſeditionem excitavit. Nam et addicebantur multi, et ad Praeneſtini famam belli novas legiones ſcribendas Patres cenſuerant. Quae utraque ſimul auxilio tribunicio et conſenſu plebis inpediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni ſinebant, neque juniores nomina dabant. Quum Patribus minor praeſens cura creditae pecuniae juris exſequendi, quam delectus, eſſet; quippe jam a Praeneſte profectos hoſtes in agro Gabino conſediſſe nuntiabatur: interim tribunos plebis fama ea ipſa inritaverat magis ad ſusceptum certamen, quam deterruerat. Neque aliud ad ſeditionem exſtinguendam in Vrbe, quam prope inlatum moenibus ipſis bellum, valuit.

XXVIII.

XXVIII. Nam quum esset Praenestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in Vrbe trepidatio fuit. Conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, et juniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se urbi Romanae locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione insignemque nomine ejus loci, timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monimentum tantae cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Vbicumque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoria cladis, inritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriae suae. Quin ipsi sibi Galli si obferantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romae pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum esse-*

effecerint, ne quis hoſtis, qui moenia Romana intraſſet, nuntium ſecundae adverſaeque fortunae domum perferret.

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum eſt. Dictator Romanus, poſtquam in conſpectu hoſtes erant inſtructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam conſiitiſſe? nec illis Dii inmortales certioris quidquam fiduciae, majorisve quod ſit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam ſigna. Adeſte, Dii teſtes foederis, et expetite poenas, debitas ſimul vobis violatis, nobisque per veſtrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem ſustinuere Praeneſtini. Primo inpetu ac clamore disſipati ordines ſunt. Dein, poſtquam nullo loco conſtabat acies, terga vertunt; conſternatique et praeter caſtra etiam ſua pavore praelati, non prius ſe ab eſſuſo curſu ſiſtunt, quam in conſpectu Praeneſte fuit. Ibi ex fuga disſipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt; ne, ſi intra moenia ſe recepiſſent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obſidio urbi inferretur. Sed poſtquam, direptis ad Alliam caſtris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix moenia tuta rati, oppido ſe Praeneſte includunt. Octo praeterea oppida erant ſub ditione Praeneſtinorum. Ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eae quoque expugnatae. Tum ad caput belli Praeneſte ventum. Id non vi, ſed per deditionem, receptum eſt. T. Quinctius, ſemel acie victor, binis caſtris hoſtium, novem oppidis vi captis, Praeneſte in deditionem adcepto,

cepto, Romam revertit: triumphansque ſignum, Praeneſte devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum eſt inter cellam Jovis ac Minervae; tabulaque ſub eo fixa, monimentum rerum geſtarum, his ferme inciſa literis fuit: *Jupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet.* Die viceſimo, quam creatus erat, dictatura ſe abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum conſulari poteſtate; quibus aequatus patriciorum plebejorumque numerus. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antiſtium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volſci provincia, ſine ſorte, ſine comparatione, extra ordinem data: cujus et ipſos poſtmodo et Patres, qui dederant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes miſere. Quibus velut circumventis, quum id falſo nuntiatum eſſet, dum, praeſidio ut eſſent, citati feruntur, ne auctore quidem adſervato, qui eos, hoſtis Latinus pro milite Romano, fruſtratus erat, ipſi in inſidias praecipitavere. Ibi dum iniquo loco ſola virtute militum reſtantes caeduntur caeduntque, caſtra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hoſtes invaſere. Ab ducibus utrobique proditae temeritate atque inſcitia res. Quidquid ſuperfuit fortunae populi Romani, id militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. Quae ubi Romam ſunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietae res ex Volſcis adferebantur, et adparuit, neſcire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum a Volſcis, fuit. Id modo extremo anno tumultuatum, quod

quod Praeneſtini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipſis querentibus penuriam hominum, novi coloni adſcripti. Rebusque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtasque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

XXXI. Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti arſere, tribunis militum conſulari poteſtate Sp. Furio, Q. Servilio ſecundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et cauſa ſeditionis aes alienum: cujus noſcendi gratia Sp. Servilius Priſcus, Q. Cloelius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello inpediti ſunt. Namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volſcorum ingreſſas fines popularique paſſim Romanum agrum, adtulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior poteſtas tribunicia inpediendo delectui eſſet; donec conditiones inpoſitae Patribus, ne quis, quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi ſumto, mora delectui non eſt facta. Legionibus novis ſcriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diviſis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorſus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hoſtis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae ſimilis, quam Volſcus latrocinii more, diſcordia hoſtium fretus et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; ſed ab juſto exercitu juſta ira facta, ſpatio quoque temporis gravior. Quippe a Volſcis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones

ſiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hoſtico morandi cauſa erat, ut hoſtem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus paſſim tectis agrorum vicisque etiam quibusdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad reſpirandum debitoribus dato, poſtquam quietae res ab hoſtibus erant, celebrari de integro juris dictio; et tantum abeſſe ſpes veteris levandi feneris, ut tributo novum fenus contraheretur in murum, a cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum. Cui ſubcumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum inpedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adverſus Latinos Volſcosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum caſtra habebant, nullo inpediente omnibus junioribus ſacramento adactis, tres exercitus ſcriberent: unum ad praeſidium Vrbis; alterum, qui, ſi qui alibi motus exſtitiſſet, ad ſubita belli mitti poſſet; tertium, longe validiſſimum, P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere. Vbi quum aciem inſtructam hoſtium loco aequo inveniſſent, extemplo pugnatum; et, ut nondum ſatis claram victoriam, ſic proſperae ſpei pugnam imber ingentibus procellis fuſus diremit. Poſtero die iterata pugna: et aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa ſocietate militiam Romanam edoctae, reſtabant. Eques inmiſſus ordines turbavit; turbatis ſigna peditum inlata: quan-

tumque Romana ſe invexit acies, tantum hoſtes gradu demoti. Et ut ſemel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fuſi hoſtes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non caſtra, peterent; ab equitatu maxime caeſi. Caſtra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae ſimili agmine petunt Antium: et quum Romanus exercitus prope veſtigiis ſequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hoſtes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari poſſet. Inde aliquot dies vaſtando agro abſumti, nec Romanis ſatis inſtructis adparatu bellico ad moenia adgredienda, nec illis ad ſubeundum pugnae caſum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta, quum Antiates, victi malis ſubactique bello, in quo et nati erant, et conſenuerant, deditionem ſpectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perſeverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, poſtquam utrisque adparuit, nihil per alteros ſtare, quo minus incepta perſequerentur. Latini profecti a ſocietate pacis, ut rebantur, inhoneſtae ſeſe vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adverſae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus ſuperfuit urbis, (quum faces pariter ſacris profanisque injicerent) quam matris Matutae templum. Inde eos nec ſua religio, nec verecundia Deum arcuiſſe dicitur, ſed vox horrenda, edita templo

plo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. Incenſos ea rabie impetus Tuſculum tulit, ob iram, quod, deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in civitatem, ſe dediſſent. Patentibus portis quum inproviſo incidiſſent, primore clamore oppidum praeter arcem captum eſt. In arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. Clauſas portas Tuſculi, Latinosque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc moenia Tuſculi tueri vident, illinc arcem obpugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tuſculanos ex ingenti metu in ſummam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de ſe ipſis ſpem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tuſculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Vtrimque urguentur Latini: nec inpetus Tuſculanorum, decurrentium ex ſuperiore loco, ſustinent; nec Romanos, ſubeuntes moenia molientesque obices portarum, arcere poſſunt. Scalis prius moenia capta; inde effracta clauſtra portarum. Et quum anceps hoſtis et a fronte et a tergo urgueret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam ſupereſſet; in medio caeſi ad unum omnes. Recuperato ab hoſtibus Tuſculo, exercitus Romam eſt reductus.

XXXIV. Quanto magis proſperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in Vrbe vis Patrum in dies miſeriaeque plebis

crefcebant, quum eo ipfo, quod neceffe erat folvi, facultas folvendi inpediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari poffet, fama et corpore, judicati atque addicti, creditoribus fatis faciebant, poenaque in vicem fidei ceffe rat. Adeo ergo obnoxios fubmiferant animos non infimi folum, fed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant, fed ne ad plebejos quidem magiftratus capeffendos petendosque ulli viro acri experientique animus effet; poffeffionemque honoris, ufurpati modo a plebe per paucos annos, recuperaffe in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis laetum parti alteri effet, parva (ut plerumque folet) rem ingentem moliundi caufa intervenit. M. Fabii Ambufti, potentis viri, quum inter fui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, inluftri quidem, viro tamen plebejo: eaque ipfa adfinitas haud fpreta gratiam Fabio ad vulgum quaefierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo forores Fabiae quum inter fe (ut fit) fermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro fe domum reciperet, forem (ut mos eft) virga perculeret. Quum ad id, moris ejus infueta, expaviffet minor Fabia, rifui forori fuit, miranti ignorare id fororem. Ceterum is rifus ftimulos parvis mobili rebus animo muliebri fubdidit: frequentia quoque profequentium rogantiumque, *num quid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei fororis vifum; fuique ipfam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituiffe. Confufam eam

ex

ex recenti morſu animi quum pater forte vidiſſet, percunctatus, *ſatin ſalvae?* avertentem cauſam doloris (quippe nec ſatis piam adverſus ſororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter ſciſcitando, ut fateretur, eam eſſe cauſam doloris, quod juncta inpari eſſet, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare poſſet. Conſolans inde filiam Ambuſtus bonum animum habere juſſit: eosdem prope diem domi viſuram honores, quos apud ſororem videat. Inde conſilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, ſtrenuo adoleſcente, et cujus ſpei nihil praeter genus patricium deeſſet.

XXXV. Occaſio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cujus levamen mali plebes, niſi ſuis in ſummo imperio locatis, nullum ſperaret. Adcingendum ad eam cogitationem eſſe. Conando agendoque jam eo gradum feciſſe plebejos, unde, ſi porro adnitantur, pervenire ad ſumma, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, poſſent. In praeſentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magiſtratu ſibimet ipſi viam ad ceteros honores aperirent. Creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adverſus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod uſuris pernumeratum eſſet, id, quod ſupereſſet, triennio aequis portionibus perſolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, conſulumque utique alter ex plebe crearetur. Cuncta ingentia, et quae ſine certamine maximo obtineri non poſſent. Omnium igitur ſimul rerum, quarum inmodica cupido inter mortales eſt, agri, pecuniae,

 hono-

honorum, discrimine propofito, conterriti Patres, quum trepidaffent, publicis privatisque confiliis nullo remedio alio, praeter expertam multis jam ante certaminibus interceffionem, invento, conlegas adverfus tribunicias rogationes comparaverunt. Qui, ubi tribus ad fubfragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, ftipati Patrum praefidiis, nec recitari rogationes, nec follemne quidquam aliud ad fcifcendum plebi fieri paffi funt. Jamque fruftra faepe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes effent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum interceffionem pollere placet, ifto ipfo telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. Faxo, ne juvet vox ifta VETO, qua nunc concinentes conlegas noftros tam laeti auditis.* Haud inritae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla funt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis refecti, nullos curules magiftratus creari paffi funt. Eaque folitudo magiftratuum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium Vrbem tenuit.

XXXVI. Alia bella obportune quievere: Veliterni coloni, geftientes otio, quod nullus exercitus Romanus effet, et agrum Romanum aliquoties incurfavere, et Tufculum obpugnare adorti funt. Eaque res, Tufculanis veteribus fociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, fed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem funt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique

que contentione exercitu ſcripto profecti, non ab Tuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra ſuamet ipſum moenia compulere. Obſidebanturque haud paullo vi majore Velitrae, quam Tuſculum obſeſſum fuerat; nec tamen ab eis, a quibus obſideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati ſunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat, earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat. Et, quum octo ex conlegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: et (ut ferme ſolent, qui a ſuis deſciſcunt) capti et ſtupentes animi vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, interceſſioni ſuae praetendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abeſſe: in adventum militum comitia differri debere, ut univerſa plebes de ſuis commodis ſubfragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte conlegarum et uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum uſu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de ſingulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne poſtulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipſis plus quingenta jugera habere liceret? Vt ſinguli prope trecentorum civium poſſiderent agros, plebejo homini vix ad tectum neceſſarium, aut locum ſepulturae, ſuus pateret ager? An placeret, ſenere circumventam plebem potius, quam ſorte creditum ſolvat, corpus in nervum ac ſubplicia*

 da-

dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?

XXXVII. Haec indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros obcupandi modum, nec fenere trucidandi plebem alium Patribus umquam fore,* adfirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suae libertatis, plebes fecisset. Contemni jam tribunos plebis, quippe quae potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse aequo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. Nisi imperio communicato, numquam plebem in parte pari rei publicae fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebejorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creari placuisset, ut et plebejis pateret summus honos, quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate inpartituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis obcupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus, quoniam in certamine relictus praemium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebejis idoneos viros ad curules magistratus. Numquid enim socordius aut segnius rem publicam*

cam adminiſtrari poſt P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus ſit; quam per eos annos geſta ſit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? Quin contra patricios aliquot damnatos poſt tribunatum, neminem plebejum. Quaeſtores quoque, ſicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum Romanum poenituiſſe. Conſulatum ſupereſſe plebejis: eam eſſe arcem libertatis, id columen. Si eo perventum ſit, tum populum Romanum vere exactos ex Vrbe reges, et ſtabilem libertatem ſuam exiſtimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipſis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi adcipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris ſacris faciundis decemviri creentur, ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obſidebat.

XXXVIII. Prius circumactus eſt annus, quam a Velitris reducerentur legiones. Ita ſuſpenſa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. Nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio ſtatim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: et, quum tribus vocarentur, nec interceſſio conlegarum latoribus obſtaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, ſummum imperium ſummumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. Dicitur M. Furius Camillus, qui magiſtrum equitum L. Aemilium

lium cooptat. Legum quoque latores adverſus tantum adparatum adverſariorum et ipſi cauſam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad ſubfragium vocant. Quum dictator, ſtipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque conſediſſet, atque ageretur res ſolito primum certamine inter ſe tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, et, quanto jure potentior interceſſio erat, tantum vinceretur favore legum ipſarum latorumque, et, *Vti rogas*, primae tribus dicerent: tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunicia libido, non poteſtas, regit, et interceſſionem, ſeceſſione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperiſtis; non rei publicae magis univerſae, quam veſtra cauſa, dictator interceſſioni adero, everſumque veſtrum auxilium imperio tutabor. Itaque, ſi C. Licinius et L. Sextius interceſſioni conlegarum cedunt; nihil patricium magiſtratum inſeram concilio plebis. Si adverſus interceſſionem, tamquam captae civitati leges inponere tendent, vim tribuniciam a ſe ipſa disſolvi non patiar.* Adverſus ea quum contemtim tribuni plebis rem nihilo ſegnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, miſit. Et addidit minas, ſi pergerent, ſacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex Vrbe educturum. Terrorem ingentem incuſſerat plebi; ducibus plebis adcendit magis certamine animos, quam minuit. Sed, re neutro inclinata, magiſtratu ſe abdicavit; ſeu quia vitio creatus erat, ut ſcripſere quidam, ſeu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs ſcivit, ut, ſi M. Furius pro dictatore quid egiſſet, quingentum millium ei multa eſſet. Sed auſpiciis

magis,

magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei subfectus est extemplo P. Manlius dictator. Quem quid creari adtinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eumdem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et haec lata erat, inpedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, adparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent. Nam de fenere atque agro rogationes jubebant, de plebejo consulatu antiquabant. Et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos adcipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime adcenderent ad id, quod dissimilando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates maximo*

ximo privatim periculo, nullo publice emolumento ſtare. Conſenuiſſe jam ſecum et rogationes promulgatas, et vim omnem tribuniciae poteſtatis. Primo interceſſione conlegarum in leges ſuas pugnatum eſſe; deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: poſtremo dictatorium fulmen in ſe intentatum. Jam nec conlegas, nec bellum, nec dictatorem obſtare; quippe qui etiam omen plebejo conſuli, magiſtro equitum ex plebe dicendo, dederit. Se ipſam plebem et commoda morari ſua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injuſtis poſſeſſoribus extemplo, ſi velit, habere poſſe. Quae munera quando tandem ſatis grato animo aeſtimaturos, ſi, inter adcipiendas de ſuis commodis rogationes, ſpem honoris latoribus earum incidant? Non eſſe modeſtiae populi Romani id poſtulare, ut ipſe fenere levetur, et in agrum injuria poſſeſſum a potentibus inducatur; per quos ea conſequutus ſit, ſenes tribunicios non ſine honore tantum, ſed etiam ſine ſpe honoris, relinquat. Proinde ipſi primum ſtatuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab ſe promulgatas rogationes vellent, eſſe, quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quae promulgaverint. Sin, quod cuique privatim opus ſit, id modo adcipi velint; opus eſſe nihil invidioſa continuatione honoris; nec ſe tribunatum, nec illos ea, quae promulgata ſint, habituros.

XL. Adverſus tam obſtinatam orationem tribunorum quum, prae indignitate rerum, ſtupor ſilentiumque inde ceteros Patrum defixiſſet; Ap. Claudius Craſſus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam ſpe, ad disſuadendum proceſſiſſe, et loquutus in hanc fere ſententiam eſſe: *Neque novum, neque*

que inopinatum mihi ſit, Quirites, ſi, quod unum familiae noſtrae ſemper objectum eſt ab ſeditioſis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiae genti jam inde ab initio nil antiquius in re publica Patrum majeſtate fuiſſe; ſemper plebis commodis adverſatos eſſe. Quorum alterum neque nego, neque infitias eo, nos, ex quo adſciti ſumus ſimul in civitatem et Patres, enixe operam dediſſe, ut per nos aucta potius, quam imminuta, majeſtas earum gentium, inter quas nos eſſe voluiſtis, dici vere poſſet. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere auſim, Quirites, (niſi, quae pro univerſa re publica fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, adverſa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magiſtratibus, quod incommodum plebi eſſet, ſcientes feciſſe: nec ullum factum dictumve noſtrum contra utilitatem veſtram (etſi quaedam contra voluntatem fuerint) vere referri poſſe. An hoc, ſi Claudiae familiae non ſim, nec ex patricio ſanguine ortus, ſed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, et vivere in libera civitate ſciam, reticere poſſim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (ſi Diis placet) tribunos, tantum licentiae novem annis, quibus regnant, ſumſiſſe, ut vobis negent poteſtatem liberam ſubfragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, ſe permiſſuros eſſe? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid eſt aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo faſtidimus, ut ſine mercede magna non adcipiamus. Sed quae tandem iſta merces eſt, qua vos ſemper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, noſtras, ſeu placent, ſeu diſplicent, ſeu utiles, ſeu inutiles ſunt, omnes conjunctim adcipiatis. Obſecro vos, Tarquinii

tri-

tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem ſubclamare: Bona venia veſtra liceat ex his rogationibus legere, quas ſalubres nobis cenſemus eſſe; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fenere atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium conſules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia adcipe: aut nihil fero. Vt ſi quis ei, quem urgueat fames, venenum ponat cum cibo, et aut abstinere eo, quod vitale ſit, jubeat, aut mortiferum vitali admiſceat. Ergo, ſi eſſet libera haec civitas, non tibi frequentes ſubclamaſſent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis. Quid? ſi tu non tuleris, quod commodum eſt populo adcipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, ſi quis (quod illi volunt invidioſius eſſe) Claudius diceret, Aut omnia adcipite, aut nihil fero; quis veſtrum, Quirites, ferret? Numquamne vos res potius, quam auctores, ſpectabitis? ſed omnia ſemper, quae magiſtratus ille dicet, ſecundis auribus, quae ab noſtrum quo dicentur, adverſis adcipietis? At hercule ſermo eſt minime civilis. Quid? Rogatio qualis eſt, quam a vobis antiquatam indignantur? Sermoni, Quirites, ſimillima: Conſules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri conſulem jubet, nec duos patricios creandi poteſtatem vobis permittit? Si hodie bella ſint, quale Etruſcum fuit, quum Porſena Janiculum inſedit; quale Gallicum modo, quum praeter Capitolium atque arcem omnia haec hoſtium erant, et conſulatum cum hoc M. Furio et quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret: poſſetisne ferre, Sextium haud pro dubio

bio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebejos fieri consules liceat, duos patricios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas, quaenam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebejum. Quid est dicere aliud, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebejus, et lege se, non subfragio, creatum dicat?

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quaerunt; et ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: et occasionibus potius, quam virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria subfragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quae propria Deorum inmortalium contemtio atque injuria est, loquar?*

Au-

Auſpiciis hanc urbem conditam eſſe, auſpiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri, quis eſt, qui ignoret? Penes quos igitur ſunt auſpicia more majorum? nempe, penes Patres. Nam plebejus quidem magiſtratus nullus auſpicato creatur. Nobis adeo propria ſunt auſpicia, ut non ſolum, quos populus creat patricios magiſtratus, non aliter, quam auſpicato, creet; ſed nos quoque ipſi ſine ſubfragio populi auſpicato interregem prodamus, et privatim auſpicia habeamus, quae iſti ne in magiſtratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auſpicia, qui, plebejos conſules creando, a Patribus, qui ſoli ea habere poſſunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim eſt, ſi pulli non paſcentur? ſi ex cavea tardius exierint? ſi obcinuerit avis? Parva ſunt haec: ſed parva iſta non contemnendo majores noſtri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil pace Deorum opus ſit, omnes ceremonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, ſacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo ſit, inponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas eſt. Non leges auſpicato ferantur; non magiſtratus creentur: nec centuriatis nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo eſt ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem venit, altera lege ſolitudines vaſtas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana ſocietas tollitur. Omnium rerum cauſa vobis antiquandas cenſeo iſtas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferetur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. Creati A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum praeter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietae externae res Romanis essent; fama repens belli Gallici adlata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. Is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclutamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa conlata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis adtulerant) victoria fuit. Multa millia barbarorum in acie, multa captis castris caesa: palati alii, Apuliam maxime petentes, quum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut

ut rogationes tribuniciae adciperentur; et comitia conſulum adverſa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus conſul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. Quia patricii ſe auctores futuros negabant, prope ſeceſſionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus ſedatae discordiae ſunt, conceſſumque ab nobilitate plebi de conſule plebejo, a plebe nobilitati de praetore uno, qui jus in Vrbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem ſenatus cenſeret eſſe, meritoque id, ſi quando umquam alias, Deum inmortalium cauſa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent et dies unus ad triduum adjiceretur; recuſantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis eſt juvenibus, ſe id honoris Deum inmortalium cauſa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus quum ab univerſis gratiae actae eſſent, factum ſenatus conſultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

T. LIVII PATAVINI
LIBER VII.

BREVIARIVM.

CAP. I. *Annus ab V. c. 389 insignis novi hominis consulatu, novisque duobus magistratibus, praetura urbana et curuli aedilitate Convenit mox, ut duo aediles curules alternis annis ex plebe fiant: quod postea promiscuum fuit. Pestilentia ingens. Mors Camilli.* 2. *Ludi scenici inter alia coelestis irae placamina instituti. Ludiones ex Etruria adciti et histriones dicti. Fescennini versus. Inpletae modis saturae. Livius Andronicus, ab his argumento fabulam serere ausus. Ad manum cantari histrionibus coeptum. Diverbia tantum voci eorum relicta. Exodia. Atellanae.* 3. *L. Manlius Imperiosus dictator clavi (qui index olim numeri annorum fuit) figendi causa dicitur. Idem, bellum Hernicum adfectans, delectu acerbo juventutem agitat, sed tandem, omnibus in eum tribunis pl. coortis, dictatura abit.* 4. *Diem ei dicit M. Pomponius trib. pl. et praeter acerbitatem in delectu crimini dat saevitiam in filium, quem pater vere imperiosus, ob tarditatem ingenii, extorrem Vrbe in opus servile dederit.* 5. *Sed filius tribunum jurare cogit, se incepto destiturum; et eodem anno, quo non amplius omnes tribuni militum ad legiones ab imperatore, (qui*

Rufuli poſtea dicti) ſed ſex a populo creari coepere, ſecundum in VI locis tenet. 6. Vorago inmenſa in foro non prius expleri poteſt, quam M. Curtius armatus et equo inſidens ſe in eam inmiſit: unde plerique adpellatum putant lacum Curtium. L. Genucius, primus conſulum de plebe, qui bellum gerit, ab Hernicis in inſidias tractus obciditur. Hinc fremunt Patres, et Ap. Claudius Craſſus dictator dicitur. 7. Ambigua pugna et acies Hernicorum reſtituta ab octo cohortibus quadringenariis. 8. Victoria Romanorum haud incruenta.

9. Ferentinum in Hernicis capitur vi, et bellum Tiburtibus indicitur. T. Quinctius Pennus dictator proficiſcitur adverſus Gallos, qui in Salaria via ad Anienem caſtra habent, et barbarus eximia corporis magnitudine jubet magna voce ad pugnam procedere, quem Roma virum fortiſſimum habeat. 10. In hoc certamen permiſſu dictatoris deſcendit T. Manlius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat. Is Gallum ſtolide laetum proſternit, et jacentis collum torque ſpoliat, quem collo circumdat ſuo: unde ei poſterisque Torquati cognomen datum. 11. Tum Galli noctu, relictis trepide caſtris, in Tiburtem agrum, et inde, commeatu a Tiburtibus adjuti, in Campaniam transeunt. Sed mox redeunt ad auxilium ſociorum, quibus bellum indictum; et a Q. Servilio Ahala dictatore haud procul porta Collina funduntur, magna utrimque edita caede. Tiburtes victi, 12. et mox iterum ante moenia Romae. Bellum Hernicis Tarquinienſibusque indictum. Latini pacem petunt et foedere renovato magnam dant militum vim. C. Sulpicius dictator adverſus Gallos, circa Pedum conſidentes, exercitum ducit, trahitque bellum invitis militibus. 13. Horum

rum nomine Sex. Tullius, qui ſeptimum ducebat primum pilum, orat, ut pugnae ſiat copia. 14. *Dictator concitatae cedit multitudini, et agaſones armatos mulisque inpoſitos nocte ſuper caſtra in montes, adverſus quos conſiſtunt hoſtes, evadere jubet.* 15. *Pugna atrox et diu anceps, donec Galli, novo clamore eorum, qui in monte ſunt, territi, fugiunt et caeduntur. C. Plautius coſ. devincit Hernicos. Sed Tarquinienſes cladem inferunt exercitui C. Fabii, conlegae ejus, et CCCVII milites Rom. captos inmolant. Privernates agrum Rom. vaſtant, et mox Veliterni. Duae tribus, Pomptina et Publilia, adduntur. Lex de ambitu fertur ab C. Poetelio trib. pl.* 16. *Privernates, virtute potiſſimum Sex. Tullii, funduntur deduntque urbem. Rogatio de unciario fenere a M. Duillio et L. Maenio trib. pl., ac lex de viceſima manumiſſorum a Cn. Manlio coſ. novo exemplo ad Sutrium in caſtris perfertur: unde tribuni pl. capite ſanciunt, ne quis poſtea populum ſevocet.*

17. *Faliſci Tarquinienſesque primum fundunt Romanos, territos maxime inceſſu furiali ſacerdotum, faces ardentes anguesque praeferentium; ſed mox vincuntur. Omne nomen Etruſcum concitatur; et C. Martius Rutilus primus de plebe dicitur dictator. Is profligat Etruſcos, et ſine auctoritate Patrum, populi juſſu, triumphat.* 18. *Ambo coſſ. patricii. Empulum ex Tiburtibus captum. Conſulum certamen cum plebe ac tribunis.* 19. *Tiburtes, Saſſula expugnata, ſe dedunt Romanis. Captivi Tarquinienſes trucidantur omnes. Foedus cum Samnitibus junctum. Inopes nexum ineunt. Caerites cum Tarquinienſibus arma jungunt. T. Manlius Torquatus dictator et A. Cornelius Coſſus mag. eq. dicitur.* 20. *Caerites erroris veniam*

petunt induciasque inpetrant in C. annos. Falifoorum fines populati.

21. Tribuni comitia confularia non nifi fecundum Liciniam legem haberi patiuntur. Tandem C. Marcius Rutilus e plebe conlega datur P. Valerio Publicolae. Hi folutionem aeris alieni in publicam curam vertunt, creatis quinqueviris menfariis; et tarda nomina aut aerarium disfolvit, aut liberat aeftimatio bonorum. Ob terrorem belli Etrufci, qui tamen vanus eft, C. Julius dictator in caftris dicitur. 22. Induciae XL annorum cum Tarquinienfibus Falifcisque. Dominis multarum rerum folutione aeris alieni mutatis, cenfum agi placet, et C. Marcius Rutilus primus de plebe cenfor creatur. 23. 24. M. Popillius Laenas cof. plebejus fuperat Gallos acerrime pugnantes haud procul Albanis montibus. 25. Galli ex his montibus per campos maritimaque loca vagi populantur. Mare infeftum claffibus Graecorum. Latini deficiunt a Romanis. Hi X legiones fcribunt. Bellum Gallicum mandatum L. Furio Camillo cof. Ap. Claudio Craffo conlega mortuo. 26. Gallum, magnitudine armisque infignem, qui provocaverat unum ex Romanis, fuperat obtruncatque M. Valerius trib. mil. adjutus a corvo, qui os oculosque hoftis roftro et unguibus adpetiiffe dicitur: unde illi cognomen Corvi datur. Camillus vincit Gallos, fed adverfus Graecos, qui Siciliae tyranni fuiffe videntur, nullam memorabilem gerit rem. M. Valerius Corvus, XXIII annos natus, conful renunciatur abfens a T. Manlio Torquato dictatore. 27. Peftilentia et lectifiernium. Foedus cum Carthaginienfibus ictum. Semunciarium ex unciario fenus factum, et folutio aeris alieni in penfiones aequas triennii, ita ut quarta praefens effet, difpenfata. Antiates aliique Vol-

Volsci a M. Valerio Corvo II cos. victi Satricumque dirutum. 28. *Cum Auruncis debellatum a L. Furio Camillo dictatore. Templum Junoni Monetae ab eo votum exstructumque in area aedium M. Manlii Capitolini. Sora ex Volscis capta. Prodigiorum feriarumque constituendarum causa dictator dictus P. Valerius Publicola. Supplicationes tribuum finitimorumque populorum. Judicia populi tristia in feneratores facta.*

29. *Belli Samnitici, diu ancipiti Marte gesti, origo. Samnites Sidicinis et deinde Campanis, horum sociis, injusta inferunt arma.* 30. *Campani a senatu Rom. auxilium petunt.* 31. *Eo negato se suaque omnia dedunt Romanis. Hi legatos mittunt ad Samnites, qui ferociter iis respondent.* 32. *M. Valerius Corvus cos. ad Gaurum montem in Campania, A. Cornelius Cossus ad Saticulam in Samnio castra ponit. Ille milites suos adhortatur.* 33. *Valerii ingenium. Pugna ejus atrox cum Samnitibus et victoria.* 34. *Discrimen Cornelii cos. propulsatum virtute P. Decii trib. mil.* 34—36. *Is capto colle spatium consuli dat ad subducendum agmen in aequiorem locum, et noctu per castra hostium incolumis ad suos revertitur. Tum palati passim Samnites opprimuntur, multisque millibus caesis diripiuntur castra.* 37. *Decius ejusque milites donati bubus, tunicis, frumento et coronis. Samnites a Valerio ad Suessulam, et deinde ad Capuam victi.*

38. *Falisci foedus petunt, et Carthaginienses legatos gratulatum mittunt Romam cum coronae aureae dono. Consules de Samnitibus triumphant sequente Decio. Romani milites, Capuae in praesidio relicti, urbis hujus occupandae consilia ineunt.* 39. *C. Marcius Rutilus*

lus cos exercitum purgat missionibus turbulentorum hominum et aliis alio missis per speciem militarium usuum. Horum vero mox valida manus, timens, consilia sua emanasse et supplicia singulis inminere, ad Albam Longam consiuit, et T. Quinctium, ruri agentem in Tusculano, arcessit, ut eos ad Vrbem ducat. 40. M. Valerius Corvus dictator, obviam iis missus, et T. Quinctius seditiosos milites ad pacem hortantur. 41. Conjuratio obprimitur, ferturque lex sacrata militaris, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleatur, nec, qui tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor sit. Id propter P. Salonium a conjuratis postulatum. 42. Hujus defectionis militum narratio variat in annalibus. Rogatio a L. Genucio trib. pl. lata, ne fenerare liceat, aliaque plebiscita.

I. Annus hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, praetura et curuli aedilitate. Hos sibi patricii quaesivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres praeturam Sp. Furio M. filio Camillo; aedilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio conlega ex Patribus datus L. Aemilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebejum consulem ageretur, proferrentur; silentium omnium rerum

rum ac justitio simile otium fuit; nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebejo tres patricios magistratus, curulibus sellis praetextatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sumsisset, praetorem quidem etiam jura reddentem, et conlegam consulibus atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde inposita est senatui ex Patribus jubendi aediles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa funera fuisse. Maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quae capta absentis inploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque et viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantae gloriae fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.

II. Et hoc et insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis Deum exposcendae causa tertio tum post conditam Vrbem lectisternium fuit. Et quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae placamina

instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria adciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, coepere: nec absoni a voce motus erant. Adcepta itaque res saepiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant; sed inpletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus inpediebat. Inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus in artem paullatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare coepit: quae inde exodia postea adpellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis adceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva prin-

principia rerum ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut adpareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. Quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso inrigatus inpedisset, id vero, velut aversis jam Diis adspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Aemilio Mamercino secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi, adficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici jussit. Dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro lateri aedis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt; eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae, Etruscae Deae, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius adfirmat. M. Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur. Qua de causa creatus

tus L. Manlius, perinde ac rei publicae gerendae, ac non solvendae religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum adfectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. Criminique ei tribunus inter cetera dabat, *quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum, dederit: ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit et lingua inpromtus. Quod naturae damnum utrum nutriendum patri, (si quidquam in eo humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Manlium malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vita agresti et rustico cultu, inter pecudes habendo.*

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, inritatus est animus: quin con-

contra, ſe quoque parenti cauſam invidiae atque criminum eſſe, aegre paſſus, (ut omnes Dii hominesque ſcirent, ſe parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle) capit conſilium, rudis quidem atque agreſtis animi, et quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inſcientibus cunctis, cultro ſubcinctus, mane in Vrbem, atque a porta domum confeſtim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus eſſe ſibi domino ejus convento extemplo*, ait. *Nunciaret, T. Manlium L. filium eſſe.* Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem ſpes erat aut criminis aliquid novi, aut conſilii ad rem agendam, deferre) ſalute adcepta redditaque, *eſſe* ait, *quae cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus abire juſſis, cultrum ſtringit, et, ſuper lectum ſtans ferro intento, niſi, in quae ipſe concepiſſet verba, juraret, *ſe patris ejus adcuſandi cauſa concilium plebis numquam habiturum*, ſe eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, ſe ſolum, inermem; illum praevalidum juvenem, et, quod haud minus timendum erat, ſtolide ferocem viribus ſuis cerneret) adjurat, in quae adactus eſt verba; et prae ſe deinde tulit, ea vi ſubactum ſe incepto deſtitiſſe. Nec perinde, ut maluiſſet plebes, ſibi ſubfragii ferendi de tam crudeli et ſuperbo reo poteſtatem fieri, ita aegre habuit, filium id pro parente auſum. Eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertiſſet. Itaque non patri modo remiſſa cauſae dictio eſt, ſed ipſi etiam adoleſcenti ea res honori fuit. Et quum eo anno primum placuiſſet, tribunos militum ad legiones ſubfragio fieri, (nam et antea, ſicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipſi facie-

bant)

bant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure et procul coetu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terrae, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto conlabsum in inmensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terrae, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rem publicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum inmortalium, quae foro inminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in coelum, nunc in patentes terrae hiatus ad Deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde, quam poterat, maxime exornato insidentem, armatum se in specum inmisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc adpellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem, et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum fetiales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quod primus ille de ple-

plebe conſul bellum ſuis auſpiciis geſturus eſſet; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut ſecus conſulto habitura. Forte ita tulit caſus, ut Genucius, ad hoſtes magno conatu profectus, in inſidias praecipitaret; legionibus nec opinato pavore fuſis, conſul circumventus ab inſciis, quem interfeciſſent, obcideretur. Quod ubi eſt Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate moeſti Patres, quantum feroces infelici conſulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent conſules ex plebe, transferrent auſpicia, quo nefas eſſet. Potuiſſe Patres plebiſſcito pelli honoribus ſuis: num etiam in Deos immortales inauſpicatam legem valuiſſe? Vindicaſſe ipſos ſuum numen, ſua auſpicia. Quae ut primum contacta ſint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit: deletum cum duce exercitum documento fuiſſe, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum perſonat. Ap. Claudium, quia disſuaſerat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehenſi ab ſe conſilii incuſantem, dictatorem conſenſu patriciorum Servilius conſul dicit, delectusque et juſtitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occaſionem geſta egregie eſt. In Hernicos, morte conſulis contemtim ad caſtra Romana cum haud dubia expugnandi ſpe ſubcedentes, hortante legato, et plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio eſt facta. Multum ab ſpe adeundi valli res Hernicis afuit; adeo turbatis inde ordinibus abſceſſere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute caſtra defenſa erant, ſimul

au-

audientibus laudes meritas, tollit animos; ſimul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque ſegnius ad hoſtes bellum adparatur, qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hoſtis, ſuas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. Quadringenariae octo cohortes, lecta robora virorum, ſcribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod, ut duplex adciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque inplevere. Inmunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reſervati, plus ſibi, quam pro virili parte, adnitendum ſcirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duum millium planicies caſtra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque ſpatio in medio pugnatum eſt. Primo ſtetit ambigua ſpe pugna; nequidquam ſaepe conatis equitibus Romanis inpetu turbare hoſtium aciem. Poſtquam equeſtris pugna eſſectu, quam conatibus, vanior erat; conſulto prius dictatore equites, permiſſu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante ſigna, et novam integrant pugnam. Neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animorumque robore ſe objeciſſent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. Quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum eſt: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum ſuum in virtute aliena ponit. Multi utrimque cadunt, plures vulnera adcipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde reſtaret*, quaerendo, *ſi neque ex equis pepuliſſent hoſtem, neque pedites quidquam mo-*

men-

menti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, et alieno pugnarent loco? His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt. Neque, tam vires pares quae superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos et minuere potuit. Vsque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum obpugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium ab signis, quum praeter moenia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Quarta pars militum amissa, et, ubi haud minus jacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multae antea querimoniae ultro citroque jactatae essent, cur, per fetiales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causa et ab Licinio consule dictum scribit, quia, conlega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam

eundum pravae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus leviorem auctorem Licinium facit. Quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. Eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici causa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab Vrbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Proelia de obcupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit, et, quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma virum fortissimum habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et praecipuam sortem periculi petere nollent. Tum T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluae ostendere, quando adeo ferox praesultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto Perge, et nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, praesta.* Armant inde juvenem aequales. Pedestre scutum

tum capit, Hifpano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adverfus Gallum ftolide laetum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis vifum eft) linguam etiam ab irrifu exferentem, producunt. Recipiunt inde fe ad ftationem: et duo in medio armati, fpectaculi magis more, quam lege belli, deftituuntur, nequaquam vifu ac fpecie aeftimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verficolori vefte pictisque et auro caelatis refulgens armis: media in altero militaris ftatura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris fpecies. Non cantus, non exfultatio armorumque agitatio vana, fed pectus, animorum iraeque tacitae plenum, omnem ferociam in difcrimen ipfum certaminis diftulerat. Vbi conftitere inter duas acies, tot circa mortalium animis fpe metuque pendentibus, Gallus, velut moles fuperne imminens, projecto laeva fcuto, in advenientis arma hoftis vanum caefim cum ingenti fonitu enfem dejecit. Romanus, mucrone fubrecto, quum fcuto fcutum imum perculiffet, totoque corpore interior periculo vulneris factus, infinuaffet fe inter corpus armaque, uno alteroque fubinde ictu ventrem atque inguina haufit, et in fpatium ingens ruentem porrexit hoftem. Jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque fpoliavit: quem refperfum cruore collo circumdedit fuo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab ftatione obviam militi fuo progreffi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quaedam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde pofteris etiam familiaeque honori fuit. Dictator coronam au-

ream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad univerfi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide caftris, in Tiburtem agrum, atque inde, focietate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caufa, cur proximo anno C. Poetelius Balbus conful, quum conlegae ejus M. Fabio Ambufto Hernici provincia eveniffet, adverfus Tiburtes juffu populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli ex Campania rediffent, foedae populationes in Lavicano Tufculanoque et Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, funt factae. Et, quum adverfus Tiburtem hoftem duce confule contenta res publica effet, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. Creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magiftrum equitum dixit, et ex auctoritate Patrum, fi profpere id bellum eveniffet, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes confulari exercitu juffo manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, facramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina eft totius viribus Vrbis, in confpectu parentum conjugumque ac liberorum. Quae magna, etiam abfentibus, hortamenta animi, tum fubjecta oculis, fimul verecundia mifericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita caede, avertitur tandem acies Gallorum. Fuga Tibur, ficut arcem belli Gallici, petunt: palati a confule Poetelio haud procul Tibure excepti, egreffis ad opem ferendam Tiburtibus, fimul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab confule res gefta eft. Et conful alter Fabius proeliis pri-

primum parvis, poſtremo una inſigni pugna, quum hoſtes totis adorti copiis eſſent, Hernicos devincit. Dictator, conſulibus in ſenatu et apud populum magnifice conlaudatis, et ſuarum quoque rerum illis remiſſo honore, dictatura ſe abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio ſatis viſum, ut ovans Vrbem iniret. Inridere Poetelii triumphum Tiburtes; *Vbi enim eum ſecum acie conflixiſſe? Spectatores paucos fugae trepidationisque Gallorum, extra portas egreſſos, poſtquam in ſe quoque fieri inpetum viderint, et ſine discrimine obvios caedi, recepiſſe ſe intra urbem. Eam rem triumpho dignam viſam Romanis? Ne nimis mirum magnumque cenſerent, tumultum exciere in hoſtium portis, majorem ipſos trepidationem ante moenia ſua viſuros.*

XII. Itaque inſequenti anno, M. Popillio Laenate, Cn. Manlio conſulibus, primo ſilentio noctis ab Tibure agmine infeſto profecti, ad urbem Romam venerunt. Terrorem repente ex ſomno excitatis ſubita res et nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inſcitia, qui, aut unde, hoſtes adveniſſent. Conclamatum tamen celeriter ad arma eſt, et portae ſtationibus murique praeſidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque alium, quam Tiburtem, hoſtem oſtendit, duabus portis egreſſi conſules utrimque aciem ſubeuntium jam muros adgrediuntur: adparuitque, occaſione magis, quam virtute, fretos veniſſe. Adeo vix primum inpetum Romanorum ſustinuere. Quin etiam bono fuiſſe Romanis adventum eorum conſtabat, orientemque jam ſeditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compreſſam. Alius adventus hoſtium fuit pro-

ximo bello, agris, quam Vrbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis, adcepta. Quo praesidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. Consul ad id adcitus C. Plautius dixit. Magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. Quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret: dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies et locus alienus faceret, sine praeparato commeatu, sine firmo munimento morantem; ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in inpetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat poenam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, aegre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum. *Electum*

esse

esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de coelo devolaturam in sinum victoriam censeat. Eadem deinde haec interdiu propalam ac ferociora his jactare; *se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Inmiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac praetorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. Is, praecedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus a te ignaviae ratus, et prope ignominiae causa destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa foede amissa objici nobis possent, tamen hoc a te inpetrari aequum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria pateris. Etiam ad Allium fusae legiones eamdem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectae postea ab Vejis, virtute recuperavere. Nobis, Deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu, imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine ar-*

mis, ſine manibus judicas eſſe; et prius, quam expertus nos eſſes, de nobis ita deſperaſti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares eſſe. Quid enim aliud eſſe cauſae credemus, cur veteranus dux, fortiſſimus bello, compreſſis, quod ajunt, manibus ſedas? Vtcumque enim ſe habet res, te de noſtra virtute dubitaſſe videri, quam nos de tua, verius eſt. Sin autem non tuum iſtuc, ſed publicum eſt conſilium, et conſenſus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus noſtris ablegatos tenet: quaeſo, ut ea, quae dicam, non a militibus imperatori dicta cenſeas, ſed a plebe Patribus; quae, ſicut vos veſtra habeatis conſilia, ſic ſe ſua habituram dicat. Quis tandem ſubcenſeat, milites nos eſſe, non ſervos veſtros? ad bellum, non in exſilium, miſſos? ſi quis det ſignum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum ſit, pugnaturos? ſi nihil armis opus ſit, otium Romae potius, quam in caſtris, acturos? Haec dicta ſint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. Quum vincere cupimus, tum de duce vincere; tibi lauream inſignem deferre; tecum triumphantes Vrbem inire; tuum ſequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: et undique, ut ſignum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, ſe, recepit; Tulliumque ſecreto, quaenam haec res ſit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, *ne ſe oblitum diſciplinae militaris, ne ſui, neve imperatoriae majeſtatis, crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctoribus ſimilis eſſet, non ſub-*

ſubtraxiſſe ſe ducem; ne quis alius, quales mota creare multitudo ſoleret, exſiſteret. Nam ſe quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque tamen videndum magnopere eſſe, ut exercitum in poteſtate haberet. Differri non poſſe adeo concitatos animos. Ipſos ſibi locum ac tempus pugnandi ſumturos, ſi ab imperatore non detur. Dum haec loquuntur, jumenta forte paſcentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos ſaxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana ſtatione clamor ortus, ac procurſum utrimque eſt. Jamque haud procul juſto proelio res erant, ni celeriter diremtum certamen per centuriones eſſet. Adfirmata certe eo caſu Tullii apud dictatorem fides eſt. Nec recipiente jam dilationem re, in poſterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen deſcenderet, omnia circumſpicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hoſtibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi noſtri atque externi imperatores, noſtra quoque quidam aetate, uſi ſunt. Mulis ſtrata detrahi jubet; biniſque tantum centunculis relictis, agaſones, partim captivis, partim aegrorum armis ornatos, inponit. His fere mille effectis centum admiſcet equites. Et nocte ſuper caſtra in montes evadere, ac ſilvis ſe obcultare jubet; neque inde ante moveri, quam ab ſe adciperent ſignum. Ipſe, ubi inluxit, in radicibus montium extendere aciem coepit ſedulo, ut adverſus montes conſiſteret hoſtis. Inſtructo vani terroris adparatu, qui quidem terror plus paene veris viribus profuit; primo credere duces Gallorum, non deſcenſuros in aequum Romanos: deinde, ubi degreſſos repente viderunt, et ipſi avidi

certaminis in proelium ruunt; priusque pugna coepit, quam ſignum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invaſere Galli dextrum cornu: neque ſustineri potuiſſent, ni forte eo loco dictator fuiſſet, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnaturos milites ſpopondiſſet? ubi illi clamores ſint arma poſcentium? ubi minae, injuſſu imperatoris proelium inituros? En ipſum imperatorem clara voce vocare ad proelium, et ire armatum ante prima ſigna. Ecquis ſequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in caſtris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. Itaque tantos pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hoſtes: eques deinde emiſſus turbatos avertit. Ipſe dictator, poſtquam labantem una parte vidit aciem, ſigna in laevum cornu confert, quo turbam hoſtium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, ſignum, quod convenerat, dedit. Vbi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad caſtra Gallorum viſi ſunt; tum metu, ne excluderentur, omiſſa pugna eſt, curſuque effuſo ad caſtra ferebantur. Vbi quum obcurriſſet eis M. Valerius, magiſter equitum, (qui, profligato dextro cornu, obequitabat hoſtium munimentis) ad montes ſilvasque vertunt fugam; plurimique ibi a fallaci equitum ſpecie agaſonibusque excepti ſunt: et eorum, quos pavor pertulerat in ſilvas, atrox caedes poſt ſedatum proelium fuit. Nec alius poſt M. Furium, quam C. Sulpicius, juſtiorem de Gallis egit triumphum. Auri quoque ex Gallicis ſpoliis ſatis magnum pondus, ſaxo quadrato ſeptum, in Capitolio ſacravit. Eodem anno et a conſulibus vario eventu bellatum. Nam Hernici a C. Plautio devicti ſubactique ſunt.

Fa-

Fabius conlega ejus incaute atque inconſulte adverſus Tarquinienſes pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis adceptum, quam quod trecentos ſeptem milites Romanos captos Tarquinienſes inmolarunt. Qua foeditate ſubplicii aliquanto ignominia populi Romani inſignitior fuit. Adceſſit ad eam cladem et vaſtatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incurſione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum eſt: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire ſoliti erant, compreſſam credebant.

XVI. Haud aeque laeta Patribus inſequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio conſulibus, de unciario fenere a M. Duilio, L. Maenio tribunis plebis rogatio eſt perlata: et plebs aliquanto eam cupidius ſcivit adcepitque. Ad bella nova, priore anno deſtinata, Faliſci quoque hoſtes exorti, duplici crimine; quod et cum Tarquinienſibus juventus eorum militaverat, et eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum eſt, repetentibus fetialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit; militemque praeda inplevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum ſecernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante moenia ſua caſtris permunitis conſediſſent; vocatis ad concionem militibus, *Caſtra nunc*, inquit, *vobis hoſtium urbemque praedae do, ſi mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam nava-*

navaturos, nec praedae magis, quam pugnae, paratos esse. Signum poscunt ingenti clamore: celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa praestet;* piloque posito, stricto gladio in hostem inpetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque inpetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persequuti, quum jam scalas moenibus admoverent, in deditionem urbem adceperunt. Triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum; nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. Nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Laenas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit; qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consulem prima pugna fuderunt. Inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie:

et

et tunc quidem velut lymphati et adtoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes inridebant increpabantque, vertit animos repente pudor, et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Discusso itaque vano adparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus jocis quum adparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse; omnique ope inpediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur parareturve. Eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab Vrbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes obpressit. Castra quoque, nec opinato adgressus, cepit: et, octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebejum, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii con-

consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius ajebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset; jussum populi et suffragia esse.* Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis reciperata, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suae, non solum virtutis, ducebant esse, ut adcepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. Quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus adcepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri, si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam*

ad

ad serviendum, putet. Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque obpressam regno patriciorum,* moesta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta; cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe saevitum, multis mortalibus in acie caesis. Ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. Medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi. Id pro inmolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: foedere in societatem adcepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. Nam etsi, unciario fenere facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes nexumque inibant.

bant. Eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus inminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curae in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, praedaeque partem in Caeritum fines avectam, et haud dubie juventutem ejus populi inter praedatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis obpositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tamquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit; et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitebatque populationis, et Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. Nec arma, aut bellum quis-

quisquam adparare, ſed pro ſe quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati ſenatum quum adiſſent, ab ſenatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum ſacra bello Gallico adcepta rite procuraſſent, ut Romanos florentes ea ſui miſericordia caperet, quae ſe rebus adfectis quondam populi Romani cepiſſet; converſique ad delubra Veſtae, hoſpitium flaminum Veſtaliumque ab ſe caſte ac religioſe cultum invocabant. *Eane meritos, crederet quisquam, hoſtes repente ſine cauſa factos? aut, ſi quid hoſtiliter feciſſent, conſilio id magis, quam furore labſos, feciſſe, ut ſua vetera beneficia, locata praeſertim apud tam gratos, novis conrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac feliciſſimum bello ſibi deſumerent hoſtem, cujus adflicti amicitiam cepiſſent? Ne adpellarent conſilium, quae vis ac neceſſitas adpellanda eſſet. Transeuntes agmine infeſto per agrum ſuum Tarquinienſes, quum praeter viam nihil petiſſent, traxiſſe quosdam agreſtium, populationis ejus, quae ſibi crimini detur, comites. Eos, ſeu dedi placeat, dedere ſe paratos eſſe; ſeu ſupplicii adfici, daturos poenas. Caere, ſacrarium populi Romani, deverſorium ſacerdotum, ac receptaculum Romanorum ſacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hoſpitio Veſtalium cultisque Diis darent.* Movit populum non tam cauſa praeſens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius inmemores eſſent. Itaque pax populo Caeriti data, induciasque in centum annos factas in ſenatus conſultum referri placuit. In Faliſcos, eodem noxios crimine, vis belli converſa eſt: ſed hoſtes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines eſſent, ab obpugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum an-

ni muris turribusque reficiendis confumtum, et aedes Apollinis dedicata eft.

XXI. Extremo anno comitia confularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus paffuros comitia haberi, ni fecundum Liciniam legem haberentur; dictatore obftinato tollere potius totum e re publica confulatum, quam promifcuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, quum dictator magiftratu abiffet, res ad interregnum rediit. Infeftam inde Patribus plebem interreges quum adcepiffent, ad undecimum interregem feditionibus certatum eft. Legis Liciniae patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi feneris ingravefcentis erat: curaeque privatae in certaminibus publicis erumpebant. Quorum taedio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae caufa obfervare legem Liciniam comitiis confularibus juffere. P. Valerio Publicolae datus e plebe conlega C. Marcius Rutulus. Inclinatis femel in concordiam animis, novi confules, fenebrem quoque rem, quae distinere unanimos videbatur, levare adgreffi, folutionem alieni aeris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos menfarios ab difpenfatione pecuniae adpellarunt. Meriti aequitate curaque funt, ut per omnium annalium monimenta celebres nominibus effent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Aemilius; qui rem, difficillimam tractatu et plerumque parti utrique, femper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum inpendio magis publico, quam jactura, fustinuerunt. Tarda enim nomina et inpeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium, menfis cum aere in foro pofitis, disfolvit, ut populo prius caveretur,

tur,

tur, aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit; ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens aeris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. Dictus in castris (eo enim ad consules missum senatus consultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. Duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus. Quidam Kaesonem, alii Cajum nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentae velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. In quadraginta annos inpetraverunt. Ita, posita duorum bellorum, quae inminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. Ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. Quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui

rationem ejus se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; et quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. Nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Laenas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque inlustriorem plebejum consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, inpigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quaestores ex aerario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium rei publicae esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit. Cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut

ex-

extemplo proelium initura, explicuiſſet aciem; poſtquam neque in aequum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculſos pavore rata, ſimul obportuniores, quod intenti tum maxime operi eſſent, truci clamore adgreditur. Ab Romanis nec opus intermiſſum, (triarii erant, qui muniebant) et ab haſtatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique ſteterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque ſuperior adjuvit, ut pila omnia haſtaeque non, tamquam ex aequo miſſa, vana (quod plerumque fit) caderent, ſed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa aut praegravata inhaerentibus gerebant ſcuta, quum curſu paene in adverſum ſubiſſent, primo incerti reſtitere: dein, quum ipſa cunctatio et his animos minuiſſet, et auxiſſet hoſti, inpulſi retro ruere alii ſuper alios, ſtragemque inter ſe caede ipſa foediorem dare. Adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. Alia in campum degreſſis ſupererat moles. Namque multitudo Gallorum, ſenſum omnem talis damni exſuperans, velut nova rurſus exoriente acie, integrum militem adverſus victorem hoſtem ciebat. Stetitque ſubpreſſo inpetu Romanus, et quia iterum feſſis ſubeunda dimicatio erat, et quod conſul, dum inter primores incautus agitat, laevo humero matari prope trajecto, ceſſerat parumper ex acie. Jamque omiſſa cunctando victoria erat, quum conſul, vulnere adligato, revectus ad prima ſigna, *Quid ſtas, miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoſte res eſt, quem vi cum armis ſocium ex hoſte facias. In belluas ſtrinximus ferrum. Hauriendus, aut dandus*

 eſt

est ſanguis. Propuliſtis a caſtris, ſupina valle praecipites egiſtis, ſtratis corporibus hoſtium ſuperſtatis. Complete eadem ſtrage campos, qua montes repleſtis. Nolite exſpectare, dum ſtantes vos fugiant. Inferenda ſunt ſigna, et vadendum in hoſtem. His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari diſſipati, quibus nec certa imperia, nec duces eſſent, vertunt impetum in ſuos; fuſique per campos, et praeter caſtra etiam ſua fuga praelati, quod editiſſimum inter aequales tumulos obcurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Conſul, non ultra caſtra inſequutus, (quia et vulnus degravabat, et ſubjicere exercitum pugna feſſum tumulis ab hoſte obcupatis nolebat) praeda omni caſtrorum militi data, victorem exercitum opulentumque Gallicis ſpoliis Romam reduxit. Moram triumpho vulnus conſulis adtulit. Eademque cauſa dictatoris deſiderium ſenatui fecit, ut eſſet, qui aegris conſulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magiſtro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus poſſeſſionem priſtinam conſulatus. Ipſe ob id meritum ingenti Patrum ſtudio creatus conſul, conlegam Ap. Claudium Craſſum dixit.

XXV. Prius quam inirent novi conſules magiſtratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: muſſantesque inter ſe rogitabant, *num quem plebeji conſulis poeniteret?* Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae ſpretae mercedem conſulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, foediorem, cepiſſet, ut ſe ipſe conſulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit inſignis. Galli ex Albanis montibus, quia hye-

hyemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Graecorum erat oraque litoris Antiatis Laurensque tractus et Tiberis ostia; ut praedones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. Civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Vndique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hae vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo, in quae laboramus sola, crevimus, divitias luxuriamque. Inter cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli adparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturae, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem adrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus Vrbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisis,

 me-

memor paternae virtutis, Gallicum ſibi bellum extra ſortem ſumit: praetorem maritimam oram tutari Graecosque arcere litoribus juſſit; et, quum in agrum Pomptinum deſcendiſſet, (quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere neceſſitas cogeret, ſatis domari credebat hoſtem) locum idoneum ſtativis delegit.

XXVI. Vbi quum ſtationibus quieti tempus tererent, Gallus proceſſit, magnitudine atque armis inſignis; quatiensque ſcutum haſta, quum ſilentium feciſſet, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui ſecum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adoleſcens, qui haud indigniorem eo decore ſe, quam T. Manlium, ratus, prius ſciſcitatus conſulis voluntatem, in medium armatus proceſſit. Minus inſigne certamen humanum numine interpoſito Deorum factum. Namque conſerenti jam manum Romano corvus repente in galea conſedit, in hoſtem verſus: quod primo, ut augurium coelo miſſum, laetus adcepit tribunus. Precatus deinde, *Si divus, ſi diva eſſet, qui ſibi praepetem miſiſſet, volens propitius adeſſet.* Dictu mirabile, tenuit non ſolum ales captam ſemel ſedem, ſed, quotiescumque certamen initum eſt, levans ſe alis, os oculosque hoſtis roſtro et unguibus adpetiit; donec territum prodigii talis viſu, oculisque ſimul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus e conſpectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrimque ſtationes fuere. Poſtquam ſpoliare corpus caeſi hoſtis tribunus coepit, nec Galli ſe ſtatione tenuerunt, et Romanorum curſus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur.

tatur. Jam non manipulis proximarum ſtationum, ſed legionibus utrimque effuſis res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praeſentibus ac ſecundis Diis, ire in proelium jubet: oſtentansque inſignem ſpoliis tribunum, *Hunc imitare, miles*, ajebat, *et circa jacentem ducem ſterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi adfuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis eſt: adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concurſus alios exciverat, atrox proelium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volſcos Falernumque agrum disſipati ſunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Conſul, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. Ipſe, juſſus ab ſenatu bellum maritimum curare, cum praetore junxit caſtra. Ibi, quia res trahi ſegnitia Graecorum non committentium ſe in aciem videbantur, dictatorem comitiorum cauſa T. Manlium Torquatum ex auctoritate ſenatus dixit. Dictator, magiſtro equitum A. Cornelio Coſſo dicto, comitia conſularia habuit, aemulumque decoris ſui abſentem M. Valerium Corvum, (id enim illi deinde cognominis fuit) ſummo favore populi, tres et viginti natum annos, conſulem renuntiavit. Conlega Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum conſul futurus datus eſt. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis geſta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Poſtremo, quum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera neceſſaria uſui deficiente, Italiam relinquere. Cujus populi ea cujusque gentis claſſis fuerit, nihil certi eſt. Maxime Siciliae

fuiſſe tyrannos crediderim. Nam ulterior Graecia, ea tempeſtate inteſtino feſſa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimiſſis, quum et foris pax et domi concordia ordinum otium eſſet, ne nimis laetae res eſſent, peſtilentia civitatem adorta coegit ſenatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inſpicerent; eorumque monitu lectiſternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reſtitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginienſibus legatis Romae foedus ictum, quum amicitiam ac ſocietatem petentes veniſſent. Idem otium domi foriſque manſit T. Manlio Torquato, C. Plautio conſulibus: ſemunciarium tantum ex unciario fenus factum, et in penſiones aequas triennii, ita ut quarta praeſens eſſet, ſolutio aeris alieni diſpenſata eſt. Et ſic quoque parte plebis adfecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam ſenatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu ſuperſeſſum. Tertio anno poſt Satricum reſtitutum a Volſcis M. Valerius Corvus, ſecundum conſul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nuntiatum eſſet, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hoſtium fieret, Volſcis arma inferre juſſus, ad Satricum exercitu infeſto pergit. Quo quum Antiates aliique Volſci praeparatis jam ante, ſi quid ab Roma moveretur, copiis obcurriſſent, nulla mora inter infenſos diutino odio dimicandi facta eſt. Volſci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effuſa Satrici moenia petunt; et, ne in muris quidem ſatis firma ſpe, quum corona militum cincta jam ſcalis caperetur urbs, ad quatuor millia

lia militum, praeter multitudinem inbellem, ſeſe dedidere. Oppidum dirutum atque incenſum: ab aede tantum Matris Matutae abſtinuere ignem. Praeda omnis militi data. Extra praedam quatuor millia deditorum habita. Eos vinctos conſul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam ſervorum fuiſſe ſcribant: idque magis veriſimile eſt, quam deditos veniiſſe.

XXVIII. Hos conſules ſequuti ſunt M. Fabius Dorſo, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum. Metuque, ne id factum populi unius, conſilium omnis nominis Latini eſſet, dictator velut adverſus armatum jam Latium L. Furius creatus, magiſtrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. Et quum, (quod per magnos tumultus fieri ſolitum erat) juſtitio indicto, delectus ſine vacationibus habitus eſſet; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. Ibi praedonum magis, quam hoſtium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum eſt. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et ſine detrectatione ſe certamini obferebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipſam dimicationem aedem Junoni Monetae vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertiſſet, dictatura ſe abdicavit. Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi Romani faciendam creari juſſit. Locus in arce deſtinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. Conſules, dictatoris exercitu ad bellum Volſcum uſi, Soram ex hoſtibus, incautos adorti, ceperunt. Anno poſt, quam vota erat, aedes Monetae dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato ſecundum conſuli-

ſulibus. Prodigium extemplo dedicationem ſequutum, ſimile vetuſto montis Albani prodigio. Namque et lapidibus pluit, et nox interdiu viſa intendi: librisque inſpectis, quum plena religione civitas eſſet, ſenatui placuit, dictatorem feriarum conſtituendarum cauſa dici. Dictus P. Valerius Publicola. Magiſter equitum ei Q. Fabius Ambuſtus datus eſt. Non tribus tantum ſubplicatum ire placuit, ſed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die ſubplicarent, ſtatutus. Judicia eo anno populi triſtia in feneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies eſſet, traduntur. Et res, haud ulla inſigni ad memoriam cauſa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri poſſet, ambo patricii conſules creati ſunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Coſſus.

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hoſtium, et longinquitate vel regionum, vel temporum ſpatio, quibus bellatum eſt, dicentur. Namque eo anno adverſus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte geſtum, Pyrrhus hoſtis, Pyrrhum Poeni ſequuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix ſustinetur, erigi imperium poſſet? Belli autem cauſa cum Samnitibus, Romanis quum ſocietate amicitiaque juncti eſſent, extrinſecus venit; non orta inter ipſos eſt. Samnites Sidicinis injuſta arma, quia viribus plus poterant, quum intuliſſent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis ſeſe conjungunt. Campani magis nomen ad praeſidium ſociorum, quam vires, quum adtuliſſent, fluentes luxu ab duratis uſu armorum in Sidicino pulſi agro, in ſe deinde mo-

lem

lem omnem belli verterunt. Namque Samnites, omiſſis Sidicinis, ipſam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis victoria, praedae atque gloriae plus eſſet, Tifata, imminentes Capuae colles, quum praeſidio firmo occupaſſent, deſcendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque interjacet. Ibi rurſus acie dimicatum: adverſoque proelio Campani intra moenia compulſi, quum, robore juventutis ſuae adciſo, nulla propinqua ſpes eſſet, coacti ſunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in ſenatum maxime in hanc ſententiam loquuti ſunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conſcripti, miſit; amicitiam in perpetuum, auxilium praeſens a vobis petitum. Quam ſi ſecundis rebus noſtris petiſſemus, ſicut coepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta eſſet. Tunc enim, ut qui ex aequo nos veniſſe in amicitiam meminiſſemus, amici forſitan pariter ac nunc, ſubjecti atque obnoxii vobis minus eſſemus. Nunc, miſericordia veſtra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defenſi, beneficium quoque adceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici ſociique vobis facti ſunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam adcipiamur: ſed ut vetuſtate et gradu honoris nos praeſtent. Neque enim foedere Samnitium, ne qua nova jungeretis foedera, cautum eſt. Fuit quidem apud vos ſemper ſatis juſta cauſa amicitiae, velle eum vobis amicum eſſe, qui vos adpeteret. Campani, etſi fortuna praeſens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo praeterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) adceſſio bonis rebus veſtris in*

in amicitiam venimus veſtram. Aequis Volſcisque, aeternis hoſtibus hujus urbis, quandocumque ſe moverint, ab tergo erimus; et, quod vos pro ſalute noſtra priores feceritis, id nos pro imperio veſtro et gloria ſemper faciemus. Subactis iis gentibus, quae inter nos vosque ſunt, quod propediem futurum ſpondet et virtus et fortuna veſtra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miſerum eſt, quod fateri nos fortuna noſtra cogit. Eo ventum eſt, Patres conſcripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani ſimus. Si defenditis, veſtri: ſi deſeritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem veſtris an Samnitium viribus adcedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, veſtram miſericordiam veſtrumque auxilium aequum eſt patere; iis tamen maxime, qui, eam inplorantibus aliis auxilium dum ſupra vires ſuas praeſtant, omnes ipſi in hanc neceſſitatem venerunt. Quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus, finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, et, ubi conflagraſſent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium eſſe. Nec enim nunc, quia dolent injuriam adceptam Samnites, ſed quia gaudent oblatam ſibi eſſe cauſam, obpugnatum nos veniunt. An, ſi ultio irae haec, et non occaſio cupiditatis explendae eſſet, parum fuit, quod ſemel in Sidicino agro, iterum in Campania ipſa legiones noſtras cecidere? Quae eſt iſta tam infeſta ira, quam per duas acies fuſus ſanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vaſtata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda eſt. Ea ad obpugnandam Capuam rapit.

pit. Aut delere urbem pulcerrimam, aut ipſi poſſidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio veſtro obcupate eam, quam illos habere per maleficium ſinatis. Non loquor apud recuſantem juſta bella populum; ſed tamen, ſi oſtenderitis auxilia veſtra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Vsque ad nos contemtus Samnitium pervenit, ſupra non eſcendit. Itaque umbra veſtri auxilii, Romani, tegi poſſumus; quidquid deinde habuerimus, quidquid ipſi fuerimus, veſtrum id omne exiſtimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur. Conditorum, parentum, Deorum inmortalium numero nobis eritis. Nulla colonia veſtra erit, quae nos obſequio erga vos fideque ſuperet. Adnuite, Patres conſcripti, nutum numenque veſtrum invictum Campanis, et jubete ſperare, incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis proſequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrumarumque plena reliquiſſe? in qua nunc exſpectatione ſenatum populumque Campanum, conjuges liberosque noſtros eſſe? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem proſpectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conſcripti, ſollicitis ac pendentibus animi renuntiare jubeatis. Alterum reſponſum ſalutem, victoriam, lucem ac libertatem; alterum ominari horreo, quae ferat. Proinde ut aut de veſtris futuris ſociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, conſulite.

XXXI. Submotis deinde legatis, quum conſultus ſenatus eſſet, etſi magnae parti urbs maxima opulentiſſimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, reſponditque ita ex auctoritate ſenatus conſul: *Au-*

Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere juncti sunt. Itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum adtulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deum, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrumarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret. Tum jam fides agi visa, deditos non prodi; nec facturum aequa Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factum populi Romani, obpugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. Data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro absti-*

abstinerent. Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo eſt ferociter reſponſum, ut non ſolum geſturos ſe eſſe dicerent id bellum, ſed magiſtratus eorum e curia egreſſi, ſtantibus legatis, praefectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiſcerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, poſitis omnium aliarum rerum curis, Patres, fetialibus ad res repetendas miſſis, belloque, quia non redderentur, ſollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: juſſuque populi conſules ambo cum duobus ab Vrbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam caſtra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam cenſebant) obcurrunt. Simul in Campanos ſtimulabat ira, tam promtos nunc ad ferenda, nunc ad arceſſenda adverſus ſe auxilia. Vt vero caſtra Romana viderunt, ferociter pro ſe quisque ſignum duces poſcere, adfirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hoſtis cauſa, haud ita multos moratus dies, ſignum pugnae propoſuit, paucis ſuos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hoſtis terreret. Quidquid ab Vrbe longius proferrent arma, magis magisque in inbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aeſtimarent virtutem. Qualescumque inter ſe certaverint, neceſſe fuiſſe, alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque ſua, quam vi hoſtium,*

victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot saeculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos paene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot proeliis caesos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. Vtrum qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat: Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere. Non factionibus modo nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriae ortus; et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus vobisque plebejis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est praemium. Proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiae domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, aeque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. Nunc, quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

XXXIII.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit; omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo praeterea militari, quum velocitatis viriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam adspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor: et, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosequutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque aequis viribus, cum fiducia sui, sine contemtu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novae res gestae et paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora et conditae urbi aequalis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna indicio fuit, quos gesserint animos. Namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus inmissis turbare prima signa hostium conatur. Quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus. Agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, qua nunc erectae micant hastae, patefacta strage vasta cernetis.* Haec dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem

 ape-

aperiunt viam. Primus omnium conſul invadit hoſtem, et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc ſpectaculo adcenſi dextra laevaque, ante ſe quisque, memorandum proelium cient. Stant obniſi Samnites, quamquam plura adcipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox caedes circa ſigna Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. Adeo morte ſola vinci deſtinaverant animis. Itaque Romani, quum et fluere jam laſſitudine vires ſentirent, et diei haud multum ſupereſſet, adcenſi ira concitant ſe in hoſtem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam adparuit; tum capi, obcidi Samnis. Nec ſuperfuiſſent multi, ni nox victoriam magis, quam proelium, diremiſſet. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoſte conflictum: et Samnites, quum quaereretur, quaenam prima cauſa tam obſtinatos moviſſet in fugam? *oculos ſibi Romanorum ardere viſos*, ajebant, *veſanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum.* Quem terrorem non pugnae ſolum eventu, ſed nocturna profectione, confeſſi ſunt. Poſtero die vacuis hoſtium caſtris Romanus potitur: quo ſe omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum eſt. Nam ab Saticula profectus Cornelius conſul exercitum incaute in ſaltum, cava valle pervium circaque inſeſſum ab hoſte, induxit: nec prius, quam recipi tuto ſigna non poterant, inmінentem capiti hoſtem vidit. Dum id morae Samnitibus eſt, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen; P. Decius tribunus militum conſpicit unum editum in ſaltu collem, inminentem hoſtium caſtris, aditu arduum

duum inpedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostrae, si eam, quam caeci reliquere Samnites, inpigre capimus. Ne tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque, dederis. Cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva. Neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Conlaudatus ab consule, adcepto praesidio, vadit obcultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, adpropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos; et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eamdem vallem, in qua paullo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat; et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. Incertos, quid agerent, nox obpressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quaenam illa inscі-*

scitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis. Opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum, ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: *ubi secundae vigiliae buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent.* Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites,* inquit, *omisso militari adsensu, in me audiendo servandum est. Vbi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc, quae mente agitem; audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. Virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate. Digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam obportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec adscensu arcuerint, nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. Quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum,*

pitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis eo magis necessitatis vestrae index, quam consilii auctor, sim. Neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, praeter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. Id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. Quippe si lux exspectetur, quae spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox obportuna est eruptioni, sicut est, haec profecto noctis aptissima hora est. Signo secundae vigiliae convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. Per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modo sequimini, quem sequuti estis. Ego eamdem, quae duxit huc, sequar fortunam. Quibus haec salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium sequuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles obfenso scuto praebuit sonitum. Quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma inpigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tu-

multumque Samnitium, praesidium Romanum, obviis custodibus caesis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani, este. Vestrum iter ac reditum omnia saecula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est. Nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. Hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum: atque ubi primum inluxit, praemisso nuntio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur; et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in coelum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio, conjectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli aequantibus. Vbi ad praetorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore adtonitos, et circa collem castellatim dissipatos, adgrederetur. Credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Jussae legiones arma capere: egressaeque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. Quem incautum inproviso adortae, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra

ſtra compellunt: deinde caſtra ipſa, turbatis ſtationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex ſuis quemque praeſidiis. Ita magna pars abſenti hoſti ceſſit. Quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caeſi; caſtra direpta.

XXXVII. Ita rebus geſtis, conſul, advocata concione, P. Decii non coeptas ſolum ante, ſed cumulatas nova virtute laudes peragit; et praeter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praeſidio ſimul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praeſentia ſingulis bubus binisque privis tunicis donati. Secundum conſulis donationem legiones gramineam coronam obſidionalem, clamore donum adprobantes, Decio inponunt. Altera corona, ejusdem honoris index, a praeſidio ſuo inpoſita eſt. His decoratus inſignibus bovem eximium Marti inmolavit; centum boves militibus dono dedit, qui ſecum in expeditione fuerant. Iisdem militibus legiones libras farris et ſextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium adſenſus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt; qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo adcito, certamine ultimo fortunam experiri ſtatuit. Ab Sueſſula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium conſulem, opem oratum, veniunt. Confeſtim ſigna mota; relictisque inpedimentis caſtrorum valido praeſidio, raptim agitur agmen; nec procul ab hoſte locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abeſſet) caſtris cepit. Samni-

mnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium subcedit. Ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium conligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra inrumpendum. Transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent inpetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. Interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum adtulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas; paucis milites adhortatus, ad castra obpugnanda ducit. Quae quum primo clamore atque inpetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque, caesis; signa captiva in unum locum conferri jussit: relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent; profectus agmine instructo, quum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. Nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem defer-

ferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis praeda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliscos, quum in induciis essent, foedus petere ab senatu coegit; et Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Jovis cella poneretur. Fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque: quum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. Campanorum deinde Suessanorumque auditae legationes: precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit a memoria patriae; inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque inmerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An aequum esse. dediticios suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa Vrbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies feneris pati?* Haec agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provin-

vincia evenerat, Q. Servilio conlega ad Vrbem relicto. Itaque quum omnia ea, ficut gefta erant, per tribunos comperta haberet, et aetate et ufu doctus, (quippe qui jam quartum conful effet, dictatorque et cenfor fuiffet) optimum ratus, differendo fpem, quandocumque vellent, confilii exfequendi, militarem inpetum fruftrari; rumorem disfipat, in iisdem oppidis et anno poft praefidia hibernatura. Divifa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua confilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in praefentia feditio.

XXXIX. Conful, educto in aeftiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare miffionibus turbulentorum hominum inftituit, aliis emerita dicendo ftipendia effe, alios graves jam aetate aut viribus parum validos. Quidam in commeatus mittebantur, finguli primo, deinde et cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus fuis hibernaffent. Per fpeciem etiam militarium ufuum, quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. Quam multitudinem conful alter Romae praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, minime inviti domos revifebant. Poftquam neque reverti ad figna primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernaffent, praecipueque ex iis feditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor inceffit animos, confilia fua emanaffe: *jam quaeftiones, jam indicia, jam obculta fingulorum fubplicia, inpotensque et crudele confulum ac Patrum in fe regnum pafsuros.* Haec, qui in caftris erant, obcultis fermonibus ferunt, nervos conjurationis ejectos arte confulis cernentes. Cohors una, quum haud pro-

procul Anxure eſſet, et Lautulas ſaltu anguſto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos, quos conſul aliis atqu aliis (ut ante dictum eſt) cauſis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad juſti exercitus formam, praeter ducem, deerat. Incompoſiti itaque praedantes in agrum Albanum perveniunt, et ſub jugo Albae Longae caſtra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore ſumendo ſententiis decertant, nulli ex praeſentibus ſatis fidentes. *Quem autem ab Roma poſſe exciri? quem Patrum aut plebis eſſe, qui aut ſe tanto periculo ſciens obferat, aut cui ex injuria inſanientis exercitus cauſa recte committatur?* Poſtero die, quum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quinctium in Tuſculano agrum colere, Vrbis honorumque inmemorem. Patriciae hic vir gentis erat: cui quum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitam procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplo adnovere virum: et, quod bene verteret, adciri juſſerunt. Sed parum ſpei erat, voluntate quidquam facturum. Vim adhiberi ac metum placuit. Itaque ſilentio noctis quum tectum villae, qui ad id miſſi erant, intraſſent; ſomno gravem Quinctium obpreſſum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi reſtitaret, mortem, ni ſequeretur, denuntiantes, in caſtra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens adpellatus; inſigniaque honoris exterrito ſubitae rei miraculo deferunt, et ad Vrbem ducere jubent. Suo magis inde inpetu, quam conſilio ducis, convulſis ſignis, infeſto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia eſt, per-

perveniunt: iſſentque confeſtim ad Vrbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adverſus ſe M. Valerium Corvum dictum audiſſent, et magiſtrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

XL. Vbi primum in conſpectum ventum eſt, arma ſignaque adnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulſit. Nondum erant tam fortes ad ſanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies ſeceſſio ab ſuis habebatur. Ita jam duces, jam milites utrimque, congreſſus quaerere ad conloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria ſatietas teneret, nedum adverſus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, et ante alios ſuum exercitum, complexus, ad conloquium proceſſit. Cognito ei extemplo haud minor ab adverſariis verecundia, quam ab ſuis ſilentium, datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, veſtros publicos meosque, ab Vrbe proficiſcens, ita adoravi, veniamque ſubplex popoſci, ut mihi de vobis concordiae partae gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda eſt. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota expopoſci, ejus me compotem voti vos facere poteſtis; ſi meminiſſe vultis, non vos in Samnio, nec in Volſcis, ſed in Romano ſolo caſtra habere: ſi illos colles, quos cernitis, patriae veſtrae eſſe, ſi hunc exercitum civium veſtrorum: ſi me conſulem veſtrum, cujus ductu auſpicioque priore anno bis legiones Samnitium fudiſtis, bis caſtra vi cepiſtis. Ego ſum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, ſenſiſtis; nullius ſuperbae in vos legis, nullius crudelis ſenatus conſulti auctor; in omnibus meis imperiis in me*

me ſeverior, quam in vos. Ac ſi cui genus, ſi cui ſua virtus, ſi cui etiam majeſtas, ſi cui honores ſubdere ſpiritus potuerunt; iis eram natus, id ſpecimen mei dederam, ea aetate conſulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, conſul Patribus quoque ferox eſſe, non ſolum plebi. Quod meum factum dictumve conſulis gravius, quam tribuni, audiſtis? eodem tenore duo inſequentes conſulatus geſſi; eodem haec imperioſa dictatura geretur, ut neque in hos meos et patriae meae milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hoſtes. Ergo vos prius in me ſtrinxeritis ferrum, quam in vos ego. Iſtinc ſigna canent, iſtinc clamor prius incipiet atque impetus, ſi dimicandum eſt. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique veſtri; non illi, qui in Sacrum montem seceſſerunt; non hi, qui poſtea Aventinum inſederunt. Exſpectate, dum vobis ſingulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus paſſis obviae ab Vrbe veniant. Tum Volſcorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, ne deſtiteritis impio bello? T. Quincti, quocumque iſtic loco, ſeu volens, ſeu invitus, conſtitiſti, ſi dimicandum erit, tum tu in noviſſimos te recipito: fugeris etiam honeſtius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeſte inter primos ſtabis, et conloquii hujus ſalutaris interpres fueris. Poſtulate aequa, et ferte: quamquam vel iniquis ſtandum eſt potius, quam impias inter nos conſeramus manus. T. Quinctius plenus lacrumarum, ad ſuos verſus, *Me quoque*, inquit, *milites, ſi quis uſus mei eſt, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volſcus aut Samnis, ſed Romanus, verba fecit;*

ve-

veſter conſul, veſter imperator, milites: cujus auſpicia pro vobis experti nolite adverſus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infeſtius, et alios duces ſenatus habuit: qui maxime vobis, ſuis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori veſtro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere poſſunt, volunt. Quid nos velle oportet? Quin, omiſſis ira et ſpe, fallacibus auctoribus, nos ipſos noſtraque omnia cognitae permittimus fidei.

XLI. Adprobantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante ſigna progreſſus, in poteſtate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut cauſam miſerorum civium ſusciperet, ſusceptamque eadem fide, qua rem publicam adminiſtrare ſolitus eſſet, tueretur. *Sibi ſe privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, ſpem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres ſemel plebi, iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſſio eſſet.* Quinctio conlaudato, ceteris bonum animum habere juſſis, dictator, equo citato ad Vrbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi ſeceſſio eſſet. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco ſeriove cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente, deleretur, additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet. Id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primi pili adpellant. Huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, et particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab ſenatu non inpetraretur;

tum

tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque inpotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) aera demerentur, quod adversati conjurationi fuissent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fenerare liceret: item aliis plebisscitis cautum, ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebejos creari. Quae si omnia concessa sunt plebi, adparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam; neque, antequam Romam veniretur, sed Romae, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quinctii villam, sed in aedes C. Manlii, nocte inpetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse nec ab ducibus mentionem concordiae ortam; sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam; et permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrumantes milites coepisse, coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconciliandа. Adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: et, praeter Latinorum infidum

jam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

T. LIVII PATAVINI
LIBER VIII.

BREVIARIVM.

Cap. I. C. Plautius cos. devincit Privernates, sed cum Antiatibus dubio Marte confligit, armaque, ex hostibus capta, dat Luae matri. Conlega ejus, L. Aemilius Mamercinus vastat agros Samnitium, et hi legatos Romam mittunt. 2. Foedere cum Romanis icto Samnites bellum inferunt Sidicinis. Hi vero, adjuti a Latinis Campanisque, agros illorum populantur. Id queruntur Samnites apud senatum Rom. qui anceps illis dat responsum. 3. Latini Campanique obculte bellum parant adversus Romanos: sed indicia conjurationis Romam emanant, quo X principes Latinorum evocantur, nominatimque L. Annius Setinus et L. Numisius Circejensis, praetores Latii. 4. Annii oratio in concilio Latinorum, 5. et in senatu Rom. habita, in qua has pacis conditiones fert, ut alter ab Latinis consul et aequa senatus pars detur, et utraque gens unus fiat populus, qui omnes Romani vocentur. T. Manlius cos. iratus respon-

ſpondet. 6. Annius, per gradus Capitolii labſus, exanimatur. Bellum Latinum, ſeveriſſimo imperio adminiſtratur ad Capuam. Nocturna ſpecies, utrique viſa conſuli, haruſpicesque victoriam ei portendunt exercitui, cujus imperator legiones hoſtium et ſuper eas ſe devoviſſet. 7. Geminus Metius, qui Tuſculanis equitibus praeeſt, ad ſingulare certamen provocat T. Manlii Torquati conſulis filium. Is victor redit ad patrem; ſed hujus juſſu ſecuri percutitur. 8. Forma aciei Rom. Duo exercitus conſulares. 9. Pugna atrox cum Latinis. P. Decius Mus coſ., qui minus egregie, quam conlega, litaverat, Diis Manibus ſe devovet, trepidantibus Romanis, et in medios hoſtes ruens telis obruitur. 10. Victoria Romanorum. Devotionis ritus. 11. Latini tumultuarium undique exercitum conſcribunt, ſed iterum a Manlio victi ſe dedunt omnes una cum Campanis. Latinus, Privernas et Falernus ager plebi Rom. dividitur. Cum Laurentibus renovatur foedus, et civitas datur Campanis equitibus, quia non deſciverant. 12. Antiatium Latinorumque rebellio. Adverſus illos dictator dicitur L. Papirius Craſſus, adverſus hos Q. Publilius Philo coſ., qui tres leges fert, ut plebiſcita omnes Quirites teneant; ut legum ante initum ſubfragium Patres fiant auctores; utque alter utique ex plebe cenſor creetur 13. Latium, quod neque bellum neque pacem pati poteſt, omne ſubigitur: et de eo L. Furius Camillus coſ. ad ſenatum refert. 14. Latinorum populi vel in civitatem adcepti, vel agris mulctati. Veliternorum muri deiecti et ſenatores Romam abducti juſſique trans Tiberim habitare. Antiatium naves abductae et roſtris earum ſubgeſtus in foro adornatus.

15. *Aurunci, a Sidicinis pulsi, Suessam commigrant, auxiliumque petunt ab Romanis. Minucia Vestalis mundioris justo cultus et deinde incesti adcusatur ac viva defoditur. Q. Publilius Philo primus de plebe praetor fit.* 16. *M. Valerius Corvus cos. capit Cales, Ausonum opp. quo colonia deducitur.* 17. *M. Papirius Crassus, ob falsam Gallici belli famam dictator dictus, agrum Sidicinum vastat. Samnites et Lucani ab Alexandro Epirensi funduntur. Novae tribus Maecia et Scaptia. Acerrani facti Romani.*

18. *Veneficia matronarum. Multae epotis medicamentis suis intereunt et ad CLXX damnantur. Dictator dicitur clavi figendi causa.* 19. *Privernates et Fundani duce Vitruvio Vacco bellum inferunt Romanis et vincuntur. Deditio Fundanorum.* 20. *Carceres in circo primum statuti. Falsa tumultus Gallici fama. Privernum vi captum Vitruviusque ab suis traditus. Aedes ejus in Palatio dirutae et bona Semoni Sanco consecrata. Senatus Privernas trans Tiberim habitare jussus.* 21. *Senatus Rom. Privernatibus civitatem dat motus feroci responso unius ex legatis eorum.*

22. *Colonia Fregellas deducta. Visceratio data populo a M. Flavio in funere matris. Palaepolitani, finitimi Neapolitanis et, ut hi, Cumis oriundi, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, faciunt, Samnitium societate freti.* 23. *Legatis Rom. ferox ab Samnitibus redditur responsum. Q. Publilius Philo cos., inter Palaeopolim Neapolimque loco opportune capto, utrumque premit oppidum, et proximo anno rem gerit pro consule.* 24. *Alexander, Epiri rex, bellum gerit in Italia, et, ab exsule Lucano interfectus,*

fectus, ſortes Dodonaei Jovis eventu adſirmat. 25. Lectiſternium quintum. Lucani Apulique foedere in amicitiam Rom. adcepti. Res proſpere in Samnio geſtae. Deditio Palaepolitanorum. 26. Fuga Nolanorum Samnitiumque, qui Palaepoli fuerant. Publilio primum et prorogatum imperium et triumphus finito conſulatu decretus.

27. Bellum exoritur cum Tarentinis, qui Lucanos etiam arte inpellunt ad abolendam ſocietatem Rom. 28. L. Papirius fenerator C. Publilium, qui ob aes alienum paternum ſe ei nexum dederat, minis verberibusque ad foedam libidinem perlicere conatur. Haec cauſa tumultus legisque, qua cautum, ut pecuniae creditae non corpus, ſed bona debitoris obnoxia eſſent, nec quisquam necteretur, niſi qui noxam meruiſſet. Ita nexi ſolvuntur. 29. Veſtini Samnitibus ſeſe conjungunt: eorumque tum agri a Jun. Bruto Scaeva coſ. vaſtantur, tum expugnantur oppida. Adverſus Samnites L. Papirius Curſor dictator, et ab hoc Q. Fabius Maximus Rullianus magiſter equitum dicitur. 30. Papirius ad auſpicia repetenda e Samnio Romam revertitur, et Fabius contra edictum ejus ſecundoque cum hoſte proelio confligit. Hinc dictator plenus minarum iraeque proficiſcitur in caſtra. 31. Fabius milites obteſtatur, ut ſe ab inpotenti crudelitate dictatoris tutentur. 32. Hic virgas et ſecures expediri jubet; ille ad milites, tumultum jam miſcentes, ſe recipit. 33. Fabius, poſtero die iterum adeſſe juſſus, clam ex caſtris Romam profugit, et Papirius eum confeſtim ſequitur. Vniverſo ſenatu fruſtra deprecanti, Fabii pater, qui dictator et ter conſul fuerat, tribunos pl. adpellat concionemque habet ad populum. 34. Oratio dictatoris.

35. *Ira ejus ſedatur precibus et obteſtatione populi Rom., tribunorum Fabiorumque. Indignatio exercitus ob irritas preces ſuas.* 36. *L. Papirius Craſſus magiſter equitum dicitur; et legiones Rom. de induſtria impediunt victoriam. Itaque dictator comitatem miſcet ſeveritati, moxque Samnites magna clade et populatione agrorum ad pacem petendam compellit.* 37. *Nova Samnitium defectio bellumque Apulum. Agri utriusque populi evaſtati. Nocturna et inanis trepidatio in Vrbe. Legem, a M. Flavio trib. pl. latam, ut in Tuſculanos animadverteretur, tribus omnes, praeter Polliam, antiquant. Hinc numquam fere Papiria tribus, in qua Tuſculani erant, candidato cuiquam ex Pollia ſubfragium dedit* 38. *A. Cornelius Arvina dictator in Samnio caſtra incurioſe poſita noctu relinquit, et poſtero die conſerit pugnam, quae diu anceps eſt.* 39. *Tandem vincuntur Samnites, et praeter res Brutulum quoque Papium, auctorem belli, Romanis dedi decernunt.* 40. *Hoc bellum a conſulibus geſtum, quidam auctores ſunt, et, aegrotante L. Plautio praetore, A. Cornelium dictatorem dictum, ut in ludis Rom. ſignum mittendis quadrigis daret. Hiſtoria vitiata falſis imaginum titulis laudationibusque funebribus.*

I. Jam conſules erant C. Plautius ſecundum, L. Aemilius Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimoniis adceptae cladis venerunt. Volſcorum item exercitum, duce Antiati populo, conſediſſe ad Satricum, adlatum

eſt.

est. Vtrumque bellum Plautio forte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. Haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, praesidio valido inposito: agri partes duae ademtae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque caede atrox proelium fuit: et quum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant. Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. Nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte inpedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter caesa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea Luae matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositae. Ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis bellique jus adversus Sidicinos petierunt. *Quae se eo justius petere, quod et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent; et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos, qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.*

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Aemilius praetor senatum consuluisset, reddendumque his foedus Patres censuissent, prae-

tor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos adtineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Foedere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento adcepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam adspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. Ne Campani quidem (adeo injuriae Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam proeliis, cladium fecit. Et, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. Qui quum adissent senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin*

ſin imperium abnuerent, armis coercerent. Adverſus haec reſponſum anceps datum, quia fateri pigebat, in poteſtate ſua Latinos jam non eſſe, timebantque, ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem eſſe, qui non foedere, ſed per deditionem, in fidem veniſſent: itaque Campanos, ſeu velint, ſeu nolint, quieturos. In foedere Latino nihil eſſe, quo bellare, cum quibus ipſi velint, prohibeantur.*

III. Quod reſponſum ſicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum cenſerent, dimiſit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per ſpeciem adverſus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus conſultationibus inter ſe principes obculte Romanum coquebant bellum. Huic quoque adverſus ſervatores ſuos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de induſtria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hoſtem volebant; tamen per quosdam, privatis hoſpitiis neceſſitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. Juſſisque ante tempus conſulibus abdicare ſe magiſtratu, quo maturius novi conſules adverſus tantam molem belli crearentur, religio inceſſit, ab eis, quorum inminutum imperium eſſet, comitia haberi. Itaque interregnum initum. Duo interreges fuerunt M. Valerius ac M. Fabius. Creati conſules T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam claſſem adpuliſſe conſtat. Quod bellum, ſi prima ſatis proſpera fuiſſent, haud dubie ad Romanos perveniſſet. Eadem aetas rerum Magni Alexandri eſt: quem, ſorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem,

venem; fortuna morbo exſtinxit. Ceterum Romani, etſi defectio ſociorum nominisque Latini haud dubia erat, tamen, tamquam de Samnitibus, non de ſe, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent. Praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numiſium Circejenſem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, praeter Signiam Velitrasque, et ipſas colonias Romanas, Volſci etiam exciti ad arma erant. Eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, ſuper qua re adcirentur. Itaque, concilio prius habito, praetores, quam Romam proficiſcerentur, evocatos ſe ab ſenatu docent Romano, et, quae actum iri ſecum credant, quidnam ad ea reſponderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii cenſerent, tum Annius: *Quamquam ipſe ego retuli, quid reſponderi placeret, tamen magis ad ſummam rerum noſtrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum ſit. Facile erit, explicatis conſiliis, adcommodare rebus verba. Nam, ſi etiam nunc, ſub umbra foederis, aequi ſervitutem pati poſſumus, quid abeſt, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum ſolum, ſed Samnitium quoque dicto pareamus, reſpondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, poſituros arma? Sin autem tandem libertatis deſiderium remordet animos, ſi foedus eſt, ſi ſocietas aequatio juris eſt, ſi conſanguineos nos Romanorum eſſe, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, ſi ſocialis illis exercitus is eſt, quo adjuncto duplicent vires ſuas, quem ſecernere ab ſe conſules bellis propriis ponendis ſumendisque nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis conſul datur? Vbi pars virium, ibi et imperii pars eſt? Eſt quidem nobis hoc per ſe*

haud

haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse. Sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando umquam consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. Quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. Qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus non parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Vnde haec illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile adpareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Vsurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem adcipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et adsensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e re publica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Vbi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepis-

cepiſſet, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque, Patres conſcripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentiſſimum Deum benignitate nunc Latium armis viris que, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque ſociis, nunc etiam Volſcis adjunctis, videretis; colonias quoque veſtras Latinum Romano praetuliſſe imperium. Sed quoniam vos, regno inpotenti finem ut inponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis poſſumus adſerere Latium in libertatem, conſanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari Diis inmortalibus placuit. Conſulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: ſenatus partem aequam ex utraque gente eſſe: unum populum, unam rem publicam fieri: et, ut imperii eadem ſedes ſit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi neceſſe eſt, quod utrisque bene vertat, ſit haec ſane patria potior, et Romani omnes vocemur.* Forte ita adcidit, ut parem ferociae hujus et Romani conſulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, ſi tanta dementia Patres conſcriptos cepiſſet, ut ab Setino homine leges adciperent, gladio cinctum in ſenatum venturum ſe eſſe, palam diceret, et, quemcumque in curia Latinum vidiſſet, ſua manu interemturum. Et, converſus ad ſimulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, haec ſcelera*, inquit, *audite, Jus Fasque Peregrinos conſules et peregrinum ſenatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque ipſe obpreſſus, viſurus es? Haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus veſtris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum poſtea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo*

et

et cladium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?

VI. Quum consulis vocem subsequuta Patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram inplorationem Deum, quos testes foederum saepius invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam. Certe, quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, labsus per gradus, capite graviter obfenso, inpactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore coeli procellam effusam. Nam et vera esse, et apte ad repraesentandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Dii pium movere bellum. Est coeleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem Deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Adsensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quam jus gentium, ab ira inpetuque hominum tegeret. Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis:

Ex

Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus matrique Terrae deberi; utrius exercitus imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partisque victoriam fore. Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt, placuit averruncandae Deum irae victimas caedi; ſimul ut, ſi extis eadem, quae ſomno viſa fuerant, portenderentur, alteruter conſulum fata inpleret. Vbi reſponſa aruſpicum inſidenti jam animo tacitae religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque et imperiis Deum propalam expoſitis, ne mors voluntaria conſulis exercitum in acie terreret, comparant inter ſe, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus coepiſſet, inde ſe conſul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in conſilio eſt, ut, ſi quando umquam ſevero ullum imperio bellum adminiſtratum eſſet, tunc uti diſciplina militaris ad priſcos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adverſus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, inſtitutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares conlegaeque, iisdem praeſidiis, ſaepe iisdem manipulis permixti fuerant. Per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt conſules, ne quis extra ordinem in hoſtem pugnaret.

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimiſſi erant, T. Manlius conſulis filius ſuper caſtra hoſtium cum ſuis turmalibus evaſit, ita ut vix teli jactu ab ſtatione proxima abeſſet. Ibi Tuſculani erant equites. Praeerat Geminus Metius, vir tum genere inter ſuos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, inſignemque inter eos praecedentem conſulis filium,

filium, (nam omnes inter se, utique inlustres viri, noti erant) cognovit, *Vnane*, ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *et cum illis aderit Jupiter ipse, foederum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et conlata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus, paullulum ab suis equo provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano praestet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii consulumque edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. Equitibus ceteris velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elabsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. Ad cujus vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, adtollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae adfixit. Spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad praetorium ad patrem, tendit, ignarus facti futurique, laus an poena merita esset, *Vt me*

omnes,

omnes, inquit, *pater, tuo ſanguine ortum vere ferrent, provocatus equeſtria haec ſpolia capta ex hoſte caeſo porto.* Quod ubi audivit conſul, extemplo, filium averſatus, concionem claſſico advocari juſſit. Quae ubi frequens convenit, *Quandoque*, inquit, *tu, T. Manli, neque imperium conſulare, neque majeſtatem patriam veritus, adverſus edictum noſtrum extra ordinem in hoſtem pugnaſti, et, quantum in te fuit, diſciplinam militarem, qua ſtetit ad hanc diem Romana res, ſolviſti, meque in eam neceſſitatem adduxiſti, ut aut rei publicae mihi, aut mei meorumque obliviſcendum ſit; nos potius noſtro delicto plectemur, quam res publica tanto ſuo damno noſtra peccata luat. Triſte exemplum, ſed in poſterum ſalubre juventuti, erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberum, tum ſpecimen iſtud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tua ſancienda ſint conſulum imperia, aut inpunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt, recuſare cenſeam, quin diſciplinam militarem, culpa tua prolabſam, poena reſtituas. I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in ſe quisque deſtrictam cernentes ſecurim, metu magis, quam modeſtia, quievere. Itaque, velut emerſo ab admiratione animo, quum ſilentio defixi ſtetiſſent, repente, poſtquam cervice caeſa fuſus eſt cruor, tum libero conqueſtu coortae voces ſunt, ut neque lamentis, neque exſecrationibus parceretur; ſpoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus ſtudiis funus ullum concelebrari poteſt, ſtructo extra vallum rogo cremaretur; Manlianaque imperia non in praeſentia modo horrenda, ſed exempli etiam triſtis in poſterum eſſent.

VIII.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: et, praeterquam quod custodiae vigiliaeque et ordo stationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem civili maxime bello pugna similis. Adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, praeter animos, erat. Clipeis antea Romani usi sunt: deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere: et, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse: postremo in plures ordines instruebantur. Ordo sexagenos milites duos, centurionem et vexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat; leves autem, qui hastam tantum gaesaque gererent, vocabantur. Haec prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. Hoc triginta manipulorum agmen antepilanos adpellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. Earum primam quamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat: [vexillum] centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatae virtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium adcensos, minimae fiduciae manum. Eo et in postremam aciem rejiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. Si

Si haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. Tum principum pugna erat; haſtati ſequebantur. Triarii ſub vexillis conſidebant, ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſubrecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus quam vallo ſepta inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, a prima acie ad triarios ſenſim referebantur. Inde *rem ad triarios rediſſe*, quum laboratur, proverbio increbruit. Triarii conſurgentes, ubi in intervalla ordinum ſuorum principes et haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus velut claudebant vias; unoque continenti agmine, jam nulla ſpe poſt relicta, in hoſtem incidebant. Id erat formidoloſiſſimum hoſti, quum, velut victos inſequuti, novam repente aciem exſurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in ſingulas legiones trecenis. Alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempeſtate hoſtes erant Romanis, eodemque ordine inſtruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, univerſi haſtati cum haſtatis, principes cum principibus; ſed centurio quoque cum centurione, ſi ordines turbati non eſſent, concurrendum ſibi eſſe ſciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam ſatis validus, ceterum ſtrenuus vir peritusque militiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notiſſimi inter ſe, quia pares ſemper ordines duxerant. Romano, haud ſatis fidenti viribus, jam Romae permiſſum erat ab conſulibus, ut ſubcenturionem ſibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno deſtinato hoſte. Isque juvenis, in acie obla-

oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, inmolaverunt. Decio caput jocinoris a familiari parte caesum aruspex dicitur ostendisse; alioqui adceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab conlega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat. Primo utrimque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes inpressionem Latinorum, se ad principes recepere In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope*, *Valeri*, *opus est. Agedum, pontifex publicus populi Romani, praei verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam praetextam sumere jussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane; Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine morteque adficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro re publica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo.* Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque conlegae se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in

equum insiluit, ac se in medios hostes inmisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut coelo missus piaculum omnis Deorum irae, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. Ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero conruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. Nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus; et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu conlegae, quum, ut jus fasque erat, lacrumis non minus quam laudibus debitis prosequutus tam memorabilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi jam triarii tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, adcensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriae parentumque et conjugum ac liberorum; me-*

memores confulis pro veftra victoria morte obcumbentis. Vbi triarii confurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex inprovifo exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore fublato principia Latinorum perturbant. Haftisque ora fodientes, primo robore virorum caefo, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evafere; tantaque caede perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hoftium. Samnites quoque, fub radicibus montis procul inftructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives fociosque praecipua laus ejus belli penes confules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis fuperis inferisque in fe unum vertit; alter ea virtute eoque confilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam pofteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuiffet, ejus futuram haud dubie fuiffe victoriam. Latini ex fuga fe Minturnas contulerunt. Caftra fecundum proelium capta, multique mortales ibi vivi obpreffi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes obpreffit. Poftero die inventum inter maximam hoftium ftragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante conlega, factum eft. Illud adjiciendum videtur, licere confuli dictatorique et praetori, quum legiones hoftium devoveat, non utique fe, fed quem velit ex legione Romana fcripta civem, devovere. Si is homo, qui devotus eft, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum fignum feptem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et piaculum hoftiam caedi. Vbi illud fignum defoffum erit, eo magiftratum Romanum efcendere fas non effe. Sin autem fefe devovere volet, ficuti

 cuti

cuti Decius devovit; ni moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo fovere volet, sive hostia sive quo alio volet, jus est. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Haec, (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post proelium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. Et, quum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuntio adlato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numisius imperator eorum, adfirmando, *communem vere Martem belli utramque aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem et ante signa et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter adcisae copiae sint, tamen subplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videa-*

videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam proelium exspectantes, nec opinato adventu perculsurum. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) obcurrit. Prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est. Adeo enim adcisae res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanae dividitur. Bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari foedus jussum. Renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monimentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille et sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, praemiis poenaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum ob-

obviam exiſſe conſtat; juventutem, et tunc, et omni vita deinde, averſatam eum exſecratamque. Antiates in agrum Oſtienſem, Ardeatem, Solonium incurſiones fecerunt. Manlius conſul, quia ipſe per valetudinem id bellum exſequi nequierat, dictatorem L. Papirium Craſſum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magiſter equitum L. Papirius Curſor dictus. Nihil memorabile adverſus Antiates ab dictatore geſtum eſt, quum aliquot menſes ſtativa in agro Antiati habuiſſet. Anno inſigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc conſulum alterius nobili morte, alterius ſicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, ſubceſſere conſules Ti. Aemilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in ſimilem materiam rerum, et ipſi aut ſuarum rerum, aut partium in re publica magis, quam patriae, memores. Latinos, ob iram agri amiſſi rebellantes, in campis Fenectanis fuderunt caſtrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auſpicioque res geſtae erant, in deditionem adcipiente Latinos populos, quorum ibi juventus caeſa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praeneſtinus Veliternusque populus: venerant et ab Lauinio Antioque auxilia. Vbi quum proeliis quidem ſuperior Romanus eſſet, ad urbem ipſam Pedum caſtraque ſociorum populorum, quae urbi adjuncta erant, integer labor reſtaret; bello infecto repente omiſſo, conſul, quia conlegae decretum triumphum audivit, ipſe quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate obfenſis Patribus, negantibusque, niſi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab ſenatu Aemilius ſeditioſis tribunatibus ſimilem deinde conſulatum geſſit. Nam ne-

neque, quoad fuit conſul, criminari apud populum Patres deſtitit, conlega haudquaquam adverſante, quia et ipſe de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei diviſus) et, poſtquam ſenatus, finire imperium conſulibus cupiens, dictatorem adverſus rebellantes Latinos dici juſſit, Aemilius, cujus tum faſces erant, conlegam dictatorem dixit: ab eo magiſter equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis et orationibus in Patres criminoſis fuit, et quod tres leges ſecundiſſimas plebei, adverſas nobilitati, tulit: unam, ut plebiſcita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum ſubfragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum ſit, ut utrumque plebejum conſulem fieri liceret, cenſor crearetur. Plus eo anno domi adceptum cladis ab conſulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno inſequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio conſulibus, quo inſignitius omiſſa res Aemilio, ſuperioris anni conſuli, exprobraretur, Pedum armis viriſque et omni vi expugnandum ac delendum ſenatus fremit; coactique novi conſules, omnibus eam rem praeverti, proficiſcuntur. Jam Latio is ſtatus erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati poſſent. Ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem adſpernabantur. Mediis conſiliis ſtandum videbatur, ut oppidis ſe tenerent; ne laceſſitus Romanus cauſam belli haberet; et, ſi cujus oppidi obſidio nuntiata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. Neque tamen, niſi admo-

dum a paucis populis, Pedani adjuti ſunt. Tiburtes Praeneſtinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lauiniosque et Veliternos, Antiatibus Volſcis ſe conjungentes, ad Aſturae flumen Maenius, inproviſio adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, majore mole, quamquam aeque proſpero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus converſa, Camillus non compulit ſolum eos intra moenia, ſed eodem etiam die, quum ipſos auxiliaque eorum perculiſſet, oppidum ſcalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. Nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem adcipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. Praeſidiis inde diſpoſitis per recepta oppida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. Additus triumpho honos, ut ſtatuae equeſtres eis, rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius, quam comitiis in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit: *Patres conſcripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. Caeſi ad Pedum Aſturamque ſunt exercitus hoſtium; oppida Latina omnia, et Antium ex Volſcis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, praeſidiis tenentur veſtris. Reliqua conſultatio eſt, quoniam rebellando ſaepius nos ſollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii inmortales ita vos potentes hujus conſilii fecerunt, ut, ſit Latium deinde, an non ſit, in veſtra manu paſue-*

fuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos adtinet, parare in perpetuum, vel faeviendo, vel ignofcendo, poteftis. Vultis crudeliter confulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vaftas inde folitudines facere, unde fociali egregio exercitu per multa bella magnaque faepe ufi eftis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem adcipiendo? materia crefcendi per fummam gloriam fubpeditat. Certe id firmiffimum longe imperium eft, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus eft, quidquid ftatuere placet. Tot populos inter fpem metumque fuspenfos animi habetis: et veftram itaque de eis curam quam primum abfolvi, et illorum animos, dum exfpectatione ftupent, feu poena, feu beneficio, praeobcupari oportet. Noftrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad confulendum poteftas effet: veftrum eft decernere, quod optimum vobis reique publicae fit.

XIV. Principes fenatus relationem confulis de fumma rerum laudare; fed, quum aliorum caufa alia effet, ita expediri poffe confilium, dicere, ut pro merito cujusque ftatueretur, fi de fingulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de fingulis decretumque. Lanuvinis civitas data facraque fua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sofpitae Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano effet. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem adcepti. Tufculanis fervata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores verfum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellaffent, graviter faevitum: et muri dejecti, et fenatus inde abductus, juffique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim

berim deprehenſus eſſet, usque ad mille pondo clarigatio eſſet, nec prius, quam aere perſoluto, is, qui cepiſſet, extra vincula captum haberet. In agrum ſenatorum coloni miſſi: quibus adſcriptis, ſpeciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia miſſa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, ſi et ipſi adſcribi coloni vellent. Naves inde longae abactae, interdictumque mari Antiati populo eſt, et civitas data. Tiburtes Praeneſtinique agro mulctati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen, ſed quod, taedio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam conſociaſſent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque et concilia inter ſe ademerunt. Campanis, equitum honoris cauſa, quia cum Latinis rebellare noluiſſent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque ſemper fuiſſet via, civitas ſine ſubſragio data. Cumanos Sueſſulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, eſſe placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romae ſubductae, partim incenſae, roſtrisque earum ſubgeſtum, in foro exſtructum, adornari placuit: Roſtraque id templum adpellatum.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto conſulibus, quum omnia non opes magis Romanae, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio conſule in deditionem adcepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis cauſa juſtior fuit. Sed prius, quam conſules ab Vrbe (juſſerat enim ſenatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama adfertur, Auruncos metu oppidum deſeruiſſe, profugosque cum conjugi-

jugibus ac liberis Sueſſam communiſſe, quae nunc Aurunca adpellata; moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infenſus conſulibus ſenatus, quorum cunctatione proditi ſocii eſſent, dictatorem dici juſſit. Dictus C. Claudius Regillenſis, magiſtrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore; et, quum augures vitio creatum videri dixiſſent, dictator magiſterque equitum ſe magiſtratu abdicarunt. Eo anno Minucia Veſtalis, ſuſpecta primo propter mundiorem juſto cultum, inſimilata deinde apud pontifices ab indice ſervo, quum decreto eorum juſſa eſſet ſacris abstinere, familiamque in poteſtate habere; facto judicio, viva ſub terram ad portam Collinam dextra via ſtrata defoſſa Scelerato campo. Credo, ab inceſto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, adverſante Sulpicio conſule, qui negabat, rationem ejus ſe habiturum, eſt factus; ſenatu, quum in ſummis imperiis id non obtinuiſſet, minus in praetura tendente.

XVI. Inſequens annus, L. Papirio Craſſo, K. Duilio conſulibus, Auſonum magis novo, quam magno bello fuit inſignis. Ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat; unoque proelio haud ſane memorabili duorum populorum exercitus fuſus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et in fuga ipſa tutior fuit. Nec tamen omiſſa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipſi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut cauſa armorum fuerant. Itaque omni ope adniſi ſunt, ut maximum ea tempeſtate imperatorem M. Valerium Corvum conſulem quartum facerent. Conlega additus Corvo M. Atilius Regulus: et,

et, ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus adcepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque inpetu primo fudisset; moenia ipsa obpugnare est adgressus. Et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis subcedere ad muros vellent evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. Itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata obportunitas praevertit. Namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus, manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes adgrederetur. Nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Praeda capta ingens est: praesidioque inposito Calibus reductae Romam legiones. Consul ex senatus consulto triumphavit; et, ne Atilius expers gloriae esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatus consulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L. Aemilium Mamercinum. Is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio praevenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatus consulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniae dedu-

deducendae agroque dividundo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu adcepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enisse videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos; magistratuque se abdicaverunt: et, quia pestilentia insequuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. Ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. Valerius Publicola. A quibus quum delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur; exploratores missi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. Eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit. Qui duo populi adversus regem, exscensionem a Paesto facientem, signis conlatis pugnaverunt. Eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi. Tribus propter eos additae Maecia et Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prae-

praetore lata, qua civitas ſine ſubfragio data. Haec eo anno domi militiaeque geſta.

XVIII. Foedus inſequens annus ſeu intemperie coeli, ſeu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio conſulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen conſulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri ſit. Illud pervelim, (nec omnes auctores ſunt) proditum falſo eſſe, venenis abſumtos, quorum mors infamem annum peſtilentia fecerit. Sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda eſt. Quum primores civitatis ſimilibus morbis eodemque ferme omnes eventu morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam ſe cauſam publicae peſtis, profeſſa eſt, ſi ab eo fides ſibi data eſſet, haud futurum noxae indicium. Fabius confeſtim rem ad conſules, conſules ad ſenatum referunt: conſenſuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, ſi ſequi extemplo velint, manifeſto deprehendi poſſe. Sequuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invenerunt. Quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud quas deprehenſa erant, per viatorem adcitis: duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, quum ea medicamenta ſalubria eſſe contenderent, ab confutante indice bibere juſſae, ut ſe falſum commentam arguerent; ſpatio ad conloquendum ſumto, quum, ſubmoto populo, in conſpectu omnium rem ad ceteras retuliſſent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, ſuamet ipſae fraude omnes interierunt. Comprehenſae extemplo earum comites magnum numerum matronarum

narum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae. Neque de veneficiis ante eam diem Romae quaeſitum eſt. Prodigii ea res loco habita, captisque magis mentibus, quam conſceleratis, ſimilis viſa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in ſeceſſionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes ſui feciſſe, dictatorem clavi figendi cauſa creari placuit. Creatus Cn. Quinctilius magiſtrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magiſtratu ſe abdicaverunt.

XIX. Creati conſules L. Papirius Craſſus iterum, L. Plautius Venno. Cujus principio anni legati ex Volſcis Fabraterni et Lucani Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. Si a Samnitium armis defenſi eſſent, ſe ſub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Miſſi tum ab ſenatu legati, denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. Valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus ſocii Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi ſolum, ſed etiam Romae, clarus. Aedes fuere in Palatio ejus, quae Vacci prata, diruto aedificio publicatoque ſolo, adpellata. Adverſus hunc, vaſtantem effuſe Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul caſtris ejus conſedit. Vitruvio nec, ut vallo ſe teneret adverſus validiorem hoſtem, ſana conſtare mens, nec, ut longius a caſtris dimicaret, animus ſubpetere. Vix tota extra portam caſtrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium

lium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremae, quum in castra ruerent, caesi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum obcurrit: *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus sequutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugae Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam adceptae civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum conjugumque ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse futuraque.* Conlaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non adceptam, quod egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitio-

tiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme umquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Aemilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. Quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur; Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. Longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad Vrbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis, caduceum praeferentes, permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris praesidioque valido inposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem adservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. Aedes ejus, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, positi in sacello Sanci versus aedem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silen-

tium de Privernatibus fuit: poſt triumphum conſul, necato Vitruvio ſociisque ejus noxae, apud ſatiatos jam ſubpliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas poenas et ab Diis inmortalibus et a vobis habent, Patres conſcripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etſi meae partes exquirendae magis ſententiae, quam dandae ſunt, tamen, quum videam, Privernates vicinos Samnitibus eſſe, unde nunc nobis incertiſſima pax eſt; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.*

XXI. Quum ipſa per ſe res anceps eſſet, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve ſuadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus eſſet, quam praeſentis neceſſitatis, memor: qui, interrogatus a quodam triſtioris ſententiae auctore, *quam poenam meritos Privernates cenſeret? eam*, inquit, *quam merentur, qui ſe libertate dignos cenſent.* Cujus quum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſam inpugnabant; ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret, *Quid, ſi poenam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros ſperemus? Si bonam dederitis*, inquit, *et fidam et perpetuam: ſi malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, *nec id ambigue, Privernatem* quidam, *et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos:* pars melior ſenatus ad meliora reſponſum trahere et dicere, *Viri et liberi vocem auditam. An credi poſſe, ullum populum aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum poeniteat, diutius, quam neceſſe ſit, manſurum? Ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe velint, fidem*

ſpe-

ſperandam eſſe. In hanc ſententiam maxime conſul ipſe inclinavit animos, idemtidem ad principes ſententiarum conſulares, uti exaudiri poſſet a pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil, praeterquam de libertate, cogitent, dignos eſſe, qui Romani fiant.* Itaque et in ſenatu cauſam obtinuere, et ex auctoritate Patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur treventi in coloniam miſſi ſunt: bina jugera agri adceperunt.

XXII. Sequutus eſt annus nulla re belli domive inſignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula conſulibus; praeterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta; et populo viſceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per ſpeciem honorandae parentis, meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine ſtupratae matris familiae abſolviſſet. Data viſceratio in praeteritam judicii gratiam honoris etiam ei cauſa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, abſens petentibus praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt. Duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Claſſe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod adcolunt, potuere. Primo in inſulas Aenariam et Pithecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Haec civitas, quum ſuis viribus, tum Samnitium infida adverſus Romanos ſocietate freta, ſive peſtilentiae, quae Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cor-

nelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fetialibus Palaepolim ad res repetendas missis, quum relatum esset a Graecis, gente lingua magis strenua quam factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palaepolitanis bellum fieri jussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Graeci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, obpositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum inminentes admoturos castra. Ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Graecorum, recepta Palaepolim, miserat: Cornelius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem Fundanumque et Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob haec quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Vltro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quae ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Graecos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. Quippe minime poenitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimilare, aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro inposuerit, quam coloni eorum Fregellas adpellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum

dum eos ad communes ſocios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit. *Noſtra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, ſed campus Campanus, in quo concurrendum eſt, et arma et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Sueſſulamque caſtra caſtris conferamus; et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum ſe, non quo hoſtis vocaſſet, ſed quo imperatores ſui duxiſſent, ituros eſſe reſpondiſſent; jam Publilius, inter Palaepolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hoſtibus ſocietatem auxilii mutui, qua, ut quisque locus premeretur, inter ſe uſi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies inſtaret, et, Publilium, imminentem hoſtium muris, avocari ab ſpe capiendae in dies urbis, haud e re publica eſſet; actum cum tribunis eſt, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo conſulatu abiſſet, pro conſule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis eſſet. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingreſſum revocari ab impetu belli placebat) literae miſſae, ut dictatorem comitiorum cauſa diceret. Dixit M. Claudium Marcellum. Ab eo magiſter equitum dictus Sp. Poſtumius. Nec tamen ab dictatore comitia ſunt habita, quia, vitione creatus eſſet, in disquiſitionem venit. Conſulti augures, vitioſum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni ſuſpectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuiſſe id vitium noſci, quum conſul oriens nocte ſilentio diceret dictatorem: neque ab conſule cuiquam publice privatimve de ea re ſcriptum eſſe: nec quemquam mortalium exſtare, qui ſe vidiſſe aut audiſſe quid dicat, quod auſpicium dirimeret: neque augu-*

res divinare Romae ſedentes potuiſſe, quid in caſtris conſuli vitii obveniſſet. Cui non adparere, quod plebejus dictator ſit, id vitium auguribus viſum? Haec aliaque ab tribunis nequidquam jactata. Tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de cauſa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Aemilius conſules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Curſorem in aliis annalibus invènio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exſule Lucano interfectum, ſortes Dodonaei Jovis eventu adfirmaſſe. Adcito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveret Acheruſiam aquam Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ocius transmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna adcipit Theſprotius ſinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum ſaepe Bruttias Lucanasque legiones fudiſſet; Heracleam Tarentinorum coloniam, Conſentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes, et trecentas familias inluſtres in Epirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet: haud procul Pandoſia urbe inminente Lucanis ac Bruttiis finibus tris tumulos, aliquantum inter ſe diſtantes, inſedit; ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum exſules circa ſe pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusiſſent trifariam exercitum a mutuo inter ſe

ſe auxilio, duo praeſidia, quae ſine rege erant, inproviſo hoſtium adventu obprimuntur: deletisque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. Inde ab Lucanis exſulibus ad ſuos nuntii miſſi ſunt: pactoque reditu promiſſum eſt, regem, aut vivum, aut mortuum, in poteſtatem daturos. Ceterum cum delectis ipſe, egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes, et ducem Lucanorum cominus congreſſum obtruncat: contrahensque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abſtulerat, indicantem iter. Quem quum incerto vado transiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures adcidit regis; adjecit extemplo animum fatis ſuis; ſubſtititque dubius, an transiret. Tum Sotimus miniſter ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos inſidiis quaerere locum. Quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egreſſum eminus veruto Lucanus exſul transfigit. Labſum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium praeſidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. Namque, praeciſo medio, partem Conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium. Quae quum jaculis ſaxisque procul inceſſeretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem ſaevienti turbae inmixta, ut parumper ſuſtinerent precata, flens ait, *virum ſibi liberosque captos apud hoſtes eſſe: ſperare, corpore regio utcumque mulcato ſe ſuos redemturam.* Is finis lacerationi fuit. Sepultumque Conſentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris

 unius:

unius: offaque Metapontum ad hoftes remiffa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem fororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, foror altera fuit. Haec de Alexandri Epirenfis trifti eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella geffit, paucis dixiffe fatis fit.

XXV. Eodem anno lectifternium Romae, quinto poft conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum eft Diis. Novi deinde confules juffu populi quum mififfent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipfi majore conatu, quam adverfus Graecos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus adcefferunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. Foedere ergo in amicitiam adcepti. Eodem tempore etiam in Samnio res profpere gefta. Tria oppida in poteftatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium: aliusque ager primo adventu confulum longe lateque eft pervaftatus. Hoc bello tam profpere commiffo, alteri quoque bello, quo Graeci obfidebantur, jam finis aderat. Nam, praeterquam quod, interfeptis munimentis hoftium, pars parti abfciffa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hoftis territabat, patiebantur; et velut capti a fuismetipfis praefidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, et quae captarum urbium extrema funt, patiebantur. Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama effet, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra moenia effe rebantur: Tarentinorum juventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Ro-

Romanis hoſtibus reſiſterent, exſpectabant. Poſtremo leviſſimum malorum deditio ad Romanos viſa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter ſe conſilio, partes ad rem agendam diviſere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter ſubſiſteret ad praebendam obportunam conſilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit; et, *quod bonum, fauſtum, felix Palaepolitanis populoque Romano eſſet, tradere ſe*, ait, *moenia ſtatuiſſe. Eo facto utrum ab ſe prodita, an ſervata, patria videatur, in fide Romana poſitum eſſe. Sibi privatim nec paciſci quidquam, nec petere: publice petere, quam paciſci, magis, ut, ſi ſubceſſiſſet inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto ſtudio periculoque reditum in amicitiam ſuam eſſet, quam qua ſtultitia et temeritate de officio deceſſum.* Conlaudatus ab imperatore tria millia militum ad obcupandam eam partem urbis, quam Samnites inſidebant, adcepit: praeſidio ei L. Quinctius tribunus militum praepoſitus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte adgreſſus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim aut in Samnio eſſet, ſineret ſe claſſe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, ſed ipſi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiſcendum eſſe, extemploque naves deducendas. Quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, praeter neceſſarium urbis praeſidium, ad litus miſſa. Vbi dum Nymphius in tenebris et multitudine ſemet ipſa impediente, ſedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex compoſito ab ſociis in urbem receptus, quum ſumma urbis Ro-

Romano milite inpleſſet, tolli clamorem juſſit: ad quem Graeci, ſigno adcepto a principibus, quievere. Nolani per averſam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus excluſis ab urbe, ut expeditior in praeſentia fuga, ita foedior, poſtquam periculo evaſerunt, viſa, quippe qui inermes, nulla rerum ſuarum non relicta inter hoſtes, ludibrium non externis modo, ſed etiam popularibus, ſpoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi eſt; tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde ſumma rei Graecorum venit) ſimilius vero facit, ipſos in amicitiam rediſſe. Publilio triumphus decretus; quod ſatis credebatur, obſidione domitos hoſtes in fidem veniſſe. Duo ſingularia haec ei viro primum contigere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud ſubinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. Namque Tarentini, quum rem Palaepolitanam vana ſpe auxilii aliquamdiu ſustinuiſſent, poſtquam Romanos urbe potitos adcepere, velut deſtituti, ac non qui ipſi deſtituiſſent, increpare Palaepolitanos: ita atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno ſocietas coepta eſt) in fidem populi Romani veniſſe adlatum eſt. *Quippe propemodum perventum ad ſe eſſe, jamque in eo rem fore, ut Romani aut hoſtes, aut domini habendi ſint. Diſcrimen profecto rerum ſuarum in bello Samnitium eventuque ejus verti. Eam ſolam gentem reſtare, nec eam ipſam ſatis validam, quando Lucanus defecerit. Quem revocari adhuc inpellique ad abolendam ſocietatem*

tem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur. Haec consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis caesos ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum speciem injuriae magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam caussam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita adcipere, caeci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem jus ob unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum adcenderunt: et, florem aetatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus;

tus: dein, poſtquam adſpernabantur flagitium aures, minis territare atque identidem admonere fortunae: poſtremo, quum ingenuitatis magis, quam praeſentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque adferri. Quibus laceratus juvenis, quum ſe in publicum proripuiſſet, libidinem crudelitatemque conquerens feneratoris; ingens vis hominum, quum aetatis miſeratione atque indignitate injuriae adcenſa, tum ſuae conditionis liberumque ſuorum reſpectu, in forum atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit: et quum conſules, tumultu repentino coacti, ſenatum vocarent; introeuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum procumbentes ad ſingulorum pedes oſtentabant. Victum eo die ob inpotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: juſſique conſules ferre ad populum, ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec poenam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium eſſet. Ita nexi ſoluti; cautumque in poſterum, ne necterentur.

XXIX. Eodem anno, quum ſatis per ſe ipſum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum auctoreſque defectionis Tarentini ſollicitos haberent Patres, adceſſit, ut et Veſtinus populus Samnitibus ſeſe conjungeret. Quae res ſicut eo anno ſermonibus magis paſſim hominum jactata, quam in publico ullo concilio eſt; ita inſequentis anni conſulibus, L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque viſa eſt, de qua ad ſenatum referrent. Et quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres inceſſit, ut pariter eam ſusceptam neglectamque timerent; ne aut inpunitas eorum laſcivia ſuperbiaque,

aut

aut bello poenae expetitae metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus adtingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quae in praesentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes Fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum inposita erat, morbo gravi inplicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendae caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. Nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita proelio uno adcidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. Vtriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum confereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate adcensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse, seu occasione bene gerendae rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties inpetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. Per arma, per viros late stragem dedere. Sequutus pedes inpetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa conlata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una haec pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res praetermissa est. Magister equitum, ut ex tanta caede, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet,

peret, nomenque ibi ſcriberet, aut ſpolia in triumpho ferret. Literae quoque de re proſpere geſta ad ſenatum, non ad dictatorem, miſſae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes. Ita certe dictator id factum adcepit, ut, laetis aliis victoria parta, prae ſe ferret iram triſtitiamque. Miſſo itaque repente ſenatu, ſe ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majeſtatem dictatoriam et diſciplinam militarem, a magiſtro equitum victam et everſam dictitans, ſi illi inpune ſpretum imperium fuiſſet. Itaque plenus minarum iraeque profectus in caſtra, quum maximis itineribus iſſet, non tamen praevenire famam adventus ſui potuit. Praecucurrerant enim ab Vrbe, qui nuntiarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis paene verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obteſtatus milites eſt, *ut, qua virtute rem publicam ab infeſtiſſimis hoſtibus defendiſſent, eadem ſe, cujus ductu auſpicioque viciſſent, ab inpotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatique; furere, quod, ſe abſente, res publica egregie geſta eſſet: malle, ſi mutare fortunam poſſet, apud Samnites, quam Romanos, victoriam eſſe. Imperium dictitare ſpretum, tamquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: et tunc invidia inpedire virtutem alienam voluiſſe, cupidiſſimisque arma ablaturum fuiſſe militibus, ne, ſe abſente, moveri poſſent: et nunc id furere, id aegre pati, quod ſine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod ſe Q. Fabius magiſtrum equitum duxerit, ac non adcenſum dictatoris. Quid illum facturum fuiſſe, ſi, quod*

belli casus ferunt Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, re publica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, subplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse. Si possit, in omnes saeviturum fuisse: quia id nequeat, in unum saevire. Etiam invidiam, tamquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eumdem, qui in proelio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curae esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim adlaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit. Qui simul ex inferiore loco ad tribunal adcessit; tum dictator, *Quaero,* inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei consules, regia potestas, praetores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; aequum censeas necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem?*

rem? Simul illud, quae dictatori religio inpedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quidquam rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque majorum et numen Deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad haec, quae interrogatus es, responde, extra ea, cave, vocem mittas. Adcede, lictor. Adversus quae singula quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eumdem adcusatorem capitis sui ac judicem esse, modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur, purgaretque se invicem, atque ultro adcusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri jussit. Fabius, fidem militum inplorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus. Alibi preces, alibi minae audiebantur. Qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et irae suae spatium et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam;*

riam: ne ad extremum finem ſubplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus, clariſſimo viro, neu Fabiae genti eam injungeret ignominiam. Quum parum precibus, parum cauſa proficerent, *intueri ſaevientem concionem* jubebant. *Ita inritatis militum animis ſubdere ignem ac materiam ſeditioni, non eſſe aetatis, non prudentiae ejus. Neminem id Q. Fabio, poenam deprecanti ſuam, vitio verſurum, ſed dictatori, ſi obcoecatus ira infeſtam multitudinem in ſe pravo certamine moviſſet. Poſtremo, ne id ſe gratiae dare Q. Fabii crederet, ſe jus jurandum dare paratos eſſe, non videri e re publica, in Q Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII His vocibus quum in ſe magis incitarent dictatorem, quam in magiſtrum equitum placarent; juſſi de tribunali deſcendere legati: et ſilentio nequidquam per praeconem tentato, quum, prae ſtrepitu ac tumultu, nec ipſius dictatoris, nec adparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magiſter equitum, juſſus poſtero die adeſſe, quum omnes adfirmarent, infeſtius Papirium exarſurum, agitatum contentione ipſa exacerbatumque, clam ex caſtris Romam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter jam conſul dictatorque fuerat, vocato extemplo ſenatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente ſtrepitus ante curiam lictorum ſubmoventium auditur: et ipſe infenſus aderat, poſtquam comperit profectum ex caſtris, cum expedito equitatu ſequutus. Iterata deinde contentio; et prendi Fabium Papirius juſſit. Vbi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque univerſo ſenatu, perſtaret in incepto inmitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec*

nec auctoritas ſenatus, nec aetas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magiſtri equitum, a te ipſo nominati, valet, nec preces, quae ſaepe hoſtem mitigavere, quae Deorum iras placant; tribunos plebis adpello et provoco ad populum; eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti ſenatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, poteſt polletque Videro, ceſſurusne provocationi ſis, cui Rex Romanus Tullus Hoſtilius ceſſit. Ex curia in concionem itur. Quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magiſter equitum quum eſcendiſſet; deduci eum de roſtris Papirius in partem inferiorem juſſit. Sequutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eo nos deduci juſſiſti, unde et privati vocem mittere poſſemus.* Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde ſtrepitum vox et indignatio Fabii ſenis, increpantis ſuperbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romae fuiſſe, nec a ſe quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tamquam ex hoſtium ducibus, ſic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere. Quantum intereſſet inter moderationem antiquorum et novam ſuperbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium conſulem, ex obſidione a ſe ereptum, non ultra ſaeviſſe, quam ut legatum eum ad exercitum pro conſule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemta ſua ſenectute et auctoritate, foediſſimo cum eventu pugnaſſet, non ſolum in praeſentia moderatum irae eſſe, ne quid de conlega ſecus populo aut ſenatui ſcriberet; ſed, quum revertiſſet, potiſſimum ex tribunis conſularibus habuiſſe, quem ex conlegis, optione ab ſenatu data, ſocium ſibi* im-

imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem poteſtas omnium rerum eſſet, ne iram quidem umquam atrociorem fuiſſe in eos, qui temeritate atque inſcitia exercitus amiſiſſent, quam ut pecunia eos mulctaret. Capite anquiſitum ob rem bello male geſtam de imperatore nullo ad eam diem eſſe. Nunc ducibus populi Romani, quae ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et ſecures victoribus et juſtiſſimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem paſſurum fuiſſe filium ſuum, ſi exercitum amiſiſſet: ſi fuſus, fugatus, caſtris exutus fuiſſet? Quo ultra iram violentiamque ejus exceſſuram fuiſſe, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens eſſe, propter Q. Fabium civitatem in laetitia, victoria, ſupplicationibus ac gratulationibus eſſe: eum, propter quem Deum delubra pateant, arae ſacriſiciis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conſpectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem Deosque, ab ſe duobus proeliis haud fruſtra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auſpiciisque viciſſet, laturum? quem luctum in caſtris Romanis, quam laetitiam inter hoſtes fore? Haec, ſimul jurgans, querens, Deum hominumque fidem obteſtans, et complexus filium, plurimis cum lacrumis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo ſenatus majeſtas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria abſentis exercitus. Ex parte altera *imperium invictum populi Romani, et diſciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine ſemper obſervatum, et Manliana imperia, et poſthabita filii caritas publicae utilitati*, jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae libertatis, antea in duobus liberis feciſſe. Nunc*

Nunc patres comes et ſenes faciles de alieno imperio ſpreto, tamquam rei parvae, diſciplinae militaris everſae juventuti gratiam facere. Se tamen perſtaturum in incepto; nec ei, qui adverſus dictum ſuum, turbatis religionibus ac dubiis auſpiciis, pugnaſſet, quidquam ex juſta poena remiſſurum. Majeſtas imperii perpetua ne eſſet, non eſſe in ſua poteſtate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. Optare, ne poteſtas tribunicia, inviolata ipſa, violet interceſſione ſua Romanum imperium, neu populus in ſe potiſſimum dictatorem et jus dictaturae exſtinguat. Quod ſi feciſſet, non L. Papirium, ſed tribunos, ſed pravum populi judicium, nequidquam poſteros adcuſaturos: quum, polluta ſemel militari diſciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus conſulis, non magiſter equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auſpicia obſerventur; ſine commeatu vagi milites in pacato, in hoſtico errent, inmemores ſacramenti, licentia ſola ſe, ubi velint, exauctorent; infrequentia deſerantur ſigna; neque conveniatur ad edictum, nec diſcernatur, interdiu, nocte, aequo, iniquo loco, juſſu, injuſſu imperatoris pugnent; et non ſigna, non ordines ſervent; latrocinii modo caeca et fortuita, pro ſollemni et ſacrata militia ſit. Horum criminum vos reos in omnia ſaecula obſerte, tribuni plebi: veſtra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.

XXXV. Stupentes tribunos et ſuam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab ſe petebatur, liberavit onere conſenſus populi Romani, ad preces et obteſtationem verſus, ut ſibi poenam magiſtri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in

in preces ſubſequuti, orare dictatorem inſiſtunt, ut veniam errori humano, veniam adoleſcentiae Q. Fabii daret: ſatis eum poenarum dediſſe. Jam ipſe adoleſcens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, ſilentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites. Vicit diſciplina militaris, vicit imperii majeſtas, quae in discrimine fuerunt, an ulla poſt hanc diem eſſent. Non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; ſed, noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae poteſtati, precarium non juſtum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc conſenſu civitatis ad tuendum te, quam, qua paulo ante exſultabas, victoria. Vive, id facinus auſus, cujus tibi ne parens quidem, ſi eodem loco fuiſſet, quo fuit L. Papirius, veniam dediſſet. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus praeſtiteris, quam ſi hic tibi dies ſatis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia poſſis.* Quum ſe nihil morari magiſtrum equitum pronuntiaſſet, degreſſum eum templo laetus ſenatus, laetior populus, circumfuſi ac gratulantes hinc magiſtro equitum, hinc dictatori, proſequuti ſunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam ſubplicio miſerabili adoleſcentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu receſſit, hoſtes in Samnio moverentur. Ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui caſtris praeerat, ne quam vim hoſtium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque frumentatores quum, circumventi ex inſidiis, caeſi loco iniquo eſſent; creditum vulgo eſt, ſubveniri eis

eis ab legato potuiſſe, ni triſtia edicta exhorruiſſet. Ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infenſos, quod inplacabilis Q. Fabio fuiſſet, et, quod ſuis precibus negaſſet, ejus populo Romano veniam dediſſet.

XXXVI. Poſtquam dictator, praepoſito in Vrbe L. Papirio Craſſo magiſtro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magiſtratu agere, in caſtra rediit; neque civibus ſatis laetus adventus ejus fuit, nec hoſtibus quidquam adtulit terroris. Namque poſtero die, ſeu ignari veniſſe dictatorem, ſeu, adeſſet an abeſſet, parvi facientes, inſtructa acie ad caſtra adceſſerunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, ſi ducis conſilia favor ſubſequutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuiſſe, pro haud dubio habitum ſit: ita inſtruxit aciem loco ac ſubſidiis, ita omni arte bellica firmavit. Ceſſatum a milite, ac de induſtria, ut obtrectaretur laudibus ducis, inpedita victoria eſt. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati ſunt. Senſit peritus dux, quae res victoriae obſtaret: temperandum ingenium ſuum eſſe, et ſeveritatem miſcendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipſe circum ſaucios milites inferens in tentoria caput, ſingulos, ut ſeſe haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis tribunisque et praefectis demandabat: rem per ſe popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur, nec quidquam ad ſalubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura adcepta eſt. Refecto exercitu, cum hoſte congreſſus haud dubia ſpe ſua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi ſigna cum dictatore

fuerit. Inceſſit deinde, qua duxit praedae ſpes, victor exercitus, perluſtravitque hoſtium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec inſidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium, in hoſtem acuebat. His cladibus ſubacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut ſingula veſtimenta militibus et annuum ſtipendium darent, quum ire ad ſenatum juſſi eſſent; ſequuturos ſe dictatorem reſponderunt, unius ejus fidei virtutique cauſam ſuam commendantes. Ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans Vrbem eſt ingreſſus; et, quum ſe dictatura abdicare vellet, juſſu Patrum, prius quam abdicaret, conſules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab Vrbe retulerunt. Nec earum ipſarum ſancta fides fuit: adeo, poſtquam Papirium abiſſe magiſtratu nuntiatum eſt, adrecti ad bellandum animi ſunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) conſulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum adceſſit. Vtroque exercitus miſſi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio forte evenerunt. Sunt, qui non ipſis Apulis bellum inlatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defenſos ſcribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix a ſe ipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma inlata, ſed cum utraque ſimul gente bellum Romanis fuiſſe. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evaſtatum: hoſtes nec hic, nec illic in-

venti. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx moeniaque et portae plena armatorum fuerint. Et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. Ea multitudo, veste mutata et specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque misericordia ad poenae veniam inpetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire. Memoriamque ejus irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam adpetebat: id prohibuit munimenta adoriri. Nec dissimilabant, orta luce postero die facturos,

ros. Dictator, ubi propiorem ſpe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus eſſet, ignibus crebris relictis, qui conſpectum hoſtium fruſtrarentur, ſilentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem caſtrorum potuit. Eques extemplo inſequutus ita inſtitit agmini, ut, donec luceſceret, proelio abstineret. Ne pedeſtres quidem copiae ante lucem caſtris egreſſae. Eques, luce demum auſus incurſare in hoſtem, carpendo noviſſimos premendoque iniquis ad transitum locis agmen detinuit. Interim pedes equitem adſequutus; et totis jam copiis Samnis urguebat. Tum dictator, poſtquam ſine magno incommodo progredi non poterat, eum ipſum, in quo conſtiterat, locum caſtris dimetari juſſit. Id vero, circumfuſo undique equitatu, ut vallum peteretur opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam eſſe videt, inſtruit aciem, inpedimentis ex agmine remotis. Inſtruunt contra et hoſtes, et animis et viribus pares. Auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hoſti, ceſſum, velut fugientes ac territos terribiles ipſi ſequuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, jam pridem deſueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque clamor, ut primo ſemel concurſu eſt ſublatus, iteratus ſit; neque ſigna promota loco, retrove recepta; neque recurſum ab ulla ſit parte. In ſuo quisque gradu obnixi, urguentes ſcutis, ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant. Fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in deſatigationem ultimam aut noctem ſpectabat. Jam viris vires, jam ferro ſua vis, jam conſilia ducibus deerant: quum ſubito Samni-

Samnitium equites, quum, turma una longius provecta, adcepissent, inpedimenta Romanorum procul ab armatis sine praesidio, sine munimento stare, aviditate praedae inpetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius adtulit; *Sine modo*, inquit, *sese praeda praepediant.* Alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum adcito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? haerent inpediti inpedimentis nostris. Adgredere, quod inter praedandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum praeda onerant, caede inermes, cruentamque illis praedam redde. Mihi legiones peditumque pugna curae erunt: penes te equestre sit decus.*

XXXIX. Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, invecta in dissipatos inpeditosque hostes, caede omnia replet. Inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde novus adcidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos turbataque signa et fluctuantem aciem vidit, tum adpellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur; et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, mon-

monſtrabat, vexilla ſe ſuorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum ſimulque viſum eſt, adeo repente laboris, per diem paene totum tolerati, vulnerumque obliti ſunt, ut haud ſecus, quam ſi tum integri e caſtris ſignum pugnae adcepiſſent, concitaverint ſe in hoſtem. Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit: partim in medio caeſi, partim in fugam disſipati ſunt. Pedes reſtantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium ſtrages eſt facta; inter quos et ipſe imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum eſſe, ſi inpio bello et contra foedus ſuscepto, infeſtioribus merito Diis quam hominibus, nihil proſpere agerent. Expiandum id bellum magna mercede luendumque eſſe. Id referre tantum, utrum ſubplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebeant ſanguine;* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Vnum maxime nomen per conſenſum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. Vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt, *Vt Brutulus Papius Romanis dederetur et cum eo praeda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quaeque res per fetiales ex foedere repetitae eſſent, ſecundum jus fasque reſtituerentur.* Fetiales Romam, ut cenſuerunt, miſſi, et corpus Brutuli exanime: ipſe morte voluntaria ignominiae ſe ac ſubplicio ſubtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. Nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac ſi qua cognita ex praeda ſunt, adceptum eſt: ceterarum rerum inrita fuit deditio. Dictator ex ſenatus conſulto triumphavit. Hoc bellum a

con-

consulibus bellatum, quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. Id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte inplicitus erat, signum mittendis quadrigis daret, functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. Nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta et publica monimenta rerum confusa. Nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

T. LIVII PATAVINI
LIBER IX.

BREVIARIVM.

Cap. I. T. Veturio Calvino et Sp. Postumio coss. Samnites, frustra pace petita, bellum reparant duce et instigante C. Pontio, Pontii Heren-

Herennii, viri longe prudentissimi, filio, qui Romanorum superbiam increpat. 2. Ejus fraude inlecti consules Furculas Caudinas, saltuum duorum prope Caudium angustias, intrant easque mox hostium armis et dejectu arborum saxorumque septas inveniunt. 3. Nec Romanis in tam trepidis, nec Samnitibus in tam laetis rebus consilium subpetit. Herennius Romanos vel quam primum inviolatos dimittendos, vel ad unum omnes interficiendos censet. 4. Durae pacis conditiones, a Pontio dictae et L. Lentulo suadente adceptae. 5. Caudina pax per sponsionem fit obsidibusque DC equitibus traditis Romani sub jugum mittuntur. 6. Traducti Capuam, ubi benigne hospitiis excipiuntur, et inde Romam, prope muti prae pudore et maestitia, proficiscuntur. 7. Roma paene maestior ipso exercitu, hujusque adventus etiam iratis miserabilis. Dictatores primum vitio, deinde interreges et postremo consules creantur, Q. Publilius Philo et L. Papirius Cursor. 8. Postumius in senatu verba faciens dicit, populum Rom. non teneri sponsione infami, injussu ejus facta, utque religione exsolvatur et justum piumque de integro bellum iniri possit, consules, legatos, quaestores et tribunos, hac sponsione obstrictos, Samnitibus nudos vinctosque dedendos censet. Intercedunt L. Livius et Q. Maelius tribuni pl., qui et ipsi sub jugum missi erant. 9. In eos acerrime invehitur Postumius. 10. Sponsores pacis Samnitibus deduntur, et Postumius fetiali Rom. genu femur violenter percellit dicens, se Samnitem civem esse et Romanos, fetiali legatoque contra jus gentium violato, eo justius bellum gesturos. 11. Pontius non adcipit deditionem et incusat fidem populi Rom., qui semper aliquam fraudi speciem juris inponat.

12.

12. Samnites Fregellas ſraude capiunt et concremant victos. Papirius in Apuliam pergit ad Luceriam, ubi equites Romani, obſides ad Caudium dati, cuſtodiebantur; Publilius in Samnio ſubſiſtit prope Caudium. 13. Samnites, a Publilio fuſi caſtrisque exuti, Apuliam petunt et Luceriam. Papirius Arpos proficiſcitur et inde Luceriam, quo et mox venit conlega. 14. Legati Tarentini denuntiant Samnitibus Romanisque, ut bellum omittant: ſed conſules hoſtium caſtra expugnant, et vix imperio ac minis coercent milites caedis avidos. 15. Publilius Apuliam peragrat: Papirius Luceriam capit et 7000 Samnites, interque eos Pontium, ſub jugum mittit. 16. Debellantur Forentani, et Satricum, quod ad Samnites defecerat, duplici proditione capitur. Laus L. Papirii Curſoris.

17. Alexander M. comparatur ducibus Rom. 18. ejus fortuna fortunae populi Rom. 19. Macedonum Romanorumque milites, numero, armis et genere ſ. indole.

20. Samnites miſerrimis precibus inducias biennii, non foedus, impetrant. Apuli Teanenſes, Canuſini, Teates et Forentani in deditionem veniunt. Nerulum in Lucania vi capitur. Novae tribus, Vfentina ac Falerina. Antiatibus dantur a ſenatu Rom. ad jura ſtatuenda ipſius coloniae patroni. 21. L. Aemilius Dict. obſidet Saticulam, et Samnites, ſociorum cauſa rebellantes iisque auxilio venientes, fundit. 22. Q. Fabius Dict. ab eo adcipit exercitum, et Q. Aulius Cerretanus mag. eq., non conſulto dictatore, Samnites a caſtris Rom. ſubmovet, ſed perit. Saticula Romanus per deditionem, Pliſtia per vim Samnis potitur. 23. Inde Fabius ad Soram proficiſcitur, quae ad Samnites defecerat. Cum his ad Lautulas ancipiti proelio

lio dimicat; ſed mox ingentem iis cladem infert. 24. *Sora capitur, obculta in arcem via a transfuga monſtrata.*

25. *Auſona, Minturna et Veſcia, Auſonum urbes, ſuſpectae de ſocietate clam cum Samnitibus inita, proditione in poteſtatem Rom. veniunt, et, quia abſentibus ducibus nullus modus caedibus eſt, deletur Auſonum gens, vix certo defectionis crimine.* 26. *Luceria iterum et ad Samnites deficit, et a Romanis capitur, eoque mittuntur coloni. C. Maenius dictator dicitur quaeſtionibus exercendis tum de obcultis principum conjurationibus Capuae, tum de nobilium coitionibus, honorum adipiſcendorum cauſa, Romae factis.*

27. *Samnites a M. Poetelio et C. Sulpicio inter Caudium Capuamque vincuntur.* 28. *C. Poetelius dictator vel C. Junius Bubulcus coſ. Fregellas et Nolam capit. Sueſſam Auruncorum, Pontias, Interamna et Caſinum coloniae deducuntur.*

29. *Ob Etruſci belli famam dictator dicitur C. Junius Bubulcus. Ap. Claudius cenſor viam munit: aquam ducit in Vrbem: libertinorum filios in ſenatum legit: ſolus cenſuram retinet: et ſacrorum ad aram Maximam Herculis curam, quod familiare Potitiorum fuerat ſacerdotium, ſervis publicis tradit: unde XII familiae Potitiorum intra annum cum ſtirpe extinguuntur, et Appius poſt aliquot annos fit caecus.* 30. *Senatus citatur eo ordine, qui ante cenſores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. L. Atilius et C. Marcius tribuni pl. rogationem perferunt, ut tribuni militum ſeni deni in IV legiones a populo creentur et M. Decius trib. pl., ut duumviros navales claſſis ornandae reficiendaeque cauſa idem populus jubeat. Tibicines,*

cines, prohibiti a proximis censoribus in aede Jovis vesci, Tibur abeunt, et vino sopiti plaustris Romam reportantur.

31. Cluvia et Bovianum expugnantur, et Romani, quamvis oblata pecorum praeda in saltum ingentem inlecti, vincunt Samnites. 32. Omnes Etruriae populi praeter Arretinos bellum parant et ordiuntur ab obpugnando Sutrio. Ibi Q. Aemilius Barbula cum iis consligit ancipiti proelio, quod nocte dirimitur. 33. Ap. Claudius censor nulla vi compelli potest, ut, circumactis XVIII mensibus, exemplo C. Plautii conlegae, magistratu se abdicet; negatque, se Aemilia lege teneri, quia optimo jure censor creatus sit. 34. Eum gravi oratione increpat P. Sempronius trib. pl. et prendi jubet: sed tribuni tres adpellanti Appio auxilio sunt, isque summa invidia omnium ordinum solus censuram gerit. 35. Etrusci iterum ad Sutrium vincuntur a Romanis duce Q. Fabio cos. et in silvam Ciminiam confugiunt, quae invia est et horrenda. 36. Eam transit Fabius, speculandi causa praemisso fratre M. Fabio, et opulenta Etruriae arva vastat. 37. Hinc indignatione concientur Etruriae Umbriaeque populi, et ingens ad Sutrium venit exercitus. Fabius pugnam detrectat, sed proxima nocte, paullo ante lucem, hostes in castris obprimit et stratos obtruncat. Tusci, pacem petentes, inducias in XXX annos inpetrant. 38. Classis Rom. a P. Cornelio in Campaniam agitur, et socii inde navales agrum Nucerinum depopulantur, sed ab agrestibus compelluntur ad naves. C. Marcius Rutilus consul dimicat cum Samnitibus proelio atroci et incerto eventu. Alter consul Q. Fabius, SCto compulsus, dictatorem dicit L. Papirium Cursorem, cui privatim infestius erat. Huic legem

curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffindit, quod praerogativa curia est Faucia, duabus insignis cladibus: sed postero die, repetitis auspiciis, legem perfert. 39. Papirius ad Longulam pervenit. Vmbri funduntur, et opes Etruscorum, qui, lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, maximis copiis animisque dimicant, ad Vadimonis lacum franguntur ingenti clade. 40. Duo Samnitium exercitus, scutis auro argentoque coelatis aliisque insignibus armis fulgentes, a Papirio Dict. vincuntur. Auratis eorum scutis ornatur forum Rom. Campani autem Samnitium ornatu gladiatores armant. Etrusci, ad Perusiam a Fabio profligati, dedunt hoc oppidum et pacem petunt. 41. P. Decius bene res gerit in Etruria, et idem Fabius III consul adversus Samnites, Marsos, Pelignos et Vmbros. 42. A. L. Volumnio vincuntur Sallentini, a Q. Fabio Proc. Samnites ad Allifas; 43. a Q. Marcio Tremulo Hernici, a P. Cornelio Arvina Samnites. Hernici in deditionem adcipiuntur, et aliis eorum populis suae redduntur leges et concilia connubiaque inter ipsos permittuntur, aliis adimuntur. Censores vias per agros publica faciunt inpensa, et aedem salutis locant. Cum Carthaginiensibus tertio renovatur foedus. 44. Samnites in campum Stellatem agri Campani incursiones faciunt, et obcidione obciduntur a L. Postumio et Ti. Minucio. 45. Samnitibus foedus petentibus redditur, daturque etiam Marrucinis, Marsis, Pelignis, Frentanis. Aequorum XLI oppida expugnantur intra L dies, et nomen eorum prope ad internecionem deletur.

46. Cn. Flavius scriba, libertino patre natus, a forensi factione creatur aedilis curulis: civile jus, repositum in penetralibus pontificum,

et

et fastos evulgat: aedem Concordiae dedicat: ad conlegam aegrum visendi causa venit, et, quia nobiles ibi adsidentes ei non adsurgunt, curulem adferri sellam eo jubet, ut de illa inimicos spectet. Propter ejus comitia plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponunt: et forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta atque per omnes tribus divisa, in foro campoque dominatur. Q. Fabius censor illam deinde in IV tribus conjicit urbanas, et Maximi inde cognomen adcipit. Ab eodem institutum dicitur, ut Equites Id. Jul ab aede Honoris in Capitolium transveherentur.

I. Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos coelestium fuit. Satis scio, quibuscumque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae a nobis ex foedere repetitae fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in praeda captas, quae belli jure nostrae videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne*

quid ex contagione noxae remaneret penes nos; Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foederi, quid Diis arbitris foederis debeo? Quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatum, fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandae superbiae confugiam, et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suae redditae res, non alienae adcumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient; placari qui nequeant, nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra praebuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium, et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest obcultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Jam is etiam rumor, ante de industria vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem

opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret. Ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram superi maris patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. Saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. Jacet inter eos satis patens, clausus in medio, campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae angustiae sunt, et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem inpedioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protenus pergerent, septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacentem molem invenere. Quum fraus hostilis adparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. Eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio; stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu inmobiles silent. Deinde ubi praetoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni ademta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque inritum (praeterquam quod ho-

hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules moestos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad praetorium versi, opem, quam vix Dii inmortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox obpressit, quum pro ingenio quisque fremerent: alius, *per obices viarum;* alius, *per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus; omnia aequa et plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti.* Alius, *Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum haec inminebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis; sedens bellum conficies.* His in vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis subpetebat rebus. Itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen adfecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi adcepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. Quae ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius

filius ipſe in primis jam animum quoque patris conſenuiſſe in adfecto corpore rebatur; tamen conſenſu omnium victus eſt, ut ipſum in conſilium adciret. Nec gravatus ſenex plauſtro in caſtra dicitur advectus, vocatusque in conſilium ita ferme loquutus eſſe, ut nihil ſententiae ſuae mutaret; cauſas tantum adjiceret: *Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero conſilio in multas aetates, quibus, amiſſis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res eſſet, bellum differre: tertium nullum conſilium eſſe.* Quum filius aliique principes percunctando exſequerentur, *Quid ſi media via conſilii caperetur, ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis inponerentur? Iſta quidem ſententia*, inquit, *ea eſt, quae neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia inritaveritis. Ea eſt Romana gens, quae victa quieſcere neſciat. Vivet ſemper in pectoribus illorum, quidquid iſtuc praeſens neceſſitas inuſſerit; neque eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quieſcere ſinet.*

IV. Neutra ſententia adcepta, Herennius domum e caſtris eſt avectus. Et in caſtris Romanis quum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent, et jam omnium rerum inopia eſſet; victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent: ſi pacem non inpetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum eſſe*, reſpondit, *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum: alias conditiones pacis aequas victis ac victoribus fore; ſi agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur, ſuis deinde*

legibus Romanum ac Samnitem aequo foedere victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe foedus cum conſulibus ferire: ſi quid eorum displiceat, legatos redire ad ſe vetuit. Haec quum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque moeſtitia inceſſit, ut non gravius adcepturi viderentur, ſi nuntiaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam eſſe. Quum diu ſilentium fuiſſet, nec conſules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam neceſſarium hiſcere poſſent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *conſules, ſaepe audivi memorantem, ſe in Capitolio unum non fuiſſe auctorem ſenatui redimendae auro a Gallis civitatis, quando nec foſſa valloque ab ignaviſſimo ad opera ac muniendum hoſte clauſi eſſent, et erumpere ſi non ſine periculo magno, tamen ſine certa pernicie poſſent. Quod ſi, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hoſtem licuit, (quo ſaepe modo obſeſſi in obſidentes eruperunt) ita nobis aequo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoſte copia eſſet, non mihi paterni animi indoles in conſilio dando deeſſet. Equidem mortem pro patria praeclaram eſſe fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me inmittere hoſtes paratus ſum. Sed hic patriam video; hic quidquid Romanarum legionum eſt. Quae, niſi pro ſe ipſis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte ſua ſervent? Tecta Vrbis, dicat aliquis, et moenia, et eam turbam, a qua Vrbs incolitur. Immo hercule produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non ſervantur. Quis enim ea tuebitur? Inbellis videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum inpetu defendit. An a Vejis exercitum Camillumque ducem inplo-*

inplorabunt? Hic omnes ſpes opesque ſunt, quas ſervando patriam ſervamus: dedendo ad necem patriam deſerimus ac prodimus. At foeda atque ignominioſa deditio eſt. Sed ea caritas patriae eſt, ut tam ignominia eam, quam morte noſtra, ſi opus ſit, ſervemus. Subeatur ergo iſta, quantacumque eſt, indignitas; et pareatur neceſſitati, quam ne Dii quidem ſuperant. Ite, conſules, redimite armis civitatem, quam auro majores veſtri redemerunt.

V. Conſules profecti ad Pontium in colloquium, quum de foedere victor agitaret, negarunt, injuſſu populi foedus fieri poſſe, nec ſine fetialibus ceremoniaque alia ſollemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam ſcribit, foedere pax Caudina, ſed per ſponſionem, facta eſt. Quid enim aut ſponſoribus in foedere opus eſſet aut obſidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis ſtetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fetialibus porcus feriatur.* Spoponderunt conſules, legati, quaeſtores, tribuni militum; nominaque omnium, qui ſpoponderunt, exſtant: ubi, ſi ex foedere acta res eſſet, praeterquam duorum fetialium, non exſtarent; et propter neceſſariam foederis dilationem obſides etiam ſexcenti equites imperati, qui capite luerent, ſi pacto non ſtaretur. Tempus inde ſtatutum tradendis obſidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in caſtris conſulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti eſſent; quorum ignavia foedius inde, quam veniſſent, abituri. *Illis non ducem locorum, non exploratorem fuiſſe, belluarum modo caecos in foveam miſſos.* Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras,

tras, obnoxiaque corpora hoſti. Proponere ſibimet ipſi ante oculos jugum hoſtile, et ludibria victoris, et vultus ſuperbos, et per armatos inermium iter. Inde foedi agminis miſerabilem viam, per ſociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quo ſaepe ipſi majoresque eorum triumphantes veniſſent. *Se ſolos ſine vulnere, ſine ferro, ſine acie victos: ſibi non ſtringere licuiſſe gladios, non manum cum hoſte conferre: ſibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos.* Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia triſtiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Jam primum cum ſingulis veſtimentis inermes extra vallum exire juſſi, et primi traditi obſides atque in cuſtodiam abducti. Tum a conſulibus abire lictores juſſi paludamentaque detracta: tantam inter ipſos, qui, paullo ante eos exſecrantes, dedendos lacerandosque cenſuerant, miſerationem fecit, ut, ſuae quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantae majeſtatis, velut ab nefando ſpectaculo, averteret oculos.

VI. Primi conſules prope ſeminudi ſub jugum miſſi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae objectus: tum deinceps ſingulae legiones. Circumſtabant armati hoſtes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, ſi vultus eorum indignitate rerum acrior victorem obſendiſſet. Ita traducti ſub jugum, et, quod paene gravius erat, per hoſtium oculos. Quum e ſaltu evaſiſſent, etſi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adſpicere viſi ſunt, tamen ipſa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte triſtior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire poſſent;

ſent; incerti de fide ſociorum, et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi proſtraverunt. Quod ubi eſt Capuam nuntiatum, evicit miſeratio juſta ſociorum ſuperbiam ingenitam Campanis. Confeſtim inſignia ſua conſulibus, faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus ſenatus populusque obviam egreſſi, juſtis omnibus hoſpitalibus privatisque et publicis funguntur officiis: neque illis ſociorum comitas vultusque benigni et adloquia non modo ſermonem elicere, ſed ne, ut oculos quidem adtollerent, aut conſolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo ſuper moerorem pudor quidam fugere conloquia et coetus hominum cogebat. Poſtero die quum juvenes nobiles, miſſi a Capua, ut proficiſcentes ad finem Campanum proſequerentur, revertiſſent, vocatique in curiam percunctantibus majoribus natu, *multo ſibi moeſtiores et abjectioris animi viſos*, referrent; *adeo ſilens, ac prope mutum agmen inceſſiſſe: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos. Non reddere ſalutem, non ſalutantibus dare reſponſum, non hiſcere quemquam prae metu potuiſſe, tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, ſub quo emiſſi eſſent. Habere Samnites victoriam, non praeclaram ſolum, ſed etiam perpetuam. Cepiſſe enim eos non Romam, ſicut ante Gallos, ſed, quod multo bellicoſius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.*

VII. Quum haec dicerentur audirenturque, et deploratum paene Romanum nomen in concilio ſociorum fidelium eſſet; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe ali-

aliter ſe habere rem dixiſſe: *Silentium illud obſtinatum, fixosque in terram oculos, et ſurdas ad omnia ſolatia aures, et pudorem intuendae lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia eſſe: aut Romana ſe ignorare ingenia, aut ſilentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinaeque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, triſtiorem memoriam fore. Quippe ſuos quemque eorum animos habiturum, ubicumque congreſſuri ſint: ſaltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam Romae etiam ſua infamis clades erat. Obſeſſos primum audierunt: triſtior deinde ignominioſae pacis magis, quam periculi, nuntius fuit. Ad famam obſidionis delectus haberi coeptus erat: dimiſſus deinde auxiliorum adparatus, poſtquam deditionem tam foede factam adceperunt; extemploque ſine ulla publica auctoritate conſenſum in omnem formam luctus eſt. Tabernae circa forum clauſae, juſtitiumque in foro ſua ſponte coeptum prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei poſiti; paene moeſtior exercitu ipſo civitas eſſe: nec ducibus ſolum atque auctoribus ſponſoribusque pacis iraſci, ſed innoxios etiam milites odiſſe, et negare Vrbe tectisve adcipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miſerabilis. Non enim tamquam in patriam revertentes ex inſperato incolumes, ſed captorum habitu vultuque ingreſſi ſero in Vrbem, ita ſe in ſuis quisque tectis abdiderunt, ut poſtero atque inſequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adſpicere vellet. Conſules, in privato abditi, nihil pro magiſtratu agere, niſi quod expreſſum ſenatus conſulto eſt, ut dictatorem dicerent comitiorum cauſa. Q. Fabium Ambuſtum dixerunt, et P. Aelium

Pae-

Paetum magiſtrum equitum. Quibus vitio creatis, ſubfecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magiſter equitum. Nec per eos comitia habita: et, quia taedebat populum omnium magiſtratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. Is conſules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Curſorem iterum, haud dubio conſenſu civitatis, quod nulli ea tempeſtate duces clariores eſſent.

VIII. Quo creati ſunt die, eo (ſic enim placuerat Patribus) magiſtratum inierunt, ſollemnibusque ſenatus conſultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. Et Publilius, penes quem faſces erant, *Dic Sp. Poſtumi*, inquit. Qui ubi ſurrexit, eodem illo vultu, quo ſub jugum miſſus erat, *Haud ſum ignarus*, inquit, *conſules, ignominiae, non honoris cauſa me primum excitatum juſſumque dicere, non tamquam ſenatorem, ſed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominioſae pacis. Ego tamen, quando neque de noxa noſtra neque de poena retuliſtis, omiſſa defenſione, quae non difficillima eſſet apud haud ignaros fortunarum humanarum neceſſitatumque, ſententiam de eo, de quo retuliſtis, paucis peragam. Quae ſententia teſtis erit, mihine, an legionibus veſtris pepercerim, quum me ſeu turpi ſeu neceſſaria ſponſione obſtrinxi. Qua tamen, quando injuſſu populi facta eſt, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex ea, praeterquam corpora noſtra, dedentur Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi vinctique: exſolvamus religione populum, ſi qua obligavimus; ne quid divini humanive obſtet, quo minus juſtum piumque de integro ineatur bellum. Interea conſules exercitum ſcribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hoſtium fines,*

fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii inmortales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere, at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes, ut modo vix crederent, illum eumdem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtae pacis. Quum omnes, laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio et Q. Maelio, tribunis plebis, qui, *neque exsolvi religione populum*, ajebant, *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, poenam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.*

IX. Tum Postumius, *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint; sed, si me audiatis, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis caesos, hanc jam ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fetialium expers est, qui igno-*

ignoret? Neque ego infitias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quam foedera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora! inquis. Atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an praetor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quaesiverit, quid ita spopondcrim? quum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere

Romam legatos? cum ſenatu, cum populo, de pace ac foedere agere? Tridui iter expeditis erat. Interea in induciis res fuiſſet; donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem adferrent. Ea demum ſponſio eſſet, quam populi juſſu ſpopondiſſemus. Sed neque vos tuliſſetis, nec nos ſpopondiſſemus: nec fas fuit alium rerum exitum eſſe, quam ut illi, velut ſomnio laetiore, quam quod mentes eorum capere poſſent, nequidquam eluderentur; et noſtrum exercitum eadem, quae inpedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior inritam faceret pax; ſponſio interponeretur, quae neminem, praeter ſponſorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conſcripti, quid cum populo Romano actum eſt? Quis vos adpellare poteſt? quis ſe a vobis dicere deceptum? hoſtis? an civis? Hoſti nihil ſpopondiſtis: civem neminem ſpondere pro vobis juſſiſtis. Nihil ergo vobis nec nobiscum eſt, quibus nihil mandaſtis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egiſtis. Samnitibus ſponſores nos ſumus, rei ſatis locupletes. In id, quod noſtrum eſt; in id, quod praeſtare poſſumus, corpora noſtra et animos; in haec ſaeviant, in haec ferrum, in haec iras acuant. Quod ad tribunos adtinet, conſulite, utrum praeſens deditio eorum fieri poſſit, an in diem differatur. Nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia haec capita luendae ſponſionis feramus, et noſtro ſubplicio liberemus Romana arma.

X. Movit Patres conſcriptos tum cauſa, tum auctor; nec ceteros ſolum, ſed tribunos etiam plebei, ut ſe in ſenatus dicerent fore poteſtate. Magiſtratu inde ſe extemplo abdicaverunt, traditique fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto ſenatus conſulto, lux quaedam adfulſiſſe civitati viſa eſt. Poſtu-

Poſtumius in ore erat; cum laudibus ad coelum ferebant: devotioni P. Decii conſulis, aliis claris facinoribus aequabant. *Emerſiſſe civitatem ex obnoxia pace illius conſilio et opera: ipſum ſe cruciatibus et hoſtium irae obſerre, piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti ſpectant et bellum. *En umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. Reſcriptae ex eodem milite novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Praegreſſi fetiales, ubi ad portam venere, veſtem detrahi pacis ſponſoribus jubent, manus poſt tergum vinciri. Quum adparitor verecundia majeſtatis Poſtumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut juſta fiat deditio?* Tum, ubi in coetum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii eſt, A. Cornelius Arvina fetialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines injuſſu populi Romani Quiritium foedus ictum iri ſpoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus ſcelere inpio ſit ſolutus, hosce homines vobis dedo.* Haec dicenti fetiali Poſtumius genu femur, quanta maxime poterat vi, perculit, et clara voce ait, *ſe Samnitem civem eſſe, illum legatum; fetialem a ſe contra jus gentium violatum; eo juſtius bellum geſturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego iſtam deditionem adcipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Poſtumi, ſi Deos eſſe cenſes, aut omnia inrita facis, aut pacto ſtas? Samniti populo omnes, quos in poteſtate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te adpello, qui te captum victori, cum qua potes fide, reſtituis? Populum Romanum adpello; quem ſi ſponſionis ad Furculas Caudinas*

nas factae poenitet, restituat legiones intra saltum, quo septae fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quae per pactionem tradiderunt, redeant in castra sua. Quidquid pridie habuerunt, quam in conloquium est ventum, habeant. Tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quae ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani incusemus. Numquamne causa deficiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenae dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter adcipiendum aurum caesi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus ceremoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, fetiales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi similatis, nec adcipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Romanum violatum. Eo vobis justum in nos factum esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas amba-

ambages senes ac consulares fallendae fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quae se media labsos victoriae possessionem pace incerta mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeoque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellae colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte obcupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat inbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis passi sunt, *Incolumem abiturum, qui arma posuisset.* Ea spes remisit a certamine animos, et passim arma jactari coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos cir-

circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunae, et transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius adloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium urguentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano inpetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam inpedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. Ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars major ira conrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam benefi-

neficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempeſtate in montibus vicatim habitantes, campeſtria et maritima loca, contemto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis ſimili genere, ipſi montani atque agreſtes depopulabantur. Quae regio ſi fida Samnitibus fuiſſet, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequiſſet, aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, excluſos a commeatibus abſumſiſſet. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obſidentes obſeſſosque, inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis ſubpeditabantur; cet rum adeo exigue, ut militi, obcupato ſtationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in caſtra ab Arpis frumentum veheret; interdum obcurſu hoſtium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. Et obſeſſis prius, quam alter conſul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromiſſa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obſidione delegata in curam conlegae, vacuus per agros cuncta infeſta commeatibus hoſtium fecerat. Itaque quum ſpes nulla eſſet, diutius obſeſſos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam caſtra habebant, undique contractis viribus, ſigna cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque ſe ad proelium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. Per utros ſtetiſſet, quo minus discederetur ab armis, adverſus eos ſe pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum conlega ſe communicaturum reſpondit: adcitoque eo, quum tempus omne in adparatu pugnae conſumſiſſet, conloquutus de re haud

dubia, ſignum pugnae propoſuit. Agentibus divina humanaque, quae adſolent, quum acie dimicandum eſt, conſulibus, Tarentini legati obcurſare, reſponſum exſpectantes, quibus Papirius ait: *Auſpicia ſecunda eſſe, Tarentini, pullarius nuntiat; litatum praeterea eſt egregie. Auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiſcimur.* Signa inde ferri juſſit, et copias eduxit, vaniſſimam increpans gentem, quae, ſuarum inpotens rerum prae domeſticis ſeditionibus diſcordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum cenſeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remiſiſſent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimilare, ut Tarentinos ſibi conciliarent, quum inſtructos repente ad pugnam Romanos conſpexiſſent, vociferari, *ſe in auctoritate Tarentinorum manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque caſus ferat, paſſuros, quam ut ſpreviſſe pacis auctores Tarentinos videantur. Adcipere ſe omen,* conſules ajunt, *et eam precari mentem hoſtibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipſi, inter ſe partitis copiis, ſubcedunt hoſtium munimentis, et, ſimul undique adorti, quum pars foſſas explerent, pars vellerent vallum atque in foſſas proruerent, nec virtus modo inſita, ſed ira etiam, exulceratos ignominia ſtimularet animos, caſtra invaſere: et pro ſe quisque, *non haec furculas, nec Caudium, nec ſaltus invios eſſe, ubi errorem fraus ſuperbe viciſſet; ſed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec foſſae arcerent,* memorantes, caedunt pariter reſiſtentes fuſosque, inermes atque armatos, ſervos, liberos, puberes, inpuberes, homines, jumentaque. Nec ullum ſuperfuiſſet animal, ni conſules receptui ſignum dediſſent, avidosque

que caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset animos; ne desperata venia hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes.* Laudare ea milites, laetarique obviam itum irae suae esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanae juventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, brevi ad spem eventus respondit. Nam, insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. Ceterum, quoniam ab hostibus in se aequa statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam* jussit, *arma, sarcinas, jumenta, mulitudinem omnem inbellem intra moenia relinquerent; militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem inlatam, non novam inferentem ignominiam.*

miniam. Nihil recufatum. Septem millia militum fub jugum miffa, praedaque ingens Luceriae capta, receptis omnibus fignis armisque, quae ad Caudium amiferant; et, quod omnia fuperabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis cuftodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione fubita rerum clarior victoria populi Romani eft: fiquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret confulum ignominiam, fub jugum cum ceteris eft miffus. Ceterum id minus miror, obfcurum effe de hoftium duce dedito miffoque fub jugum: id magis mirabile eft, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Curfore, magiftro equitum, eas res ad Caudium atque inde Luceriam gefferit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud fciam an juftiffimo triumpho ad eam aetatem fecundum Furium Camillum, triumphaverit, an confulum Papiriique praecipuum id decus fit. Sequitur hunc errorem alius error, Curforne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene geftam Luceriae continuato magiftratu, conful tertium creatus fit, an L. Papirius Mugillanus, et in cognomine erratum fit.

XVI. Convenit, jam inde per confules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno fecundo proelio debellavit; urbemque ipfam, quo fe fufa contulerat acies, obfidibus imperatis, in deditionem adcepit. Pari fortuna confulum alter cum Satricanis, qui cives Romani poft Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praefidiumque eorum in urbem adceperant, rem geffit. Nam quum ad moenia Satrici admotus effet exercitus, legatisque, miffis ad pacem cum precibus petendam, tri-

fte

ſte reſponſum ab conſule redditum eſſet, *niſi praeſidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad ſe remearent:* plus ea voce, quam armis inlatis, terroris colonis injectum. Itaque ſubinde exſequentes quaerendo a conſule legati, quonam ſe pacto paucos et infirmos crederet praeſidio tam valido et armato vim adlaturos, ab iisdem conſilium petere juſſi, quibus auctoribus praeſidium in urbem adcepiſſent, discedunt: aegreque inpetrato, ut de ea re conſuli ſenatum reſponſaque ad ſe referri ſineret, ad ſuos redeunt. Duae factiones ſenatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. Certatum ab utrisque tamen eſt, ut ad reconciliandam pacem conſuli opera navaretur. Pars altera (quum praeſidium Samnitium, quia nihil ſatis praeparati erat ad obſidionem tolerandam, exceſſurum proxima nocte eſſet) enuntiare conſuli ſatis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egreſſurus hoſtis foret. Altera, quibus invitis deſcitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam conſuli aperuerunt, armatosque clam hoſtes in urbem adceperunt. Ita duplici proditione et praeſidium Samnitium, inſeſſis circa viam ſilveſtribus locis, nec opinato oppreſſum eſt, et ab urbe plena hoſtium clamor ſublatus; momentoque unius horae caeſus Samnis, Satricanus captus, et omnia in poteſtate conſulis erant. Qui, quaeſtione habita, quorum opera defectio eſſet facta, quos ſontes comperit, virgis caeſos ſecuri percuſſit: praeſidioque valido inpoſito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum deceſſiſſe Romam Papirium Curſorem ſcribunt, qui eo duce Luceriam receptam Samnitesque ſub jugum miſſos auctores ſunt. Et fuit vir haud dubie dignus

nus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit· victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt, et, seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eumdem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. Quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. Ad quam vocem exanimi stante Praenestino, *Agedum, lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus:* perfusumque ultimi supplicii metu, mulcta dicta, dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. Quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quaesitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amoena, et requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit.

Plu-

Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile praestant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Vt alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant; quid, nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompejum, vertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatium, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano praevertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis Vrbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud

haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam duces: cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes: cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi: victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui *ex regibus constare* dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit: Id vero erat periculum, ne solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset; quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae adparatibus suae, praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui, si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis et desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et foeda supplicia, et inter

vinum

vinum et epulas caedes amicorum, et vanitatem ementiendae ſtirpis. Quid, ſi vini amor in dies fieret acrior? quid, ſi trux ac praeſervida ira? (nec quidquam dubium inter ſcriptores refero) nullane haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod leviſſimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dictitare ſolent, ne majeſtatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuiſſe) ſuſtinere non potuerit populus Romanus, et, adverſus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere auſi ſint homines, (id quod ex monimentis orationum patet) adverſus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam miſſurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, conlecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etſi nullo bello, multis tamen proeliis victus ſit, Alexandro nullius pugnae non ſecunda fortuna fuerit, non intelligunt, ſe hominis res geſtas et ejus juvenis cum populi jam octingenteſimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, ſi, quum ex hac parte ſaecula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo ſpatio, quam in aetate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adverſa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magiſtratuum faſtisque percurrere licet, conſulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et,

Et, quo ſint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum conſulatum geſſit: ab tribunis plebis delectus inpediti ſunt: poſt tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum cauſa revocati ſunt: in ipſo conatu rerum circumegit ſe annus: conlegae nunc temeritas, nunc pravitas, inpedimento aut damno fuit: male geſtis rebus alterius ſubceſſum eſt: tironem aut mala diſciplina inſtitutum exercitum adceperunt. At, Hercule, reges, non liberi ſolum inpedimentis omnibus, ſed domini rerum temporumque, trahunt conſiliis cuncta, non ſequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella geſſiſſet, et eadem fortunae pignera in diſcrimen detuliſſet. Immo etiam eo plus periculi ſubiſſet, quod Macedones unum Alexandrum habuiſſent, multis caſibus non ſolum obnoxium, ſed etiam obferentem ſe: Romanis multi fuiſſent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum ſuo quisque fato, ſine publico diſcrimine, viveret moreretur que.

XIX. Reſtat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Cenſebantur ejus aetatis luſtris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione ſociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem ſcribebantur legiones. Quaterni quinique exercitus ſaepe per eos annos in Etruria, in Vmbria, Gallis hoſtibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis et Volſcis et Aequis et omni Campania et parte Vmbriae Etruriaeque et Picentibus et Marſis Pelignisque, ac Veſtinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis, Neapolim et Cumas, et

inde

inde Antio atque Oſtiis tenus Samnites, aut ſocios validos Romanis, aut fractos bello inveniſſet hoſtes. Ipſe trajeciſſet mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Theſſalorum: hoc enim roboris erat. Perſas, Indos, aliasque ſi adjunxiſſet gentes, inpedimentum majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi ſubplementum eſſet: Alexandro, (quod poſtea Hannibali adcidit) alieno in agro bellanti, exercitus conſenuiſſet. Arma, clypeus ſariſſaeque illis; Romano ſcutum, majus corpori tegumentum, et pilum, haud paullo, quam haſta, vehementius ictu miſſuque telum. Statarius uterque miles, ordines ſervans: ſed illa phalanx inmobilis et unius generis: Romana acies diſtinctior, ex pluribus partibus conſtans; facilis partienti, quacumque opus eſſet, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Vno proelio victus Alexander bello victus eſſet. Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregiſſet acies? Nae ille ſaepe; etiamſi prima proſpere eveniſſent, Perſas et Indos et inbellem Aſiam quaeſiſſet, et cum feminis ſibi bellum fuiſſe dixiſſet: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixiſſe ferunt, ſortem bellorum in Aſia geſtorum ab hoc ipſo juvene cum ſua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor et viginti primo Punico bello claſſibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri ſubfecturam fuiſſe reor ad unum bellum. Et forſitan, quum et foederibus vetuſtis juncta Punica res Romanae eſſet, et timor par adverſus communem hoſtem duas potentiſſimas armis viriſque urbes armaret,

ſimul Punico Romanoque obrutus bello eſſet. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, ſed experti tamen ſunt Romani Macedonem hoſtem adverſus Antiochum, Philippum, Perſen, non modo cum clade ulla, ſed ne cum periculo quidem ſuo. Abſit invidia verbo, et civilia bella ſileant, numquam ab equite hoſte, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam aequis, utique numquam noſtris locis laboravimus. Equitem, ſagittas, ſaltus inpeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere poteſt. Mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit avertetque; modo ſit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.

XX. M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno conſules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati, quum ſenatum humi ſtrati moviſſent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, foedere negato, induciae biennii, quum per aliquot dies fatigaſſent ſingulos precibus, inpetratae. Et ex Apulia Teanenſes Canuſinique populationibus feſſi, obſidibus L. Plautio conſuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: quum utrumque ipſi pro remedio aegris rebus discordia inteſtina petiſſent. Et duae Romae additae tribus, Vſentina ac Falerina. Inclinatis ſemel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos conſules, C. Junium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praeſtandae populo Romano auctores. Id audacter ſpondendo inpetravere, ut foedus daretur: neque

neque ut aequo tamen foedere, ſed ut in ditione populi Romani eſſent. Apulia perdomita, (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. Inde repentino adventu Aemilii conſulis Nerulum vi captum. Et poſtquam res Capuae ſtabilitas Romana diſciplina fama per ſocios vulgavit; Antiatibus quoque, qui ſe ſine legibus certis, ſine magiſtratibus agere querebantur, dati ab ſenatu ad jura ſtatuenda ipſius coloniae patroni: nec arma modo, ſed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. C. Junius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula conſules exitu anni non conſulibus ab ſe creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magiſtro equitum Saticulam obpugnare adortus, rebellandi cauſam Samnitibus dedit. Duplex inde terror inlatus Romanis. Hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obſidione ſocios, haud procul caſtris Romanorum caſtra poſuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in ſtationes hoſtium incurrerunt. Inde pars utraque, ſpe alieni magis auxilii, quam viribus freta ſuis, juſto mox proelio inito Romanos urguent. Et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et diverſa ſtatuit ſigna. Infeſtior tamen in erumpentes inceſſit: nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. Ibi plus certaminis fuit. Victoria ſicut ſera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fuſi in caſtra Samnites, exſtinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, ſpe abjecta Saticulae tuendae, Pliſtiam ipſi, ſocios Romanorum,

ut parem dolorem hoſti redderent, circumſidunt.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio geſtum eſt. Conſules novi, ſicut ſuperiores, Romae manſerunt: Fabius, ad adcipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum ſubplemento venit. Neque enim Samnites ad Pliſtiam manſerant: ſed, adcitis ab domo novis militibus, multitudine freti, caſtra eodem, quo antea, loco poſuerunt: laceſſentesque proelio Romanos avertere ab obſidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hoſtium verſus, id bellum tantum ducere, quod urbem obpugnabat: ſecurior ab Samnitibus agere, ſtationibus modo obpoſitis, ne qua in caſtra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam prope in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto dictatore, magiſter equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, ſubmovit hoſtem. Tum in minime pertinaci genere pugnae ſic fortuna exercuit opes, ut inſignes utrimque clades et clara ipſorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam ferociter adequitaſſet, inde ſe fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit. In quem, inſignem inter ſuos cientem pugnam, magiſter equitum Romanus infeſta cuſpide ita permiſit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis caſum perculſa magis, quam inritata, eſt multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hoſtium turmas, tela conjecerunt. Fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. Is victorem detractum ex equo magiſtrum equitum, plenus moe-

moeroris atque irae, trucidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hoſtiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes deſcenſum ab Romanis eſt, coactique idem Samnites facere. Et repentina acies circa corpora ducum pedeſtre proelium iniit, quo haud dubie ſuperat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in caſtra referunt. Samnites, duce amiſſo, et per equeſtre certamen tentatis viribus, omiſſa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Pliſtiae obſidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Pliſtia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli ſedes eſt. Ad Soram ex Samnio Apuliaque traductae legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. Quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciſcendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus praeveniſſet, et ſparſi per vias ſpeculatores, ſequi legiones Samnitium, nec jam procul abeſſe, alii ſuper alios, nuntiarent; obviam itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum eſt. Non caedes, non fuga alterius partis, ſed nox incertos, victi victoresne eſſent, diremit. Invenio apud quosdam, adverſam eam pugnam Romanis fuiſſe, atque in ea cecidiſſe Q. Aulium, magiſtrum equitum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magiſter equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per praemiſſos nuntios conſulto dictatore, ubi ſubſiſteret, quove tempore, et qua ex parte hoſtem adgrederetur, ſubſtitit obcultus, ad omnia ſatis exploratis conſiliis. Dictator, quum per aliquot dies poſt pugnam continuiſſet ſuos intra vallum, obſeſſi magis

quam obſidentis modo, ſignum repente pugnae propoſuit; et, efficacius ratus ad adcendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in ſemet ipſo, cuiquam relictam ſpem. de magiſtro equitum novoque exercitu militem celavit: et, tamquam nulla, niſi in eruptione, ſpes eſſet, *Locis*, inquit, *anguſtis, milites, deprehenſi, niſi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa noſtra munimento ſatis tuta ſunt; ſed inopia eadem infeſta. Nam et circa omnia defecerunt, unde ſubvehi commeatus poterant; et, ſi homines juvare velint, iniqua loca ſunt. Itaque non fruſtrabor ego vos, caſtra hic relinquendo, in quae, infecta victoria, ſicut priſtino die, vos recipiatis. Armis munimenta, non munimentis arma tuta eſſe debent. Caſtra habeant repetantque, quibus operae eſt trahere bellum: nos omnium rerum reſpectum, praeterquam victoriae, nobis abſcindamus. Ferte ſigna in hoſtem: ubi extra vallum agmen exceſſerit, caſtra, quibus imperatum eſt, incendant: damna veſtra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum praeda ſarcientur.* Et oratione dictatoris, quae neceſſitatis ultimae index erat, milites adcenſi vadunt in hoſtem, et reſpectus ipſe ardentium caſtrorum, quamquam proximis tantum (ita enim juſſerat dictator) ignis eſt ſubditus, haud parvum fuit inritamentum. Itaque, velut vecordes inlati, ſigna primo inpetu hoſtium turbant; et in tempore, poſtquam ardentia procul vidit caſtra magiſter equitum, (id convenerat ſignum) hoſtium terga invadit. Ita circumventi Samnites, qua poteſt quisque, fugam per diverſa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac ſemet ipſam turba inpediens, in medio caeſa. Capta hoſtium caſtra direptaque; quorum praeda onuſtum militem

litem in Romana caſtra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod, praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra ſpem ſalva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique conſules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio adcipiunt, magna parte veterum militum dimiſſa, novisque cohortibus in ſubplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis ſitum nec obpugnandi ſatis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut praeceps periculo victoria eſſet; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetraſſet, duci ſe extemplo ad conſules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Viſus inde (quum, quonam modo id praeſtaturus eſſet, percunctantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope adjuncta moenibus Romana caſtra ut ſex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentae in cuſtodiam urbis diurnae ſtationes ac nocturnae vigiliae eſſent. Ipſe inſequenti nocte, ſub oppido ſylveſtribus locis cohortibus inſidere juſſis, decem milites delectos ſecum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, miſſilibus telis eo conlatis. Ad haec ſaxa erant, et temere jacentia (ut fit) in aſpretis, et de induſtria etiam, quo locus tutior eſſet, ab oppidanis congeſta. Vbi quum conſtituiſſet Romanos, ſemitamque anguſtam et arduam, erectam ex oppido in arcem, oſtendiſſet; *Hoc quidem adſcenſu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero, et, quod plus eſt, Romani, Romanorumque fortiſſimi viri eſtis, et locus pro vobis, et nox erit, quae omnia ex incerto majora territis oſtentat. Ego jam terrore*

omnia inplebo: vos arcem intenti tenete. Decurrit inde, quanto maxime poterat cum tumultu, *ad arma*, et *pro vestram fidem, cives!* clamitans, *arx ab hostibus capta est; defendite.* Haec incidens principum foribus, haec obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat. Adceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandae arcis. Fuga cuncta complentur, portaeque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam praesidium Romanum clamore excitatum inrumpit, et concursantes per viam pavidos caedit. Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem adcipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandae colonorum caedis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. Ceteram multitudinem incolumem, praesidio inposito, Sorae relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro caesi ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus maxime intererat, tutam ubique, quae passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. Mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factae. Nec Capua ipsa crimine caruit. Quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona et Minturnae et Vescia urbes erant:

ex

ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium ſuarum conjurati, ad conſules veniunt: docent, *ſuos, jam pridem exoptantes Samnitium adventum, ſimul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuiſſe, juventute, armis Samnites juviſſe. Fugatis inde Samnitibus; incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arceſſant bellum; et obſtinatos claudere, ſi exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum obprimi incautos poſſe.* His auctoribus mota propius caſtra: miſſique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui obculti propinqua moenibus inſiderent loca; partim togati, tectis veſte gladiis, qui ſub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his ſimul cuſtodes trucidari coepti, ſimul datum ſignum armatis, ut ex inſidiis concurrerent. Ita portae obcupatae, triaque oppida eadem hora eodemque conſilio capta. Sed, quia abſentibus ducibus inpetus eſt factus, nullus modus caedibus fuit; deletaque Auſonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac ſi internecivo bello certaſſet.

XXVI. Eodem anno, prodito hoſtibus Romano praeſidio, Luceria Samnitium facta. Nec diu proditoribus inpunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo inpetu urbs, ſita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caeſi. Eoque ira proceſſit, ut Romae quoque, quum de colonis mittendis Luceriam conſuleretur ſenatus, multi delendam urbem cenſerent. Praeter odium, quod exſecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infeſtas gentes cogebat. Vicit tamen ſententia, ut mitterentur coloni. Duo millia et

quingenti miſſi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis eſſent, Capuae quoque obcultae principum conjurationes factae. De quibus quum ad ſenatum relatum eſſet, haudquaquam neglecta res eſt. Quaeſtiones decretae, dictatoremque quaeſtionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. Is M. Foslium magiſtrum equitum dixit. Ingens erat magiſtratus ejus terror. Itaque ſive timore ejus, ſeu conſcientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipſis conſcita judicio ſubtraxit. Deinde, ut quaeſtioni Campanae materia deceſſit, verſa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuae, ſed in univerſum, qui usquam coiſſent conjuraſſentve adverſus rem publicam, quaeri ſenatum juſſiſſe: et coitiones, honorum adipiſcendorum cauſa factas, adverſus rem publicam eſſe: latiorque et re et perſonis quaeſtio fieri; haud abnuente dictatore, ſine fine ulla quaeſtionis ſuae jus eſſe. Poſtulabantur ergo nobiles homines: adpellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi modo, in quos crimen intendebatur, ſed univerſi ſimul, negare, nobilium id crimen eſſe, quibus, ſi nulla obſtetur fraude, pateat via ad honorem, ſed hominum novorum. Ipſos adeo dictatorem magiſtrumque equitum reos magis, quam quaeſitores idoneos ejus criminis eſſe: intellecturosque ita id eſſe, ſimul magiſtratu abiſſent. Tum enimvero Maenius, jam famae magis, quam imperii, memor, progreſſus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteactae vitae vos conſcios habeo, Quirites, et hic ipſe honos, delatus ad me, teſtis eſt innocentiae meae. Neque enim, quod ſaepe alias,* *quia*

quia ita tempora poſtulabant rei publicae, qui bello clariſſimus eſſet, ſed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egiſſet, dictator deligendus exercendis quaeſtionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de cauſa vos exiſtimare, quam me pro magiſtratu quidquam incompertum dicere; melius eſt) primum ipſas expugnare quaeſtiones omni ope adniſi ſunt; dein, poſtquam ad id parum potentes erant, ne cauſam dicerent, in praeſidia adverſariorum, adpellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt; poſtremo repulſi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam ſuam purgarent, viſa) in nos inruerunt, et privatis dictatorem poſcere reum verecundiae non fuit: ut omnes Dii hominesque ſciant, ab illis, etiam quae non poſſint, tentari, ne rationem vitae reddant; me obviam ire crimini, et obferre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quaeſo, conſules, ſi vobis datum ab ſenatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium quaeſtiones exerceatis; ut adpareat, innocentia noſtra nos, non majeſtate honoris, tutos a criminationibus iſtis eſſe. Abdicat inde ſe dictatura, et poſt eum confeſtim Foslius magiſterio equitum: primique apud conſules (iis enim ab ſenatu mandata res eſt) rei facti, adverſus nobilium teſtimonia egregie abſolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis ſummis honoribus, poſt res tot domi belloque geſtas, ceterum inviſus nobilitati, cauſam dixit, abſolutusque eſt. Nec diutius, ut ſit, quam tum recens erat, quaeſtio per clara nomina reorum viguit. Inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adverſus quas comparata erat, obpreſſa eſt.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen ſpes Campanae defectionis, in quam con-

conjuratum erat, Samnites, in Apuliam verſos, rurſus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, ſi qui motus occaſionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo conſules cum valido exercitu venerunt. Et primo circa ſaltus, quum utrimque ad hoſtem iniqua via eſſet, cunctati ſunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum caſtra in conſpectu hoſtibus data: deinde levibus proeliis, equitum ſaepius, quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et ſeneſcere dilatione belli vires ſuae videbantur. Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diviſis: quibus praeceptum erat, intentiores ad reſpectum caſtrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium, ſtarent: aciem pediti tutam fore. Conſulum Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu conſiſtunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hoſtes, aut ne ipſi circumirentur, conſtiterant, latius patefacta ſtetit. Siniſtris, praeterquam quod confertiores ſteterant, repentino conſilio Poetelii conſulis additae vires: qui ſubſidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae caſus reſervabantur, in primam aciem extemplo emiſit, univerſisque hoſtem primo inpetu viribus inpulit. Commota pedeſtri acie Samnitium, eques in pugnam ſubcedit. In hunc, transverſo agmine inter duas acies ſe inferentem, Romanus equitatus concitat equos; ſignaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec univerſam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius ſolus, ſed Sulpicius etiam,

etiam, hortator adfuerat, avectus ab ſuis nondum conſerentibus manus ad clamorem, ab ſiniſtra parte prius exortum. Vnde, haud dubiam victoriam cernens, quum ad ſuum cornu tenderet cum mille ducentis viris, disſimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulſos, victorem hoſtem ſigna in perculſos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente conſulis adventus. Nam et conſpectu ducis refectus militum eſt animus: et, majus quam pro numero auxilium, advenerant fortes viri: et partis alterius victoria audita, mox viſa etiam, proelium reſtituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omiſſo certamine, caedi capique Samnites; niſi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen eſt, perſugerunt. Ad triginta millia caeſa aut capta Samnitium, proditum memoriae eſt.

XXVIII. Conſules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis conſulibus L. Papirio Curſore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magiſtro equitum exercitum adcepit. Is, quum audiſſet arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omiſſo Boviano ad Fregellas pergit. Vnde, nocturna Samnitium fuga ſine certamine receptis Fregellis praeſidioque valido inpoſito, in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam. Eo ſe intra moenia, ſub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agreſtes contulerant. Dictator, urbis ſitu circumſpecto, quo apertior aditus ad moenia eſſet, omnia aedificia (et frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. Nec ita multo poſt, ſive a Poetelio dictatore, ſive ab C. Junio conſule, (nam

(nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captae decus Nolae ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam et Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi caussa dictatorem dictum. Suessa et Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. Et, Interamna et Casinum ut deducerentur coloniae, senatus consultum factum est. Sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. Nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis adparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. Neutri finibus egressi. Et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, et aquam in Vrbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, conlega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertinaciam fami-

familiae gerendo, ſolus cenſuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitii, gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſervos publicos, miniſterii delegandi cauſa, ſollemnia ejus ſacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet, quum duodecim familiae ea tempeſtate Potitiorum eſſent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe exſtinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiſſe, ſed cenſorem etiam Appium, memori Deum ira, poſt aliquot annos luminibus captum.

XXX. Itaque conſules, qui eum annum ſequuti ſunt, C. Junius Bubulcus tertium et Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni queſti apud populum, deformatum ordinem prava lectione ſenatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti eſſent negaverunt, eam lectionem ſe, quae ſine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta eſſet, obſervaturos; et ſenatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cenſores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum ſeni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quae antea, perquam paucis ſubfragio populi relictis locis, dictatorum et conſulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales claſſis ornandae reficiendaeque cauſa idem populus juberet. Lator hujus plebiſciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis cenſoribus erant in aede Jovis veſci,

quod

quod traditum antiquitus erat, aegre paſſi; Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in Vrbe eſſet, qui ſacrificiis praecineret. Ejus rei religio tenuit ſenatum; legatosque Tibur miſerunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum adcitos eos in curiam hortati ſunt, uti reverterentur Romam: poſtquam perpelli nequibant, conſilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos adgrediuntur. Die feſto alii alios per ſpeciem celebrandarum cantu epularum cauſa invitant, et vino, cujus avidum ferme genus eſt, oneratos ſopiunt: atque ita in plauſtra ſomno vinctos conjiciunt, ac Romam deportant. Nec prius ſenſere, quam, plauſtris in foro relictis, plenos crapulae eos lux obpreſſit. Tunc concurſus populi factus, inpetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quae nunc ſollemnis eſt, licentia per Vrbem vagarentur: reſtitutumque in aede veſcendi jus iis, qui ſacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Conſules inter ſe provincias partiti; Junio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria ſorte obvenit. In Samnio Cluviam, praeſidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obſeſſum fame in deditionem adceperant Samnites, verberibusque foedum in modum laceratos obciderant deditos. Huic infenſus crudelitati Junius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgreſſus eſt moenia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditiſſimum atque opulentiſſimum armis viriſque. Ibi quia haud tantum irarum erat, ſpe

prae-

praedae milites adcenſi, oppido potiuntur. Minus itaque ſaevitum in hoſtes eſt: praedae plus paene, quam ex omni Samnio umquam, egeſtum, benigneque omnis militi conceſſa. Et poſtquam praepotentem armis Romanum nec acies ſubſiſtere ullae, nec caſtra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curae ſunt intentae, ut inſidiis quaereretur locus, ſi qua licentia populando effuſus exercitus excipi ac circumveniri poſſet. Transfugae agreſtes et captivi quidam, pars forte, pars conſilio oblati, congruentia ad conſulem adferentes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in ſaltum avium compulſam eſſe, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hoſtium exercitus itinera obcultus inſederat, et, poſtquam intraſſe Romanos vidit ſaltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, ſarcinas congerunt in medium: dein, poſtquam, ut quisque liberaverat ſe onere aptaveratque armis, ad ſigna undique coibant, et, notis ordinibus in vetere diſciplina militiae, jam ſine praecepto ullius ſua ſponte ſtruebatur acies, conſul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, deſilit ex equo, et Jovem Martemque atque alios teſtatur Deos, *ſe, nullam ſuam gloriam inde, ſed praedam militi quaerentem, in eum locum deveniſſe; neque in ſe aliud, quam nimiam ditandi ex hoſte militis curam, reprehendi poſſe: ab eo ſe dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. Conniterentur modo uno animo omnes invadere hoſtem, victum acie, caſtris exutum, nudatum urbibus, ultimam ſpem furto inſidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem eſſe jam virtuti Romanae in-*

expugnabilem locum? Fregellana arx Soranaque, et ubicumque iniquo ſubceſſum erat loco, memorabantur. His adcenſus miles, omnium inmemor difficultatium, vadit adverſus inminentem hoſtium aciem. Ibi paullum laboris fuit, dum in adverſum clivum erigitur agmen: ceterum, poſtquam prima ſigna planiciem ſummam ceperunt, ſenſitque acies aequo ſe jam inſtitiſſe loco, verſus extemplo eſt terror in inſidiatores, easdemque latebras, quibus ſe paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: ſed loca difficilia, hoſti quaeſita, ipſos tum ſua fraude inpediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caeſa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoſte praedam pecorum discurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, jam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab obpugnando Sutrio, quae urbs, ſocia Romanis, velut clauſtra Etruriae erat, ingens orſi bellum. Eo alter conſulum Aemilius cum exercitu ad liberandos obſidione ſocios venit. Advenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in caſtra ante urbem poſita advexere. Etruſci diem primum conſultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Poſtero die, ubi celeriora, quam tutiora, conſilia magis placuere ducibus, ſole orto ſignum pugnae propoſitum eſt, armatique in aciem procedunt. Quod poſtquam conſuli nuntiatum eſt, extemplo teſſeram dari jubet, ut prandeat miles firmatisque cibo viribus arma capiat. Dicto paretur. Conſul, ubi armatos paratosque vidit, ſigna extra vallum proferri juſſit, et haud procul hoſte inſtruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque ſteterunt, exſpectantes, ut ab adverſariis clamor et

pugna

pugna inciperet. Et prius ſol meridie ſe inclinavit, quam telum hinc aut illinc emiſſum eſt. Inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruſcis oritur, concinuntque tubae, et ſigna inferuntur. Nec ſegnius ab Romanis pugna initur. Concurrunt infenſis animis. Numero hoſtis, virtute Romanus ſuperat. Anceps proelium multos utrimque et fortiſſimum quemque abſumit: nec prius inclinata res eſt, quam ſecunda acies Romana ad prima ſigna, integri feſſis, ſubceſſerunt. Etruſci, quia nullis recentibus ſubſidiis fulta prima acies fuit, ante ſigna circaque omnes ceciderunt. Nullo umquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuiſſet, ni obſtinatos mori Tuſcos nox texiſſet; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Poſt obcaſum ſolis ſignum receptui datum eſt: nocte ab utroque in caſtra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium geſtum eſt; quia et ex hoſtium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, ſubſidiariis modo relictis, vix quod ſatis eſſet ad caſtrorum praeſidium; et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures poſt proelium ſaucii deceſſerint, quam ceciderant in acie.

XXXIII. Q. Fabius, inſequentis anni conſul, bellum ad Sutrium excepit. Conlega Fabio C. Marcius Rutilus datus eſt. Ceterum et Fabius ſubplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo adcitus Etruſcis venit. Permulti anni jam erant, quum inter patricios magiſtratus tribunosque nulla certamina fuerant; quum ex ea familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius cenſor, circumactis decem et octo menſibus, quod Aemilia lege finitum cenſurae ſpatium temporis erat, quum C. Plau-

tius conlega ejus magiſtratu ſe abdicaſſet, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae cenſurae intra legitimum tempus actionem ſusceperat; non popularem magis, quam juſtam, nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum idemtidem legem Aemiliam recitaret auctoremque ejus Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante cenſuram et longinquitate poteſtatem dominantem intra ſex menſium et anni coegiſſet ſpatium: *Dic, agedum,* inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, ſi eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius cenſores fuerunt, cenſor fuiſſes.* Negare Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad cauſam pertinere ſuam. Nam etſi tenuerit lex Aemilia eos cenſores, quorum in magiſtratu lata eſſet, quia poſt illos cenſores creatos eam legem populus juſſiſſet, quodque poſtremum juſſiſſet, id jus ratumque eſſet; non tamen aut ſe, aut eorum quemquam, qui poſt eam legem latam creati cenſores eſſent, teneri ea lege potuiſſe,*

XXXIV. Haec ſine ullius adſenſu cavillante Appio, *En,* inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno ſe ipſe creavit; tertio, nec ab ſe, nec ab ullo creatus, privatus faſces et imperium obtinuit; nec ante continuando abſtitit magiſtratu, quam obruerent eum male parta, male geſta, male retenta imperia. Haec eſt eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulſi, extorres patria, Sacrum montem cepiſtis: haec, adverſus quam tribunicium auxilium vobis comparaſtis: haec, propter quam duo exercitus Aventinum inſediſtis: haec, quae fenebres leges: haec, quae agrarias ſemper impugnavit: haec connubia Patrum et plebis inter-*

terrupit: haec plebi ad curules magiſtratus iter obſepſit. Hoc eſt nomen multo, quam Tarquiniorum, infeſtius veſtrae libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, quum centeſimus jam annus ſit ab Mam. Aemilio dictatore, tot cenſores fuerint, nobiliſſimi fortiſſimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus eſſe, quod poſtremo populus juſſiſſet, ſcivit? Immo vero omnes ſciverunt; et ideo Aemiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquae, qua primum cenſores creati erant, quia hanc poſtremam juſſerat populus: et quia, ubi duae contrariae leges ſunt, ſemper antiquae obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem eſſe? Tenuit Aemilia lex violentos illos cenſores, C. Furium et M. Geganium, qui, quid iſte magiſtratus in re publica mali facere poſſet, indicarunt, quum, ira finitae poteſtatis, Mam. Aemilium, principem aetatis ſuae belli domique, aerarium fecerunt: tenuit deinceps omnes cenſores intra centum annorum ſpatium: tenet C. Plautium conlegam tuum, iisdem auſpiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure cenſor creatus eſſet, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc praecipuum ac ſingulare valeat? Quem tu regem ſacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romae creatus ſit, creatum ſe dicet? quem ſemeſtri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum cauſa dictatorem audacter crees? Quam iſti ſtolidos ac ſocordes videri creditis eos, qui intra viceſimum diem, ingentibus rebus geſtis, dictatura ſe abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magiſtratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper in-

tra decem annos C. Maenius dictator, quia, quum quaeſtiones ſeverius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quaerebat ipſe, criminis objectata ab inimicis eſt, ut privatus obviam iret crimini, dictatura ſe abdicavit. Nolo ego iſtam in te modeſtiam: ne degeneraveris a familia imperioſiſſima et ſuperbiſſima: non die, non hora citius, quam neceſſe eſt, magiſtratu abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis eſt, aut diem, aut menſem cenſurae adjicere? Triennium, inquit, et ſex menſes ultra, quam licet Aemilia lege, cenſuram geram, et ſolus geram. Hoc quidem jam regno ſimile eſt. An conlegam ſubrogabis, quem ne in demortui quidem locum ſubrogari fas eſt? Poenitet enim, quod antiquiſſimum ſollenne et ſolum ab ipſo, cui fit, inſtitutum Deo ab nobiliſſimis antiſtitibus ejus ſacri ad ſervorum miniſterium religioſus cenſor deduxiſti; gens antiquior originibus urbis hujus, hoſpitio Deorum inmortalium ſancta, propter te ac tuam cenſuram intra annum ab ſtirpe exſtincta eſt: niſi univerſam rem publicam eo nefario obſtrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo luſtro capta eſt, quo, demortuo conlega C. Julio cenſore, L. Papirius Curſor, ne abiret magiſtratu, M. Cornelium Maluginenſem conlegam ſubrogavit. Et quanto modeſtior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec ſolus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius cenſuram geſſit: tamen neminem invenit, qui ſe poſtea auctorem ſequeretur. Omnes deinceps cenſores poſt mortem conlegae ſe magiſtratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit cenſurae, nec quod conlega magiſtratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in ſuperbia, in audacia, in contemtu Deorum hominumque ponis. Ego te,

te, Ap. Claudi, pro iſtius magiſtratus majeſtate ac verecundia, quem geſſiſti, non modo manu violatum, ſed ne verbo quidem inclementiori a me adpellatum vellem: ſed et haec, quae adhuc egi, pervicacia tua et ſuperbia coegit me loqui; et, niſi Aemiliae legi parueris, in vincula duci jubebo; nec, quum ita comparatum a majoribus ſit, ut, comitiis cenſoriis niſi duo confecerint legitima ſubfragia, non renuntiato altero comitia differantur, ego te, qui ſolus cenſor creari non poſſis, ſolum cenſuram gerere patiar. Haec taliaque quum dixiſſet, prendi cenſorem et in vincula duci juſſit. Adprobantibus ſex tribunis actionem conlegae, tres adpellanti Appio auxilio fuerunt; ſummaque invidia omnium ordinum ſolus cenſuram geſſit.

XXXV. Dum ea Romae geruntur, jam Sutrium ab Etruſcis obſidebatur; conſulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem ſociis tentandasque munitiones, ſi qua poſſet, acies hoſtium inſtructa obcurrit. Quorum ingentem multitudinem quum oſtenderet ſubjecta late planicies: conſul, ut loco paucitatem ſuorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen; (aſpreta erant ſtrata ſaxis) inde ſigna in hoſtem obvertit. Etruſci, omnium, praeterquam multitudinis ſuae, qua ſola freti erant, inmemores, proelium ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis miſſilibus, quo celerius manus conſererent, ſtringerent gladios, vadentes in hoſtem. Romanus contra nunc tela, nunc ſaxa, quibus eos adfatim locus ipſe armabat, ingerere. Igitur ſcuta galeaeque ictae quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque ſubire erat facile ad propiorem pugnam, neque miſſilia habebant, quibus eminus rem gererent) ſtantes et expoſitos ad ictus quum jam ſatis nihil tegeret,

ret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes invadunt. Eum inpetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, praevecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi paene agmine ac vexato vulneribus in sylvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum caesis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum praeda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari coeptum.

XXXVI. Sylva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus; nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. Eam intrare haud fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat. Aliis omnibus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Kaesonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa adlaturum. Caere educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, praecipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus inmiscuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguae ejusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quae intranda erat, naturam ac nomina principum in populis adcepere; ne qua inter conloquia insigni nota haesitantes depre-

deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gaesisque binis armati. Sed neque commercium linguae, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Vsque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. Ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio adceptum, nuntiare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta praesto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Vmbrorum in armis paratam imperio futuram. Haec quum relata consuli essent, inpedimentis prima vigilia praemissis, legionibus post inpedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae erant: et, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen adsequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. Inde, contemplatus opulenta Etruriae arva, milites emittit. Ingenti jam abacta praeda, tumultuariae agrestium Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, Romanis obcurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. Caesis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus opulentusque rerum omnium copia in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. Laetati serius se, quam ut inpedire bellum possent, venisse, nuntii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione confulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. Vaftationem namque fub Ciminii montis radicibus jacens ora fenferat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos, fed Vmbriae finitima. Itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit; neque e fylvis tantummodo promota caftra, fed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde inftructa primo fuo ftare loco, relicto hoftibus ad inftruendum contra fpatio: dein, poftquam detrectare hoftem fenfere pugnam, ad vallum fubeunt. Vbi poftquam ftationes quoque receptas intra munimenta fenfere, clamor repente circa duces ortus, ut *eo fibi e caftris cibaria ejus diei deferri* juberent; *manfuros fe fub armis, et aut nocte, aut certe luce prima caftra hoftium invafuros.* Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, quum cibum capere conful milites jubet; praecipit, ut in armis fint, quacumque diei noctisve hora fignum dederit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etrufcos: *nec hoftem hofti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *effe. Praeterea telum aliud obcultum fcituros in tempore; interea taceri opus effe.* His ambagibus prodi fimilabat hoftes, quo animus militum multitudine territus reftitueretur: et, quod fine munimento confederant, verifimilius erat, quod fimilabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia fine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum proruendum foffasque inplendas. Intra munimenta inftruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus conlocantur. Dato deinde figno paullo ante lucem, quod aeftivis

vis noctibus ſopitae maxime quietis tempus eſt, proruto vallo erupit acies: ſtratos paſſim invadit hoſtes: alios inmobiles, alios ſemiſomnos in cubilibus ſuis, maximam partem ad arma trepidantes, caedes obpreſſit. Paucis armandi ſe datum ſpatium eſt. Eos ipſos, non ſignum certum, non ducem ſequentes, fundit Romanus, fugatos eques perſequitur. Ad caſtra, ad ſylvas diverſi tendebant. Sylvae tutius dedere refugium. Nam caſtra in campis ſita eodem die capiuntur. Aurum argentumque juſſum referri ad conſulem: cetera praeda militis fuit. Caeſa aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſylvam ad Peruſiam pugnatam, quidam auctores ſunt; metuque in magno civitatem fuiſſe, ne interclusus exercitus tam infeſto ſaltu, coortis undique Tuſcis Vmbrisque, obprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit. Itaque a Peruſia, et Cortona, et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempeſtate erant, legati, pacem foedusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos inpetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, conſul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. Multa alia caſtella vicique, aut deleta hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per idem tempus et claſſis Romana a P. Cornelio, quem ſenatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, quum adpulſa Pompejos eſſet; ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde reditus tutus ad naves eſſet, dulcedine (ut fit) praedae longius progreſſi, excivere hoſtes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum obcidio-

dione obcidi poſſent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adſequuti agreſtes exuerunt praeda, partem etiam obciderunt: quae ſuperfuit caedi, trepida multitudo ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſylvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obſideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas* memorabant; *eadem temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem in ſaltus invios deductam, ſeptam non hoſtium magis armis, quam locorum iniquitatibus eſſe.* Jam gaudium invidia quadam miſcebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruſcos avertiſſet. Itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium conſulem concurrunt; protenus inde Etruriam per Marſos ac Sabinos petituri, ſi Marcius dimicandi poteſtatem non faciat. Obvius iis conſul fuit. Dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto eventu eſt. Et quum anceps caedes fuiſſet, adverſae tamen rei fama in Romanos vertit, ob amiſſos quosdam equeſtris ordinis tribunosque militum atque unum legatum, et (quod inſigne maxime fuit) conſulis ipſius vulnus. Ob haec etiam aucta fama (ut ſolet) ingens terror Patres invaſit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Curſor Papirius diceretur, in quo tum ſumma rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: ſed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infeſtis, tuto poſſe; nec vivere Marcium conſulem ſatis fidebant. Alter conſul Fabius infeſtus privatim Papirio erat. Quae ne ira obſtaret bono publico, legatos ex conſularium numero mittendos ad eum ſenatus cenſuit; qui ſua quoque eum, non publica ſolum, auctoritate moverent, ut memoriam ſimultatium patriae remit-

mitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatus consultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit: nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit. Cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut adpareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captae Vrbis et Caudinae pacis: quod utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram adcepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; et profectus cum legionibus, ad terrorem traducti sylvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: adceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. Nec hostes detrectare visi pugnam. Instructos deinde armatosque (quum ab neutris proelium inciperet) nox obpressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestae. Nam et cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis numquam alias antea simul copiis, simul animis, dimi-

dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. Gladiis pugna coepit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, adcensa est; ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugae; cadunt antesignani; et, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint. Ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Sequuta deinde inpetum eorum, utcumque adfecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, et averti manipuli quidam; et, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. Caesum in acie, quod roboris fuit; castra eo inpetu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, praeter ceteros belli adparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis causa. Spongia pectori tegumentum: et sinistrum crus ocrea tectum. Galeae cristatae, quae speciem magnitudini corporum adderent. Tunicae auratis militibus versicolores, argentatis linteae candidae. His dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis adparatus insignium armorum

rum fuerat; doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere: non caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum. Quippe illa praedam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem hostem quamvis pauperis victoris praemium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit. Dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, laevo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *Eos se Orco mactare* Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie inpulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab laevone cornu victoria incipiet?* inquit, *et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriae trahet?* Concitat milites. Nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites castra sua adcepere: deinde ne ea quidem retenta. Captis direptisque ante noctem injectus ignis.

Di-

Dictator ex ſenatus conſulto triumphavit. Cujus triumpho longe maximam ſpeciem captiva arma praebuere. Tantum magnificentiae viſum in iis, ut aurata ſcuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, quum tenſae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum inſignibus armis hoſtium uſi ſunt: Campani, ab ſuperbia et odio Samnitium, gla iatores (quod ſpectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruſcorum ad Peruſiam, quae et ipſa induciarum fidem ruperat, Fabius conſul nec dubia nec difficili victoria dimicat. Ipſum oppidum (nam ad moenia victor adceſſit) cepiſſet, ni legati dedentes urbem exiſſent. Praeſidio Peruſiae inpoſito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae ſe Romam ad ſenatum miſſis, conſul, praeſtantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, Vrbem eſt invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, eſt verſum: quos populus proximis comitiis ingenti conſenſu conſulem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur conſulatus: Decius conlega datur. Valerius praetor quartum creatus. Conſules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, noluiſſent, adſpernatus, obpugnando ad deditionem ſubegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. Haud magno certamine hoſtes victi: neque ejus pugnae memoria tradita foret, ni Marſi eo primum proelio cum Romanis bellaſſent. Sequuti Marſorum defe-

defectionem Peligni eamdem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri confuli fecunda belli fortuna erat. Tarquinienfem metu fubegerat frumentum exercitui praebere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volfinienfium caftella aliquot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hoftibus effent: circumferendoque paffim bello, tantum terrorem fui fecit, ut nomen omne Etrufcum foedus ab confule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. Induciae annuae datae. Stipendium exercitui Romano ab hofte in eum annum penfum, et binae tunicae in militem exactae. Ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etrufcis turbavit repentina defectio Vmbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nifi quod transitum exercitus ager fenferat. Ii, concitata omni juventute fua, et magna parte Etrufcorum ad rebellionem compulfa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto poft fe in Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros, magnifice de fe ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium confulem perlatum eft, ad Vrbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupinienfi ad famam intentus hoftium confedit. Nec Romae fpernebatur Vmbrorum bellum: et ipfae minae metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium confulem miffi funt, ut, fi quid laxamenti a bello Samnitium effet, in Vmbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit conful, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Vmbrorum erant, perrexit. Repens adventus confulis, quem procul Vmbria in Samnio bello alio obcupatum crediderant, ita exterruit Vmbros, ut alii recedendum ad ur-

urbes munitas, quidam omittendum bellum cenſerent. Plaga una (Materinam ipſi adpellant) non continuit modo ceteros in armis, ſed confeſtim ad certamen egit. Caſtra vallantem Fabium adorti ſunt. Quos ubi effuſos ruere in munimenta conſul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita inſtruxit: cohortatusque praedicatione vera qua in Tuſcis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam adpendicem Etruſci belli conficere jubet: et vocis inpiae poenas expetere, qua ſe urbem Romanam obpugnaturos minati ſint. Haec tanta ſunt alacritate militum audita, ut clamor, ſua ſponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. Ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum curſu effuſo in hoſtem feruntur. Non tamquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) ſigna primo eripi coepta ſigniferis; deinde ipſi ſigniferi trahi ad conſulem, armatique milites ex acie in aciem transferri, et, ſicubi eſt certamen, ſcutis magis, quam gladiis, geritur res. Vmbonibus incuſſaque ala ſternuntur hoſtes. Plus capitur hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipſum certamen facta deditio eſt a primis auctoribus belli. Poſtero inſequentibusque diebus et ceteri Vmbrorum populi deduntur. Ocriculani ſponſione in amicitiam adcepti.

XLII. Fabius, alienae ſortis victor belli, in ſuam provinciam exercitum reduxit. Itaque ei, ob res tam feliciter geſtas, ſicut priore anno populus continuaverat conſulatum, ita ſenatus in inſequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius conſules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adverſante, imperium.

Ap-

Appium censorem petisse consulatum comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum conlegae novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciae haud poenituit. Multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. Praedae erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis conlatis confligit. Minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. Nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub jugum missi. Sociis Samnitium nihil cautum. Ad septem millia sub corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: et, quum quaesitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur. Jussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum referre. Id aegre passi Hernici. Concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem Ferentinatemque et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora praesidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede saevitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia obportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetustate gentis gloriae fuit. Nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exsuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatus consulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem adcepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis inpeditior erat. Omnia itinera obsepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat; satisque adparebat, neque Samnitem certamen praesens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit conlegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. Nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus nihil cre-

crederent fupereffe fpei, advenientem incompofito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatae farcinae in medium, et, prout tempus patiebatur, inftructa acies. Clamor primum in ftativa perlatus, dein confpectus procul pulvis tumultum apud alterum confulem in caftris fecit. Isque, confeftim arma capere juffis, raptimque eductis in aciem militibus, transverfam hoftium aciem atque alio certamine obcupatam invadit; clamitans, *fummum flagitium fore, fi alterum exercitum utriusque victoriae compotem finerent fieri, nec ad fe fui belli vindicarent decus.* Qua inpetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in caftra hoftium tendit, et vacua defenforibus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles confpexit, et hoftes refpexere, tum paffim fuga coepta Samnitium fieri. Sed omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tutum perfugium eft. Jam, triginta millibus hoftium caefis, fignum receptui confules dederant, conligebantque in unum copias, in vicem inter fe gratantes; quum repente vifae procul hoftium novae cohortes, quae in fubplementum fcriptae fuerant, integravere caedem. In quas, nec juffu confulum, nec figno adcepto, victores vadunt, *malo tirocinio inbuendum Samnitem,* clamitantes. Indulgent confules legionum ardori, ut qui probe fcirent, novum militem hoftium inter perculfos fuga veteranos ne tentando quidem fatis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. Omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. Eo et Romana erigitur acies: nec quidquam fatis tuti loci victis eft, et de jugis, quae ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium menfium frumento imperato et annuo

ſtipendio ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in Vrbem rediit; ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt, quae ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, ſuae leges redditae; connubiumque inter ipſos, quod aliquamdiu ſoli Hernicorum habuerunt, permiſſum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas ſine ſubfragii latione data: concilia connubiaque ademta: et magiſtratibus, praeterquam ſacrorum curatione, interdictum. Eodem anno aedes Salutis a C. Junio Bubulco cenſore locata eſt, quam conſul bello Samnitium voverat. Ab eodem conlegaque ejus M. Valerio Maximo viae per agros publica inpenſa factae. Et cum Carthaginienſibus eodem anno foedus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera miſſa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magiſtro equitum P. Decio Mure. Ab iis, propter quae creati erant, comitia conſularia habita, quia neuter conſulum potuerat bello abeſſe. Creati conſules L. Poſtumius, Ti. Minucius. Hos conſules Piſo Q. Fabio et P. Decio ſubgerit, biennio exemto, quo Claudium Volumniumque, et Cornelium cum Marcio conſules factos tradidimus. Memoriane fugerit in annalibus dirigendis, an conſulto binos conſules, falſos ratus, transſcenderit, incertum eſt. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incurſiones factae. Itaque ambo conſules, in Samnium miſſi, quum diverſas regiones, Tifernum Poſtumius, Bovianum Mi-

Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte aequo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse; hostes sequutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni adparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo praesidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad conlegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. Ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps proelium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium inproviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque praepedissent, obcidione obcisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Statius Gellius multique alii mortales et castra utraque capta: et Bovianum, ubi postero die coeptum obpugnari, brevi capitur. Magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum ejus consulem subfectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. Quibus subpliciter ag ntibus responsum est, *nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. Nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito commeatu, peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie insidae pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia, et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimilatione consilii publici, ad hostes desciverat; et postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, fetiales venerant res repetitum, *tentationem* ajebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanae civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro poena necessariam civitatem fore.* Ob haec vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Aequis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millia a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. Alii exeundum in aciem,

aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum ac deinceps cum levibus praesidiis urbium relictarum excidia. Itaque postquam inter multas sententias una, quae, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita, ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti adsensu adcepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt, et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. Transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. Sed vestigia, in omnes aeque ferentia partes, ut in dilabsis passim, primo errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia obpugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum; exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae amicitiaeque. Iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum adpareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret, neque adcipi nomen, quia scri-

scriptum faceret; tabulam posuisse, et jurasse, se scriptum non facturum. Quem aliquanto ante desisse scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur: aedem Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebejae libertatis, referam. Ad conlegam aegrum visendi causa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adsurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo jussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. Et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisis, forum et campum conrupit. Tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas. Aliud integer populus,

lus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordiae caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas adpellavit. Adeoque eam rem adceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

T. LIVII PATAVINI
LIBER X.

BREVIARIVM.

CAP. I. *Soram et Albam coloniae deducuntur. Arpinatibus Trebulanisque datur civitas. Frusinates tertia parte agri damnantur. Parva expeditio in Vmbriam facta et 2000 latrones in spelunca obpressi. Aequi subiguntur a C. Junio Bubulco Dict.* 2. *Cleonymus dux Lacedaemoniorum Thurias in Sallentinis capit pervenitque penitus ad litora Venetorum; sed ab his victus, vix quinta parte navium incolumi, discedit.* 3. *Foedus cum Vestinis ictum. Rebellio Etruriae, et Marsorum ob coloniam Carseolos deductam. M. Va-*

M. Valerius Maximus Dict. fundit Marsos: at M. Aemilius Paullus mag. eq. ab Etruscis fugatur. 4. *Etrusci insidias quoque parant Cn. Fulvio legato, sed frustra,* 5. *et a Valerio devicti inducias biennii inpetrant.*

6. *Q. et Cn, Ogulnii tribuni pl. rogationem promulgant, ut, quum IV augures et IV pontifices sint, IV pontifices et V augures, de plebe omnes, adlegantur.* 7. 8. *Eam dissuadet maxime Ap. Claudius, et suadet P. Decius Mus.* 9. *Tum ingenti consensu populi adcipitur. Eodem anno a M. Valerio Maximo cos. diligentius sancitur lex de provocatione, tertia post reges exactos lata a familia eadem. Idem Valerius vincit Aequos, et Q. Appulejus alter consul Nequinum Vmbriae opp. circumsidet. Q. Fabium, consulatu repudiato, aedilem curulem factum quidam tradunt. Lustrum conditum; tribusque additae duae, Aniensis ac Terentina.* 10. *Nequinum ope transfugarum capitur et colonia mittitur eo, Narnia a Nare fl. adpellata. Etruscis bellum adversus Romanos molientibus, fines eorum ingrediuntur Galli, qui pecunia ingenti adcepta recedunt quidem, sed societatem belli abnuunt, nisi pars agri detur.* 11. *T. Manlius cos. in Etruria equo effusus moritur, et M. Valerius Max. ei subfectus vastandis agris urendisque tectis non ad certamen hostes elicere potest. Caritas annonae, quam Q. Fabius Max. aed. cur. sublevat praeparando ac convehendo frumento. Rebellio Samnitium, Lucanorum fines depopulantium.*

12. *Foedus cum Lucanis fit, et fetiales, sed frustra, mittuntur, qui Samnitem decedere agro sociorum jubeant. Hostes a consulibus vincuntur, Etrusci a L. Cornelio Scipione ad Volaterras cruento in proelio, et Samnites a Cn.*

Ful-

Fulvio ad Bovianum. 13. *Fama exoritur, Etruſcos Samnitesque ingentes conſcribere exercitus, et hujus terroris cauſa Q. Fabius Maximus invitus quartum eoque ſubfragante P. Decius Mus tertium conſules creantur. Multis nimium agri poſſidentibus dies ab aedilibus dicitur.* 14. *Etruria ad pacem petendam inclinante, ambo Coſſ. in Samnium legiones ducunt, ubi Fabius hoſtem fortiter pugnantem ad Tifernum profligat.* 15. *Decius fundit Apulos, et duo conſulares exercitus in Samnio omnia evaſtant. Fabius, comitiorum cauſa Romam profectus, conſulatum denuo ſibi oblatum recuſat, et L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio iterum fit conſul.* 16. *Fabio et Decio in ſex menſes prorogatur imperium in Samnio. Hoſtes inde pulſi Etruriam petunt, eamque mixtis terrore precibus ad bellum trahere conantur.* 17. *Interea in Samnio capiuntur diripiunturque Murgantia, Romulea et Ferentinum.*

18. *Auctore Gellio Egnatio, duce Samnitium, huic populo ſe conjungunt non modo Tuſci fere omnes, ſed et Vmbri Gallique mercede ſollicitati. Hinc Volumnius in Samnium proficiſcitur, et Appius in Etruriam. Is nec ſcite nec fortunate quidquam gerit, et Volumnius cum ſuis copiis ad illum pergit adcitus literis, quas tamen hic a ſe ſcriptas eſſe negat.* 19. *Alte:catio conſulum, quorum alter orator, alter imperator eſt melior. Volumnius jam abiturus retinetur precibus Appiani exercitus. Victoria Romanorum.* 20. *Volumnius in Samnium redit et in Campano agro caedit Samnites praeda onuſtos.* 21. *Romae trepidationem mox perlaeta excipit ſubplicatio, placetque ut duae coloniae circa Veſcinum Falernumque agrum, ab Samnitibus depopulatum, praeſidii loco deducantur,*

Min-

Minturnae et Sinueſſa. Interim Etruſci, Samnites, Vmbri Gallique arma conferunt in Etruria. 22. Q. Fabius Max. conſenſu victus conſul creatur cum P. Decio, quem iterum conlegam popoſcerat: et L. Volumnio in annum prorogatur imperium.

23. Prodigia; ſubplicationes; Pudicitia patricia et plebeja, earumque ſacella et arae. Feneratores et pecuarii bonis mulctantur. 24. Inter conſules, qui duobus jam conſulatibus cenſuraque concordes fuerant conlegae, contentio oritur de provinciis, patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem vel ſine ſorte obtineat: quae etiam provincia illi decernitur populi conſenſu. 25. Fabius, ſcriptis dumtaxat quatuor millibus peditum et 600 equitibus, ad caſtra Appii praetoris proficiſcitur; ſed mox Romam redit ad conſultandum de bello Etruſco, cujus terrorem auxerat Ap. Claudius. 26. Ibi petit, ut ſibi adjutor detur Decius, isque non recuſat ſocietatem imperii. Legio Rom., ab Vmbris, vel, quod probabilius eſt, Gallis circumventa, deletur. 27. Atrox pugna conſulum cum Samnitibus et Gallis in agro Sentinati. 28. Romanis in laevo cornu fugientibus, Decius exemplo patris ſe devovet. 29. Pugna cum Gallis in ſiniſtro cornu reſtituitur; in dextro Samnites a Fabio vincuntur. Galli teſtudine facta ſoli reſiſtunt, ſed tandem circumventi ab tergo et ipſi caeduntur. 30. In Etruria Cn. Fulvius propraetor res ex ſententia gerit: et Samnitibus novae clades inferuntur tum a Pelignis in horum agro, tum a Volumnio ad Tifernum montem. Triumphus Fabii et praemia militum. 31. Etruſci a Fabio, et Samnites in campo Stellati ab Appio Volumnioque funduntur. Peſtilentia prodigiaque. Q. Fabius Gurges, conſulis

lis filius, aliquot matronas ſtupri damnatas pecunia mulctat. Diuturnitas belli Samnitici.

32. Samnites caſtra M. Atilii Reguli coſ. obpugnant. 33. Romani eos expellunt, ſed perſequi non auſi retro in Soranum agrum eunt. L. Poſtumius Megellus coſ. conlegae ſe conjungit. 34. Poſtumius Milioniam et Ferentinum expugnat, aliisque deſertis oppidis Samnii potitur. 35 Atilii proelium anceps et varium ad Luceriam. Poſtero die Samnites, caſtra Rom. ſine certamine praeterire cupientes, praebent ſpeciem recta tendentium ad ea obpugnanda. Hinc nova pugna, ad quam conſerendam neutris animus eſt. 36. Romani fugiunt primum, mox vincunt: nec ita multo poſt in agro Interamnati caedunt alias Samnitium copias praeda inpeditas. 37. Poſtumius e Samnio tranſit in Etruriam eamque pervaſtat. Idem auxilio tribunorum pl. trium, ſine auctoritate Patrum, triumphat.

38. Lege ſacrata delectus habetur per omne Samnium Legio linteata ſacramento adacta horrendo ritu et aureis argenteisque armis ornata, aliusque exercitus, ei corporum ſpecie et adparatu non diſpar, ad Aquiloniam conſident 39. Conſules Samnium depopulantur. Sp. Carvilius Amiternum vi capit et obſidet Cominium. L. Papirius Curſor Duroniam expugnat pervenitque ad Aquiloniam, ubi hoſtes inſignibus armis fulgentes ab eo, ut olim a patre ejus, obcidione obciduntur. 40. Acies utrimque inſtruitur, et pullarius, qui fauſtiſſimum auſpicium, tripudium ſoliſtimum, mentitus erat, inter prima ſigna conſtitutus cadit primus, pilo temere emiſſo ictus. Augurium corvi. 41. Proelium atrox. Sp. Nautius denſiore pulvere procul excitato praebet ſpeciem advenientis exercitus Carviliani. Hoſtes jurati injuratique paſſim ſternun-

nuntur, et pars in castra ad Aquiloniam posita, pars Bovianum perfugiunt. L. Volumnius castra capit, et L. Scipio penetrat in interiora urbis. 42. Nocte deseritur ab hostibus oppidum, in quod et consul signa intulerat. Non ferme alius dux laetior in acie visus, et ab eodem in illa non templum, sed pocillum mulsi votum Jovi Victori. 43 Cominium a Carvilio captum. Hostes in fuga interfecti. 44 Consules conjungunt castra et suos pro cujusque merito laudant donantque. Inde ad oppida Samnii obpugnanda ducunt legiones. 45. Faliscorum aliorumque Etruriae populorum rebellio. Carvilius, Palumbino, Volana et Herculaneo captis, ex Samnio in Etruriam transit. Papirius Saepinum expugnat. 46. Idem triumphat et eximiis hostium spoliis exornat aedem Quirini, forum et finitimas quoque colonias. Carvilius in Etruria Troilium et quinque castella vi capit, annuasque inducias dat Faliscis pacem petentibus. Triumphus ejus. Aedes Fortis Fortunae de manubiis facta. Praedae pars data militibus. Adcusatio L. Postumii haud peracta. 47. Lustrum XIX conditur. Romani primum coronati, ob res bello bene gestas, ludos spectant, et victoribus dant palmas. Pecuarii aliquot damnantur. Pestilentia Vrbem agrosque urit, et in libris Sibyllinis invenitur, Aesculapii signum ab Epidauro Romam arcessendum.

I. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae. Albam in Aequos sex millia colonorum scripta. Sora agri Vol-

Volſci fuerat; ſed poſſederant Samnites. Eo quatuor millia hominum miſſa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Fruſinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis ſollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quaeſtione ab conſulibus ex ſenatus conſulto habita, virgis caeſi ac ſecuri percuſſi. Tamen, ne prorſus inbellem agerent annum, parva expeditio in Vmbria facta eſt; quod nuntiabatur, ex ſpelunca quadam excurſiones armatorum in agros fieri. In eam ſpeluncam penetratum cum ſignis eſt: et ex eo loco obſcuro multa vulnera adcepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero ſpecus ejus ore (nam pervius erat) invento, utraeque fauces congeſtis lignis adcenſae: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia noviſſime in ipſas flammas, dum evadere tendunt, abſumta. Marcis Livio Dentre et Aemilio conſulibus, redintegratum Aequicum bellum. Coloniam, aegre patientes velut arcem ſuis finibus inpoſitam, ſumma vi expugnare adorti, ab ipſis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus ſolos per ſe Aequos ad bellum coortos, ut tumultus ejus cauſa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. Is, cum M. Titinio magiſtro equitum profectus, primo congreſſu Aequos ſubegit, ac, die octavo triumphans in Vrbem quum rediſſet, aedem Salutis, quam conſul voverat, cenſor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno claſſis Graecorum, Cleonymo duce Lacedaemonio, ad Italiae litora adpulſa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adverſus hunc hoſtem conſul Aemilius miſſus praelio uno fugatum compulit in naves. Thuriae redditae veteri cultori: Sallentinoque

agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem miſſum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligendum eſſet cum Romanis, Italia exceſſiſſe. Circumvectus inde Brundiſii promontorium, medioque ſinu Hadriatico ventis latus, quum laeva inportuoſa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Iſtri, gentes ferae, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. Ibi expoſitis paucis, qui loca explorarent, quum audiſſet, tenue praetentum litus eſſe, quod transgreſſis ſtagna ab tergo ſint, inrigua aeſtibus maritimis; agros haud procul proximos campeſtres cerni; ulteriora colles; inde eſſe oſtium fluminis praealti, quo circumagi naves in ſtationem tutam vidiſſe: (Meduacus amnis erat) eo invectam claſſem ſubire flumine adverſo juſſit. Graviſſimas navium non pertulit alveus fluminis. In leviora navigia transgreſſa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egreſſi, levi praeſidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. Haec ubi Patavium ſunt nuntiata, (ſemper autem eos in armis adcolae Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. Altera in regionem, qua effuſa populatio nuntiabatur; altera, ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere ad ſtationem navium (millia autem quatuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, cuſtodibus interemtis, inpetus factus; territique nautae coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. Et in terra proſperum aeque in palatos praedatores proelium fue-

fuerat; refugientibusque ad ſtationem Graecis Veneti obſiſtunt. Ita in medio circumventi hoſtes caeſique; pars capti claſſem indicant regemque Cleonymum tria millia abeſſe. Inde, captivis proximo vico in cuſtodiam datis, pars fluviatiles naves, ad ſuperanda vada ſtagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. Profectique ad claſſem, inmobiles naves et loca ignota plus, quam hoſtem, timentes circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad oſtium amnis perſequuti, captis quibusdam incenſisque navibus hoſtium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici proſpere adita, diſceſſit. Roſtra navium ſpoliaque Laconum, in aede Junonis veteri fixa, multi ſuperſunt, qui viderunt. Patavii monimentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum eſt, quotannis ſollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romae cum Veſtinis, petentibus amicitiam, ictum eſt foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum ſeditionibus motu orto, runtiabatur; ubi Cilnium genus praepotens, divitiarum invidia, pelli armis coeptum; ſimul Marſos agrum vi tueri, in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Aemilium Paullum. Id magis credo, quam Q. Fabium ea aetate atque eis honoribus Valerio ſubjectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu proelio uno Marſos fundit.

dit. Compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri mulctatis Marsis foedus restituit. Tum in Etruscos versum bellum; et, quum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compulsus. Qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum aequavit, tum maxime bellicis laudibus; sed etiam, quod, memor Papirianae saevitiae, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nuntiata ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit. Nam, ut exercitu deleto, ita justitium indictum; custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes sequuti: et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidii Romani, cui praeerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. Ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat

mat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid ceſſarent, quum per media caſtra Romana tuto agere poſſent?* Haec quum legato Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens eſſet, nec tamen injuſſu movere auderent; jubet peritos linguae adtendere animum, paſtorum ſermo agreſti, an urbano, propior eſſet. Quum referrent, ſonum linguae et corporum habitum et nitorem cultiora, quam paſtoralia, eſſe; *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequidquam conditas inſidias: omnia ſcire Romanum; nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, poſſe.* Haec ubi audita ſunt, et ad eos, qui conſederant in inſidiis, perlata, conſurrectum repente ex latebris eſt, et in patentem ad conſpectum undique campum prolata ſigna. Viſa legato major acies, quam quae ab ſuo praeſidio ſustineri poſſet. Itaque propere ad dictatorem auxilia adcitum mittit: interea ipſe inpetus hoſtium ſustinet.

V. Nuntio adlato, dictator ſigna ferri, ac ſequi armatos jubet. Sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo ſigna armaque; et vix ab inpetu et curſu tenebantur. Quum ira ab adcepta nuper clade ſtimulabat, tum concitatior adcidens clamor ab increſcente certamine. Vrguent itaque alii alios, hortanturque ſigniferos, ut ocius eant. Quo magis feſtinantes videt dictator, eo inpenſius retentat agmen, ac ſenſim incedere jubet. Etruſci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et ſuper alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruſcorum capeſſiſſe pugnam; nec jam ab ſuis reſiſti poſſe: et ipſe cernit ex ſuperiore loco, in quanto diſcrimine praeſidium eſſet. Ceterum ſatis fretus, eſſe etiam nunc tolerando certamini

legatum, nec ſe procul abeſſe periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hoſtem, ut integris adoriatur viribus feſſos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad inpetum capiendum, equiti utique, modicum erat ſpatium. Prima incedebant ſigna legionum, ne quid obcultum aut repentinum hoſtis timeret: ſed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua ſatis laxo ſpatio equi permitti poſſent. Pariter ſuſtulit clamorem acies; et emiſſus eques libero curſu in hoſtem invehitur, incompoſitisque adverſus equeſtrem procellam ſubitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope ſerum auxilium jam paene circumventis, ita univerſa requies data eſt. Integri adcepere pugnam: nec ea ipſa longa, aut anceps fuit. Fuſi hoſtes caſtra repetunt, inferentibusque jam ſigna Romanis cedunt, et in ultimam caſtrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in anguſtiis portarum: pars magna aggerem vallumque conſcendunt, ſi aut ex ſuperiore loco tueri ſe, aut ſuperare aliqua et evadere poſſent. Forte quodam loco male denſatus agger pondere ſuperſtantium in foſſam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugae conclamaſſent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruſcorum vires; et, pacto annuo ſtipendio et duum menſium frumento, permiſſum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciae biennii datae. Dictator triumphans in Vrbem rediit. Habeo auctores, ſine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam eſſe, ſeditionibus tantum Arretinorum compoſitis, et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Conſul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam abſentem, creatum credidere quidam; et

et per interregem ea comitia facta. Id unum non ambigitur, consulatum cum Appulejo Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Appulejo consulibus, satis pacatae foris res fuere. Etruscum adversa belli res et induciae quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum foederis novi poenitebat. Romae quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo praestabat. Tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebejosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis. Qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quaesitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem adcenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos; quorum honoribus nihil, praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi conlegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, inparem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quaeque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem aegre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent.

rent. Similabant, ad Deos id magis, quam ad ſe, pertinere: ipſos viſuros, ne ſacra ſua polluantur. Id ſe optare tantum, ne qua in rem publicam clades veniat. Minus autem tetendere, adſueti jam tali genere certaminum vinci. Et cernebant, adverſarios non id, quod olim vix ſperaverint, adfectantes magnos honores, ſed omnia jam, in quorum ſpem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices conſulatus cenſurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen ſuadenda disſuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt et inter P. Decium Murem. Qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quae pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebejis conſulatus rogabatur, disſeruiſſent; retuliſſe dicitur Decius parentis ſui ſpeciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, ſuper telum ſtantem, quo ſe habitu pro populo ac legionibus Romanis devoviſſet. *Tum P. Decium conſulem purum piumque Deis inmortalibus viſum, aeque ac ſi T. Manlius conlega ejus devoveretur. Eumdem P. Decium, qui ſacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuiſſe? Id eſſe periculum, ne ſuas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? Caſtius eum ſacra privata facere, et religioſius Deos colere, quam ſe? Quem poenitere votorum, quae pro re publica nuncupaverint tot conſules plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipſa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu et auſpicio res geri coeptae ſunt: numerarentur triumphi. Jam ne nobilitatis quidem ſuae plebejos poenitere. Pro certo habere, ſi quod repens bellum oriatur, non plus ſpei fore ſenatui populoque Romano in patriciis, quam in plebejis*

jis ducibus. Quod quum ita ſe habeat, cui Deorum hominumve indignum videri poteſt, inquit, *eos viros, quos vos ſellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata et toga picta et corona triumphali laureaque honoraritis, quorum domos ſpoliis hoſtium adfixis inſignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia inſignia adjicere? qui, Jovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per Vrbem vectus in Capitolium adſcenderit, ſi conſpiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam caedat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo conſulatus cenſuraque et triumphus aequo animo legetur; ſi auguratum aut pontificatum adjeceritis, non ſustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos jam populi Romani beneficio eſſe ſpero, qui ſacerdotiis non minus reddamus dignatione noſtra honoris, quam adceperimus; et Deorum magis, quam noſtra cauſa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.*

VIII. *Quid autem ego ſic adhuc egi, tamquam integra ſit cauſa patriciorum de ſacerdotiis, et non jam in poſſeſſione unius ampliſſimi ſimus ſacerdotii? Decemviros ſacris faciundis, carminum Sibyllae ac fatorum populi hujus interpretes, antiſtites eosdem Apollinaris ſacri ceremoniarumque aliarum, plebejos videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta eſt, quum duumviris ſacris faciundis adjectus eſt propter plebejos numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac ſtrenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quae plebeji nominentur; non ut vos, Appi, veſtro loco pellant, ſed ut adjuvent vos homines plebeji divinis quoque rebus procurandis, ſicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubeſcere, Appi,*

 con-

conlegam in ſacerdotio habere, quem in cenſura, quem in conſulatu conlegam habere potuiſti: cujus tam dictatoris magiſter equitum, quam magiſtri equitum dictator eſſe potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis veſtrae, ſeu Attum Clauſum, ſeu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in ſuum numerum adceperunt. Ne faſtidieris nos in ſacerdotum numerum adcipere. Multa nobiscum decora adferimus; immo omnia eadem, quae vos ſuperbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe conſul eſt factus; C. Licinius Stolo primus magiſter equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et cenſor, Q. Publilius Philo primus praetor. Semper iſta audita ſunt eadem, penes vos auſpicia eſſe, vos ſolos gentem habere, vos ſolos juſtum imperium et auſpicium domi militiaeque. Aeque adhuc proſperum plebejum ac patricium fuit, porroque erit. En umquam fando audiſtis, patricios primo eſſe factos, non de coelo demiſſos, ſed qui patrem ciere poſſent, id eſt, nihil ultra quam ingenuos? Conſulem jam patrem ciere poſſum, avumque jam poterit filius meus. Nihil eſt aliud in re, Quirites, niſi ut omnia negata adipiſcamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fauſtum felixque ſit vobis ac rei publicae, uti rogas, jubendam cenſeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, adparebatque adcipi legem: ille tamen dies eſt interceſſione ſublatus. Poſtero die, deterritis tribunis, ingenti conſenſu adcepta eſt. Pontifices creantur ſuaſor legis P Decius Mus, P Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Feſſus, C. Marcius, T. Publi-

blilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius conſul de provocatione legem tulit, diligentius ſanctam. Tertio ea tum poſt reges exactos lata eſt, ſemper a familia eadem. Cauſam renovandae ſaepius haud aliam fuiſſe reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex ſola pro tergo civium lata videtur: quod gravi poena, ſi quis verberaſſet necaſſetve civem Romanum, ſanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocaſſet, virgis caedi ſecurique necari vetuiſſet, ſi quis adverſus ea feciſſet, nihil ultra, quam inprobe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) viſum, credo, vinculum ſatis validum legis. Nunc vix ſerio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem conſule haudquaquam memorabile adverſus rebellantes Aequos, quum praeter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, geſtum eſt. Alter conſul Appulejus in Vmbria Nequinum oppidum circumſedit. Locus erat arduus atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia ſita eſt. Nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, T. Manlius Torquatus, novi conſules, adceperunt. In eum annum quum Q. Fabium conſulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipſum auctorem fuiſſe Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi ſibi conſulatus in bellicoſiorem annum: eo anno majori ſe uſui rei publicae fore, urbano geſto magiſtratu. Ita nec disſimilantem, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulem cum L. Papirio Curſore factum. Id ne pro certo ponerem, vetuſtior annalium auctor Piſo effecit; qui eo anno aediles curules fuiſſe tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium

lium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in aedilibus fecisse; sequutamque fabulam mixtam ex aediliciis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione censoribus: tribusque additae duae, Aniensis ac Terentina. Haec Romae gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere obculto perveniunt: inde ad consulem deducti, praesidium armatum se intra moenia et muros adcepturos confirmant. Nec adspernanda res visa, neque incaute credenda. Cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quae proxima erat, cepere. Qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Vmbros missa, a flumine Narnia adpellata: exercitus cum magna praeda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. Sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. Qua pacta adceptaque, quum parata cetera ad bellum essent sequique Etruscus juberet, infitias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos. Quidquid adceperint, adcepisse, ne agrum Etruscum vasta-*

vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri adcipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriae habita. Nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia adcolas sibi quisque adjungere tam efferatae gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia forte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. Tertius ab eo casu dies finis vitae consuli fuit. Quo velut omine belli adcepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romae, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuntius fuit, ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. Tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. Neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villae solum, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem

cem cladibus haud inmerito terribile erat, fama Picentium, novorum ſociorum, indicio exorta eſt: *Samnites arma et rebellionem ſpectare, ſeque ab iis ſolicitatos eſſe.* Picentibus gratiae actae, et magna pars curae Patribus ab Etruria in Samnites verſa eſt. Caritas etiam annonae ſolicitam civitatem habuit; ventumque ad inopiae ultimum foret, ut ſcripſere, quibus aedilem fuiſſe eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempeſtatibus fuerat, talis domi tum in annonae diſpenſatione, praeparando ac convehendo frumento, fuiſſet. Eo anno (nec traditur cauſa) interregnum initum. Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia conſularia habuit. Creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium conſules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos conſules venerunt, quaeſtum, *quia conditionibus perlicere ſe nequiverint ad ſocietatem armorum, Samnites infeſto exercitu ingreſſos fines ſuos vaſtare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo ſatis ſuperque erratum quondam: nunc ita obſtinatos animos eſſe, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut umquam poſtea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem adcipiant, et vim atque injuriam ab ſe Samnitium arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus ſuſcepto, neceſſaria jam facta adverſus Romanos fides ſit, tamen obſides dare paratos eſſe.*

XII. Brevis conſultatio ſenatus fuit. Ad unum omnes jungendum foedus cum Lucanis, reſque repetendas ab Samnitibus, cenſent. Benigne reſponſum Lucanis, ictumque foedus. Fetiales miſſi, qui Samnitem decedere agro ſociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. Quibus obviam miſſi

ab

ab Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod adiſſent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Haec poſtquam audita ſunt Romae, bellum Samnitibus et Patres cenſuerunt, et populus juſſit. Conſules inter ſe provincias partiti ſunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diverſique, ad ſuum quisque bellum, proficiſcuntur. Scipioni, ſegne bellum et ſimile prioris anni militiae exſpectanti, hoſtes ad Volaterras inſtructo agmine obcurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque caede. Nox incertis, qua data victoria eſſet, intervenit: lux inſequens victorem victumque oſtendit. Nam Etruſci ſilentio noctis caſtra reliquerunt. Romanus, egreſſus in aciem, ubi profectione hoſtium conceſſam victoriam videt, progreſſus ad caſtra, vacuis cum plurima praeda (nam et ſtativa trepide deſerta fuerant) potitur. Inde in Faliſcum agrum copiis reductis, quum inpedimenta Faleriis cum modico praeſidio reliquiſſet, expedito agmine ad depopulandos hoſtium fines incedit. Omnia ferro ignique vaſtantur; praedae undique actae: nec ſolum modo vaſtum hoſti relictum, ſed caſtellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruſcos compulerat. Cn. Fulvii conſulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde adgreſſus, nec ita multo poſt Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carſeolos colonia in agrum Aequicolorum deducta. Fulvius conſul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia conſularia inſtarent, fama exorta, Etruſcos Samnitesque ingentes conſcribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruſcorum, quod non Gallos quacumque con-

conditione traxerint ad bellum: increpari magiſtratus Samnitium, quod exercitum Lucanum hoſtem comparatum adjecerint Romanis: itaque ſuis ſociorumque viribus conſurgere hoſtes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum eſſe certamine. Hic terror, quum inluſtres viri conſulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata ſtudia vidit, etiam recuſantem convertit. *Quid ſe jam ſenem, ac perfunctum laboribus laborumque praemiis, ſollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eumdem: et fortunam ipſam vereri, ne cui Deorum nimia jam in ſe et conſtantior, quam velint humanae res, videatur. Et ſe gloriae ſeniorum ſubcreviſſe, et ad ſuam gloriam conſurgentes alios laetum adſpicere. Nec honores magnos fortiſſimis viris Romae, nec honoribus deeſſe fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam juſta ſtudia; quae verecundia legum reſtinguenda ratus, legem recitari juſſit, qua intra decem annos eumdem conſulem refici non liceret. Vix prae ſtrepitu audita lex eſt: tribunique plebis, *nihil id inpedimenti futurum*, ajebant: *ſe ad populum laturos, uti legibus ſolveretur.* Et ille quidem in recuſando perſtabat, *quid ergo adtineret, leges ferri*, rogitans, *quibus per eosdem, qui tuliſſent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus ſubfragia inibat, et, ut quaeque intro vocata erat centuria, conſulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum conſenſu civitatis victus: *Dii adprobent*, inquit, *quod agitis acturique eſtis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi eſtis, in conlega ſit meae apud vos gratiae locus. P. Decium, expertum mihi concordi conlegio virum, dignum vobis, dignum parente ſuo, quaeſo, mecum conſulem*

fulem faciatis. Justa subfragatio visa. Omnes, quae supererant, centuriae Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. Nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens inmodicae cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret, quantaeque in hanc aut in aliam provinciam copiae satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, auctores, concilia Etruriae populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Vbi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. Explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in obculta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, inpedimentis in locum tutum remotis, praesidioque modico inposito, praemonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad praedictas hostium latebras subcedit. Samnites, desperato inproviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere. Itaque et in aequum descendunt, ac fortunae se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summae rerum augebat ani-

animos, aliquantum aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, M. Fulvium et M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet et adhortari, *ut, si quando umquam equestri ope adjutam rem publicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam praestent. Peditum certamine inmobilem hostem restare; omnem reliquam spem in inpetu esse equitum.* Et ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset obcultissime, circumducere jubet; inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex inproviso ante signa evecti, praebuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit inmota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam inritum inceptum erat, recepti post signa proelio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum subcessisset. Ibi integrae vires sistunt invehentem se jam Samnitem: et tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. Nam et Fabius Decium conlegam adpropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt: errorque utilis

lis Romanis oblatus fugae formidinisque Samnites inplevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque feſſi obprimerentur; et, quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor caedes, quam pro tanta victoria, fuit. Tria millia et quadringenti caeſi, capti trecenti ferme et triginta: ſigna militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli ſe ante proelium conjunxiſſent, ni P. Decius conſul iis ad Maleventum caſtra objeciſſet, extractos deinde ad certamen fudiſſet. Ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. Duo millia Apulorum caeſa: ſpretoque eo hoſte, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus, diverſis vagati partibus, omnia ſpatio quinque menſium evaſtarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio ſuere, in quibus Decii caſtra fuerunt: alterius conſulis ſex et octoginta. Nec valli tantum ac foſſarum veſtigia relicta, ſed multo illis inſigniora monimenta vaſtitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. Ibi capta armatorum duo millia quadringenti: caeſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum cauſa Romam profectus, maturavit eam rem agere. Quum primo vocatae Q. Fabium conſulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius conſularis candidatus, vir acer et ambitioſus, non ſui magis honoris cauſa, quam ut patricii recuperarent duo conſularia loca, quum ſuis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut ſe cum Q. Fabio conſulem dicerent. Fabius primo, de ſe eadem fere, quae priore anno, dicendo, abnuere. Circumſtare ſellam omnis nobilitas; orare, ut ex coeno plebejo conſulatum extraheret, majeſtatemque priſtinam tum honori, tum patriciis

gentibus redderet. Fabius, ſilentio facto, media oratione ſtudia hominum ſedavit. *Facturum enim ſe fuiſſe* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, ſi alium, quam ſe, conſulem fieri videret: nunc ſe ſui rationem comitiis, quum contra leges futurum ſit, peſſimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio conſul eſt factus, priore item conſulatu inter ſe comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugiſſe eum Ap. Claudium conlegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie praeſtantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres conſules juſſi bellum in Samnio gerere, prorogato in ſex menſes imperio. Itaque inſequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio conſulibus, P. Decius, qui conſul in Samnio relictus a conlega fuerat, proconſul idem populari non deſtitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam ſe proelio committentem, poſtremo expulit finibus. Etruriam pulſi petierunt, et, quod legationibus nequidquam ſaepe tentaverant, id ſe tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, poſtulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *Omnia expertos eſſe, ſi ſuismet ipſorum viribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petiſſe pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non poſſent: rebellaſſe, quod pax ſervientibus gravior, quam liberis bellum, eſſet. Vnam ſibi ſpem reliquam in Etruſcis reſtare. Scire, gentem Italiae opulentiſſimam armis, viris, pecunia, eſſe: habere adcolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces quum ſuopte ingenio, tum adverſus Romanum populum:*

lum: quem captum a ſe auroque redemtum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abeſſe, ſi ſit animus Etruſcis, qui Porſenae quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulſos, dimicare pro ſalute ſua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, inſtructum armis, ſtipendio, veniſſe: confeſtim ſequuturos, vel ſi ad ipſam Romanam urbem obpugnandam ducant.

XVII. Haec eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. Nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato conſilio, *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et moenia adgredimur? nullus jam exercitus Samnio praeſidet. Ceſſere finibus, ac ſibimet ipſi exſilium conſcivere.* Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, obpugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et ſpe majoris, quam ex agreſtibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. Ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta eſt. Quae ne inpedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine,* inquit, *victoria ſola, aut hac praeda contenti eſtis futuri? Vultis vos pro virtute ſpes gerere; omnes Samnitium urbes fortunaeque in urbibus relictae veſtrae ſunt; quando legiones eorum, tot proeliis fuſas, poſtremo finibus expuliſtis. Vendite iſta, et inlicite lucro mercatorem, ut ſequatur agmen. Ego ſubinde ſubgeram, quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud major, praeda major manet.* Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem

torem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque ſine opere, ſine tormentis, ſimul admota ſunt ſigna, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, ſcalis raptim admotis, in moenia evaſere. Captum oppidum ac direptum eſt. Ad duo millia et trecenti obciſi, et ſex millia hominum capta, et miles ingenti praeda potitus: quam vendere, ſicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quictis dabatur, tamen ſumma alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. Et defenſa ſumma vi moenia ſunt, et locus erat munimento naturaque tutus: ſed evicit omnia adſuetus praedae miles. Ad tria millia hoſtium circa muros caeſa: praeda militis fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque obpugnatas tradunt. Sunt, qui novorum conſulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, ſed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam eveniſſe.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auſpicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tuſci fere omnes conſciverant bellum: traxerat contagio proximos Vmbriae populos; et Gallica auxilia mercede ſollicitabantur. Omnis ea multitudo ad caſtra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens poſtquam Romam perlatus eſt, quum jam L. Volumnius conſul cum legionibus ſecunda ac tertia ſociorumque millibus quindecim profectus in Samnium eſſet, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. Duae Romanae legiones ſequutae, prima et quarta, et ſociorum duodecim millia. Caſtra haud pro-

procul ab hoſte poſita. Ceterum magis eo profectum eſt, quod mature ventum erat, ut quosdam ſpectantes jam arma Etruriae populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu conſulis quidquam ibi ſatis ſcite aut fortunate geſtum ſit. Multa proelia locis et temporibus iniquis commiſſa: ſpesque in dies graviorem hoſtem faciebat. Et jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux ſatis ſideret. Literas ad conlegam arceſſendum ex Samnio miſſas, in trinis annalibus invenio. Piget tamen incertum ponere, quum ea ipſa inter conſules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente miſſas; Volumnio adfirmante, Appii ſe literis adcitum. Jam Volumnius in Samnio tria caſtella ceperat, in quibus ad tria millia hoſtium caeſa erant, dimidium fere ejus captum: et Lucanorum ſeditiones, a plebejis et egentibus ducibus ortas, ſumma optimatium voluntate per Q. Fabium proconſulem, miſſum eo cum veteri exercitu, compreſſerat. Decio depopulandos hoſtium agros relinquit. Ipſe cum ſuis copiis in Etruriam ad conlegam pergit: quem advenientem laeti omnes adcepere. Appium ex conſcientia ſua credo animum habuiſſe haud immerito iratum, ſi nihil ſcripſerat; inliberali et ingrato animo, ſi eguerat ope, disſimilantem. Vix enim ſalute mutua reddita, quum obviam egreſſus eſſet, *Satin' ſalvae*, inquit, *L. Volumni? ut ſeſe in Samnio res habent? Quae te cauſa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res proſperas eſſe* ait, *literis ejus adcitum veniſſe. Quae ſi falſae fuerint, nec uſus ſui ſit in Etruria, extemplo converſis ſignis abiturum. Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime conſentaneum*

 eſt,

est, quum bello tuo forsitan vix subficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumtam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne conlegae auxilium, quod adciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur:* plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pravo cum conlega certamine rem publicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae fore. Eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. Neminem quaesiturum, quae verba Appii, sed quae fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a re publica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.* Haec monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. Ibi orationes longiores habitae in eamdem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam conlegae visus esset; cavillansque Appius, *sibi adceptum referre*, diceret, *debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent; priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere: Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rem publicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium*

pro-

provincias esse: utram mallet, eligeret. Suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruscum susciperent.* Quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in conlegae voluntate interpretanda,* inquit, *erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. Manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. Armis adreptis in aciem descendunt: et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore conlegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. Nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat, suoque inpetu magis milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant; et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. Itaque fronte inaequali concursum est; et, velut forte quadam mutante adsuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Haec precatus, velut instigante Dea, et ipse conlegae et exercitus virtutem aequavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur. Ergo fun-

dunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conferere adsueti fuerant. Vrguendo cedentes insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. Iis quoque mox fusis, jam a victoribus castra obpugnabantur; et, quum Volumnius ipse portae signa inferret, Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, adcenderet militum animos, per vallum, per fossas inruperunt. Castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. Septem millia ac trecenti hostium obcisi, duo millia et centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transscendunt, ingentesque praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Vt in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam praedae hostes trahere, ut vix explicare agmen possint. Itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse, ut, relicta ibi praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos praedatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus,

tanto

tanto intervallo ab hoſtibus conſedit, ut nec adventus ſuus propinquitate nimia noſci poſſet, et egredientem e caſtris hoſtem obprimeret. Aliquanto ante lucem ad caſtra adceſſit; guarosque Oſcae linguae, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hoſtibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoſcunt, infrequentia armatis ſigna egreſſa, praedam praedaeque cuſtodes exire, ignobile agmen, et ſua quemque molientem, nullo inter alios conſenſu, nec ſatis certo imperio. Tempus adgrediendi aptiſſimum viſum eſt: et jam lux adpetebat. Itaque ſigna canere juſſit; agmenque hoſtium adgreditur. Samnites, praeda inpediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac prae ſe agere praedam, pars ſtare, incerti utrum progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem obprimuntur. Et Romani jam transſcenderant vallum, caedesque ac tumultus erat in caſtris. Samnitium agmen, praeterquam hoſtili tumulti, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat; qui partim ipſi ſoluti vinctos ſolvebant, partim arma in ſarcinis deligata rapiebant, tumultumque, proelio ipſo terribiliorem, intermixti agmini praebebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stajum Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt, disſipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipſum circumſiſtunt, inſidentemque equo captum ad conſulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima ſigna Samnitium: proeliumque jam profligatum integratum eſt, nec diutius ſuſtineri potuit. Caeſa ad ſex millia hominum: duo millia et quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor; ſigna militaria triginta: et, quod laetiſſimum victoribus fuit, captivorum recepta ſeptem millia et quadringen-

genti; praeda ingens fociorum: adcitique edicto domini ad res fuas nofcendas recipiendasque. Praeftituta die, quarum rerum non exftitit dominus, militi conceffae, coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, poft deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Vmbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti follicitari. His nuntiis fenatus conterritus juftitium indici, delectum omnis generis hominum haberi juffit. Nec ingenui modo aut juniores facramento adacti, fed feniorum etiam cohortes factae, libertinique centuriati. Et defendendae Vrbis confilia agitabantur; fummaeque rerum praetor P. Sempronius praeerat. Ceterum parte curae exonerarunt fenatum L. Volumnii confulis literae, quibus caefos fufosque populatores Campaniae cognitum eft. Itaque et fubplicationes ob rem bene geftam confulis nomine decernunt. Juftitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, fubplicatioque perlaeta fuit. Tum de praefidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptum. Itaque placuit; ut duae coloniae circa Vefcinum et Falernum agrum deducerentur: una ad oftium Liris fluvii, quae Minturnae adpellata; altera in faltu Vefcino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuiffe, Sinueffa deinde ab colonis Romanis adpellata. Tribunis plebis negotium datum eft, ut plebeifcito juberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. Nec, qui nomina darent, facile inveniebantur,

tur, quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriae ingravescens bellum, et crebrae literae Appii, monentis, ne regionis ejus motum neglegerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Vmbros, Gallos. Jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob haec, et (jam adpetebat tempus) comitiorum causa L. Volumnius consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *Jam tum, quum ipse ibi cum conlega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: adcessisse postea dici Vmbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos duces consules illo die deligi meminissent. Se, nisi confideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et praerogativae, et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad conlegam P. Decium poscendum. *Id senectuti suae adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi conlegio firmius ad rem publicam tuendam esse. Novo imperii socio vix jam adsuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quae ex concordia consulum bona, quaeque*

que

que ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, *quam prope ultimum discrimen suis et conlegae certaminibus nuper ventum foret:* admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. Esse praeterea viros natos militiae, factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, Vrbi ac foro praesides habendos, praetoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumtus. Postridie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes. Et L. Volumnio ex senatus consulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac thus praebitum. Supplicatum iere frequentes viri feminaeque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebejo nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit; quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclu-

exclusit; aramque ibi posuit; et, convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiae plebejae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit; detisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et à castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot feneratoribus diem dixerunt: quorum bonis mulctatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Vrbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab aedilibus plebejis, L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo, ex mulctaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti; pateraeque aureae ad Cereris positae.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque conlegae; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia, inter se clari. Quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebejis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res

res ad populum eſt. In concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita. Fabius, *quam arborem conſeruiſſet, ſub ea legere alium fructum, indignum eſſe,* dicere; *ſe aperuiſſe Ciminiam ſylvam, viamque per devios ſaltus Romano bello feciſſe. Quid ſe id aetatis ſollicitaſſent, ſi alio duce bellum geſturi eſſent? Nimirum adverſarium ſe, non ſocium imperii, legiſſe,* ſenſim exprobrat: *et invidiſſe Decium concordibus conlegiis tribus.* Poſtremo, *ſe tendere nihil ultra, quam ut, ſi ſe dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in ſenatus arbitrio ſe fuiſſe, et in poteſtate populi futurum.* P. Decius ſenatus injuriam querebatur; *quoad potuerint, Patres adniſos, ne plebejis aditus ad magnos honores eſſet: poſtquam ipſa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata eſſet, quaeri, quemadmodum irrita ſint non ſubfragia modo populi, ſed arbitria etiam fortunae, et in paucorum poteſtatem vertantur. Omnes ante ſe conſules ſortitos provincias eſſe; nunc extra ſortem Fabio ſenatum provinciam dare. Si honoris ejus cauſa; ita eum de ſe deque re publica meritum eſſe, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non ſua contumelia ſplendeat. Cui autem dubium eſſe, ubi unum bellum ſit aſperum ac difficile, quum id alteri extra ſortem mandetur, quin alter conſul pro ſupervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria geſtis. Velle et P. Decium gloriari, et forſitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex inproviſo incendium daret, eum ſe exſtincturum. Poſtremo ſe conlegae honores praemiaque conceſſurum verecundia aetatis ejus majeſtatisque; quum periculum, quum dimicatio propoſita ſit, neque cedere ſua ſponte,*

neque

neque cessurum; et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum conlega dent, si eamdem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. Certe id et natura aequum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad subfragium tribus, Ap. Claudii praetoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. Nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant. Tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. Majori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio obcurrunt; qui, ut lictores praegredi viderunt Fabiumque esse consulem adcepere, laeti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quaerit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire,

ain' tandem, inquit, *num caſtra vallata non habetis?* Ad hoc quum ſubclamatum eſſet, *duplici quidem vallo et foſſa, et tamen in ingenti metu eſſe: habetis igitur*, inquit, *adfatim lignorum. Redite, et vellite vallum.* Redeunt in caſtra, terroremque ibi, vellentes vallum, et iis, qui in caſtris remanſerant, militibus, et ipſi Appio fecerunt. Tum pro ſe quisque alii aliis dicere, *conſulis ſe Q. Fabii facere juſſu.* Poſtero inde die caſtra mota, et Appius praetor Romam dimiſſus. Inde nusquam ſtativa Romanis fuere. Negabat utile eſſe, uno loco ſedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac ſalubriorem eſſe. Fiebant autem itinera, quanta fieri ſinebat hyems haud dum exacta. Vere inde primo, relictâ ſecunda legione ad Cluſium, quod Camars olim adpellabant, praepoſitoque caſtris L. Scipione pro praetore, Romam ipſe ad conſultandum de bello rediit; ſive ipſe ſponte ſua, quia bellum ei majus in conſpectu erat, quam quantum eſſe famae crediderat, ſive ſenatus conſulto adcitus. Nam in utrumque auctores ſunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt; quum in ſenatu et apud populum (id quod per literas adſidue fecerat) terrorem belli Etruſci augeret: *non ſubfecturum ducem unum, nec exercitum unum, adverſus quatuor populos. Periculoſum eſſe, ſive juncti unum premant, ſive id diverſi gerant bellum, ne ad omnia ſimul obire unus poſſit. Duas ſe ibi legiones Romanas reliquiſſe; et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio veniſſe. Sibi placere, P. Decium conſulem primo quoque tempore in Etruriam ad conlegam proficiſci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si conſul malit in ſuam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad conſulem cum exercitu*

juſſo

justo consulari proficisci. Quum magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum rei publicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam, magisque in altero adsumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut rei publicae periculo consulere. *Ceterum, si sibi adjutorem belli sociumque imperii darent; quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot conlegia experti posse? Neminem omnium secum conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et numquam nimium hostium fore. Sin conlega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso conlega, Fabio permissum est: et quum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter conlegas, quae exposui. Sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit. Adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus praesentem consulem praetoris, contentionemque aliam inter conlegas, tendente Decio, ut

ſuae quisque provinciae ſortem tueretur. Conſtare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo conſules ad bellum ſunt. Ceterum, antequam conſules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Cluſium venerunt, legionem Romanam caſtraque obpugnaturi. Scipio, qui caſtris praeerat, loco adjuvandam paucitatem ſuorum militum ratus, in collem, qui inter urbem et caſtra erat, aciem erexit. Sed, ut in re ſubita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hoſtes ceperant, parte alia egreſſi. Ita caeſa ab tergo legio, atque in medio, quum hoſtis undique urgueret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non ſupereſſet, quidam auctores ſunt; nec ante ad conſules, qui jam haud procul a Cluſio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conſpectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum ſuſpenſa geſtantes capita et lanceis infixa, ovantesque moris ſui carmine. Sunt, qui Vmbros fuiſſe, non Gallos, tradant; nec tantum cladis adceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorem ſubſidium e caſtris tuliſſe, victoresque Vmbros, redintegrato proelio, victos eſſe, captivosque eis ac praedam ademtam. Similius vero eſt, a Gallo hoſte, quam Vmbro, eam cladem adceptam; quod, quum ſaepe alias, tum eo anno, Gallici tumultus praecipuus terror civitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo conſules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum miſſis; et ſociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul Vrbe Etruriae obpoſiti, unus in Faliſco, alter in

Vati-

Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Poſtumius Megellus, propraetores ambo, ſtativa in eis locis habere juſſi.

XXVII. Conſules ad hoſtes, transgreſſo Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo caſtra poſita. Inter hoſtes deinde conſultationes habitae; atque ita convenit, ne unis caſtris miſcerentur omnes, neve in aciem deſcenderent ſimul. Samnitibus Galli, Etruſcis Vmbri adjecti. Dies indicta pugnae: Samniti Gallisque delegata pugna: inter ipſum certamen Etruſci Vmbrique juſſi caſtra Romana obpugnare. Haec conſilia turbarunt transfugae Cluſini tres, clam nocte ad Fabium conſulem transgreſſi. Qui, editis hoſtium conſiliis, dimiſſi cum donis, ut ſubinde, ut quaeque res nova decreta eſſet, exploratam perferrent. Conſules Fulvio, ut ex Faliſco, Poſtumio, ut ex Vaticano exercitum ad Cluſium admoveant, ſummaque vi fines hoſtium depopulentur, ſcribunt. Hujus populationis fama Etruſcos ex agro Sentinate ad ſuos fines tuendos movit. Inſtare inde conſules, ut abſentibus iis pugnaretur. Per biduum laceſſiere proelio hoſtem: biduo nihil dignum dictu actum, pauci utrimque cecidere; magisque inritati ſunt ad juſtum certamen animi, quam ad diſcrimen ſumma rerum adducta. Tertio die deſcenſum in campum omnibus copiis eſt. Quum inſtructae acies ſtarent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diverſae ferae, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos curſum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex anteſignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *et caedes vertit*, *ubi ſacram Dianae feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus*, *in-*

teger et intactus, gentis nos Martiae et conditoris nostri admonuit. Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit. Secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo aequis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Vmbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, adcipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro laevoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere; primaque eorum proelia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et aetate et vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit; et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat, et ipse, fortissimae juvenum turmae inmixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab laevo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. Iterum longius evectos, et jam inter media

media equitum agmina proelium cientes, novum pugnae conterruit genus: essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum; multique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani; et insequuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde, ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Haec loquutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, praeire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum sollemnes precationes adjecisset, *prae se agere sese formidinem ac fugam, caedemque ac cruorem, coelestium, inferorum iras; contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eumdem suae pestis et Gallorum ac Samnitium fore:* haec exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amiſſo, quae res terrori alias eſſe ſolet, ſiſtere fugam, ac novam de integro velle inſtaurare pugnam. Galli et maxime globus circumſtans conſulis corpus, velut alienata mente, vana incaſſum jactare tela. Torpere quidam, et nec pugnae meminiſſe, nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat juſſeratque propraetorem eſſe, vociferari, *Viciſſe Romanos, defunctos conſulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium eſſe. Rapere ad ſe ac vocare Decium devotam ſecum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hoſtes eſſe.* Superveniunt deinde his reſtituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum ſubſidiis ex noviſſima acie juſſu Q. Fabii conſulis ad praeſidium conlegae miſſi. Ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro re publica audenda. Itaque quum Galli ſtructis ante ſe ſcutis conferti ſtarent, nec facilis pede conlato videretur pugna; juſſu legatorum conlecta humi pila, quae ſtrata inter duas acies jacebant, atque in teſtudinem hoſtium conjecta. Quibus plerisque in ſcuta, verutis in corpora ipſa fixis, ſternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus adtoniti conciderent. Haec in ſiniſtro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro primo (ut ante dictum eſt) cunctando extraxerat diem: deinde, poſtquam nec clamor hoſtium, nec inpetus, nec tela miſſa, eamdem vim habere viſa; praefectis equitum juſſis ad latus Samnitium circumducere alas, ut ſigno dato in transverſos, quanto maximo poſſent inpetu, incurrerent; ſenſim ſuos ſigna inferre juſſit, et commovere hoſtem. Poſtquam non reſiſti vidit, et haud du-

dubiam laſſitudinem eſſe; tum, conlectis omnibus ſubſidiis, quae ad id tempus reſervaverat, et legiones concitavit, et ſignum ad invadendos hoſtes equitibus dedit. Nec ſustinuerunt Samnites inpetum; praeterque aciem ipſam Gallorum, relictis in dimicatione ſociis, ad caſtra effuſo curſu ferebantur. Galli, teſtudine facta, conferti ſtabant. Tum Fabius, audita morte conlegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiae deinde legionis ſubſequi principes, et, qua turbatum agmen hoſtium viderent inpetu equitum, inſtare ac territos caedere. Ipſe aedem Jovi Victori ſpoliaque hoſtium quum voviſſet, ad caſtra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis conſternata agebatur. Sub ipſo vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab excluſis turba ſuorum pugna eſt. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. Compulſi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta caſtra, et Galli ab tergo circumventi. Caeſa eo die hoſtium viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu caeſa ſeptem millia; ex Fabii mille ac ducenti. Fabius, dimiſſis ad quaerendum conlegae corpus, ſpolia hoſtium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Conſulis corpus eo die, quia obrutum ſuperſtratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. Poſtero die inventum relatumque eſt cum multis militum lacrumis. Intermiſſa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius conlegae funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio pro praetore res ex ſententia geſta;

et, praeter ingentem inlatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque et Clusinorum caesa amplius millia tria, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est. Ex millibus quinque ad mille caesi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. Sed superjecere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Vmbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae adfuisse. Et, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad Vrbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. Milites triumphantem sequuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, aequata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini sagaque et tunicae; praemia illa tempestate militiae haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. Nam et, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat; et Samnites praedatum in agrum Vescinum Formia-

mianumque, et parte alia in Aeſerninum quaeque Vulturno adjacent flumini, deſcendere. Adverſus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano miſſus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia et quingentos Peruſianorum obcidit: cepit ad mille ſeptingentos quadraginta: qui redemti ſinguli aeris trecentis decem. Praeda alia omnis militibus conceſſa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius pro conſule ſequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. Ibi et Samnitium legiones omnes conſidunt, et Appius Volumniusque caſtra conjungunt. Pugnatum infeſtiſſimis animis, hinc ira ſtimulante adverſus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus ſpe. Caeſa ergo Samnitium ſexdecim millia trecenti, capta duo millia ſeptingenti. Ex Romano exercitu cecidere duo millia ſeptingenti. Felix annus bellicis rebus, peſtilentia gravis, prodigiisque ſollicitus. Nam, et terram multifariam pluiſſe, et in exercitu Ap. Claudii pleroſque fulminibus ictos, nuntiatum eſt: librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, conſulis filius, aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas pecunia mulctavit. Ex quo mulctaticio aere Veneris aedem, quae prope Circum eſt, faciendam curavit. Superſunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum jam volumen annumque ſextum et quadrageſimum, a M. Valerio, A. Cornelio conſulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, ſuis ipſi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exerciti-

citibus, quatuor ducibus Romanis caesi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suae amiserant; socios belli, Etruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. Adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules sequuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romae tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur, et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris conlata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. Et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum ademto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem

tem vigilias perveniunt. Inprovifo obpreffis nec animi fatis ad refiftendum, nec virium fuit. Ab tergo caftrorum decumana porta inpetus factus. Itaque captum quaeftorium: quaeftorque ibi L. Opimius Panfa obcifus. Conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Conful, tumultu excitus, cohortes duas fociorum, Lucanam Sueffanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum fatis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hoftem nofcunt: nec, quantus numerus fit, aeftimari poteft. Cedunt primo incerti fortunae fuae, et hoftem introrfum in media caftra adcipiunt. Inde quum conful vociferaretur, *expulfine extra vallum, caftra deinde fua obpugnaturi effent*, rogitans; clamore fublato connifi primo refiftunt: deinde inferunt pedem urguentque, et inpulfos femel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque. Inde pergere ac perfequi (quia turbida lux metum circa infidiarum faciebat) non aufi, liberatis caftris contenti, receperunt fe intra vallum trecentis ferme hoftium obcifis. Romanorum ftationis primae vigilumque et eorum, qui circa quaeftorium obpreffi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde caftra Romanum, fed ne pabulari quidem per agros fuos, patiebantur. Retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuofior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Poftumium confulem, vixdum validum, proficifci ex Vrbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram juffis convenire, ipfe aedem Victoriae, quam aedi-

aedilis curulis ex multcaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra conlegae perrexit. Inde postquam Samnites; diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque obpugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam obpugnare adortus, vi primo atque inpetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. Postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, praeter praedam aliam. Inde Ferentinum ductae legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque moenibus subcessit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam obcultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnae hostium fugae. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt; excessum urbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse, recentibus vestigiis fugae ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum.

rum. His auditis, conſul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: conſtitutisque haud procul porta ſignis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum ſpatium progreſſos, tres manere eodem loco, ſi tuta videantur; duos explorata ad ſe referre. Qui ubi redierunt retuleruntque, eo ſe progreſſos, unde in omnes partes circumſpectus eſſet, longe lateque ſilentium ac ſolitudinem vidiſſe; extemplo conſul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim caſtra communire juſſit. Ingreſſi milites, refractis foribus, paucos graves aetate aut invalidos inveniunt, relictaque, quae migratu difficilia eſſent. Ea direpta; et cognitum ex captivis eſt, communi conſilio aliquot circa urbes conſciſſe fugam; ſuos prima vigilia profectos. Credere, eamdem in aliis urbibus ſolitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exſtitit: deſertis oppidis conſul potitur.

XXXV. Alteri conſuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hoſtis obvius fuit. Ibi ira vires aequavit. Proelium varium et anceps fuit: triſtius tamen eventu Romanis; et quia inſueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipſo certamine, ſenſerunt, quantum in ſua parte plus vulnerum ac caedis fuiſſet. Itaque is terror in caſtris ortus, qui ſi pugnantes cepiſſet, inſignis adcepta clades foret. Tum quoque ſollicita nox fuit jam invaſurum caſtra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conſerendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hoſtes erat. Vbi primum inluxit, abire ſine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipſa praeter hoſtes, erat:

qua

qua ingressi, praebuere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum: legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes adfirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos. Tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri; alioquin pro victis esse.* Quae ubi consul adcepit, sibimet ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; *Quid cessarent tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent, et pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. Armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Haec jurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesterna esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. Majorem multitudinem hostium adparere, quam pridie fuerit.* Inter haec adpropinquabat agmen; et, jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem adfirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero*, consul, *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo adcipi hoste. Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari*

castra

castra Romana videat. Dicta consulis legati tribunique et omnes turmae equitum, et centuriones primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, moesti ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad inpediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugae quidem patere viam. Illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet. Neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque inpari, coepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem inmisit: quorum quum plerique delabsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad obprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum inritata pugna est; sed aliquanto et inpigre magis, et plures procurrerant Samnites, et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. Hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi obposita,

ſita, edictoque, *ut, quicumque ad vallum tenderet, ſive ille Romanus, ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberent;* haec ipſa minitans, obſtitit profuſe tendentibus ſuis in caſtra. *Quo pergis*, inquit, *miles? et hic arma et viros invenies; nec, vivo conſule tno, niſi victor caſtra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoſte, pugnare malis.* Haec dicente conſule, equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolum conſulem, ſed fors etiam adjuvit; quod non inſtiterunt Samnites, ſpatiumque circumagendi ſigna vertendique aciem a caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre; et oſtendere ſuis, paucos et ordinibus incompoſitis effuſe venire hoſtes. Inter haec conſul, manus ad coelum adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, ſi conſtitiſſet a fuga Romana acies, redintegratoque proelio cecidiſſet viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique adniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam Deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum. Adeo facile inclinata res, repulſique a caſtris hoſtes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commiſſa pugna erat. Ibi, objacente ſarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, haeſere inpediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum ſarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urguere pedites, ab tergo circumvecti equites. Ita in medio caeſi captique. Captivorum numerus fuit ſeptem millium ac ducentorum, qui omnes nudi ſub jugum miſſi. Caeſos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta victoria fuit. Recenſente conſule biduo adceptam cla-

cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum haec in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quae via Latina est, obcupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum praedam aliam inde mixtam hominum atque pecudum colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo atque inpedito agmine incompositi caeduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: dein cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnat. Duo millia octingenti Etruscorum caesi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. Ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: captà amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros caesa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimae urbes, Etruriae capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; et, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos inpetraverunt. Mulcta praesens quingentum millium aeris in singulas civitates inposita. Ob hasce res gestas consul quum triumphum ab senatu, moris magis cau-

ſa, quam ſpe inpetrandi, petiſſet, videretque alios, quod tardius ab Vrbe exiſſet, alios, quod injuſſu ſenatus ex Samnio in Etruriam transiſſet, partim ſuos inimicos, partim conlegae amicos, ad ſolatium aequatae repulſae ſibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conſcripti*, *veſtrae majeſtatis meminero*, *ut me conſulem eſſe oblivifcar. Eodem jure imperii*, *quo bella geſſi*, *bellis feliciter geſtis*, *Samnio atque Etruria ſubactis*, *victoria et pace parta*, *triumphabo.* Ita ſenatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant; pars auxilio ſe adverſus conlegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt: vocatusque eo conſul, quum M. Horatium, L. Valerium conſules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate ſenatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret, adjiciebat, *ſe quoque laturum fuiſſe ad populum*, *ni ſciret*, *mancipia nobilium tribunos plebis legem inpedituros: voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe ac futura.* Poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adverſus interceſſionem ſeptem tribunorum et conſenſum ſenatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſtumium, auctor eſt Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, ſaucium ipſum cum paucis Luceriam compulſum: ab Atilio in Etruria res geſtas, eumque triumphaſſe. Fabius, ambo conſules in Samnio et ad Luceriam res geſſiſſe, ſcribit, traductumque in Etruriam exercitum, (ſed ab utro conſule non adjecit) et ad Luceriam utrimque multos occiſos: inque ea pugna Jovis Statoris aedem votam, ut Romulus

lus ante voverat, ſed fanum tantum, id eſt locus, templo effatus, ſacratus fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut aedem etiam fieri ſenatus juberet, bis ejusdem voti damnata re publica, in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et conſul inſignis L. Papirius Curſor, qua paterna gloria, qua ſua, et bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, praeter L. Papirium patrem conſulis, pepererat: et forte eodem conatu adparatuque omni opulentia inſignium armorum bellum adornaverant; et Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam ſacramenti vetuſto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui juniorum non conveniſſet ad imperatorium edictum, quique injuſſu abiſſet, caput Jovi ſacratum eſſet. Tum exercitus omnis Aquiloniam eſt indictus. Ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere caſtris locus eſt conſeptus cratibus pluteisque, et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto ſacrificatum, ſacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui ſe id ſacrum petere adfirmabat ex vetuſta Samnitium religione; qua quondam uſi majores eorum fuiſſent, quum adimendae Etruſcis Capuae clandeſtinum cepiſſent conſilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adciri jubebat nobiliſſimum quemque genere factisque. Singuli introducebantur. Erat quum alius adparatus ſacri, qui perfundere religione animum poſſet; tum in loco circa omni contecto arae in medio, victimaeque circa caeſae, et circumſtantes centuriones ſtrictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victi-

victima, quam ut ſacri particeps: adigebaturque jure jurando, quae viſa auditaque in eo loco eſſent, non enuntiaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exſecrationem capitis familiaeque et ſtirpis compoſito, niſi iſſet in proelium, quo imperatores duxiſſent; et ſi aut ipſe ex acie fugiſſet, aut, ſi quem fugientem vidiſſet, non extemplo obcidiſſet. Id primo quidam abnuentes juraturos ſe, obtruncati circa altaria ſunt: jacentes deinde inter ſtragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec ſexdecim millium numerum confeciſſent. Ea legio linteata ab integumento conſepti, quo ſacrata nobilitas erat, adpellata eſt. His arma inſignia data et criſtatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paullo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec adparatu linteatae legioni diſpar. Hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conſedit.

XXXIX. Conſules profecti ab Vrbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, ſuperioris anni conſul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant, cum eis in Samnium profectus, dum hoſtes, operati ſuperſtitionibus, concilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Caeſa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) ſcripto, Duroniam urbem expugnavit. Minus, quam conlega, cepit hominum, plus aliquanto obcidit. Praeda opulenta utrobique eſt parta. Inde pervagati Samnium conſules,

maxi-

maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi ſumma rei Samnitium erat) pervenit. Ibi aliquamdiu nec ceſſatum ab armis eſt, neque naviter pugnatum: laceſſendo quietos, reſiſtentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies abſumebatur. Quod quum inciperetur remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpatio aberant; et abſentis conlegae conſilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obſidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum ſatis paratus, nuntium ad conlegam mittit; *ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret, confligere cum hoſte. Opus eſſe, et illum, quanta maxima vi poſſet, Cominium obpugnare, ne quid laxamenti ſit Samnitibus ad ſubſidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiſcendum nuntius habuit: nocte rediit, adprobare conlegam conſulta referens. Papirius, nuntio miſſo, extemplo concionem habuit; multa de univerſo genere belli, multa de praeſenti hoſtium adparatu, vana magis ſpecie, quam efficaci ad eventum, diſſeruit. *Non enim criſtas vulnera facere; et per picta atque aurata ſcuta transire Romanum pilum; et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente ſuo obcidione obciſam; ſpoliaque ea honeſtiora victori hoſti, quam ipſis arma, fuiſſe. Datum hoc forſan nomini familiaeque ſuae, ut adverſus maximos conatus Samnitium obponerentur duces; ſpoliaque ea referrent, quae inſignia publicis etiam locis decorandis eſſent. Deos inmortales*

 adeſ-

adesse propter toties petita foedera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinae sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque caede respersus, ancipiti Deum irae devotus, hinc foederum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc juris jurandi adversus foedera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.

XL. Haec, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinae humanaeque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: poenitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a conlega, Papirius silentio surgit, et pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique aeque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. Nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nuntiavit. Consul laetus auspicium egregium esse, et Deis auctoribus rem gesturos, pronuntiat; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in aciem nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas. Quod ne ignoraret conlega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quaeque locis et praefectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Caios Caedicium et Trebonium, praefecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitel-

tellis, cum cohortibus alariis in tumulum conſpectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipſam dimicationem, quanto maxime poſſet, moto pulvere oſtendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auſpicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis; qui, rem haud ſpernendam rati, Sp. Papirio fratris filio conſulis, ambigi de auſpicio, renuntiaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos ſpernentem natus, rem inquiſitam, ne quid incompertum deferret ad conſulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque eſto: ceterum qui auſpicio adeſt, ſi quid falſi nuntiat, in ſemet ipſum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nuntiatum populo Romano exercituique egregium auſpicium eſt.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima ſigna conſtituerent. Promovent et Samnites ſigna; inſequitur acies ornata armataque, ut hoſtium quoque magnificum ſpectaculum eſſet. Priusquam clamor tolleretur concurrereturque, emiſſo temere pilo ictus pullarius ante ſigna cecidit. Quod ubi conſuli nuntiatum eſt, *Dii in proelio ſunt*, inquit; *habet poenam noxium caput.* Ante conſulem haec dicentem corvus voce clara obcinuit. Quo laetus augurio conſul, adfirmans numquam humanis rebus magis praeſentes interfuiſſe Deos, ſigna canere et clamorem tolli juſſit.

XLI. Proelium commiſſum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, ſpes, ardor certaminis, avidos hoſtium ſanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem neceſſitas ac religio invitos magis reſiſtere, quam inferre pugnam, cogit. Nec ſuſtinuiſſent primum clamorem atque inpetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci adſue-

fueti, ni potentior alius metus infidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille obculti paratus facri, et armati facerdotes, et promifcua hominum pecudumque ftrages, et refperfae fando nefandoque fanguine arae, et dira exfecratio, ac furiale carmen, deteftandae familiae ftirpique compofitum. His vinculis fugae obftricti ftabant, civem magis, quam hoftem, timentes. Inftare Romanus a cornu utroque, a media acie, et caedere Deorum hominumque adtonitos metu. Repugnatur fegniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad figna caedes pervenerat, quum ex transverfo pulvis, velut ingentis agminis inceffu motus, adparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. Pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: infidentes mulis calones frondofos ramos per terram trahebant: arma fignaque per turbidam lucem in primo adparebant: poft altior denfiorque pulvis equitum fpeciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, fed etiam Romanos: et conful adfirmavit errorem, clamitans inter prima figna, ita ut vox etiam ad hoftes adcideret, *captum Cominium, victorem conlegam adeffe; adniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Haec infidens equo. Inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipfe Trebonio Caedicioque praedixerat, ut, ubi fe cufpidem erectam quatientem vidiffent, quanta maxima vi poffent, concitarent equites in hoftem. Ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt. Panduntur inter ordines viae: provolat eques, atque infeftis cufpidibus in medium agmen hoftium ruit; perrumpitque ordines, quacumque inpetum dedit.

dedit. Inſtant Volumnius et Scipio, et perculſos ſternunt. Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatae cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam, praeter hoſtes, metuunt. Peditum agmen, quod ſuperfuit pugnae, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt. Nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques ſequitur, peditem pedes: ac diverſa cornua, dextrum ad caſtra Samnitium, laevum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit: ad urbem Scipioni majore reſiſtitur vi; non quia plus animi victis eſt, ſed melius muri, quam vallum, armatos arcent. Inde lapidibus propulſant hoſtem. Scipio, niſi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi, transacta res eſſet, lentiorem fore munitae urbis obpugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' aequo animo paterentur, ab altero cornu caſtra capta eſſe: ſe victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus univerſis, primus ipſe, ſcuto ſuper caput elato, pergit ad portam: ſequuti alii, teſtudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros obcupavere. Penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Haec primo ignorare conſul, et intentus recipiendo exercitui eſſe: jam enim praeceps in obcaſum ſol erat, et adpetens nox periculoſa et ſuſpecta omnia etiam victoribus faciebat. Progreſſus longius ab dextra caſtra capta videt: ab laeva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu eſſe. Et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut ſuos in muris videt, nec jam integri quidquam eſſe, quoniam temeritate paucorum magnae rei parta

occa-

occaſio eſſet, adciri, quas receperat, copias, ſignaque in urbem inferri juſſit. Ingreſſi proxima ex parte, quia nox adpropinquabat, quievere. Nocte oppidum ab hoſtibus deſertum eſt. Caeſa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et ſeptuaginta: ſigna militaria nonaginta ſeptem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie viſum, ſeu ſuopte ingenio, ſeu fiducia bene gerundae rei. Ab eodem robore animi neque controverſo auſpicio revocari a proelio potuit; et in ipſo diſcrimine, quo templa Diis inmortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, ſi legiones hoſtium fudiſſet, pocillum mulſi prius, quam temetum biberet, ſeſe facturum. Id votum Diis cordi fuit: et auſpicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem fortuna ab altero conſule ad Cominium geſta res. Prima luce, ad moenia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; ſubſidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis obpoſuit. Jam ſignum dantem eum nuntius a conlega trepidus de viginti cohortium adventu et ab inpetu moratus eſt, et partem copiarum revocare inſtructam intentamque ad obpugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adverſus ſubſidium hoſtium juſſit: quocumque in loco fuiſſet obvius, obſiſteret ac moraretur; manumque, ſi forte ita res poſceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae admoveri poſſent. Ipſe ſcalas ferri ad muros ab omni parte urbis juſſit, ac teſtudine ad portas ſubceſſit. Simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites ſicut, antequam in muris viderent armatos, ſatis animi habue-

habuerunt ad prohibendos urbis aditu hoſtes; ita, poſtquam jam non ex intervallo nec miſſilibus, ſed cominus gerebatur res, et, qui aegre ſubceſſerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hoſtem inparem ex aequo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulſi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem conſulis venerunt. Caeſa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. Inde medio inter duas urbes ſpatio, ubi tertia exſpectata erat pugna, hoſtes non inventi. Septem millia paſſuum quum abeſſent a Cominio, revocati ab ſuis neutri proelio obcurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent, clamor eos utrimque par adcidens ſustinuit: deinde e regione caſtrorum, quae incenſa ab Romanis erant, flamma late fuſa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipſo loco prope temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, exſpectando timendoque lucem, egere. Prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur, conſpecti ab equitibus; qui, egreſſos nocte ab oppido Samnites perſequuti, viderant multitudinem, non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat. Jamque etiam legionariae cohortes ſequebantur. Ceterum nec pedes fugientes perſequi potuit: et ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. Alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum eſt.

XLIV.

XLIV. Laetitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter geſta res. Vterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhauſtis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. Et conſules, cum gratulatione mutua legionum ſuaque, caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum et Carvilius ſuos pro cujusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilonia clam egreſſis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. Equites omnes, ob inſignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Conſilium inde habitum, quum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum viſum, quo magis fractae res Samnitium eſſent, eo pertinacius et infeſtius agere cetera et perſequi; ut perdomitum Samnium inſequentibus conſulibus tradi poſſet. Quando jam nullus eſſet hoſtium exercitus, qui ſignis conlatis dimicaturus videretur, unum ſupereſſe belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, et hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent. Itaque, literis miſſis ad ſenatum populumque Romanum de rebus ab ſe geſtis, diverſi, Papirius ad Saepinum, Carvilius

lius ad Volanam obpugnandam legiones ducunt.

XLV. Literae consulum ingenti laetitia et in curia et in concione auditae; et quatridui subplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. Nec populo Romano magna solum, sed perobportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quae, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio praetore in senatum introductae, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent; obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curae senatui futurum, ne socios fidei suae poeniteret: Etruscorum prope diem eamdem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas censerent. Quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam et Palumbinum et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros adcessit. Ad Herculaneum bis etiam signis conlatis ancipiti

cipiti proelio, et cum majore ſua, quam hoſtium, jactura dimicavit. Caſtris deinde poſitis, moenibus hoſtem incluſit. Obpugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut caeſa ad decem millia hominum; ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Etruria Carvilio evenit ſecundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum major vis hoſtium reſtitit. Saepe in acie, ſaepe in agmine, ſaepe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neque bellum ex aequo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obſidionem juſtam coegit hoſtes; obſidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira plus caedis editum, capta urbe: ſeptem millia quadringenti caeſi: capta minus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congeſtis Samnitium rebus in urbes paucas, militi conceſſa eſt.

XLVI. Nives jam omnia obpleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque conſul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium conſenſu eſt delatus. Triumphavit in magiſtratu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque inſignes donis transiere ac transvecti ſunt: multae civicae coronae vallaresque ac murales conſpectae. Inſpectata ſpolia Samnitium; et decore ac pulcritudine paternis ſpoliis, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari ſuis patrumque factis, ducti. Aeris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia. Id aes redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum

captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta, omne aes argentumque in aerarium conditum. Militibus nihil datum ex praeda eſt: auctaque ea invidia eſt ad plebem, quod tributum etiam in ſtipendium militum conlatum eſt; quum, ſi ſpreta gloria fuiſſet captivae pecuniae in aerarium inlatae, et militi tum dari ex praeda, et ſtipendium militare praeſtari potuiſſet. Aedem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam, filius conſul dedicavit, exornavitque hoſtium ſpoliis. Quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, ſed ſociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Veſcinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Carvilius conſul, in Etruria Troilium primum obpugnare adortus, quadringentos ſeptuaginta ditiſſimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimiſit: ceteram multitudinem oppidumque ipſum vi cepit. Inde quinque caſtella, locis ſita munitis, expugnavit. Caeſa ibi hoſtium duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Faliſcis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis aeris et ſtipendium eius anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, ut minus clarum de Samnitibus, quam conlegae triumphus fuerat, ita cumulo Etruſci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis faciendam locavit, prope aedem eius Deae ab rege Ser. Tullio dedicatam. Et militibus ex praeda centenos binos

binos affes, et alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate conlegae gratius adcipientibus munus) divifit. Favor confulis tutatus ad populum eft L. Poftumium legatum eius; qui dicta die a M. Cantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, adcufatio eius poterat.

XLVII. Exacto iam anno, novi tribuni plebis magiftratum inierant: iisque ipfis, quia vitio creati erant, quinque poft dies alii fubfecti. Luftrum conditum eo anno eft a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, cenforibus: cenfa capitum millia ducenta fexaginta duo trecenta viginti duo. Cenfores vicefimi fexti a primis cenforibus; luftrum undevicefimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene geftas, ludos Romanos fpectaverunt: palmaeque tum primum, translato e Graecia more, victoribus datae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis filice ad Bovillas perftrata eft. Comitia confularia L. Papirius habuit: creavit confules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Junium Brutum Scaevam. Ipfe Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus vix ad folatium unius mali, peftilentiae urentis fimul urbem atque agros fubfecit; portentoque jam fimilis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Aefculapium ab Epidauro Romam arceffendum. Neque eo anno, quia bello obcupati confules erant, quidquam de ea re actum: praeterquam quod unum diem Aefculapio fubplicatio habita eft.

FINIS TOMI PRIMI.

